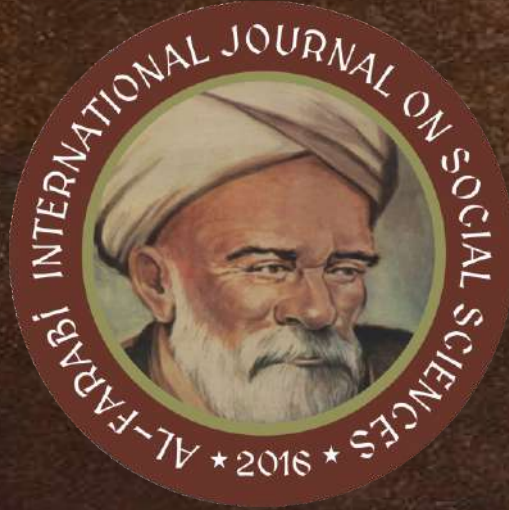

Year : March 2019 Volume 3, Issue 1

AL FARABI

International Journal on Social Sciences

Editor

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

IKSAD
Republic of Turkey

JOURNAL ID

The Name of Journal	: Al-Farabi International Journal on Social Sciences
Founded in	: 2016
ISSN	: 2564-7946
Issued in	: March 2019
Publisher of Journal	: IKSAD Publishing House
Chief Editor	: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Editor:	: Dr. Kadir AYDIN

Scientific Committee

Dr. Salih Öztürk -	Tekirdağ Namık Kemal University
Dr. Kadir Aydın -	Adıyaman University
Dr. Sehrane Kasımi-	Azerbaycan National Academy
Dr. Zhi Huan -	Çin Minzu University
Dr. A.S. Kistaubayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Abdikalık Kunimjan -	Kazak State Women Pedagogy University
Dr. Ahmed Lid -	El Ezher University
Dr. Akira Hıbıkı -	Tohoku University
Dr. Akmaral S. Syrgakbayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Bahit Kulbaeva -	S.Baybeşev Aktobe University
Dr. Bekzhan B. Meyrbaev -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Cholpon Toktosunova -	Rasulbekov Kırgız Economy University
Dr. D.K.Tölegenova -	Makhambet U. Batı Kazakistan State University
Dr. Elena Belik Veniaminovna -	Vladivostok Devlet Economy University
Dr. G.I. Ernazarova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Gulşat Şugayeva -	Dosmukhamedov Atyrau University
Dr. İsaevna Urkimbaeva -	Abılay Han International Relations University
Dr. Karligash Baytanasova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Kulaş Mamirova -	Kazak State Women Pedagogy University

CONTENTS

Ülkü ERİŞOĞLU Yasemin KÖROĞLU	BİST TEKNOLOJİ ENDEKSİNDE ÇOK DEĞİŞKENLİ NORMAL DAĞILIMLARIN KARMASI İLE RİSKE MARUZ DEĞER ANALİZİ	<i>Pages 1-9</i>
Muhammet Caner ILGAR OĞLU	İBN HALDUN DÜŞÜNCESİNDE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME VE AHLAK	<i>Pages 10-16</i>
Gencay SERTER	İSLAM DÜNYASI'NDA KENTE DAİR DÜŞÜNSEL KÖKLER: FARABİ VE İBN HALDUN'UN KENT KAVRAMSALLAŞTIRMALARI	<i>Pages 17-24</i>
Rahman DAĞ	SİYASAL DAVRANIŞ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: ADIYAMAN İLİ ÖRNEĞİ	<i>Pages 25-52</i>
Gökhan BAK	ULUSLARARASI BİLİMSEL ORGANİZASYONLARDAN İKSAD'IN KULLANDIĞI SLOGANIN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ	<i>Pages 53-58</i>
İsmet Burçak VATANSEVER DURMAZ	HAVAYOLU YOLCU TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜNDE ALGILANAN STRES VE İŞLE BÜTÜNLEŞME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İŞTEN AYRILMA KARARINA ETKİSİ	<i>Pages 59-69</i>
Fethi Ahmet CANPOLAT	KENTSEL DEĞİŞİMİN COĞRAFI BOYUTLARI: ELAZIĞ ÖRNEĞİ	<i>Pages 70-105</i>
Cafer Şafak EYEL	TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ İLE MENŞEİ ÜLKE ETKİSİNİN SATIN ALMA KARARI ÜZERİNDEKİ ROLÜ: BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ'NDE BİR ARAŞTIRMA	<i>Pages 106-116</i>
Hüseyin ÇİFTÇİOĞLU Ahmet Hamdi AYDIN	TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLER ve ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDEKİ SORUMLULUKLARI, ROLLERİ ve ÖNEMİ	<i>Pages 117-128</i>
Luay Hatem YAQOOB	ARAP DİLİNDE 'ADED VE MA'DÜD: KUR'AN ÖRNEĞİ	<i>Pages 129-140</i>
M. Salih MERCAN	ADANA İŞGAL OLAYLARININ MECLİSTEKİ YANSIMASI	<i>Pages 140-179</i>
Halil KORKMAZ Neşe AYDIN İlayda Zeynep NİYET	OTEL İŞLETMELERİNDE YİYECEK İÇECEK ÇALIŞANLARININ DUYGUSAL EMEK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	<i>Pages 180-192</i>

Al-Farabi International Journal on Social Sciences

JSSN 2564-7946

Volume-3, Issue-1- March 2019

Ülkü KÜÇÜKKURT	AFYONKARAHİSAR PEŞKİR DOLAMALARI	<i>Pages 193-203</i>
Güray ALPAR	GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KÜLTÜREL UNSURLARIN SÖMÜRGE AMAÇLI KULLANIMI	<i>Pages 204-218</i>

**BIST TEKNOLOJİ ENDEKSİNDE ÇOK DEĞİŞKENLİ NORMAL DAĞILIMLARIN
KARMASI İLE RİSKE MARUZ DEĞER ANALİZİ**
VALUE AT RISK ANALYSIS BY MIXTURE OF THE MULTIVARIATE NORMAL
DISTRIBUTIONS IN THE BIST TECHNOLOGY INDEX

Ülkü ERİŞOĞLU¹
Yasemin KÖROĞLU²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı finansal risk hesaplama yöntemlerinden biri olan riske maruz değer (RMD) yönteminde, parametrik yaklaşımın uygulanmasında finans verilerinin normal dağılıma uymadığı durumlarda karma dağılım yaklaşımını kullanmaktır. Çalışmada RMD, çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı olarak hesaplanmıştır. Karma dağılım parametrelerinin en çok olabirlik tahminleri için EM algoritması verilmiştir. Karma dağılım modelinde uygun bileşen sayısı Akaike ve Bayesci bilgi kriterleri ile belirlenmiştir. Uygulamada BIST teknoloji endeksinde yer alan dört hisse senedi incelenmiştir. Hisse senedine eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföyün RMD hesaplanmasında klasik ve karma dağılım yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda finansal varlıkların istatistiksel modellemesinde çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı modellemenin daha başarılı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Riske Maruz Değer (RMD), Karma Dağılım Modeli, EM Algoritması, AIC, BIC

ABSTRACT

The purpose of this study is to use the mixture distribution approach in the computation of the value at risk (VaR) by parametric method which is one of the financial risk calculation methods when the financial data is non-normal distribution. In the study, VaR was calculated based on the mixture of multivariate normal distributions. The EM algorithm for the maximum likelihood estimates of the mixture distribution parameters is given. The number of components for the mixture distribution model is determined by Akaike and Bayesian information criteria. In the calculation of VaR for the portfolio which is created by giving equal weight to stocks, classical and mixture distribution approaches are compared. As a result of the comparison, in the statistical modeling of financial assets, modeling based on the mixture of multivariate normal distributions was found to be more successful.

Keywords: Value at Risk (VaR), Mixture Distribution Model, EM Algorithm, AIC, BIC

1. GİRİŞ

Özellikle son yıllardaki küreselleşme, gelişen piyasalar ve yaşanan ekonomik krizler nedeniyle finans piyasalarındaki dalgalanmaların artış göstermesi ile finansal risk yönetiminin önemi her geçen gün artmaktadır. Basitliği ve etkinliği bakımından riske maruz değer (RMD) finansal risklerin yönetiminde standart ölçü birimi olarak uzun zamandan beri kullanılmaktadır. RMD yöntemi 1994 yılında Morgan tarafından tanımlanmıştır (Morgan, 1995). RMD, belirli bir süre boyunca piyasa riskine maruz kalma nedeniyle belirli bir güven düzeyinde meydana gelebilecek kaybı açıklar (Basak ve Shapiro,2001).

RMD yöntemi ile ilgili literatür klasik yaklaşımın kullanıldığı çalışmalar ve yöntemin temel varsayımlarının sağlanmadığı durumlarda kullanılan alternatif yöntemler ile ilgili çalışmalar olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir.

Demireli ve Taner (2009), Dolar, Euro ve altın yatırımlarına eşit ağırlık vererek oluşturdukları portföyün riske maruz değeri parametrik varyans-kovaryans matris yaklaşımı, tarihsel simülasyon ve Monte Carlo simülasyon yöntemleri ile hesaplanmış, ardından marjinal riske maruz değer tutarını belirlemişlerdir. Çalışmada, riske maruz değer analizinde Monte-Carlo simülasyon yöntemi daha başarılı bulunmuştur.

¹Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü, Doç. Dr., ugokal@erbakan.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-9826-3460

²Necmettin Erbakan Üniversitesi FBE İstatistik Yüksek Lisans öğrencisi, yaseminkrglu@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-9348-4021

Ural (2009), İMKB100 (Türkiye), FTSE100 (İngiltere), NIKKEI225 (Japonya) ve CAC40 (Fransa) borsa endekslerine ait günlük getiri serilerinde farklı hata dağılımları için alternatif riske maruz değer ve beklenen kayıp analizlerini gerçekleştirmiştir. Çalışmada geriye dönük test sonuçlarına göre, çoğunlukla şişman kuyruk ve asimetrik yapıya sahip finansal varlık getirileri için Cornish-Fisher yaklaşımına dayalı hesaplamaların daha tutarlı sonuçlar verdiği ifade edilmiştir.

Ural ve Adakale (2009), çok değişkenli normal dağılım varsayımı altında 11 şirket ve bu şirketlere ait 98 adet fonun 2007 yılı günlük kapanış fiyatlarını dikkate alarak parametrik yöntemle riske maruz değer analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda hisse senedi fonlarının toplam riskini en fazla arttıran, kamu borçlanma aracı fonlarının ise toplam riski en az arttıran fonlar olduğunu belirtmişlerdir.

Çatal ve Albayrak (2013), Dolar ve Euro portföylerinde, bağımlılık yapılarının birçok formda modellenmesine olanak veren kopulalar yardımı ile riske maruz değer analizini kullanmışlardır. Çalışmada kopulaların karmasına dayalı model, ki-kare uyum iyiliği testi sonuçlarında en başarılı model olarak belirlenmiştir.

Kocak ve diğerleri (2013), BIST-30 endeksinde yer alan beş hisse senedine eşit ağırlık vererek oluşturdukları portföyün riske maruz değer analizinde iki bileşenli çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı modeli kullanmışlardır. Hata kareler ortalaması ve Kolmogorov Smirnov testi sonuçlarına göre karma dağılım modelinin riske maruz değeri hesaplamada daha başarılı olduğunu göstermişlerdir.

Finansal risk analizinde verilerin normal dağılım varsayımına uymadığı durumlarda, karma dağılım modeli yaklaşımı ile finansal risk hesaplanabilmektedir (Alexander, 2009). Karma dağılım modelleri birçok alanda rassallık içeren doğal olayların farklı özellikleri hakkında toplanan ölçüm değerlerine istatistiksel olarak model oluşturmada matematiksel bir yaklaşım sağlar (Mclachlan ve Peel, 2000). Çok değişkenli veriye istatistiksel modellemenin yapıldığı her alanda karma dağılım modeli kullanılabilir (Fralely,1998). Özellikle heterojen yapıdaki verilerin modellenmesinde karma dağılımların standart olasılık dağılımlarına göre daha kullanışlı olması kullanımını yaygın hale getirmiştir.

Sermaye piyasalarındaki risk yapısını tanımlamak için riske maruz değer Zhang ve Cheng (2005) tarafından ilk defa çok değişkenli normal dağılımın karması kullanılarak modellenmiştir. Zhang ve Cheng (2005) çalışmalarında Çin menkul kıymetler piyasaları ve Forex piyasaları için önerdikleri karma dağılım modeli ile ampirik olarak elde edilen sonuçları karşılaştırarak çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı karma dağılım modellerinin riske maruz değerlerin modellenmesinde kullanılabilirliğini göstermişlerdir.

Hass (2009), riske maruz değerlerin modellenmesinde çok değişkenli normal ve t dağılımlarının karmasını kullanmıştır. Büyük Avrupa borsalarının günlük getirileri için riske maruz değerlerin karma dağılım modelleri ile modellendiği çalışmada, iki bileşenli karma çok değişkenli t dağılımının performansı daha başarılı bulunmuştur. Haas (2009), karma dağılım modelinde bileşen sayısının seçimi için BIC değerini kullanmıştır.

Chen ve Yu (2013), piyasa riski faktörleri yoğun olduğunda, riske maruz değer hesaplaması için doğrusal olmayan model olarak çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı karma dağılım modelini önermişlerdir. Önerdikleri modelin etkinliğini, Çin pazarında işlem gören beş hisse senedinden oluşan portföyün riske maruz değerinin hesaplanmasında göstermişlerdir.

Wang ve Taaffe (2015), Monte-Carlo simülasyon yöntemi ile riske maruz değer hesaplamasında çok değişkenli normal dağılımların karmasını kullanmışlardır. Finansal varlıkların günlük getirilerin normal dağılması ve portföy üzerindeki etkilerinin doğrusal olmaması durumunda çok değişkenli normal dağılımların karmasının kullanılmasının yararlı olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmada RMD yönteminin temel varsayımı, finansal varlıkların normal dağılım göstermesi ve portföye olan etkilerinin doğrusal olma varsayımının sağlanmadığı durumda çok değişkenli normal dağılımın karmasına dayalı olarak karma RMD hesaplanacaktır. Karma dağılım modelinde uygun

bileşen sayısının Akaike ve Bayesci bilgi kriterleri kullanılarak belirlendiği çalışmada, karma dağılım parametrelerinin en çok olabilirlik tahminleri EM algoritması kullanılarak elde edilecektir. Çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı karma RMD değeri tanımlandıktan sonra BIST teknoloji endeksinden alınan dört teknoloji firması hisselerinin ve bu hisselerden eşit ağırlıklar ile oluşturulan portföyün RMD analizi gerçekleştirilecektir.

2. RİSKE MARUZ DEĞER

Riske maruz değer (RMD), normal piyasa koşullarında belirli bir güven aralığında belirli bir zaman sürecinde meydana gelebilecek beklenen en kötü kaybı ölçen finansal bir araç olarak ifade edilmektedir (Philippe, 2007). Kısaca RMD zarar etme riskinin parasal bir ölçüsüdür. RMD hesaplamaları, hisse senedi bazında yapabildiği gibi portföy bazında da yapılabilmektedir. Portföyde farklı pozisyonlardan ve risk faktörlerinden kaynaklanan riskler oluşabilmektedir. RMD bu riskleri bir araya getirip tek bir değerle ifade edebilmektedir.

RMD hesaplanmasına ilişkin geliştirilen modeller parametrik ve parametrik olmayan modeller olarak sınıflandırılabilir. RMD hesaplamalarında parametrik modeller risk faktör dağılımlarının istatistiksel parametrelerini esas alırken parametrik olmayan modeller simülasyon ve tarihsel model olmak üzere ikiye ayrılır (Ammann ve Reich, 2001).

Parametrik yöntem, varyans-kovaryans yöntemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu yöntemin temel varsayımı, finansal varlık getirilerinin normal dağılıma sahip ve portföy değeri üzerindeki etkisinin doğrusal olduğu yönündedir. Bir finansal varlığın RMD'si

$$RMD = (\mu + z_{1-\alpha}\sigma\sqrt{t})A$$

eşitliği ile tanımlanır. Burada μ ortalamayı, σ standart sapmayı, $\sqrt{t}$ elde tutma süresini, A yatırım miktarını ve $z_{1-\alpha}$ gösterimi $(1 - \alpha)$ güven aralığına karşılık gelen standart normal dağılıma ait tablo değerini göstermektedir.

Portföyün RMD'si,

$$RMD_{portföy} = (\mu_{portföy} + z_{1-\alpha}\sigma_{portföy}\sqrt{t})A$$

eşitliği ile hesaplanır. Eşitlikte yer alan $\mu_{portföy}$ ve $\sigma_{portföy}$ gösterimleri sırasıyla portföyün ortalamasını ve standart sapmasını göstermektedir. $\mu_{portföy}$ ve $\sigma_{portföy}$ değerleri, hisse senetlerinin portföydeki ağırlıklarından oluşan ağırlık vektörü $\mathbf{w} = [w_1 \dots w_p]$, portföyde yer alan hisse senetlerin ortalamalarından oluşan ortalama vektörü $\boldsymbol{\mu} = [\mu_1 \dots \mu_p]$ ve p adet hisse senetinin

günlük değişimden oluşan çok boyutlu veri için varyans kovaryans matrisi $\Sigma = \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \dots & \sigma_{1p} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \sigma_{p1} & \dots & \sigma_{pp} \end{bmatrix}$ olmak

üzere,

$$\mu_{portföy} = \mathbf{w}\boldsymbol{\mu}'$$

$$\sigma_{portföy} = (\mathbf{w}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}')^{\frac{1}{2}}$$

eşitlikleri ile hesaplanır.

3. KARMA DAĞILIM MODELİ

İki ya da daha fazla bileşenden oluşan dağılımlar, karma dağılımlar olarak adlandırılır. Karma dağılım modelleri birçok alanda rassallık içeren doğal olayların farklı özellikleri hakkında toplanan ölçüm değerlerine istatistiksel olarak model oluşturmada matematiksel bir yaklaşım sağlar. Sonlu karma dağılım modellerinde kitle içerisinde k (≥ 2) tam sayı olmak üzere, k tane farklı bileşen olduğu varsayımı yapılır. Sonlu karma dağılım modelinin olasılık yoğunluk fonksiyonu:

$$f(\mathbf{x}; \pi_1, \dots, \pi_k, \boldsymbol{\theta}_1, \dots, \boldsymbol{\theta}_k) = \sum_{i=1}^k \pi_i f_i(\mathbf{x}; \boldsymbol{\theta}_i)$$

olarak tanımlanır. Eşitlikte $\pi_i, \pi_i \in (0,1)$ ve $\sum_{i=1}^k \pi_i = 1$ koşuluyla karma ağırlıkları, $\mathbf{x}$ p boyutlu rassal vektörü, $\boldsymbol{\theta}_i$ bilinmeyen parametre vektörünü ve $f_i(\mathbf{x}; \boldsymbol{\theta}_i)$ ise $\boldsymbol{\theta}_i$ bilinmeyen parametre vektörü ile karakterize edilen i . bileşene ait olasılık yoğunluk fonksiyonunu göstermektedir. Birçok uygulamada bileşenlere ait olasılık yoğunluk fonksiyonu olarak çok değişkenli normal dağılıma ait olasılık yoğunluk fonksiyonu

$$f_i(\mathbf{x}; \boldsymbol{\theta}_i) = \frac{1}{(2\pi)^{p/2} \sqrt{|\Sigma_i|}} \exp\left\{-\frac{1}{2}(\mathbf{x} - \boldsymbol{\mu}_i)\Sigma_i^{-1}(\mathbf{x} - \boldsymbol{\mu}_i)'\right\}$$

kullanılır. Burada $i = 1, \dots, k$ olmak üzere $\boldsymbol{\mu}_i$ i . bileşene ait ortalama vektörünü ve Σ_i i . bileşene ait varyans-kovaryans matrisini göstermektedir. Bileşenlerin çok değişkenli normal dağılıma ait olasılık yoğunluk fonksiyonu ile tanımlandığı karma dağılım modelleri çok değişkenli normal dağılımların karması olarak isimlendirilir.

3.1. Parametre Tahmini

Karma dağılım modeli varsayımında, gözlem vektörlerinin hangi bileşene ait olduğu bilinmediğinden dolayı veri tamamlanmamış veri durumundadır. Bundan dolayı karma dağılım modeline ait parametrelerinin en çok olabilirlik tahminlerini elde etmek için genellikle EM (Expectation Maximization) algoritması kullanılır. EM algoritması, E beklenti ve M maksimum yapma adımlarından oluşan döngüsel (iteratif) bir algoritmadır.

EM algoritmasının $(r + 1)$. adımında çok değişkenli normal dağılımların karmasının parametrelerin en çok olabilirlik tahminleri $i = 1, \dots, k$ ve örneklem hacmi n olmak üzere,

$$\begin{aligned}\pi_i^{(r+1)} &= \frac{\sum_{j=1}^n \tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i^{(r)})}{n} \\ \boldsymbol{\mu}_i^{(r+1)} &= \frac{\sum_{j=1}^n \tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i^{(r)})\mathbf{x}_j}{\sum_{j=1}^n \tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i^{(r)})} \\ \Sigma_i^{(r+1)} &= \frac{\sum_{j=1}^n \tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i^{(r)})(\mathbf{x}_j - \boldsymbol{\mu}_i^{(r)})(\mathbf{x}_j - \boldsymbol{\mu}_i^{(r)})'}{\sum_{j=1}^n \tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i^{(r)})}\end{aligned}$$

eşitlikleri ile elde edilir. Eşitlikte yer alan $\tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i)$ gösterimi $\mathbf{x}_j$ gözlem vektörünün i . bileşene ait olma önsel olasılığını gösterir ve $\tau_i(\mathbf{x}_j, \boldsymbol{\theta}_i) = \frac{\pi_i f_i(\mathbf{x}_j; \boldsymbol{\mu}_i, \Sigma_i)}{\sum_{i=1}^k \pi_i f_i(\mathbf{x}_j; \boldsymbol{\mu}_i, \Sigma_i)}$ eşitliği ile hesaplanır.

3.2. Karma Dağılım Modelinde Uygun Bileşen Sayısının Seçimi

Karma dağılım modellerinde uygun bileşen sayısı k 'nın seçiminde genel olarak logaritmik olabilirlik fonksiyonunu temel alan Akaike bilgi kriteri (*AIC*) ve Bayesci bilgi kriteri (*BIC*) kullanılmaktadır (Akogul ve Erisoglu, 2016). *AIC* ve *BIC* değerleri

$$AIC = -2\ln L + 2d$$

$$BIC = -2\ln L + d\ln(n)$$

eşitlikleri ile hesaplanır. Eşitlikte yer alan d serbest parametre sayısını göstermektedir. Karma dağılım modellerinde uygun bileşen sayısı,

$$AIC(k) \leq AIC(k + 1), \quad k = 1, 2, \dots$$

$$BIC(k) \leq BIC(k + 1), \quad k = 1, 2, \dots$$

seçilen bilgi kriterine göre ilgili eşitsizliği ilk sağlayan k değeridir.

3.3. Çok Değişkenli Normal Dağılımların Karması İle Riske Maruz Değer

Varyans-kovaryans yönteminin finansla varlıkların normal dağılıma sahip olmaması veya portföy üzerindeki etkilerinin doğrusal olmaması durumunda, karma dağılım modelleri kullanılarak RMD

hesaplanabilmektedir (Zhang ve Cheng 2005, Haas 2009, Chen ve Yu 2013). Farklı riske sahip finansal yatırım araçlarından oluşan portföyün RMD'i, çok değişkenli normal dağılımların karmasına dayalı olarak

$$Karma RMD_{portföy} = A \sum_{i=1}^k \pi_i (\mu_{portföy,i} + z_{1-\alpha} \sigma_{portföy,i} \sqrt{t})$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır. Eşitlikte yer alan $\mu_{portföy,i}$ ve $\sigma_{portföy,i}$ gösterimleri sırasıyla karmannın i . bileşenine ait portföyün ortalama ve standart sapmasını göstermektedir ve

$$\mu_{portföy,i} = \mathbf{w} \boldsymbol{\mu}_i'$$

$$\sigma_{portföy,i} = (\mathbf{w} \boldsymbol{\Sigma}_i \mathbf{w}')^{\frac{1}{2}}$$

eşitlikleri ile hesaplanmaktadır. Burada $\mathbf{w}$ ağırlık vektörü, $\boldsymbol{\mu}_i = [\mu_1^{(i)} \dots \mu_p^{(i)}]$ karmannın i .

bileşenine ait ortalama vektörü ve $\boldsymbol{\Sigma}_i = \begin{bmatrix} \sigma_{11}^{(i)} & \dots & \sigma_{1p}^{(i)} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \sigma_{p1}^{(i)} & \dots & \sigma_{pp}^{(i)} \end{bmatrix}$ karmannın i . bileşenine ait varyans-kovaryans

matrisini göstermektedir.

4. UYGULAMA

Çalışmada 1 Mart 2016- 31 Ağustos 2018 tarihleri arasında BIST teknoloji endeksinde yer alan İndeks Bilgisayar Sistemleri Mühendislik Sanayi ve AS (İNDES), Arena Bilgisayar Sanayi ve Ticaret AS (ARENA), Karel Elektronik Sanayi ve Ticaret AS (KAREL), Netas Telekomünikasyon AS (NETAS) teknoloji şirketlerine ait hisse senetleri ve her bir hisse senedine eşit ağırlık vererek oluşturulan portföyün günlük değişimleri için RMD analizi gerçekleştirilecektir. Veri seti www.investing.com adresinden elde edilmiştir.

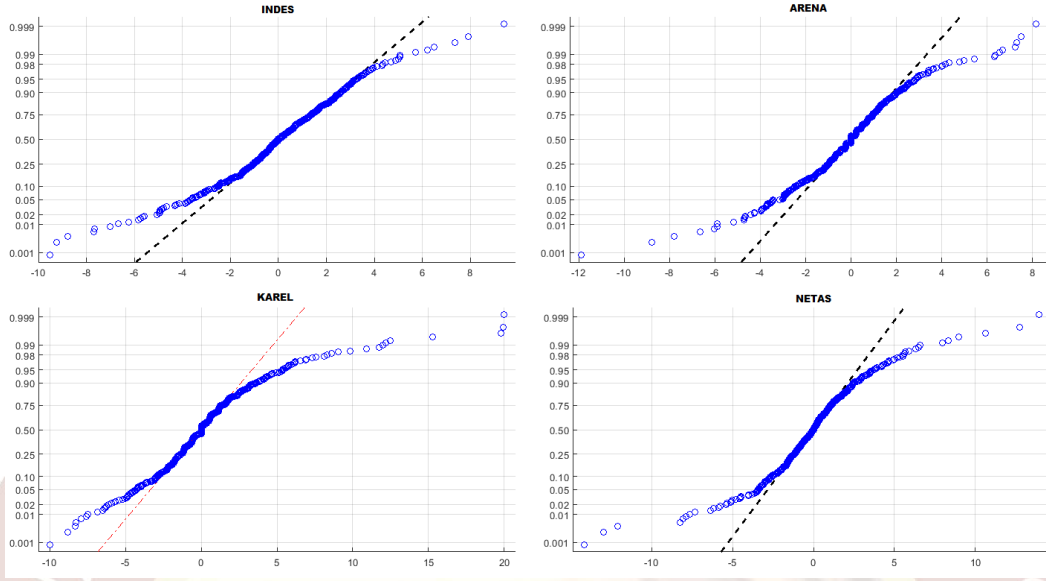
Hisse senetleri ve portföye ait tanımlayıcı istatistikler ve Kolmogorov-Smirnov (K-S) normallik testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Hisse senetleri ve portföye ait tanımlayıcı istatistikler ve K-S normallik testi sonuçları

	İNDES	ARENA	KAREL	NETAS	PORTFÖY
Ortalama	0.026	-0.067	0.237	-0.019	0.045
Std. Sapma	2.212	1.992	3.209	2.511	1.689
Değişim Katsayısı	83.511	29.818	13.544	135.7	37.957
En Küçük	-9.53	-11.9	-10	-14.18	-9.253
En Büyük	9.41	8.16	20	13.95	6.653
Çarpıklık	-0.385	-0.243	1.568	-0.035	-0.562
Basıklık	5.385	7.223	11.016	9.632	6.284
K-S	0.169	0.113	0.184	0.147	0.098
p değeri	< 0.001	< 0.001	< 0.001	< 0.001	< 0.001

Değişim katsayısına göre değişimin en fazla olduğu seri NETAS, en düşük olduğu seri ise KAREL hisse senedine aittir. Çarpıklık açısından KAREL dışındaki serilerin negatif (sağa) çarpık olduğu görülmektedir. KAREL serisi pozitif (sola) çarpıktır ve en büyük asimetri değerine sahiptir. Basıklık açısından, tüm serilerin 3'den büyük değerlere sahip olduğu ve serilerin aşırı basıklığa sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle tüm hisse senetlerinin günlük getiri değerleri kalın kuyruk (fat tail) yapısına sahiptir. K-S testi sonuçlarına göre tüm serilerin normal dağılıma sahip olmadığı ($p < 0.001$) belirlenmiştir. Tablo 1'de en son sütunda yer alan değerler incelendiğinde, hisse senetlerine eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföyün günlük getiri değerlerinin negatif (sağa) çarpık, kalın kuyruklu ve normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir.

Hisse senetlerinin günlük değişimlerinin normal dağılıma uyumunu grafiksel olarak görmek için Şekil 1’de Q-Q normallik grafikleri oluşturulmuştur.

Şekil 1: Hisse senetlerine ait Q-Q normallik grafikleri

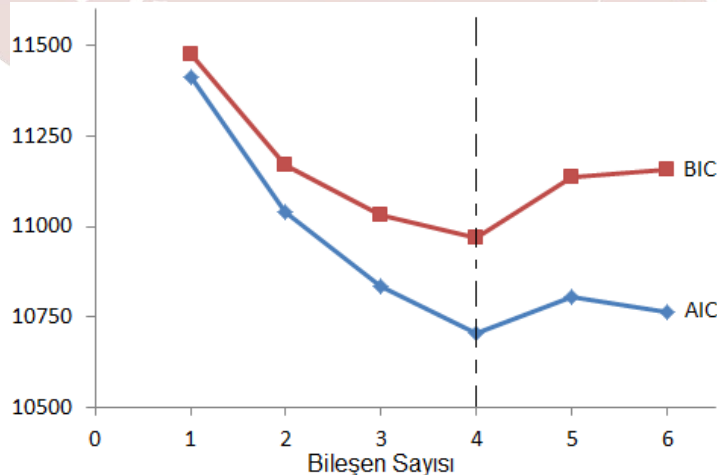
Şekil 1’deki grafiklerde hisse senetlerinin günlük değişimlerinin dağılım çizgileri standart normal dağılım çizgilerinden farklı seyir etmektedir ve bu durumda verilerin normal dağılıma uymadığı söylenebilir.

Finansal varlıkların normallik varsayımı sağlanmadığından dolayı varyans-kovaryans yaklaşımında çok değişkenli normal dağılımların karması yaklaşımı kullanılacaktır. Karma dağılım modelinde öncelikle uygun bileşen sayısının seçimi gerçekleştirilecektir. Farklı bileşen sayılarına göre negatif doğal logaritmik olabilirlik fonksiyon değeri ($-\ln L$), AIC , BIC ve d değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Bileşen sayısına göre $-\ln L$, AIC , BIC ve d değerleri.

Bileşen Sayısı	$-\ln L$	AIC	BIC	d
1	5691.492	11410.98	11473.20	14
2	5490.289	11038.58	11167.46	29
3	5374.002	10836.00	11031.54	44
4	5294.026	10706.05	10968.26	59
5	5329.052	10806.10	11134.97	74
6	5292.399	10762.80	11158.33	89

Bileşen sayısına göre AIC ve BIC değerleri için elde edilen çizgi grafiği Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Bileşen sayısına göre *AIC* ve *BIC* değerlerine ait çizgi grafiği

Şekil 2 incelendiğinde *AIC* ve *BIC* değerlerini ilk minimum yapan uygun bileşen sayısının her iki kriterde de 4 olduğu anlaşılmaktadır. Uygun bileşen sayısının belirlenmesinin ardından portföye ilişkin klasik çok değişkenli normal dağılım modeli ($k = 1$) ve karma çok değişkenli normal dağılım modeline ($k = 4$) ait en çok olabilirlik tahminleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Klasik çok değişkenli normal dağılım modeli ($k = 1$) ve karma çok değişkenli normal dağılım modeline ($k = 4$) göre en çok olabilirlik tahminleri

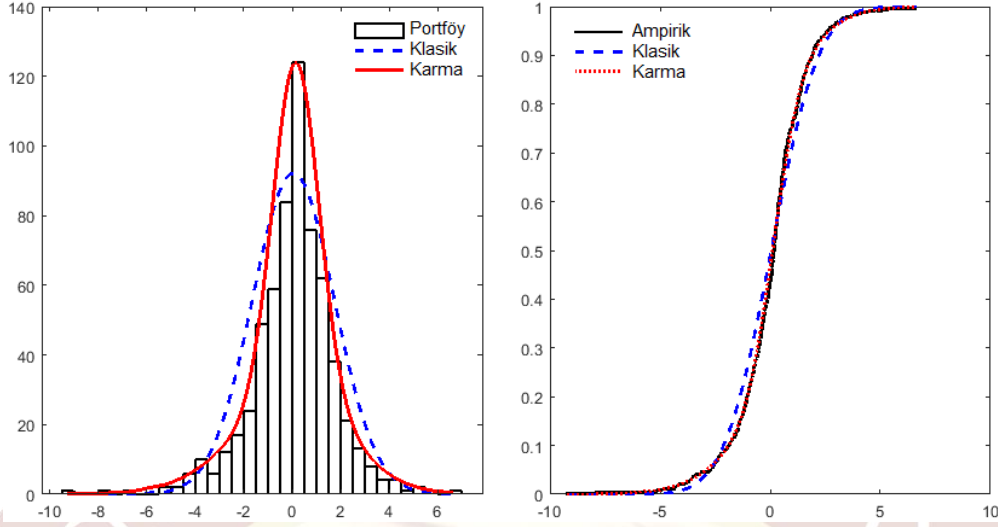
$k = 1$		$k = 4$				
$\hat{\pi}$	1.0000	$\hat{\pi}_1$	0.2118			
$\hat{\mu}$	0.0265 -0.0668 0.2369 -0.0185	$\hat{\mu}_1$	-0.2688 -0.2097 2.0521 -0.2718			
$\hat{\Sigma}$	4.8926 1.2872 1.9314 1.7059	$\hat{\Sigma}_1$	3.0289 1.4157 3.2659 1.3553			
	1.2872 3.9699 1.7352 1.5976		1.4157 1.8777 1.9724 1.6257			
	1.9314 1.7352 10.2946 1.8369		3.2659 1.9724 29.0978 1.3393			
	1.7059 1.5976 1.8369 6.3062		1.3553 1.6257 1.3393 4.0702			
		$\hat{\pi}_2$	0.5747			
		$\hat{\mu}_2$	0.4268 0.1191 -0.0463 0.0891			
		$\hat{\Sigma}_2$	2.7809 0.2618 0.5443 0.4698			
			0.2618 1.8498 0.4698 0.4065			
			0.5443 0.4698 2.2436 0.5667			
			0.4698 0.4065 0.5667 1.8874			
		$\hat{\pi}_3$	0.2072			
		$\hat{\mu}_3$	-0.7222 -0.4562 -0.7835 0.2606			
		$\hat{\Sigma}_3$	11.3315 3.6615 4.4439 4.9883			
			3.6615 11.5745 5.1326 4.8822			
			4.4439 5.1326 8.9116 6.2914			
			4.9883 4.8822 6.2914 17.1853			
		$\hat{\pi}_4$	0.0064			
		$\hat{\mu}_4$	-1.9250 0.5750 -1.3925 10.3975			
		$\hat{\Sigma}_4$	7.3685 -4.3770 0.5282 -2.1040			
			-4.3770 7.3712 -1.4148 8.0901			
			0.5282 -1.4148 0.4395 -1.9335			
			-2.1040 8.0901 -1.9335 10.6900			

Portföyün istatistiksel olarak modellenmesinde klasik ve karma dağılım yaklaşımlarını başarısı hata kareler ortalaması (*MSE*) ve K-S testi ile incelenmiş olup elde edilen sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Hisse senetlerine ait portföy için normal ve karma normal dağılım modellerine ait *MSE* ve K-S test istatistiği değerleri

Yöntem	MSE	K-S Testi	
		K-S	p değeri
Klasik	0.0019	0.0752	0.0015
Karma Dağılım	0.00018	0.0367	0.3574

Tablo 4 incelendiğinde portföyün klasik yaklaşım ile modellenmesi durumunda *MSE* değerinin daha büyük ve K-S testi sonucunda modellemenin başarısız olduğu ($p = 0.0015 < \alpha = 0.05$) görülmektedir. Karma dağılım yaklaşımında ise portföyün modellenmesinin başarılı olduğu ($p = 0.3514 > \alpha = 0.05$) ve *MSE* değerinin daha küçük olduğu görülmektedir. Tablo 4’e göre portföyün modellenmesinde, karma dağılım yaklaşımı daha başarılıdır. Portföyün klasik ve karma dağılım yaklaşımı ile modellenmesinin grafiksel karşılaştırılması Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 3. Portföyün istatistiksel modellenmesinde klasik ve karma dağılım yaklaşımlarının olasılık yoğunluk fonksiyonu eğrileri ve birikimli dağılım fonksiyon eğrileri ile karşılaştırılması

Portföyün istatistiksel modellenmesinde klasik ve karma dağılım yaklaşımlarının olasılık yoğunluk fonksiyonu eğrileri ve birikimli dağılım fonksiyon eğrileri incelendiğinde karma dağılım yaklaşımının klasik yaklaşıma göre daha başarılı olduğu açıkça görülmektedir.

Her bir hisse senedi ve hisse senetlerinden oluşturulan portföy için klasik ve karma dağılım yaklaşımları ile RMD değerleri hesaplanarak Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Hisse senetleri ve portföy için RMD ve Karma RMD değerleri

	RMD	Karma RMD	w
İNDES	4.3618	2.6699	[1 0 0 0]
ARENA	3.8384	2.4257	[0 1 0 0]
KAREL	6.5256	4.3219	[0 0 1 0]
NETAS	4.9035	3.0681	[0 0 0 1]
PORTFÖY	3.3553	2.9787	[0.25 0.25 0.25 0.25]

Klasik parametrik yöntemle hesaplanan RMD değerlerinin karma dağılım yöntemi ile elde edilen RMD değerlerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Verinin modellenmesinde karma dağılım yaklaşımının daha başarılı olduğu gösterildiğinden klasik parametrik yöntem ile RMD değerinin olduğundan daha büyük hesaplandığı söylenebilir. Karma RMD değerleri incelendiğinde hisse senetleri içerisinde KAREL hisse senedinin en fazla riske sahip hisse senedi olduğu, en az riske sahip hisse senedinin ise ARENA hisse senedi olduğu görülmektedir. Her bir hisse senedine eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföyün karma RMD değeri 2.9787 olarak hesaplanmıştır. RMD değeri küçük olan hisse senetlerine daha fazla, RMD değeri daha yüksek hisse senetlerine daha az ağırlık verilerek oluşturulan portföylerde RMD değeri daha da düşürülebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada RMD hesaplama yöntemi olan varyans-kovaryans yaklaşımının temel varsayımının sağlanmadığı durumda çok değişkenli normal dağılımların karması yaklaşımı ile RMD hesaplanmıştır. Karma çok değişkenli normal dağılım modelinin parametrelerinin en çok olabilirlik tahminleri için EM algoritması verilmiş ve karma dağılımda uygun bileşen sayısı *AIC* ve *BIC* kriterleri ile belirlenmiştir. BIST teknoloji endeksinde yer alan dört hisse senedinin ve her hisse senedine eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföyün RMD analizinde klasik yaklaşım ve karma dağılım yaklaşımı karşılaştırılmıştır. K-S testi ve hata kareler ortalamasına göre portföyün istatistiksel modellenmesinde karma dağılım yaklaşımının klasik yaklaşımdan daha başarılı olduğunu görülmüştür. Varyans-kovaryans yaklaşımında finansal varlıkların normallik ve portföye olan etkilerinin doğrusal olması varsayımının sağlanmadığı

durumlarda klasik yaklaşım ile elde edilen RMD'lerin olduğundan daha büyük hesaplandığı belirlenmiştir.

Kaynaklar

- Akogul, S. and Erisoglu, M. (2016). A comparison of information criteria in clustering based on mixture of multivariate normal distributions. *Mathematical and Computational Applications*, 21(3): 34.
- Alexander, C. (2009). *Market Risk Analysis, Value at Risk Models (Vol. 4)*. John Wiley & Sons.
- Ammann, M. and Reich, C. (2001). VaR for nonlinear financial instruments—linear approximation or full Monte Carlo?. *Financial Markets and Portfolio Management*, 15(3): 363-378.
- Basak, S. and Shapiro, A. (2001). Value-at-risk-based risk management: optimal policies and asset prices. *The review of financial studies*, 14(2): 371-405.
- Chen, R. and Yu, L. (2013). A novel nonlinear value-at-risk method for modeling risk of option portfolio with multivariate mixture of normal distributions. *Economic Modelling*, 35: 796-804.
- Çatal, D. ve Albayrak, R. S. (2013). Riske maruz değer hesabında karışım Kopula kullanımı: Dolar-Euro portföyü. *Journal of Yasar University*, 8(31): 5187-5202.
- Demireli, E. ve Taner, B. (2009). Risk Yönetiminde Riske Maruz Değer Yöntemleri ve Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3): 127-148.
- Fraley, C. (1998). Algorithms for model-based Gaussian hierarchical clustering. *SIAM Journal on Scientific Computing*, 20(1): 270-281.
- Haas, M. (2009). Value-at-Risk via mixture distributions reconsidered. *Applied Mathematics and Computation*, 215(6): 2103-2119.
- Kocak, K., Calis, N. and Unal, D. (2013). Mixture distribution approach in financial risk analysis. *Journal of Business Economics and Finance*, 2(3): 75-86.
- Mclachlan, G. and Peel, D. (2000). *Finite Mixture Models, Wiley series in probability and statistics: Applied probability and statistics*. Wiley.
- Morgan J. P. (1995). *RiskMetrics-Technical Manual*. Third edition. New York.
- Ural, M. (2009). Riske Maruz Değer Hesaplamasında Alternatif Yaklaşımlar. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 3(2).
- Ural, M. ve Adakale, T. (2009). Bireysel emeklilik fonlarında risk yönetimi ve riske maruz değer analizi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(4): 1463-1483.
- Philippe, J. (2007). *Value at risk: the new benchmark for managing financial risk*. Third edition. NY: McGraw-Hill Professional.
- Wang, J. and Taaffe, M. R. (2015). Multivariate mixtures of normal distributions: properties, random vector generation, fitting, and as models of market daily changes. *INFORMS Journal on Computing*, 27(2): 193-203.
- Zhang, M. H. and Cheng, Q. S. (2005). An approach to VaR for capital markets with Gaussian mixture. *Applied mathematics and computation*, 168(2): 1079-1085.
- www.investing.com

**İBN HALDUN DÜŞÜNÇESİNDE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME VE AHLAK
SOCIO-ECONOMIC CHANGE AND ETHICS IN THOUGHT OF IBN KHALDUN**

Muhammet Caner ILGAROĞLU¹

ÖZET

İbn Haldun, insanın ahlakiliğinin, yaşadığı ortamın sosyo-ekonomik yapısından derin bir şekilde etkilendiğini iddia etmektedir. Ona göre söz konusu bu etki o denli güçlüdür ki neredeyse insanla ilişkili bu yapıların tümünü birden determine etmektedir. Bu sistemde insan, hem yaşadığı ortama uyum sağlayan hem de bu uyum içerisinde kendisini tekâmül ettirebilen bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Haldun'un perspektifinden bakıldığında insan, yaşadığı çevresel şartlardan, geliştirdiği teknikten ve mimariden ayrı olarak ele alınamaz ya da tanımlanamaz. O, hem yaşadığı ortamı değiştiren hem de bu değişim içinde değişen varlıktır.

İbn Haldun'a göre bu değişimin temel gayesi, hayatı kolaylaştırma ve refaha kavuşma isteğidir. Dolayısıyla insanın tekâmülünü sağlayan motivasyonların en tabii olanı karşılaştığı zorluklardır. Zorluklar, insanı zinde ve güçlü kılan unsurlardır. Bedevîlikten hadarîliğe oradan da umrânın refahına doğru ilerleyen insan, bu süreçte aştığı her zorluk sayesinde hayatını biraz daha kolaylaştırmış olmaktadır. İnsanın yaşamındaki bu kolaylıklar arttıkça mücadele edeceği zorluklar azalacağından bu manadaki her ilerleme onun bedensel ve ahlakî olarak gevşemesine sebep olmaktadır. Bedensel gevşeklik, çevresel şartlara karşı insanın dayanma direncini kırarken; ahlakî gevşeklik; arzuların, hazların ve refahın cazibesine karşı insanı biçare kılmakta ve ahlakî açmazların oluşmasına sebep olmaktadır.

Nitekim insan, direnme gücü zayıflarken yeni hazlarla karşılaşmakta ve bunların peşine düşme eğilimi göstermektedir. Çünkü o, hazza yönelen ve acıdan kaçandır. Haz ve acı, ahlakî seçimlerde Antik Yunan'dan beri ahlak geleneğinin kabul ettiği iki önemli etkilenimdir. Bu bakımdan bedevîlikten umrâna geçiş bir bakıma acıdan hazza geçişi temsil etmektedir. Refahtan zevâle geçiş ise ahlakî itidâlin haz lehine bozulmasını ve hem sosyal hem siyasal hem de ahlakî bunalımların ortaya çıkmasını temsil etmektedir.

İbn Haldun'un ahlak düşüncesi; sosyal, siyasî, ekonomik vb. tüm bağlarıyla günümüz para-hazcı ahlakının ortaya çıkardığı değersizleşmenin anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bu makale kapitalist, parahazcı, tüketim temelli ahlakın ortaya çıkardığı ahlakî problemleri İbn Halduncu bir bakışla ele alıp çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Ahlak, Sosyo-Ekonomik Değişme, Bedevîlik, Hadarîlik.

ABSTRACT

Ibn Khaldun claims that man's morality is deeply influenced by the socio-economics structure of the environment in which he lives. To him, this effect is so strong that he finds almost all of these structures related to human beings dominated by it. In this system, we see human beings as a creature who is both able to adapt himself to the environment and also able to evolve in this harmony. From the perspective of Ibn Khaldun, man cannot be evaluated or defined separately from the environmental conditions, the technique and architecture he developed. He is the being that changes the environment in which he lives and changes within this change.

According to Ibn Khaldun, the main aim of this change is the desire to make life easier and to prosper. Therefore, the most natural of the motivations that provide human evolution are the challenges he encounters. Challenges are factors that make people fit and powerful. From bedouin (nomadic society) to hadharin (sedentary society), from there to the welfare of the human progress, through this difficulty in every process makes his life a little easier. Every effort in this sense causes her physical and moral loosening, as the difficulties in human life and his difficulties will decrease. Physical slack by breaking

¹Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, milgaroglu@gmail.com

the resistance of the human to resist the environmental conditions; and moral looseness by making people vulnerable against the temptation of desires, pleasures and welfare cause moral dilemmas.

As a matter of fact, while the power of human resistance weakens, it encounters new pleasures and tends to follow them. Because he has an inclination to zest and avoids pain. Pleasure and pain are two important influences that have been accepted by the moral tradition since ancient Greece in moral choices. In this sense, the transition from bedouin to sedentary represents a transition from pain to pleasure. The transition from prosperity to decadance represents the deterioration of moral dignity in favor of pleasure and the emergence of both social and moral crises.

Ibn Khaldun's moral thought with its social, political, economic etc. all contexts enable an understanding of the devaluation of mone-hedonist morality in all ways. This article aims to analyze the moral dilemmas and challenges that the capitalist, mone-hedonistic, consumption-based mone-hedonist morality from the perspective of Ibn Khaldun.

Keywords: Ibn Khaldun, Ethics, Socio-Economic Change, Bedouin, Hadarism (Sedentary Society).

1. İbn Haldun Düşüncesinde İnsan

İbn Haldun, insanın, hem yaşadığı ortama uyum sağlayan hem de bu uyum içerisinde kendisini tekâmül ettirebilen, bir yandan doğal bir yandan tarihsel ve toplumsal bir varlık olduğunu belirtmektedir. İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde insanın bu doğal ve tarihsel özelliklerini, sahip olduğu üretim olanaklarını, evrendeki konumunu, jeo-ekonomipolitik ve sosyo-ekonomik yaşantısını, psikolojik ve ahlakî özelliklerini derin bir analize tabi tutmuştur. Ona göre insan, yaşadığı toplumu yansıtan bir ayna gibidir. Bu nedenle onun doğuştan getirdiği bir takım melekeleri dışında ahlakça belirlenmiş bir tabiatı yoktur (Görgün, 1999: 546). Allah tarafından yeryüzünde maddi ve manevi imarla görevlendirilmiş bir halife konumundadır (İbn Haldun, 1867: 4). Bu iddiasını Kur'an'a dayandıran İbn Haldun "Allah sizi topraktan yarattı ve yeryüzünü imar etmenizi istedi" (Hud, 11/61) ayetini delil olarak zikretmektedir. Dolayısıyla ona göre insan, tarihin öznesi durumundaki bir varlıktır. İbn Haldun, insanın medenî bir varlık olması, düşünme kabiliyetine ve el becerisine sahip olması yönüyle diğer canlılardan ayrıldığını ifade etmektedir (İbn Haldun, 1867: 61).

İbn Haldun'a göre, insanın sahip olduğu entellektüel melekeler, yeryüzünde yaşayan diğer canlılar karşısında onu şerefli bir konuma yükseltmektedir (İbn Haldun, 1867: 338). Ona göre insan, söz konusu bu melekelerini, akli (beyni) ve üretmesini sağlayan eli sayesinde aktüel hale dönüştürebilmektedir. İbn Haldun, insandaki bu iki özel organın insana; ilim, zanaat, siyaset (riyâset ve mülk), çalışma (emek) ve geçim yolları bulma, toplumsallaşma ve umrân kurma imkânı verdiğini belirtmektedir.

İnsanın ahlakî doğasına vurgu yapan İbn Haldun, insanın fitratında hem iyilik (hayr) hem de kötülük (şerr) bulunduğunu şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "*Bilinmelidir ki, her türlü kusurdan münezze olan Allah, insanların tabiatlarına hem iyiliği (hayr) hem kötülüğü (şerr) yerleştirmiştir*" (İbn Haldun, 1867: 180). Ona göre insan, toplumsal şartların baskısıyla genellikle sahip olduğu bu iki eğilimden kötüye meyletmektedir. İnsan iyiye meylettiğinde toplumda nizam; kötüye meylettiğinde ise nizâ (isyan/zulüm) ortaya çıkmaktadır (Fazlıoğlu, 2015).

"(...)İnsan şayet eğilimlerinin (yönelimlerinin) merasında başıboş bırakılır ve dine tabi olma hali onu islah etmezse, insan çoğunlukla kötülüğe meyleder. Allah'ın tevfikına mazhar eylediği kişiler hariç, insanların büyük bir kısmı bu durumdadır. Saldırganlık ve zulüm gibi kötü huylar, insanlarda mevcut olan kötü huylardanadır. Eğer bir kişi, gözünü kardeşinin malına dikerse onu bundan menedecek bir hukuk sistemi bulunmadığı takdirde eli de ona uzanır" (İbn Haldun, 1867: 180).

İnsanın doğasına ait diğer bir özelliğin, onun alışkanlıkları olduğunu ifade eden İbn Haldun'a göre insan, alışkanlıklarının çocuğudur (İbn Haldun, 1867: 404). İbn Haldun, alışkanlıklar üzerinde önemle durmakta ve bunların, insanın tüm algı süreçlerini derinden etkileyen ikinci bir tabiat gibi onun doğasına yerleştiğinden şöyle söz etmektedir:

"İnsan, fitratı değil; alışkanlıkları tarafından yönlendirilir. O, karşılaştığı ve benimsediği durumlara alışır ve onlar kendisi için bir huy bir âdet ya da bir görenek haline gelirse, o şeyler doğuştan

yaratılıştan var olan şeyler (fitrat) gibi olurlar. Bu durumu bir kanun gibi düşünüp insanları bu kanuna göre değerlendirmek gerekir. Bunu böyle yaptığın takdir de söylediklerimizin doğru olduğunu göreceksin” (İbn Haldun, 1867: 404).

İbn Haldun’a göre insan, hem afaki hem de enfûsî süreçler tarafından ahlakî, psikolojisi hatta ve hatta ırsî özellikleri belirlenen, kültürel, sosyal, siyasi ve ekolojik koşullara uyum sağlayarak değişip dönüşen tarihsel/toplumsal bir varlıktır. Aristoteles gibi o da insanın zorunlu sosyal bir varlık olduğunu bu nedenle de toplum içinde yaşamak zorunda olduğunu savunmaktadır. Bu konuda İbn Haldun şu ifadelerle yer vermektedir:

“İnsanın sosyal, toplumsal bir yaşam sürmesi zorunludur. Filozoflar bu konuda, “İnsan, tabiatı gereği medenîdir.” Demişlerdir. Yani insan için toplumsal düzen içinde yaşamak şarttır. Filozofların kullandığı terminolojide bu toplumsallığa medeniyet adı verilir ki, umrân, tam da bu manaya gelmektedir” (İbn Haldun, 1867: 60). “(...)Yüce Allah insanı, rızksız yaşamayı ve yaşamını sürdürdürebilmesi mümkün olmayacak bir surette yaratmış, ona verdiği fitrat ve kudret ile rızkını arayıp temin etmeyi kendisine öğretmiş. Ancak insanlardan bir kişinin kudretini buna yeterli kılmadığından her insan kendini savunmak için diğer insanların yardımına muhtaç olmuştur. (İbn Haldun, 1867: 61).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere İbn Haldun, insanın, acziyetini ve ihtiyaçlarını düzen içinde karşılayabilmesi için ancak bir toplumun mensubu olarak var olabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun düşüncesinde insanın varlığı, toplumun varlığına bağlıdır.

Netice itibarıyla İbn Haldun’a göre insan, fitratı gereği önce hayatını koruyup güven içerisinde yaşayabileceği beslenme ve barınma ihtiyacını rahatça karşılayabileceği umrânlarda yaşamayı istediğinden, yeryüzünün umrâna elverişli coğrafyalarına yerleşmektedir. Ardından, sahip olduğu ve diğer canlılarda olmayan düşünme yeteneği ve el becerisi gibi özellikleriyle yerleştiği bu yerleri, ihtiyaçları, alışkanlıkları, bilgileri ve inançları doğrultusunda imâr edip mâmur kılan iktisâdî ve ahlakî bir varlıktır.

2. İbn Haldun Düşüncesinde Bedâvet-Ahlak İlişkisi

Toplumsal yapıyı geçim tarzlarını esas alarak Bedâvet ve Hadâret diye ikiye ayıran İbn Haldun’a göre bedâvet, temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araya gelmiş insan topluluklarının çekirdeği mesabesinde olan, az sayıda ama birbirine sıkı sıkıya bağlı mensupları bulunan konar-göçer kabilevî/kırsal yaşam biçimidir. Ona göre bedâvet, bütün toplumların ve milletlerin zorunlu olarak yaşayacağı, doğal bir sosyal toplumsal safhadır (İbn Haldun, 1867: 196). İbn Haldun’un “ehl-i bedv” dediği bedeviler; çölde yaşayan, çiftçilik, bahçecilik, ipek böcekçiliği, arıcılık, büyükbaş hayvancılık, deve yetiştiriciliği, avcılık, ticaret gibi işlerle geçimlerini sağlayan, el işleri, sanatkârlık, denizcilik gibi işlerle uğraşmayı hor gören göçebe ya da yarı göçebe kabilelerdir (İrğat, 2017; 167).

Toplumsallaşmanın ilk ve aslî safhası olan bedâvette insan, ancak kendine ait temel ihtiyaçların yani zarûriyyâtın temini ile meşgul olabilmektedir. Bu nedenle lükse (teref) yönelen ve bu yönüyle bir incelik arzeden hadâretten önce gelmekte ve bir yabancılık/sertlik arz etmektedir (İbn Haldun, 1867: 195-196). İbn Haldun, bedevî umrândan hadarî umrâna geçişin, insanların uğraştıkları geçim yollarıyla alâkalı olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Bilinmelidir ki, (bedevî ve hadarî) toplumların durumlarında ortaya çıkan yapısal farklılığın tek nedeni, geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir. Nitekim insanların toplumlar oluşturmalarını sağlayan temel neden, geçimlerini sağlamak amacıyla yardımlaşma (teavün) yoluyla bir araya gelmeleridir. Geçimlerini sağlamak için de hâcî ve kemâlî ihtiyaçlardan önce zarûrî ihtiyaçların teminine uğraşırlar” (İbn Haldun, 1867: 193). Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere İbn Haldun, insanların başta temel ihtiyaçlarını (güvenlik, yeme-içme) ve giderek ikincil (geniş bir evde oturma) ve lüks ihtiyaçlarını (ilim, sanat öğrenme, kendini gerçekleştirme) karşılamak için bir toplumda diğer insanlarla dayanışma halinde yaşamak zorunda olduğunu ve bu ihtiyaçların gerektirdiği geçim yollarına göre toplumsal yapının zamanla değiştiğini iddia etmektedir (İrğat, 2017: 168). İbn Haldun, söz konusu bu durumun, Allah’ın toplumsal hayata koyduğu bir kanun (âdetullah/sünnetullah) olduğunu ifade etmekte ve bedevîliğin, hadârîliği hedeflemiş, ona doğru evrilen bir toplum aşaması olduğunu, bolluk ve refah şartlarını yakaladığında da hadârîliğe dönüştüğünü savunmaktadır (İbn Haldun, 1867: 195-196). Dolayısıyla bedâvet, hadâretin kaynağı; hadâret de bedâvetin amacı olmaktadır. Nitekim İbn

Haldun'a göre her şey bir amaca yöneliktir. İnsan, toplumsallığa; toplumsallık asabiyete ve nihayet mülke yöneliktir (Görgün, 1999: 544).

İbn Haldun, *Mukaddime*'de hem coğrafi özelliklere hem de toplumsal değişmeye bağlı olarak bedevî ve hadarî toplumların sahip olduğu ahlakî niteliklerin de değiştiği üzerinde durmuş ve bedevîlerin hadarîlere nazaran iyiliğe daha meyilli, daha cesur ve daha çevik olduklarını belirtmiştir (İbn Haldun, 2007: 196-202; Uludağ, 2007: 103). O, insanların fizikî ve ahlakî özellikleri ile yaşadıkları coğrafyanın iklim şartları arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 1867: 388; Canatan, 2009: 256). Nitekim İbn Haldun'a göre, umrânın tahakkuk etmesinin en mühim şartı uygun coğrafi bir ortamın olmasıdır. Coğrafi ortamın keyfiyeti bir yandan umrânın sınırlarını belirlerken öte yandan insanın ikinci tabiatı olan karakterini belirlemektedir. Bu nedenle aynı çevresel ortamda yaşayan insanların ortak karakter özelliklerini yansıttıkları görülmektedir (Görgün, 1999: 546). Buna göre, sıcak iklim insanı; aceleci, hafifmeşrep, zevke sefaya düşkün olurken, soğuk iklim insanı daha dikkatli ve tedbirlidir. Aynı şekilde insanın tükettiği gıdaların da onun ahlakını etkilediğini ifade eden İbn Haldun, iklim açısından mutedil olan bölgelerde ziraat ve hayvancılık nedeniyle doğal ve sağlıklı gıdaların bol olduğunu buna bağlı olarak da insanların keskin zekâyâ ve çalışkanlığa sahip olduğunu iddia etmektedir (İbn Haldun, 1867: 396-397). Yine bedevîler, çöl vb. umrâna uzak çetin koşulların olduğu iklim ve coğrafyalarda yaşadıklarından bir yandan kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalırlarken bir yandan da güvenliklerini sağlamak için hem doğa hem de düşmanla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sebeplerden ötürü bedevîler ahlaken daha iyi niteliklere sahip olmaktadır. Çünkü onlar gerek çeviklik, uyanıklık, savaşçılık, erlik gibi cesaret erdemlerine ve gerekse de çalışkanlık, emektarlık, dayanışma, fedakârlık gibi kanaat erdemlerine sahip olmaktadır.

İbn Haldun, sosyo-ekonomik düzeni sağlayan belli başlı ahlak ilkelerinden söz etmektedir. Örneğin ona göre insanlar, maddi-manevi dünyalarını inşa ederlerken hayatın temel esaslarından olan itidali standart almaktadırlar. Maddi dünyanın inşasındaki itidal, mutedil bir maddi medeniyetin ortaya çıkmasını sağlarken; itidali bir erdem olarak taşıyan peygamberlerin öğretileri mutedil bir mânevî medeniyetin ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Görgün, 1999: 546).

3. İbn Haldun Düşüncesinde Hadâret-Ahlak İlişkisi

İbn Haldun'a göre, bedâvetin zorunlu nihai sonucu olarak ondan sonraki süreçte, medenî toplumsal bir safha biçiminde ortaya çıkan hadâret, umrâna doğru ilerleyen toplumsallığın önemli bir aşamasıdır. Ona göre, asabiyetin mülkle nihayet bulması gibi bedâvet de hadarî umrânla son bulmakta ve varlık nedenleri ortadan kalkan bu unsurlar sırasıyla zevâle uğramaktadırlar (İbn Haldun, 1867: 194). Burada kastedilen oluş, dönüş ve yok oluş; döngüsel olarak devirlerin, şartların, kültürlerin ve umrâna ait diğer unsurların yavaşça değişmesi, devletlerin yıkılıp kurulması ve toplumsal yapının farklılaşması gibi makro ölçekli sosyal değişimleri ifade etmektedir.

İbn Haldun, hadâretin, yerleşik hayatı temsil eden birlikte yerleşik hayata geçen ve şehirde yaşayan insanların, tabiatlarında bulunan kötüye meyletme özelliğinin de etkisiyle, ekonomik açıdan refaha kavuşur kavuşmaz tüketim ve hazlara kendilerini kaptırdıklarını ve bunun sonucunda ahlakî olarak yozlaştıklarını ileri sürmektedir. Hadarî umrânın, tüketim alışkanlıklarını çeşitlendirdiğini ve zamanla ahlak üzerinde olumsuz etki yaptığını belirten İbn Haldun, bu süreci şöyle izah etmektedir:

“Şöyle ki: Umrândaki halk için refah ve nimet husule gelince, tabiatıyla bu onları, hadaretin çeşitli yollarına ve onun adetleriyle ahlaklanmaya sevkeder. (Servet, sahibini hadaretle ilgili adet itiyad ve ananelere adapte eder). Malum olduğu gibi hadaret, refahtaki çeşitlilik, onunla alakalı ahvalde mükemmellik ve sanatlara (hünerlere ve fenlere) düşkünlüktür. Yemekler, elbiseler, binalar, mefruşat, kap-kacak ve sair ev ahvali bu nevi sanat kolları ve sair sanat dalları sayesinde zarif ve kibar bir hale getirilir. Bütün bu gibi şeylerden her birini zarif bir hale getirmek için, birçok sanatlar mevcuttur ki, bedevi hayatta ne bu gibi sanatlara ne de o gibi eşyanın zarif bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmaz. Evle (ev eşyası ile) ilgili bahis konusu ahvaldeki zerafet son haddine ulaşıncâ, cismani ve hissi arzulara (şehavet, desire) itaat etme hali, onu takip eder. Bu suretle insan nefsi, söz konusu adet ve itiyatlarla, birçok şekillerde renklenir. Artık, (çok değişik şeylerle boyanan) nefsin hali, bu vaziyet karşısında ne dini ne de dünyası itibariyle (huzur içinde ve) istikamet üzere olamaz. Zira adet ve itiyatlar boyası, bir daha kolay kolay çıkarılamayacak şekilde ve iyice onda yerleşmiştir. Dünyası itibariyle de istikamet üzere olamaz. Çünkü (refahla ilgili) adet ve itiyatların gerektirdiği, lakin kazancın karşılayamadığı

birçok ihtiyaçlar ve külfetler, ortaya çıkmıştır. (Bu suretle insanın din ve dünya itibariyle huzuru bozulur, saadeti kaybolur, tatmin edilemez olur” (İbn Haldun, 1867: 270).

İbn Haldun'un bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere insanların bedevî yaşam tarzından hadârî yaşam tarzına geçişlerini belirleyen temel unsur, geçim yolları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlarında meydana gelen değişimdir. O, bu değişimin, zaruriyattan lükse doğru ilerlediğini ve bu değişimle beraber insanların tabiatındaki etik kaygının, yerini estetik kaygıya bıraktığını düşünmektedir. Ona göre estetik kaygı, insan nefsinin doyumsuzluğunu açığa çıkardığından insan, hep daha iyi, daha güzel ve daha çok olanın peşine düşmekte ve bu nedenle de dinî ve dünyevî huzurunu bozabilecek her türlü kötülüğe kolayca meyletmektedir.

Dolayısıyla İbn Haldun, tarihsel, devirsel ve organizmacı yaklaşımıyla hadârîlerin, şehir hayatının rahatlığına bağlı olarak yozlaştıklarını, böylece medeniyetin zirveye ulaşarak yaşlandığını, hadâretteki kemâlin, umrânı zevâle doğru götüren sürecin başlangıcı olduğunu ve çöküşün dairesel olarak yeniden bir oluşu başlattığını belirtmektedir.

2.4. Asabiyet

İbn Haldun'un kullandığı asabiyet kavramı üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. Asabiyet, bedevilerde öncelikli olarak akrabalık (neseb/kan ve soy bağı) çerçevesinde belirlenen ve kabile yaşamının özünü oluşturan duygusal bir bağdır. Bu bağlanma biçiminde soy belirleyicidir. Belirli bir soydan olmak ilişkilerde ve bunun belirlediği kültürde tanımlayıcı bir unsur olmaktadır. Medeni yaşam biçiminde asabiyet kavramı, kan, akraba ve soy bağlarından uzaklaşarak medeni yaşamın belirlediği ve ekonominin şekillendirdiği, mübadele esaslı bir ilişki biçimine döner. Soy asabiyeti varlığını sürdürmekle birlikte, medeni yaşantı biçiminin dayattığı heterojenliği kuşatamaz. Asabiyeti belirleyen ilişki biçiminde soy esas alındığından bağlar güçlü iken aynı yapı kentli asabiyette daha kırılığandır. Bedevi asabiyette insanı toplum içinde denetleyen ve bağları koruyan dinamikler daha yoğundur. Kentli yaşamdaki asabiyette bu bağları koruyan yapı gücünü yitirir ve bağlar zayıflayınca zevale yakınlaşılır. Bu durum denetim mekanizmasının zayıflaması anlamına geldiğinden sosyal ahlak problemlerine yol açmaktadır.

3. Değerlendirme ve Sonuç

İbn Haldun'a ait kavramlar ve teoriler incelendiğinde tarım, göçebelik ve kentlilik yaşamları arasındaki farklılığın nasıl belirgin hale geldiği anlaşılmaktadır. İbn Haldun'a göre yaşam tarzı, kendini sadece ekonomik faaliyetlerde ve yaşam alanı seçiminde değil, insanın psikolojik yapısındaki eğilimlerinde de göstermektedir. İbn Haldun, doğa ile kurulan ilişki biçiminin niteliğinin; insan davranışlarını, toplumsal ilişki biçimlerini, sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik yapıyı belirlediğini düşünmektedir.

İbn Haldun'un analizini yaptığı bedevî toplum karşısında hadârî toplum; kentleşme ile birlikte yaşam tarzı farklılığının belirgin biçimde arttığı modern bir toplumu temsil etmektedir. Ancak bu yaşam tarzını belirleyen faktör, temelde insanın doğa ile olan ilişkisinin niteliği ve ekonomik faaliyetlerin farklılığı olduğundan sosyo-ekonomik yapı-ahlak ilişkisi günümüzde de benzer özellikler göstermektedir. Modern insan, kentleşirken aynı zamanda kentleşmenin talep ettiği psiko-sosyal zorunluluklar tarafından homojenik biçimde şekillenmiştir.

İletişimin hızlanması, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, kurumlar ve insanlar arasında yeni bir inter-connect iletişim sahasının açılması sadece sosyo-ekonomik değil, ayrıca ilişki kurma biçimini derin bir şekilde etkileyen yeni bir sosyo-psikolojik durumu da oluşturmuştur. Kentlerde insan-doğa ilişkileri azalırken insan, kendini doğa içinde insan olarak değil kent içinde insan olarak algılamakta, bu algılayış tarzıyla birey kent yaşamı ve hukuk tarafından tanımlanmaktadır. Doğadan kopuş, doğaya yabancılaşmanın yanı sıra insanın kendi doğasına da yabancılaşması gibi kaçınılmaz bir sonuç yaratmıştır.

Kapitalizmle birlikte benimsenen liberal politikalar, serbest girişimciliği dolayısıyla rekabeti teşvik etmiştir. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde, kendisini doğa içindeki mücadelesi ile var eden insan, modern dönemde kendini rekabet içindeki ekonomik yapıda var etmektedir. Modernitede insan, geleneksel toplumdaki farklı olarak sadece yaşam tarzı ve ahlakî değerlerle değil, aynı zamanda istatistiksel değerlerle ifade edilmektedir. Günümüz ekonomi bilimini oluşturan çıkarıcı ve matematiksel

dünya, modern insanın sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik yapısını şekillendirmektedir. Bu bakımdan İbn Haldun'un sosyo-ekonomik analizlerinin (Rosenthal, 1958: 240-260) çözümleme noktasında aydınlatıcı olacağı açıktır. Çünkü her ne kadar tarihsel zaman, ekonomik yapı ve doğa-insan ilişkileri değişiyorsa da bunların insanı belirleyen etki dinamikleri aynı kalmaktadır.

Ekonomi; mübadele biçimleri, üretim, tüketim ve bunlara zemin olan pazarlarla ilgilenen bir kurumdur. Ekonomi merkezli bakış, kendini grafikler ve formüller üzerinden gösteren ve her şeye maddi bir "fiyat" biçen bir bakışı ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomi alanı grafiklerin, ölçümlerin, fiyatların ve mübadelenin alanıdır. Günümüzde bu alan son derece kompleks hale gelmiş sermaye piyasaları, uluslararası ekonomi ve finans yapıları, bankalar ve bunların kullandıkları çok çeşitli finansal araçlarda bir üst ekonomik yapı kurarken diğer yönden mübadele ve alışverişin sürdüğü geçimin biçimlendirdiği topluma yayılan bir diğer katman var olmuştur.

Ekonomik politikalar her ne kadar yaşam standartlarının yükseltilmesi hedefini amaç olarak belirlese de bu amaçsallaştırmada dikkatli bakıldığında insanın araçsallaştırılmış olduğu görülmekte ve böylece bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Bu paradoksal kurgu içinde insan, bir yandan yaşam kalitesini yükseltebilmek adına araçsal bir konumda yer almakta öte yandan da ekonomik değerler alanında istatistiğin cansız, ruhsuz yorumlarına konu edildiğinden çarklar arasında hem çarkı döndüren hem de ezilen figür konumunda yer almaktadır. Daha trajik olan şey ise insanın, söz konusu bu çarklar arasındaki ezilmişliğinden ve istatistiğin fiyat ve karlılıkla belirlenen değer dünyasından kendini kurtarabilmek için aynı yapının ürettiği haz araçlarına sarılmak durumunda kalıyor olmasıdır. Bu döngüde haz, bulunduğu durumu unutma biçimi şeklinde ortaya çıktığından araçsallaştırılan insanın yaşama hedefi şeklinde kendisini varediyor. Ekonomi insan üzerindeki bu etkiyle birlikte aynı zamanda onun serbest zaman alanlarını da işgal etmekte ve işgal, estetik ve felsefi üretimi önemli biçimde değiştirmiştir. Sanat ve felsefe bir üretim alanından çok tüketim alanına kaymıştır.

Şehirleşmenin, bedeviliğin gelişmesinden doğan kaçınılmaz bir sonuç olduğunu görmekteyiz. Ne zaman ki insanın yaşamında ekonomik bir rahatlık oluşur, bolluk ve lüks ortaya çıkarsa ancak o zaman insanda şehre yönelme arzusu ortaya çıkar. Bu arzunun temelinde şehirdeki tüketim araçlarının çeşitliliği yatmaktadır. İnsan darlığa düştüğünde acı, bolluğa eriştiğinde haz hisseder. Dolayısıyla, bu arzu acıdan haza doğru ortaya çıkar.

İbn Haldun, bolluk ve lüks kavramlarını ayrı ayrı kullanmaktadır. Yani ona göre bolluk ve lüks arasında fark bulunuyor. Bedevî, bolluk içinde olsa da lüksü kendi yaşadığı çerçeve de bulamıyor. Bu yüzden bolluk, lükse yönelişte önemli bir alt yapı olmaktadır. Bu düşünceye göre lüks yaşam bolluğun sonucudur.

Günümüzde ise durum farklı olabilmektedir. İbn Haldun'un çerçevesini çizdiği ekonomide borç veren ne bir sistematik kurumsal bankacılık ne de "harca sonra ödersin" mantığıyla ortaya çıkan bir kredi kartı sistemi mevcuttur.

İbn Haldun'un yaşadığı dünyada "önce kazan, üret, bollaştır sonra lükse ulaş" gibi doğal gelişim bulunuyorken günümüzde bu doğallık bozulmuş "önce harca sonra ödersin" gibi doğal olmayan bir yapı ortaya çıkmıştır (Kozak, 1984: 16). Bu da bolluk olmadan lüks yaşamlar oluşturmada bunlar da ABD'de 2008'deki finansal krizlere benzeyen krizlerle sonuçlanmaktadır. Yani bu doğal olmayan sistem, doğal olmadığından dolayı, kendi krizini kendi içinde üretmektedir. Hâlbuki İbn Haldun'un izah ettiği biçimde olsaydı bu krizler olmazdı. Günümüz insanını üretmeden tüketmeye, bolluğa ulaşmadan lükse yönelten iki önemli unsur olduğunu görmekteyiz. Birincisi, sistemin daha çok harcamayı teşvik etmesi ikincisi ise insanların kontrolsüz haz duygusudur.

İbn Haldun, şehirlilerin, dünya nimetlerine aşırı meylettiklerini, zevk ve eğlence ile çokça meşgul olduklarını ve şehvetlerini tatmin etmeye aşırı düşkün olduklarını bu nedenle de nefislerinin kirlendiğini ve bu kirlilik oranında da iyi ve hayırlı şeylerden uzaklaştıklarını belirtmektedir. Öyle ki zamanla onların, utanma duygularını bile kaybettiklerinden bahseder (Rosenthal, 1958: 164).

Buradan anlaşılmaktadır ki lüksün getirdiği yaşam, insanın ahlakî değerlerini yıkıma uğratarak, özellikle onun utanma duygusuna saldırarak ahlakın dinamik, subjektif, disipline edici duygusunu işlevsiz hale

sokmaktadır. Ahlakta utanma duygusunun kilit rolüne işaret eden İbn Haldun, bu duygunun ahlaki tutumda kilit rol oynadığını, yaşantı biçimlerinin utanma duygusunu hazza göre biçimlendirdiğini ve onu fesada uğratarak dalalete yönelttiğini belirtmektedir. Dolayısıyla duygu durumlarının sosyo-ekonomik şartlardan etkilendiğini apaçık ortaya koyan İbn Haldun, duygu-değer ilişkisinin önemine vurgu yapmaktadır. İbn Haldun düşüncesinde utanma duygusu fitrî bir duygu olarak ele alınmakta ve insanın ahlakiliğinin önemli bir unsuru olarak belirlenmektedir. Onu bozan yaşantı tarzları, insanı olumsuz hazza yöneltmekte ve bu bozulmuşluk alışkanlık hatta yaşam biçimi haline gelerek mone-hedonist ahlaki ortaya çıkarmaktadır.

Para-hazcı ahlakın değer dünyası; insanın enfûsî yanını göz ardı eden, onu kendi özüne yabancılaştıran daha çok finansal bir değer dünyadır. Biz biliyoruz ki insanın manevî dünyasındaki hiçbir kavramın maddi, rakamsal bir karşılığı yoktur. Bunun aksine para-hazcı sistemde insana rakamlar aracılığıyla değer biçilmektedir. Dolayısıyla para-hazcı ahlakın değer dünyasında, insan da kendi değerini rakamlarla ifade ederek “finansal değerlenme” yaşamaktadır. Öyle ki, insanın sahip olduğu rakamsal değerler, onun toplum içindeki konumunu, statüsünü belirlemekte; söz konusu değer dünyasında insanın mânevî yönü ihmal edilmekte hatta görmezden gelinmektedir (Durak-İrğat, 2016: 85).

Günümüz insanı, acı ile can sıkıntısı arasında bulunan, ihtiyaçları karşılanınca hazlara yönelen, ihtiyaç duyduğunda ise acı çeken bir arzu varlığıdır. Manevi ihtiyaçların göz ardı edilip maddi ihtiyaçların abartıldığı günümüzde insan ruhundaki manevi çöküntü hayatın önlenemez yaşam problemlerinin yarattığı stres ve kaygılar, ölüme karşı insanın çaresizliği gibi ancak manevi merhemle tedavi edilebilecek sıkıntılar haz yolu ile tedavi edilmeye değil yaraları uyuşturulmaya çalışılmaktadır. İnsan hayatındaki manevi ruhsal boşluklar paranın yetkinliğinin sağladığı hazlarla doldurulmaya çalışılmış, menfaate dayalı ilişkiler samimiyetin yerini almıştır. Manevi hayatın sorunlarını en etkin manevi tedaviler yapabilecekken bunlara maddi hayatın para ile satın alınabilen değerlerin hazları çare olmamaktır. Paranın değeri sayısaldır. İnsan duyguları sayısal büyüklükten anlamaz. İstatistik insan duygularını ölçemez. Yani insan kendi içinde para ile ifade edilemeyen değerlere sahipken bu değerlerin yoksunluğundan doğan bir şeyi para ile satın alınabilen haz ile kapatmak gibi sadece kısa süreli çözümler getiren bir yaklaşıma bağımlılık kazanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Canatan, Kadir, *Mukaddime: Klasik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Rasyo Yayınları, İstanbul, 2009.
2. Durak, Nejdet- İrğat, Muhammet, “Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlakı ve İnsan”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2016, C. 2, S. 3, s. 75-88.
3. Fazlıoğlu, İhsan, “Modern Dünyada Bilgi ve Zihniyet”, <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=244>, (01.05.2015).
4. Görgün, Tahsin, “İbn Haldun” md., *DİA*, İstanbul, 1999, C. 19, s. 543-555.
5. İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, trl. From Arabic by Franz Rosenthal, Bollingen Series XLIII, Princeton University Press, Princeton 1958.
6. İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsârahum min zeviyî's-Sultâni'l-Ekber*, 7 cilt, Nasr el-Hurînî neşri, Bulâk, Kahire, 1867.
7. -----, *Mukaddime I*, Çev. ve haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
8. İrğat, Muhammet, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*, Hiperyayınları, İstanbul 2017.
9. Kozak, İbrahim Erol, *İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum İktisat*, Pınar Yay., İstanbul, 1984.

İSLAM DÜNYASI'NDA KENTE DAİR DÜŞÜNSEL KÖKLER: FARABİ VE İBN HALDUN'UN KENT KAVRAMSALLAŞTIRMALARI
INTELLECTUAL ROOTS ABOUT CITY IN ISLAMIC WORLD: FARABI AND IBN HALDUN'S CITY CONCEPTUALISATION

Gencay SERTER¹

ÖZET

Müslümanların Mekke'den Medine'ye göç neticesinde şehirli hale gelmeleriyle birlikte mekânla kurdukları ilişki köklü şekilde boyut değiştirmiştir. İslam Medeniyeti'nin kültürel ve ekonomik anlamda yükselişe geçtiği dönemlerde de bu ilişki derinleşmiş; birçok yeni kent kurulurken diğer taraftan da başka kültürlerle ait kentler İslamlaştırılmıştır. İslam Dini ve mekân arasındaki ilişki coğrafi olarak genişleyip içerik olarak derinleşirken şehir, siyasetin ve düşünce dünyasının temel ilgi alanlarından biri haline gelmiştir. Bu anlamda İslam dünyasının ekonomik ve siyasal güç olarak batının önünde olduğu 10.-14. Yüzyıllar arası süreç içerisinde ekonomi ve siyasal alandaki üstünlük kendisini düşünce dünyasında da göstermiş ve bu yüzyıllar içerisinde birçok alanda olduğu gibi kent ve kent yaşamına ilişkin öncü fikirler oluşmaya başlamıştır.

Farabi ve İbn Haldun bu çerçevede kent ve kentlilik üzerine ilk öncü fikirleri ve tespitleri ortaya koyan kişiler olmuşlardır. Farabi kent ve kent yönetimi üzerine yoğunlaştırdığı düşüncelerde soyut bir çerçevede konuyu ele alırken, İbn Haldun ise somut gözlem ve deneyimlerden yola çıkarak görüşlerini geliştirmiştir. Bu kapsamda bedevilik (kıra ve göçebeliliğe ait olan) ve hadarilik (medenî ve gelişmiş olan) İbn Haldun'da temel kavramlar haline gelmiştir. Ayrıca İbn Haldun öncü şekilde ekonomik gelişmişlikle kentsel mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve kentlerin estetik gelişmişlik düzeyi ve fiziki büyüklükleri ile ekonomi arasında basit ama çağının ötesinde ve öncü şekilde fikirleri ortaya çıkaran düşünür olmuştur.

Tüm bu çerçevede ele alınıp incelendiğinde İslam dünyasına ait bu iki düşünür, kent üzerine öncü fikirleri ilk kez ortaya koyan kişiler olmuşlardır. Ancak batı dünyası içerisinde bu iki düşünür, kentbilim ile ilgili olarak hak ettiği yere erişememişlerdir. Bu anlamda makale bu eksikliği gözetenek kentbilim yazınında çokça referans verilmesine de öncü ve özgün yeri olan Farabi ve İbn Haldun'un kente ilişkin kavramsallaştırmaları ve düşüncelerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Farabi, Kent, İslam.

ABSTRACT

Muslims became urban citizen after the migration from Mekke to Medine and the dimation of their relationship between space has changed dramitically. A lot of new cities were established and many of the cities belong to the other cultures has islamised in the period of rising of Islam civilization. And in this period relationship between Islam and space has became deeper. As a consequence of all these developments urban space has become the main concern of the politics and the world of thoughts in Islamic world.

Islamic World was more sophisticated than the western civilization from the point of economy and politic between 10th and 14th centuries. So this level of development in the political and economic area effected the world of thoghts and the precursorideas has come to light.

With in this scope, Farabi and Ibn Haldun were the people who have precursorand authentic ideas and conceptualisations about city. Farabi has established his ideas on city and city management in the abstract context. Moreover Ibn Haldun developed his ideas on city and city management by using observation and experience. In this context nomadic life (bedevilik) and civilisation (hadarilik) have become main concepts in the Ibn Haldun's thoughts and he revealed the relationship between economic developments and urban space. In addition, he revealed the relationship between economy and the esthetic level and physical size of the cities.

¹Dr. Şehir Plancısı, Tarım ve Orman Bakanlığı, sertergencay@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-9556-4068

With in this scope these two thinkers were the people who revealed the preliminary ideas on city in their era. But these two thinkers haven't got the attention that they deserves in the western world. So this article aims to fill this deficiency and execute IbnHaldun's and Farabi's ideas and conceptualisations on city and city life.

Key Words: Ibn Haldun, Farabi, City, Islam.

GİRİŞ:

Müslümanların yerleşik hayata geçişleri ile birlikte kentsel mekân ile kurdukları ilişkinin boyutu değişmiş ve yoğunlaşmıştır. İslam'ın yükselişi ile birlikte İslam'ın kentsel yaşamda ortaya çıkardığı pratik, İslam düşünürleri içerisinde de kenti ayrıcalıklı bir yere taşımıştır. İslam'ın yükseliş süreci içerisinde yeni kentler kurulurken diğer yandan başka kültürlerle ait kentler İslamlaştırılmıştır. Ancak net şekilde altını çizmek gerekir ki ister yeni kurulsun, ister fethedilsin tüm bu kentlerde İslam kültürünün yarattığı dönüşümün temel çerçevesini, özünü ve ruhunu İslam dini oluşturmuştur (Hakim, 1988: 15).

İslam dini ve kentsel mekân arasındaki bu ilişki kendini en çarpıcı şekilde düşünce dünyasında ortaya koymuştur. Bu anlamda İslam'ın ekonomik ve siyasal güç, hem de düşünce anlamında batının çok önünde olduğu 10-14 yy. arasında yaşamış iki büyük düşünürün kent üzerine öncü kavramsallaştırmaları ve düşünceleri bu makalenin konusudur. Bu anlamda kronolojik olarak Farabi'nin metafizik bir kurgu içerisinde kavramsallaştırdığı kent üzerine düşünceleri ile İbn Haldun'un sosyoloji ve nesnel ilişkileri önceleyen düşünceleri bu makalede incelenmiştir.

Farabi: Erdemli Bir Topluma Ulaşmanın Yolu Olarak Faziletli Kent

M.S. IX. yy'dan itibaren antik Yunan mirasına ilişkin Müslüman dünyasında yoğun bir çeviri faaliyeti başlamıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Antik Çağ'ın İslam Medeniyeti'ne ağırlıklı aktarılan yüzü büyük oranda Antik Çağ kapanırken hâkim olan Yeni-Platonculuk² akımı olmuştur. Plotinos'un görüşleri doğrultusunda şekillenen bu akım, temelde iki özelliği ile öne çıkmıştır. İlk olarak spiritüalist-idealist tüm felsefe okulları birleştirmeyi ve özelde Aristo ile Platon'u uzlaştırmayı hedefleyen bu akım, ikinci olarak dini inancı felsefe yoluyla temellendirmeyi ve açıklamayı hedeflemiştir (Arslan, 1999a: 12,13; Arslan, 2012; Cevizci, 2001a: 292). Evrenin oluşumunu, Tanrı'nın birliğinden yola çıkarak açıklamaya çalışan antik felsefeye mistik ve dini öğelerin katılmasıyla oluşan, insan ruhunu kaplayan derin dinsel ilgi ve kaygılara Yunan akılcılığının talepleri içinde felsefi bir cevap arayan bu akım, "tanrısız bir kaynaktan çıkmış; madde alemine düşmüş ve yeniden ilkesine dönmek isteyen bir "muzdarip" ruh anlayışına dayanır [ve] ruhun bu ilkesine dönüşü, kurtuluşu ve mutluluğu ifade eder" (Arslan, 1999a: 12).

Yeni-Platonculuk akımının İslam dünyasına miras kalan bu yüzü dini öğretilerle bilim alanını birleştirmeyi çalışan İslam düşünürlerinin görüşlerini şekillendiren oldukça olanaklı bir çerçeve yaratmıştır. Bu anlamda Farabi antik yunan eserlerini dini öğretilerle birleştirerek, akla dayalı yöntemi İslam dünyasında geliştiren, öncü kişi olmuştur (Arslan, 1999a: 13). Yeni Platonculuk akımının izdüşümü olarak Farabi'nin geliştirdiği metafizik düşünce kurgusu içerisinde akıl yoluyla üretilen felsefe, Tanrı'ya ulaşmanın ayrıcalıklı yollarından biridir ve bu çaba insanı mutluluğa götürecektir yegâne yol olarak görülmüştür.³ Bu noktada mutluluk (saadet) insanın yaradılış sebebi olarak tüm düşünce sistemi içerisinde belirginleşirken (Najjar, 1964: 78'den akt. Aydın, 1973:303, Farabi, 2001), mutluluğa erişme olarak belirlenen bu üst hedef, özetle "ilk olana" akıl yoluyla ulaşma çabasının bizatihi kendisi olarak görülmüştür.

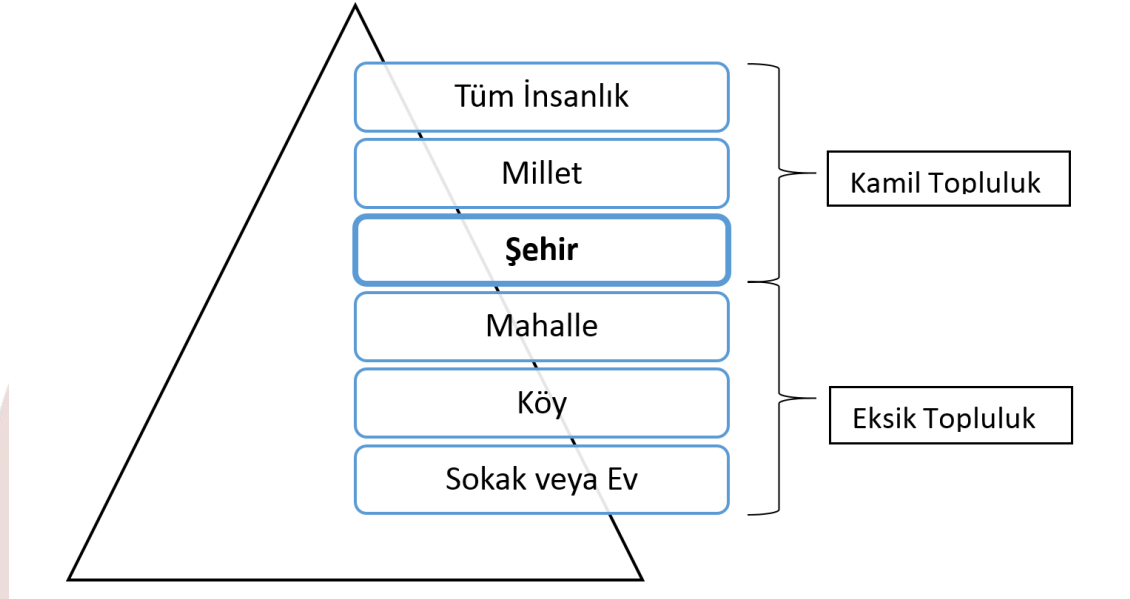
Farabi'nin metafizik ağırlığı olan bu düşünce sistemi içerisinde şehir ayrıcalıklı bir düzey olarak belirlemiştir. Çünkü Farabi'ye göre "kendini devam ettirmek ve en üstün mükemmelliğini elde etmek için

²Yeni Platonculuk Felsefesi'ne ilişkin kapsamlı bilgi için Bkz. Ahmet Arslan (2012), İlkçağ Felsefe Tarihi 5, Platinos, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi, (2. Baskı) İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

³Farabi'de mutluluğa erişmenin yolu olarak "erdem", İlk İlke'ye (Allah'a), diğer ilkelere (meleklerle), evrenin İlk İlke'den meydana çıkmış olduğuna, inanmaya bağlı olarak oluşur (Özev, 2005: 13).Tüm bu işleyişi kavrayabilmenin yolu akıldır ve Farabi, "Medinetü'l Fazıla" adlı eserinde aklın çeşitlerini ele almıştır.

birçok şeye muhtaç olan” insanlar bir arada bulunmak zorundadırlar (Farabi, 2017: 97). Bu noktadan itibaren de bireyin mutluluğa erişme arzusu bireysel bir ahlak felsefesinden öte Farabi’de toplumsal bir nitelik kazanmıştır. Farabi, sınıflandırması içerisinde toplulukları “kâmil topluluk” ve “eksik topluluk” olarak ikiye ayırırken bu sınıflandırma içerisinde evrensel bir kavrayışı öne çıkarmıştır (Farabi, 2001: 79). Yani bir arada bulunma ve yardımlaşma durumuna önem addeden Farabi’nin düşünce sistematğinde tüm insanlık (dünya), milletler ve şehir halkı kâmil toplulukları oluştururken; köy, mahalle, sokak, ev eksik toplulukları temsil eden ve tüm farklılıklarıyla beraber hiyerarşik bir düzende birbirine bağlı düzeyler (ölçekler) olarak yer almışlardır.

Şekil 1: Farabi’nin Topluluklar Hiyerarşisi

Toplumu adeta bireyi biçimlendiren mekanizma olarak gören Farabi’nin kurduğu bu hiyerarşik kavrayış içerisinde şehir stratejik bir yere sahiptir. Çünkü Farabi’ye göre şehir, en yüksek iyilik ve olgunluğun en yüksek mertebesinin yaşanabileceği ölçek olarak görülmüştür.⁴ Bu doğrultuda şehir faziletli bir yaşam ve evrensel düzen kurmak için şekillendirilmesi gereken ana ölçektir. Bu stratejik ölçeğe ilişkin Farabi kendi düşünce sistematığı içerisinde faziletli şehir olanlar ve olmayanlar olarak ikili bir ayırım ortaya koymuştur.

Felsefi düzeyde mutluluğa erişme çabasında olan insanların oluşturduğu faziletli şehir bir yandan evrensel düzeyde saadetin üzerine inşa edileceği ölçek ve düzlem olarak belirginleşirken, faziletli şehirlerin karşısında olan şehirler; Cahil Şehir⁵, Fâsık (bozuk) Şehir, Değişmiş (mubaddala) Şehir ve Sapkın (dâlla) Şehir olmak üzere dört çeşit olarak tanımlanmıştır. Bu şehirlerden cahil şehir erdemli bir topluma (ve insanlığa) erişmek amacıyla mutluluğun felsefi anlamda arandığı bir şehir olmanın çok ötesinde beden ihtiyaçları, şan şöhret, haysiyet ve güç gibi dünyevi arzuların biçimlendirdiği şehirler olarak resmedilirken; bozuk şehir düşünce olarak fazıl şehir gibi düşünüp, cahil şehir insanı gibi davranan şehirler olarak betimlenmiştir. Değişmiş şehir ise, önceden fazıl şehir gibi düşünüp sonradan düşünceleri değişmiş olan şehir iken, sapkın şehir insanların ve şehrin liderinin sapkın düşüncelerinin olduğu şehir olarak tanımlanmıştır (Farabi, 2017: 111-115).

⁴“En üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe ilkin ancak şehirde ulaşılabilir, şehirden daha eksik olan bir toplulukta ulaşamaz” (Farabi, 2017: 98).

⁵Farabi eserinde Cahil Şehir içerisinde yaşayan toplulukların arzu ve davranış biçimlerine göre Zaruret Şehri, Ticaret (beddâle) Şehri, Bayağlık ve Bedbahtlık Şehri, Haysiyet ve Keramet (karama) Şehri, Kaba Kuvvet (tagallub) Şehri, Demokratik (cima’iyya)Şehir olarak alt sınıflara ayırdığını belirtmiştir. Sayılan tüm bu şehir halklarının temel özelliği davranış biçimlerinin ve arzularının tamamıyla bu dünyaya dönük olmasıdır (Farabi, 2017: 111-112, Farabi, 2001: 91-93, şehirlerin isimlendirmelerinde Farabi’nin kitabının iki çevirisinden de faydalanılmıştır).

Farabi, şehir ölçeğinde faziletli olanlar ve olmayanlar olarak ikili ayrımı ortaya koyduktan sonra mutluluğa erişme yolunda şehirleri biçimlendiren mekanizma olarak siyaseti gündeme getirmiştir.⁶ Farabi'nin metafizik düşünce sistematüğinde ahiret ve nesnel dünya ayrımından öte bu iki yapının birlikteliğini esas alan ve bu birliktelik üzerine inşa edilen siyaset kurumu, hem bu dünyayı şekillendiren hem de ahiret yaşamı için nihai hedef olan erdemli mutluluğa erişme yolunda "stratejik bir araç" olarak ele alınmıştır. Bu anlamda şehir ve siyaset ilişkisi çerçevesinde Farabi'de merkezi bir yere sahip olan "saadetin temini için iki şey gereklidir: Saadetin nasıl bilineceği ve nasıl elde edileceğini gösteren bir sanat; bu sanatın uygulanabileceği bir yer. Bu sanat siyasettir [ve] onun uygulanma safhasında konacağı yer ise Fazıl şehirdir" (Aydın, 1973: 305). Görüleceği üzere Farabi birey ölçeğinde, ahiret odaklı bir ahlak felsefesinden öte siyaseti, bu dünyayı şekillendirmek ve mutluluğa erişmenin yolu olarak düşünce dünyasının merkezine yerleştirmiştir. Yani Farabi'nin düşünce sistematüğü içinde şehir bir yandan en üst ideal olarak mutluluğa erişmenin stratejik ölçeğiyken, bu amaçla doğrudan ilişkili biçimde siyasetin de ögesi konumuna gelmiştir.

Ancak Farabi şehir ve siyaset arasındaki ilişkiyi evren seviyesinde var olan organik bakış açısının uzantısı biçimde ortaya koymuştur. Kozmoz seviyesinde var olduğunu iddia edilen ve en tepedeki varlığa mutlak kusursuzluk anlamı yükleyen bakış açısının (Farabi, 2017: 1-28) yansıması olarak şehri yöneten lider de bir organik yapı olarak betimlenen şehrin hiyerarşik seviyede en tepesinde var olmakta ve hatta şehri yaratan ana unsur olmaktadır. Kısaca Farabi bu bakış açısı içerisinde sıkı bir hiyerarşik düzen ve bu hiyerarşinin en tepesindekine mutlak bir kusursuzluk anlamı yüklemiştir. Bu anlamda otoriteryen bir yönetim tarzına dayanan felsefi kurguyu olumlayan Farabi (Cevizci, 2001b: 139), faziletli şehrin yöneticisi ile şehir arasındaki ilişkiyi "Nasıl ki bedende, emredici organ [kalp] tabiatı gereği kendisi ve özel nitelikleri bakımından bütün organların en mükemmeli ve en tamı ise, ...aynı şekilde şehrin yöneticisi de özel nitelikleri bakımından şehrin en mükemmel parçasıdır" (Farabi, 2017: 101) biçiminde tanımlamıştır.

Farabi'nin düşünce sistematüğünde şehrin neredeyse varoluşunu borçlu olduğu lider, yöneticiden öte şehrin kurucusudur. Farabi'nin bu konuya ilişkin görüşü: "nasıl ki kalp ilk olarak meydana gelirse, daha sonra bedenin diğer organlarının varlığının, onların kuvvetlerinin meydana gelişinin, onların kendilerine has olan varlık sırası içinde ortaya çıkışlarının sebebi olursa...aynı şekilde şehrin yöneticisinin de ilk olarak varlığa gelmesi, sonra onun [şehrin] kısımlarının, ...ortaya çıkışlarının nedeni olması gerekir" (Farabi, 2017: 101, 102) biçimindedir.

Açık biçimde görülmektedir ki Farabi'ye göre şehrin varlığı lider kişinin varlığının bir sonucudur. Bu düşünce sistematüğünde lider neredeyse kendi karakteriyle şehrin karakterinin doğrudan belirleyeni, aynı zamanda varlığı ile şehrin varlığına olanak sağlayan kişidir. Yani liderin varlığı ve değişimi doğrudan şehri biçimlendirmektedir. Bu metafizik sistematik, doğal sonuç olarak ortaya lider kültürünü çıkarmıştır. Bunu Farabi kendi anlayışı ile şu şekilde ortaya koymuştur: "En büyük reis, mensup olduğu zümreden hiçbir şahsın reisliğini kabul edemez. Nasıl ki bedende reis olan uzuv, başka bir uzvun reisliğini kabul edemez. Herhangi bir topluluğun reisi de bu durumdadır...[ve] Fazıl şehirdeki bütün işlerin hedefi, reisin bizzat kendisi olmalıdır" (Farabi, 2001: 84,85). Şehir ve lider arasındaki ilişki, liderin sahip olduğu ayrıcalıklı özellikler üzerinden şekillenmektedir ve liderin sahip olduğu tüm özellikler faal akıl aracılığıyla dolaylı olarak bizzat Tanrı'nın kendisinden alınmaktadır. Farabi'nin düşünce sistematüğünde lider kültü ile beraber bu figürün tamamlayıcı olarak mutlak monarşi ve teokrasi ortaya çıkmıştır (Arslan, 1999b: 28,29).

Çağının en parlak düşünürlerinden olan, şehir ve şehir yöneticileri üzerine ilk düşünceleri ortaya koyan Farabi, metafizik kurgu içerisinde geliştirdiği organik bakış açısı çerçevesinde şehri önceleyen ve önemle altını çizen bir kavramsallaştırmayı ortaya koymuştur. Farabi ile ilgili olarak birçok çalışmada "Faziletli Şehir" adlı eserde ele alınan şehir değil esasen devlet yönetimi olduğu belirtilse de (Arslan, 2017; Aydın, 1973) bu eser içerisinde ortaya konulan hiyerarşik sistemde şehir ölçeğinin net şekilde

⁶Farabi (2000: 12)'nin düşünce sistematüğü içerisinde "insanın elde etmek zorunda olduğu olgunluğun ne ve nasıl olduğunu, ona ulaştırılan vasıtaları elde etmek için yararlı olacak şeylerin neler olduğunu ve olgunluğun yolunu tıkayan engellerin nelerden ibaret bulunduğunu, her birinin neden ve niçin mevcut olduklarını bildiren ve ayırt eden bilim" olarak tanımlanan siyaset "ferdi konu olan ahlakın tersine,.... bir toplumu bir milleti ve hatta bütün dünyayı konu edinir" (Farabi, 2012: 16).

altının çizildiği görülmektedir. Klasik yöntemlerle bu dünyayı gelip geçici bir süreç-mekan olarak gören ve ahireti önceleyen birey odaklı ahlak felsefesinin yerine bu dünyayı akıl yoluyla biçimlendirerek, mutluluğa erişmeyi hedefleyen Farabi, bu anlamda şehir ölçeğinin stratejik önemini keşfetmiş, bu anlamda siyaset –şehir ilişkisini dönemi içerisinde öncü ve yaratıcı biçimde ele almış bir düşünürdür. İslam Dini' nin gerekliliklerini akıl yoluyla ele alıp siyasetin konusu haline getirmesi, bu kurgunun pratik alanı olarak şehir ölçeğini işaret etmesi, çağının koşulları içerisinde oldukça ileri ve öngörülü bir düşüncedir. Diğer taraftan da evrensel anlamda düşünüldüğünde akli önceleyen yöntemi içerisinde ortaya koyduğu dil Antik Yunan'da Platon (ideal devlet) ile 16. yy' da ortaya çıkan mekân kurgularını ele alan ütopyalara doğru uzanan süreç içerisinde bugüne kadar yeterince vurgulanmamış bir geçiş basamağı olarak görülebilir.

İbn Haldun: Medeniyet Meselesi Olarak Şehir

Tıpkı Farabi gibi şehir yaşamını önemseyen ve yücelten İbn Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde şehir "*topluluklar halinde bir araya toplanarak dünyayı imarın en son basamağı*" olarak tanımlamıştır (İbn Haldun'dan akt. Taşçı, 2014: 46; İrgat, 2017: 169). Yerleşimler arasında kır-kent ayrımının öncüsü sayılabilecek biçimde şehri kendi yaşadığı dönemde göçebeliliğin zıddı üzerinden tanımlayan İbn Haldun; şehri kültürel, ekonomik ve mimari açıdan ele almış, medeniyet, şehir ekonomisi, şehir kültürü ve iktidar üzerine çok boyutlu ve dönemi içerisinde oldukça gelişmiş sayılabilecek biçimde önermelerde ve açıklamalarda bulunmuştur.

İbn Haldun öncelikle şehir yaşamını göçebe yaşama göre ekonomik ve mimari anlamda daha ileri bir düzey olarak görmüştür. Zaten ona göre şehir yerleşik (hadari) toplumlara özgüdür. Bu durumu İbn Haldun "*...bina inşa etmek ve şehir kurmak, refah ve rahatın icabı olan hadari temayüllerindedir. Bu işe bedevilikten ve onun gösterdiği hususiyet ve temayüllerden sonra gelinir. Ayrıca şehirlerde ve kasabalarda abideler, muazzam eserler ve büyük binalar mevcuttur*" (İbn Haldun, 2005: 629) cümlesiyle ifade etmiştir. Ayrıca İbn Haldun şehirlerin estetik gelişmişlik düzeyleri ile yerleşik hayata geçiş süreci arasında da doğrudan ilişki olduğunu⁷ ve mimarlığın, yerleşikliğin ilk ve en eski sanatı olduğunu belirtmiştir (İbn Haldun, 2005: 730).

Görüleceği üzere İbn Haldun yerleşikliği bedevilikten sonra gelen ve daha gelişmiş bir kültürel katman olarak görmüştür. Temelde medeniyet kavramının hangi koşullarda ve nasıl oluştuğunu ve kalıcı hale gelebileceği problemi üzerine odaklanan İbn Haldun için şehir, muazzam eserler ve büyük binalar ile kurulu bir alan olarak medeniyetin temsil edildiği yerdir. Ancak İbn Haldun medeniyeti salt fiziki bir görünüm ve göçebe dünyadan farklı bir çehre olarak algılamamış ve bu görünümü yaratan unsurlar, koşullar üzerine düşünce dünyasını genişletmiştir. Tam bu noktada İbn Haldun, şehirlerin kamusal yüzünü ve ekonomik anlamını görmüştür. Şehirlerdeki tüm o ihtişamlı yapıların çoğunlukla hükümdarlar tarafından işletilen zor aygıtlarının etkisiyle, kamusal emeğin neticesi olarak ortaya çıktıkları tespitinde bulunmuştur.

"Şehirlerde ve kasabalarda abideler, muazzam eserler ve büyük binalar mevcuttur. Bu gibi yapılar, özel kişilere değil, umuma mahsustur. O halde bu çeşit binalar birçok elin bir araya gelmesine ve çok sayıda kişinin yekdiğerine yardımcı olmasına ihtiyaç gösterir. Bu gibi şeyler herkes için aynı derecede şiddetle ihtiyaç duyulan zaruri hususlar olmadığı için, halk ona gönüllü ve hevesli olarak veya mecbur bir şekilde yönelmez. Daha açıkçası halkı buna zorla sevk etmek icabeder" (İbn Haldun.....:629)... *"Şehirlerin kurulması, ancak işçilerin bir araya gelmesi, bunların çokluğu ve birbirine yardımcı olmalarıyla mümkün olur"* (İbn Haldun, 2005: 632).

Görüleceği üzere İbn Haldun, şehirleri farklı kılan estetik gelişmişlik ve fiziki görünümün ardında yatan sebebin sermayenin ve kamusal emeğin yoğunlaşmasıyla oluşan şehir ekonomisi olduğunu parlak şekilde fark etmiştir. İbn Haldun'a göre kentler vasıflı emeğin ve sermayenin biriktiği yerdir. Bu kapsamda İbn Haldun şehirdeki en önemli unsurlardan birini pazar ve ekonomik işleyiş olarak görmüş ve çarpıcı şekilde emeği öne çıkarmıştır. *"Kazanç emeğin değerinden ibarettir. (Mekasip, kıyem-i a'maldan başka bir şey değildir. İstihsal edilen bir malın ve hizmetin kıymeti, onu elde etmek için*

⁷ *"iş ve sanatlar (a'mal-sanai) da, ummanca gelişmiş ve ilerlemiş şehirlerde bulunur"* (İbn Haldun, 2005:657). *"Şehrin umranı gerilemeye yüz tutar ve oradaki nüfus seyrekleşmeye başlarsa, bundan dolayı sanatar da azalır"* (İbn Haldun, 2005: 651).

harcanan emeğin değerine tekabül eder)” (İbn Haldun, 2005: 652) ifadesinde görüleceği üzere İbn Haldun ekonominin temeline emeği koymuştur. Şehir bu anlamda onun için emeğin ve artık ürünün (sermayenin) yoğunlaştığı yerdir. Şehir yaşamının, göçebe yaşamdan farklılığını yaratan temel unsuru pazar ve ekonomi olarak gören İbn Haldun ayrıca emek, sermaye yoğunluğunun kent mekânına yansıyan yüzü olarak artık ürün ile kentlerin büyüklüğü arasında doğrudan ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Mukaddime’de bu konuyla ilgili metin şu şekildedir:

“Bilinmelidir ki, umran itibariyle mükemmel olan, yörelerinde müteaddit milletler yaşayan ve nüfusu çoğalan bölgeler ahalisinin ahvali genişler, (iktisadi vaziyeti düzelir ve ilerler). Malları ve şehirleri çoğalır, devletleri ve memleketleri, (hanedanlıkları ve sultanlıkları) büyür. Bütün bunların sebebi, yukarıda bahsettiğimiz gibi (bu gibi yerlerde) emeğin (a’mal ve hizmetlerin) çok bulunması ve ileride anlatacağımız gibi onun servet sebebi olmasıdır. Bu servetten, ora sakinlerinin zaruri (ve iptidai ihtiyaçları) tam olarak karşılandıktan sonra, umranın miktarına ve kesretine (hacmine ve genişliğine) göre büyük bir fazlalık (el-fazlatu ’l-baliğa, artık, greatsurplus) hasıl olur” (İbn Haldun, 2005: 661).

Görüleceği üzere İbn Haldun kentlerin oluşumunda temel unsuru ekonomi olarak görmüş ve hatta çağına göre oldukça ileri bir düşünce sistematığı içerisinde kentlerin ortaya çıkışlarıyla birlikte büyüklük ve gelişmişlik seviyelerinin artık değer ile ilişkili olduğu tespitini ortaya koymuştur. Örneğin gelişmiş şehirlerin gelişmemiş şehirlere nazaran estetik açıdan daha ileri düzeylere eriştiğini; bunun da kentleri ayırtıran temel özelliklerden biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Haldun kent mekânının estetik ve mekânsal kurgu açısından iktidarın sembollerini taşıdığını basitçe, ancak öncü şekilde ortaya koymuştur. Kenti ekonomik olarak açıkladığı bölümlerde İbn Haldun iktidarın güç sembolleri olarak mekân üretimi ile ekonomik ilişki arasında doğrudan bağ kurmuş ve bunu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“... zenginlik artar, (iktisadi) ahval genişler, refah ve servet ortaya çıkar, pazarların hareketlenmesi sebebiyle hanedanın vergi gelirleri çoğalır. Bunun sonucu olarak devletin malı fazlalaşır, kudreti azametinin zirvesine yükselir. Çeşit çeşit kale (istihkâm, tahkimat) ve hisarlar meydana getirme, kasabalar kurma muhkem şehirler inşa etme yoluna gider” (İbn Haldun, 2005: 661-662).

Şehri iktidarı besleyen ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı ve iktidarın kurguladığı mekân temsillerinin bulunduğu yer olarak tanımlayan İbn Haldun, mekân ve iktidar arasındaki ilişkiyi ayrıca o dönemki medeniyetlerin kendilerini mekânsal olarak temsil etmek için, başkentlerini taşımaları ve yeniden inşa etmeleri üzerinden örnekleyerek ortaya koymuştur.⁸ İbn Haldun’a göre iktidarı tesis etmenin en etkili yolu mekânda kendini ifade etmektir ve *“büyük şehirleri ve ulu abideleri, sadece güçlü hükümdarlıklar inşa edebilir”* (İbn Haldun, 2005: 631). Bunun içinde eski iktidarın temsillerinin silinip, yeni iktidarın temsilleri mekânda kurgulanmalıdır. Bunu da İbn Haldun *“Yeni hanedanlığın tabiatı, önceki hanedanlığın (ve iktidarın) eserlerini mahvetmek ve izlerini silmektir”* (İbn Haldun, 2005: 682) cümlesiyle ortaya koymuştur. Mukaddime’nin bir başka yerinde ise *“...hanedanlığın ve devletin ömrü o şehrin de ömrü olur, şehir hanedanlık kadar yaşar”* (İbn Haldun, 2005: 630) cümlesiyle iktidar ve şehir arasındaki varlık ilişkisinin doğrudan birbirini yarattığını öne sürmüştür.

İbn Haldun’un iktidar-mekân ilişkisi üzerine düşüncelerinde altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise, iktidarın etki alanında yaşayan insanların kültürel ve mekânsal kompozisyonudur. İbn Haldun güçlü bir iktidarın homojen bir nüfus yapısına ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. İbn Haldun’a göre *“Çok sayıda kabileler ve çeşit çeşit cemaatlerin bulunduğu topraklarda, sağlıklı bir devletin kurulması az vakidir. Bunun sebebi görüş ve arzularındaki ihtilaftır. Hanedanlık dâhilindeki (inancın) ve temayülün ardında ona karşı direnen bir asabiye⁹ mevcuttur”* (İbn Haldun, 2005: 386). İbn Haldun burada iktidarın kurumsallaşmasının yolunu (istek ve arzuda) tek tipleşmiş, homojenleştirilmiş bir topluluk yaratmak olduğunu öne sürmüş ve bunu örneklerle açıklamaya çalışmıştır.¹⁰

⁸Bu tespit doğrultusunda İbn Haldun Selçuklular’ın Bağdat’tan İsfahan’a, Arapların Medain’den vazgeçerek Kufe ve Basra’ya, Abbasilerin Şam’dan Bağdat’a taşınmalarını örnekleriyle sunmuştur (İbn Haldun, 2005: 681).

⁹ Aynı soydan gelenlerin ya da aralarında yakınlık bulunanların inandıkları değerlerle, muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu.

¹⁰ Örnekler için bkz. (İbn Haldun, 2005: 686-688).

Görüleceği üzere İbn Haldun gözlem, örnek, tarihsel ve coğrafi perspektif içerisinde çalışmalarını yürütmüş, bu doğrultuda kente ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Şehri statik bir birim olarak değil, sosyal ve siyasal kurumlardaki ve bunları biçimlendiren üretim planındaki değişimleri gözetererek ele almış (Hassan, 1977: 248, 249) olan İbn Haldun'un kente ilişkin görüşleri ekonomiyi, sosyolojiyi ve siyaseti içine alan bir çerçeveye sahiptir. Bu anlamda oldukça ileri sayılacak bir gözlem ve analizle şehirlerin kırsal kesimden farklılaşmasını ve şehirlerin gelişmişlik derecelerindeki farklılıkları ekonomi ve sosyolojiyi temel alarak açıklamıştır. Hatta İbn Haldun bu gelişmiş, somut gözlem ve deneyime dayalı yöntemi içerisinde kent planlamasına yönelik kimi kriterleri “*Şehirler planlanırken riayet edilmesi lazım gelen hususlar ve bunlara dikkat edilmemesi halinde ortaya çıkan durumlar*” bölümünde açıklamıştır (İbn Haldun, 2005: 635-638). Bunun yanında İbn Haldun mekân ve siyaset arasındaki ilişkiyi inceleme alanında tutmuş ve yine dönemi içerisinde ileri sayılabilecek bir şekilde şehrin emek ve sermayenin (artık ürünün) yoğunluğu ile doğru orantılı gelişim süreci olduğunu ortaya koymuştur.

SONUÇ:

Farabi ve İbn Haldun İslam medeniyetinin ekonomide, siyasette ve düşünce dünyasında batı medeniyeti ile kıyaslandığında ileride olduğu dönem içerisinde öne çıkmış düşünürlerdir. Bu iki düşünür de şehri önemsemişler ve kendi düşünce sistemleri içerisinde şehri ayrıcalıklı bir yere koymuşlardır. Farabi şehri en üst ideal olarak koyduğu evrensel ölçekte mutluluğa erişmenin stratejik ölçeği olarak tanımlarken, İbn Haldun yerleşiklik-göçebelik ilişkisi üzerinden kurduğu yazınında şehri medeniyetin en üst seviyesi olarak tanımlamıştır.

Farabi şehir üzerine yazınında metafizik¹¹ ve kısmen ütopyacı bir dil kullanırken, İbn Haldun daha çok somut veriler üzerinden hareket etmiştir. Coğrafya, fiziki büyüklük, tarihsel süreç, sosyolojik yapı ve ekonomiyi şehirlerin oluşumunu ve gelişimini etkileyen unsurlar olarak belirten ve bu değişkenler üzerinden oluşturduğu varsayımlarını tarihsel derinliği ve coğrafi genişliği olan örnekler üzerinden ispat etmeye çalışan İbn Haldun, Farabi ile kıyaslandığında şehri daha karmaşık ve nesnel bir çerçevede ele almış ve somut verilere dayanarak incelemiştir. Hatta ekonomi ile ilişkisini ele aldığı bölümler içerisinde şehri; artık değer biriktiği, sermaye ve emeğin yoğunlaştığı yer olarak ele alması açısından İbn Haldun'un dönemine göre oldukça ileri seviyede bir düşünce dünyasına sahip olduğu görülmektedir.

Her iki düşünür de şehir ve iktidar (lider) arasındaki ilişkiyi ele alırken, Farabi metafizik düşünce içerisinde geliştirdiği organik bakış açısının sonucu olarak şehri bir yandan organizma olarak tanımlarken, lideri adeta bu organizmanın varlık sebebi ve belirleyeni olarak ortaya koymuştur. İbn Haldun ise kendi yöntemi içerisinde bu ilişkiye daha nesnel veriler üzerinden yola çıkarak yaklaşmıştır. Bu anlamda lider İbn Haldun'un düşünce sistematiğinde Farabi'de olduğu gibi şehirlerin ortaya çıkışını açıklayacak seviyede öne çıkan hâkim figür değildir. İbn Haldun lider figürünü kültürleşirmenin ötesinde, iktidar-mekân ilişkisini basit ama öncü şekilde tespit etmiş ve iktidar sahipleri tarafından kentsel mekândaki belirli fiziki yapıların (yapım veya yıkım olarak) otoritelerini tesis etmek veya tahakküm etmek amacıyla kullanıldığını örnekleriyle ortaya koymuştur.

Sonuç itibariyle her iki düşünür de şehir üzerine kendi dönemleri içerisinde oldukça özgün ve kimi noktalarda öncü sayılabilecek tespit ve varsayımlarda bulunmuşlardır. Bu anlamda tarihsel gelişim süreci içerisinde iki düşünür çokça referans verilmemiş olsalar da kent üzerine gelişen düşünce dünyamızda önemli birer basamak olarak yer almışlardır.

KAYNAKÇA:

Arslan, A. (1999a). *İslam Felsefesi Üzerine*. Ankara: Vadi Yayınları.

Arslan, A. (1999b). *Çevirenin Önsözü. Mutluluğun Kazanılması* (Yaz. Farabi) Ankara: Vadi Yayınları.

Arslan, A. (2017). *Sunuş. İdeal Devlet* (Yaz. Farabi) İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.

¹¹Farabi'nin metafizik anlayışı hem nesnel dünyayı hem de ahiret anlayışını içeren bütünlüklü bir anlayışa sahiptir. Farabi'nin düşünce sistematiğinde bedenle ruh, ahlak ile siyaset, bireysel kurtuluş ile toplumsal faaliyet arasında bir uyumsuzluk, zıtlık söz konusu değildir. Metafizik düşünce sistematiği içerisinde her şeyin Tanrı'dan çıktığını, tanrısal tözün modifikasyonu olduğunu düşünen Farabi en büyük sorunsal olarak ortaya koyduğu saadete erişmeyi de bu noktada Tanrı'ya erişmek olarak tanımlar ve “*Farabi bu noktaya ulaşmak için dünyayı reddetmeyi, ondan kaçmayı değil, onu aşmayı öğütler*” (Aslan, 2017: 18).

- Aydın, M. (1973). Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Saadet Kavramı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1): 303-315.
- Cevizci, A. (2001a). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Asa Kitabevi.
- Cevizci, A. (2001b). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Asa Kitabevi.
- Duri, A. (1992). Hükümet Kurumları, R.B.Serjant, (Der.) *İslam Şehri: İçinde* 67-88. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Farabi (2000). *Mutluluğun Kazanılması*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Farabi (2001). *El-Medinetü'l Fazıla*. Ankara: MEB Yayınları, ABC Matbaası.
- Farabi (2012). *Es-SiyaseTü'l-Medeniyye veya Mebadi'ül-Mevcuat*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Farabi, (2017). *İdeal Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.
- Hâkim, B. S., (2008). *Arabic-IslamicCities: Buildingand Planning Principles*. London: Kegan Paul International Limited.
- Hassan, Ü. (1977). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İbn Haldun (2005). *Mukaddime*. (4. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İrğat, M. (2017). *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. Hiper Yayınları, İstanbul.
- Najjar, F.M. (1964). *Kitab as-Siyasa al-Madaniyya (Siyasa)*, Beyrut.
- Özev, M. H. (2005). *Kutubalı İbnRüşd'ün Platon'un Devlet'ine Düştüğü Şerh, Siyasete Dair Temel Bilgiler*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Taşçı, H., (2014). *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

**SIYASAL DAVRANIŞ VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİ:
ADİYAMAN İLİ ÖRNEĞİ¹**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL BEHAVIOUR AND DEMOGRAPHIC FEATURES:
THE CASE OF ADIYAMAN PROVINCE**

Rahman DAĞ²

ÖZET

Siyasal davranışı etkileyen faktörlerin neler olduğu, ne derece ve nasıl etkili oldukları akademik çalışmalara konu olmaktadır. Siyasal davranışı etkileyen medya, çevre, eğitim, meslek, siyasal sistem, din ve aile gibi faktörlerin yanında insanların sahip oldukları demografik özelliklerin de bu faktörlere verdikleri tepkiyi, yani faktörlerin etkileme düzeyini, belirlemektedir. Genç bir insan ile yaşlı bir insanın siyasal olaylara veya fikirlere bakış açıları bu yüzden değişiklik gösterebilmektedir. Bu çalışmada Adıyaman seçmenlerinin beş demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek grubu ve gelir düzeyi) ile beş siyasal aktivite (siyasal parti üyeliği, seçim broşürlerini okuma, mitinglere katılma, seçim çalışmalarına katılma ve son dört seçimde farklı siyasal partilere oy verme) arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Yüz yüze görüşmelerle yapılan anketlerden elde edilen veriler Adıyaman seçmenlerinin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek grubu ve gelir düzeyi özelliklerine göre sınıflandırılmış ve beş farklı siyasal aktivite sorularına verilen cevap üzerinden öncelikle Chi-Square (Ki-kare) testi uygulanmıştır. Bu vesileyle demografik özellikler ile siyasal aktiviteler arasında istatistiki anlamda bir ilişki olup olmadığı bulunmuştur. Aralarında ilişki bulunan değişkenler değerlendirmeye alınmış ve bulunmayanlar ise değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Davranış, Katılımcı Demokrasi, Demografik Yapı, Adıyaman, Türkiye

ABSTRACT

What the factors affecting someone's political behaviour, how and to what extend they affect are subjected to the academic studies. Factors such as media, environment, education, occupation, political system, religion and family are affecting political behaviour of constituents but their demographic features are also influential on their reactions to these factors. Thus, a young person's reactions to a certain political event or idea might be different from an old person's reactions. In his research, the relations between five demographic features of electorates in Adiyaman (age, gender, education level, occupation, and income level) and five political activities (political party membership, reading leaflets of political parties, attending meetings, participating election campaigns, and voting for different political parties in the last four elections) will be analysed. The data gathered from face to face questionnaire is classified in accordance to these five demographic features of the Adiyaman electorates and Chi-square test has been run with the five political activities. By doing so, it is aimed to find out if there is a statistical relation between demographic features and political activities. Those that have statistical relations are analysed and those not are taken out of analysis.

Key Words: Political Behaviour, Participatory Democracy, Demographic Structure, Adiyaman, Turkey

1. GİRİŞ

Özellikle çok partili siyasal sisteme geçişle beraber, Türkiye siyasal hayatında toplumsal farklılıkların siyasi karar alma mekanizmalarına yansımaları daha iyiye doğru gitmektedir. Bu süreç içerisinde tüm dünyanda yaşanan ideolojik mücadele insana verilen değer ve siyasal gücün artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda demokrasi veya yarı-demokrasilerde bireysel anlamda siyasal etkin olma durumu siyaset bilimi literatürün temel konuları arasında yer almıştır (Heywood, 2014: 32-35). Söz konusu bireysel etkinliğin artması, seçim sistemlerinin ve seçmenlerin akademik ve bilimsel çalışmalarda ele alınmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal düzeyde yapılan siyasal tercihler ve aktiviteler, siyasal davranış adlı bir alt bilim dalının doğmasına sebep olmuştur. Bu

¹ Bu makale Adıyaman Üniversitesi tarafından desteklenen İİBFMAP/2017-0002 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında yapılan araştırma sonucunda elde edilen verilere dayanarak yazılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, rdag@adiyaman.edu.tr

Orcid Number: 0000-0002-4198-2851

çalışmalarda insanların siyasi tercihlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu (Dalton, 2008), seçim ve seçmen özelliklerinin siyaseti nasıl etkilediği (Long, 1981) veya seçmenlerin neden seçimlere katılıp katılmadıkları (Marinetti, 2003) sorularına cevap aramaya başlamıştır.

Sosyal bilimler tarafında yapılan tanımlamaların geçerliliğinin tartışılmasına rağmen tanım yapmadan bir konu hakkında çalışma yapmak mümkün değildir bu yüzden siyaset bilimi literatürüne farklı bilim dallarının tanımlamaları ile çalışmaları girmiş ve bir kavramsal devinim içinde günümüze kadar gelmiştir (Zuckerman, 2005:1-16). Kavramsal dönüşüm sürecinde kesin olan bir nokta varsa o da, siyasal davranışın tekil bir belirleyicisinin olmadığı, insanların siyasal davranışının neredeyse her davranışını kapsayabileceği ve dolayısıyla birçok faktörden etkilenebileceğidir. Bunlar, Zuckerman'ın iddia ettiği gibi toplumsal temelli, Norris (2004)'in iddia ettiği gibi siyasal tercihlerin toplumsal mühendislik ürünü olduğu, Lichbah (2003)'in ve Shapiro ve Green (1994)'in iddialarına göre de irrasyonel olabileceğidir. Başlangıç noktası olarak siyasal davranış oy vermek ve siyasal bir ideolojiye mensup olmak ile sınırlandırılabilir fakat kavramın sürekliliğine baktığımızda günümüzde siyasal katılım veya katılımcı demokrasi ile beraber düşünülmesi, siyasal davranış kavramının ne kadar genişlediğini göstermesi açısından çok manidardır.

Örneğin, Kapani (2009:144), siyasal katılım kavramını toplum üyesi kişilerin siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını davranışlarını belirleyen ve basit bir meraktan yoğun bir eyleme kadar uzanan geniş bir tutum ve faaliyet olarak tanımlamıştır. Siyasal katılmayı çeşitli boyutlarda ele alan Dahl (1993: 38) ise bu boyutları ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak tasnif etmiş fakat bu süreçlerin birbirinden kopuk olmayan eylemler olduğunu da ifade etmiştir. Tanımlamalara bakıldığında siyasal katılımın kavramsal çerçevesinin çok genişlediğinden ve dolayısıyla her davranışın veya fikrin siyasal bir özellik taşıdığından bahsetmek mümkündür (Conge, 1988). Bu yüzden siyasal katılımı etkileyen faktörler, başka bir deyişle, insanları siyasal katılımında bulunmaya iten sebepler çok çeşitli ve zaman ve mekâna göre değişken olabilir. Bu durumun ortaya çıkardığı sonuç ise, siyasal davranış çalışmalarının daha sınırlandırılmış bir alan (mekân ve zaman sınırlaması) veya konu (etkileyen faktörler) üzerinden ele alınmasıdır.

Türkiye üzerine yapılacak bir siyasal davranış çalışması belli zaman aralıklarında ve belli etkenler çerçevesinden yaklaşılarak ele alınmalı ki sonuçlar siyasal katılım açısından daha doğru ve genellenebilir olsun. Dolayısıyla, bu çalışmada örneklem olarak Adıyaman ili ele alınmış ve 2017 yılında uygulanan Adıyaman Siyasal Davranış adlı anket çalışmasının verileri kullanılmıştır. Konu olarak ise beş demografik özelliğin (Yaş, Cinsiyet, Eğitim, Gelir Düzeyi ve Meslek) beş farklı siyasal davranış veya aktivite üzerindeki (Siyasi Parti Üyeliği, Seçim Çalışmalarına Katılma, Siyasi Parti Broşürlerini Okuma, Siyasi Parti Mitinglerine Katılma ve Farklı Partilere Oy Verme) etki alanına bakılmıştır. Adıyaman üzerinden yapılan bu çalışmanın Türkiye için genellenebilir olup olmadığı tartışmaya açıktır fakat Adıyaman ili ile kültürel, siyasal ve ekonomik ortak özelliklere sahip diğer iller için bir fikir vereceği muhakkaktır.

Çalışmanın ana hatları öncelikle verilecek olan kavramsal bir çerçeveden başlayacaktır. Bu vesileyle siyasal katılımın önemi ve kavramlaşmasının nasıl genişlediği daha iyi anlaşılacaktır. Aynı zamanda elde edilen veriler üzerinden yapılacak yorumları teorik düzeyde daha açıklayıcı kılacaktır. İkinci başlık ise, yapılan anketin yöntemi üzerinden elde edilen verilerin ve dolayısıyla bulguların bilimselliği doğrulanacaktır. Sonuçtan önceki bölüm ise bulgular ve bulguların değerlendirmesinden oluşacaktır.

2. SİYASAL DAVRANIŞ VE SİYASAL KATILMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden oy kullanma hakkının genişlemesi ve her vatandaşın bir oy hakkına sahip olduğu demokratik seviyeye gelmesi bireyleri siyasal iktidarın belirlemesi konusunda etkin bir güç haline getirmiştir. Seçmen kitlesinin genişlemesi ve iktidara aday olan siyasal partilerin seçmenlerin oyuna ihtiyaç duyması, bireylerin siyasal davranışını oy vermeyle sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Siyasal davranışın oy vererek siyasal sisteme katılma olarak değerlendirilmesi, siyasal sistemi ve karar alıcıları etkileme yöntemini sadece seçimlerle sınırlandırılması anlamına gelecektir. Bu bağlamda siyasal davranışı “siyasal sistem içinde vatandaşların doğrudan ya da dolaylı olarak yöneticilerin seçimini ve kararlarını etkilemeyi amaç edinen eylemlerdeki görüşleri” (Çam, 1987: 283) olarak tanımlamak mümkündür. Bu şekilde dar bir tanımlama bile,

seçmenlerin kararlarını etkileyen faktörlerin analiz edilmesini gerektirmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada hâkim olan siyasal kutuplaşma dar anlamda bir siyasal davranış tanımlaması için uygun bir zemin oluşturmuştu. Örneğin, siyasal ideolojilerin siyasal tercihlerde etkin olduğu dönemlerde seçmenin ideolojisi ve oy verdiği siyasal parti arasında doğru orantı kurulması beklenen bir durumdu. Ancak ideolojik siyasi partilerin seçmen kitlesine ulaşarak çoğunluğu sağlama gereksinimi sert ideolojik çizgilerin esnemesine ve dolayısıyla ideolojiler arasında geçişgenliğe sebep olmuştur. Aynı zamanda siyasal parti yelpazesinin genişlemesi de genel değil özel durumların seçmenler üzerinde etkili olmasının yolunu açmıştır.

Toplumsal sınıflar yapılarının değişmesi ve vatandaşlığın kurumsallaşmasıyla devlet-birey arasındaki görev ve sorumlulukların belirlenmesi bireylerin siyasal tercihlerinin uygulama alanlarını genişletmiştir. Vatandaşlık bağı bu açıdan Kalaycıoğlu'nun siyasal davranışı, "bir toplumun üyesi ile o toplumdaki siyasal otorite arasındaki bir bağ ve bireyin otonom karar ve tercihlerinin siyasal otorite üzerindeki etkisinden oluşan bir ilişki" (1983: 10) tanımlamasına olanak sağlamıştır. Kalaycıoğlu'nun tanımlamasına göre, bireyin anayasal görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi aslında siyasal davranışın bir parçası haline gelmektedir. Dolayısıyla, siyasal davranış bir eylem olarak çok çeşitli şekillerde, örneğin yasalara uyma, vergileri ödeme ve benzeri gibi sistemi destekleyici nitelikte, kendini gösterebilir. Fakat "siyasal otorite üzerindeki etkisi" ifadesi sivil toplumun kurumsallaşması, medya veya siyasi protesto mitingleri, isyanlar gibi sistem karşıtı ve onu değiştirmeye çalışan davranış örnekleri de olabilir. Gelişen ve demokratikleşme düzeyi yükselen toplumlarda seçmenini siyasi iktidara etkisi sadece seçimler üzerinden değil toplumsal aktiviteler üzerinden de gerçekleşmektedir ki bu durumun kavramlaştırılması katılımcı demokrasi ve aktif vatandaşlık ile karşılanmaktadır (Dağ, Servi ve Şahin, 2018). Katılımcı demokrasi, karar alınma sırasında onun içeriğini oluşturmak için çalışmak, siyasal otoritelerin ortaya koyduğu kararları etkilemek, ya da karar sonrasında onun uygulanmasını değiştirmek veya toptan ortadan kaldırmak için bireylerin özgür iradeleriyle yaptıkları değerlendirmelerin hepsi olarak tanımlanmalıdır.

Siyasal davranışın oluşmasının saptanması için çeşitli değişkenlere başvurulmaktadır. Yaş, cinsiyet, kültürlenme düzeyi, gelir düzeyi, meslek, aile, arkadaş çevresi ve çeşitli gruplarla ilişki içerisinde bulunmak bunlar arasında sayılabilir. Çeşitli araştırmalarda bu birincil aktörlerin siyasi davranışı belirleyen "siyasi sosyalleşme" üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur (Turan, 1986:47; Alkan,1989:5). Bunlar dışında düşünsel, ideolojik etkenlerin bilinmesi de siyasal davranışların oluşmasının saptanması yönünden zorunludur. Örneğin ulus, sosyal sınıf gibi büyük gruplarla özdeşleşme ve dayanışma güdüsü siyasal davranışa yön verebilmektedir (Parlak, 2011:711). Başka bir ifade ile yurttaşların devletin çeşitli düzeylerdeki karar ve uygulamalarını etkileme eylemlerine siyasal katılma denilmektedir (Kışlalı, 1987:355). Eğer özgür bireysel düşünce sonucu, kişiler siyasal kararı etkilemek için bir davranış ortaya konuyorsa, bu artık sadece bir davranış olmayıp bir eylem oluşturur. Dolayısıyla siyasal katılma basit bir davranış olmayıp, düşünsel süreçlerin etkisi altında oluşan özgür iradeye dayalı bireysel bir eylemdir.

Siyasal katılım enstrümanlarından herhangi biri ile katılım gösteren kişiler; çıkarlarını korumak, sosyal dayanışma, toplumda kendine yer bulmak, dünyayı anlamak hatta çeşitli psikolojik tatminsizlikleri ikame etmek amacı ile katılım gerçekleştirmektedir (Yücekök, 1987: 28). Sayılan bu amaçları gerçekleştirmek için siyasal katılım gösteren kişiler eğitim durumlarına, gelir seviyeleri ve siyasete duyulan ilgiye göre çeşitli düzeylerde katılım göstermektedirler. Bunlar, siyasal literatürü izleme, siyasal tartışmalar yapma, siyasal örgütte aktif roller üstlenme, seçimde oy kullanma, seçim dönemlerinde aktif çalışma, politikacı ile daha sık temas kurma gibi faaliyetlerdir.

Oy verme davranışı çalışmaları genel olarak dört ana teorik model olarak incelenmektedir. Bu teorik modellerden ilki, sosyolojik yapıların ve bir sosyal grubun üyesi olmanın oy verme davranışı üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğunu öneren sosyolojik model, İkinci model, seçmenlerin partilere olan psikolojik bağımlılık duygusu üzerine inşa edilen parti kimliği (party identification) modeli, Üçüncü teorik model ise, ekonomik oy verme teorisidir. İktisat teorilerine benzer şekilde bu modelde seçmenlerin rasyonel bireylerden oluştuğu varsayılır. Seçmenler hangi partiye oy atacıklarına karar verirken fayda-maliyet değerlendirmesi yaparlar ve kendileri için en çok faydayı getirecek alternatife yönelirler. Dördüncü teorik model olan stratejik oy verme modelidir. Bu modelde seçmenlerin seçim kurallarını iyice öğrenerek istedikleri sonucu almak için en fazla tercih ettiği partiden farklı bir alternatife yönelme durumunu oy verme davranışı hesaplamalarına dâhil etmesidir (Ünal; 2016: 96).

Bu açıklamalardan sonra, bir siyasal eylemin ortaya çıkabilmesi için üç koşula gerek olduğu ifade edilebilir. Bunlardan ilki bireyin sahip olduğu bilgi düzeyi, diğeri siyasete duyulan ilgi ve sonuncusu ise siyasete katılma yollarının açık olmasıdır.

Eğitim düzeyi ve buna bağlı olarak gelişen bilişsel bilgi, olay ve olguları değerlendirme ve yorumlama becerisi, olgu ve olaylar hakkında mantıksal ilişkiler kurma ve sonuçlar çıkarabilme yetisidir. Bireyin siyasete duyduğu ilgi, yereldeki, ulusal ve küresel ölçekteki siyasal olayları izleme konusundaki alışkanlıkları da bireyin siyasal kaynakları arasında sayılmaktadır.

Bireyin kendisini ne derecede siyasal kararlar üzerinde etkili olarak gördüğü de psikolojik bir kaynak olarak görülmelidir. Buna kısaca siyasal etkinlik duygusu adı verilmektedir. Nihayet, birey ne kadar çok kişiyi tanıyor, onlarla ortaklıklar, arkadaşlıklar, çalışma ilişkileri kurabiliyorsa, o kadar çok toplumsal destek bulabilecek bir örgütsel yeterlilik duygusuna da sahip olacaktır. Birey bu ilişkilerini kullanarak çevresini hareketlendirebilecek ve yalnız ve güçsüz olmadığı izlenimini pekiştirebilecektir.

Üçüncü olarak her türlü kaynak ve saike de sahip olsa, bir bireyin bir siyasal eyleme katılabilmesi için bir fırsatın doğması gerekir. Bu fırsat ortamı yoksa birey siyasal eyleme katılmak için gerekli koşulları bulamayacaktır. Eğer siyasal eyleme katılmanız durumunda yüksek maliyet söz konusu ise makul davranma alışkanlığında olan bir kişi siyasal eylemde bulunma eğilimine girmeyecektir. Eğer siyasal fırsat yapısı katılmanın maliyetini azaltıyor ve siyasal etkinlik duygusunu kamçılıyorsa, o zaman bireyin siyasal katılma eyleminde bulunması makul bir hal alacak ve o da bu eylemi gerçekleştirme eğilim içine girecektir (Hamlin ve Jennings, 2011; Copeland ve Laband, 2002). Onun içindir ki, demokrasiyi içselleştiren ülkelerde fırsat yapısı siyasal katılmayı bir erdem olarak ödüllendirdiği için, protesto eylemleri de dâhil olmak üzere, siyasal katılma etkinlikleri sık ve çok sayıda katılanla gerçekleşebilmektedir. Fakat anti demokratik uygulamaların yaygın olduğu ülkelereyse siyasal katılma bir isyan olarak değerlendirilebilmekte ve caydırıcı önlemlerle engellenmeye çalışıldığı için de ender ve az sayıda katılımcı ile gerçekleşebilmektedir.

Katılımcı kuramın aşırı varyantlarından birisi olan genişlemeci siyaset kavramına göre yeryüzünde siyasal olmayan bireysel ve toplumsal alan yoktur. Her şey siyasaldır. Bu bakış açısına göre demokratikleşmenin hedef alanı hemen hemen sınırsızdır. Ailenin ve eğitimin demokratikleşmesi savunulduğu gibi, sanatın, ekonominin, okulların, kitle iletişim araçlarının da demokratikleşmesi savunulmaktadır (Schmidt, 2002:167). Demokratikleşme düzeyi ve siyasal katılım arasındaki ilişkinin en güncel ve somutlaşmış hali ise katılımcı yönetim kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavrama göre, gerçekleşen seçimler yerel veya ulusal düzeyde karar-alıcıların belirlenmesine rağmen alınacak siyasi kararlara seçmenlerin veya temsilcilerinin kurumsal anlamda dahil edilmesidir (Fung ve Wright, 2001). Özellikle yerel yönetimler için düşünülen bu durum hem karar alıcılara yani yöneticilere daha şeffaf olma hem de uygulamalardan en yüksek düzeyde memnuniyetin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu kavramsallaştırma, vatandaşların karar-alma süreçlerine katılmaları için teşvik edilmesinden tutun da yerel veya ulusal düzeyde belli oranda bir bütçe kullanım hakkının vatandaşların oluşturduğu kurumlara verilmesi gibi uygulamalara da kapı aralamaktadır (Besley, Rao ve Pande, 2005; Pateman, 2012).

Sunulan kavramsal çerçeveye bireysel ve toplumsal anlamda siyasal katılımında bulunmanın birçok yolunun olduğunu göstermektedir. Bir siyasal tercihte bulunmak ve tercih doğrultusunda hareket etmek oy kullanma ile sınırlanamayacak hale gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, önceki paragraflarda vurgulandığı gibi, siyasal katılımı etkileyen faktörlerin çokluğu ve etki derecelerinin farklılaşacağı iddia edilebilir. Söz konusu durumun yapılan çalışmaya halel getirmemesi için demografik faktörlerin siyasal partilerle ilgili aktiviteler üzerindeki etkisine bakılacaktır. Bu durumun yönetsel açıdan ele alınması daha açıklayıcı olacaktır. Böylece Adıyaman seçmenlerinin siyasi partilerle ilgili sorulara verdikleri cevapların demografik özelliklere göre dağılımına bakılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmanın evrenini Adıyaman ilinde ikamet eden 18 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde Türkiye İstatistik Kurumunun 2017 nüfus verilerine göre Adıyaman il merkezi, ilçe ve köylerinin nüfus oranına uygun olarak tabakalı örnekleme kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında 2926 bireye ulaşılmıştır. Bunlardan 295 birey soruları tam cevaplamadıkları için çalışma dışı bırakılmış böylece örneklem hacmi 2631 olmuştur. Bu örneklem hacmi Yamane'nin (2001: 498) 100000 ve üzeri bireylerden oluşan bir kitle için %2'lik hata payı ile %95 güven aralığında yapılacak bir anket çalışmasında 2500 ve üstü denekle çalışılması gerekliliğini sağladığından yeterli olarak değerlendirilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik sorular, ikinci bölümde ise bireyin siyasi katılımına yönelik evet-hayır şeklinde iki seçeneğe soruları içermektedir. Verilerin değerlendirilmesinde ki-kare ve frekans yüzde analizi kullanılmıştır. Bireylerin Cinsiyet, Eğitim, Yaş, Gelir, Eğitim ve meslek değişkenleri ile herhangi bir siyasi partiye üye olma durumları, herhangi bir siyasi partinin seçim çalışmalarında sorumluluk alma durumları ve siyasi partilerin seçim broşürlerini okuma durumları arasındaki ilişki ki-kare analizi ile incelenmiştir. Verilerin analizinde istatistiksel paket programlarından olan SPSS 15 kullanılmıştır.

Adıyaman ilinin siyasi davranış haritası araştırması için hazırlanan ankette toplam 42 soru sorulmuş olup bunların demografik soruları kapsayan ilk beş sorusu ve 33-37 soruları arası (siyasal aktiviteler) çalışmamızın kapsamına girmektedir. Demografik özelliklerle ilgili soruların cevap aralıkları ise yöntemsel açıdan önem arz etmektedir.

İlk demografik sınıflandırma yaş aralığı üzerinden yapılmıştır. Adıyaman'da kayıtlı seçmen sayısına göre anket yapılacağından, yaş aralıklarını 18 ile başlatmak gerekmektedir. Bu yüzden yaş aralıkları 18-34, 35-49, 50-65 ve 65 üstü olmak üzere dört kategoride değerlendirilmiştir. Bu durumun temel sebebi Türkiye'nin demografik yapısıyla ilgili temel kaynak olan Türkiye İstatistik Kurumunun yaş gruplarını bu şekilde kategorize etmesidir. İkinci demografik sınıflandırma cinsiyet alanında yapılmıştır. Cinsiyet sorusu Erkek ve Bayan olarak ayrılmıştır. Üçüncüsü ise eğitim düzeyi alanındadır. Eğitim düzeyi konusunda özellikle belirtilmesi gereken nokta hiçbir eğitim almamış fakat okur-yazar olanların ilköğretim kategorisine eklenmesidir. Özellikle tarım toplumu yapılanmasına uygun olan Adıyaman ilinde 40 yaş ve üstü olanlarda okula gitmeyen bir kesimin (Şahin & Gümez, 2000: 228) anketin kapsama alanına sokulması bu şekilde sağlamıştır. Eğitim düzeyiyle ilgili olarak bir diğer konu, eğitim sisteminin son 20 yıl içerisinde değiştirilmiş olmasıdır. 5+3+3 sisteminden ilk ve orta öğrenimin birleştirilerek 8+3 olması ve daha sonra 4+4+4 olarak değiştirilmesinden dolayı ilköğretim ve ortaokul ayrı kategoriler olarak eğitim düzeyi sorusunda yer almıştır. Dolayısıyla eğitim düzeyi konusunda, yapılan değişikliklerin amaçları göz ardı edilerek en son resmi uygulama temel alınmıştır.

Dördüncü demografik yapı meslekler olarak ele alınmıştır. Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumunun meslek türlerini aşırı derecede çeşitlendirmesi, bütün meslek türlerinin soruya aktarılmasını imkânsız kılmış ve bu yüzden meslek türleri toplumsal kabul üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, memur, işçi, serbest meslek, Mühendis/Doktor/Öğretmen/Akademisyen, İşsiz, Öğrenci, Çiftçi ve Diğerleri olmak üzere sekiz kategori belirlenmiş ve "mesleğiniz?" sorusu olarak sorulmuştur. Verilerin girilmesi sırasında karşılaşılan iki temel sorun, ev hanımı ve esnafın (kasap, bakkal, terzi gibi) hangi kategoriye alınacağıdır. Ev hanımı olan cevapları işsiz ve esnafın ise serbest meslek kategorisinde değerlendirildiğini belirtmemiz gerekmektedir. Son demografik yapı gelir düzeyi alanındadır. Gelir aralıklarının belirlenmesindeki temel kriter asgari ücrettir ve 0-1500 aralığını kapsamaktadır. Sonraki aralık olan 1501-2500'de ise en düşük memur maaşı baz alınmıştır. 2501-4000 lira aralığı ise yoksulluk sınırı üzerinden belirlenmiştir. Sonraki aralıklar ise (4001-5000, 5001-7500 ve 7500 üstü) dereceli olarak arttırılarak belirlenmiştir.

Belirli demografik özelliklere sahip seçmenlerin siyasi aktivitelerle (siyasi parti üyeliği, seçim çalışmalarında bulunma, siyasi partilerin seçim broşürlerini okuma, siyasi partilerin mitinglerine katılma ve son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verme) ilgili olan sorulara verdiği cevaplar evet-hayır sorusu olarak sorulmuş ve veri analizleri bu cevaplara göre yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1 Demografik Yapının Siyasi Parti Üyeliğine Dağılımı

4.1.1 Yaş Aralığının Siyasi Parti Üyeliğine Dağılımı

Yaş Aralığı		Siyasi parti üyeliği		Toplam
		Evet	Hayır	
18-34 Yaş	n ₁	246	1076	1322
	%	18,6%	81,4%	100%
35-49 Yaş	n ₂	183	579	762
	%	24,0%	76,0%	100%
50-65 Yaş	n ₃	112	271	383
	%	29,2%	70,8%	100%
65 Yaş ve üstü	n ₄	33	131	164
	%	20,1%	79,9%	100%
Toplam	N	574	2057	2631
	%	21,8%	78,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,798 ^a	3	,000
Likelihood Ratio	22,208	3	,000
Linear-by-Linear Association	11,261	1	,001
N of Valid Cases	2631		

Yaş aralığı ile siyasi parti üyeliği arasında istatistikî anlamda bir ilişki olduğu Ki-kare testi ile ortaya çıkarılmıştır ($p < 0,05$). Bundan dolayı yaşın siyasi parti üyeliğini etkilediği iddia edilebilir. Bu bilgi üzerinden bakıldığında, 18-34 yaş aralığındaki Adıyaman seçmeleri arasında bir siyasi partiye üye olanların sayısı herhangi bir siyasi partiye üye olan toplam seçmen sayısının %42'sini oluşturmaktadır. Bu araştırmadan önce ortaya konulan çeşitli çalışmalarda 20'li yaşlarda meslek edindikten sonra, siyasal katılımın daha fazla olduğu ifade edilmiş ve 20-45 arası dönem siyasete olan ilginin ve siyasal katılımın en çok dönemi olduğu belirtilmiştir (Öztekın, 2016: 170). Bu dönemde bireyler siyasal alanda kendilerini göstererek menfaat elde etmek, siyasal alanda kendini ifade etmek, siyasi aktörlerle bir araya gelmek, ulusal ve uluslararası konularda birikim edinmek ve birikimlerini paylaşmak amacıyla siyasete ilgi duymaya başlarlar. Söz konusu ilginin somutlaşmış hali ise siyasi parti üyeliğidir. Siyasi parti üyeliği olmadan da alternatif kanallar ve yöntemler ile siyaset arenasında bulunulabilir fakat siyasi parti üyeliği, bir kişinin siyaset ile olan ilişkisinin ilgi düzeyinden siyaset yapma potansiyeline dönüştüğünü göstermektedir.

Yaş aralığı yükseldikçe siyasi parti üyeliğinin sayısal olarak azaldığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla önemli sayıda bir seçmen kitlesi yaş ilerledikçe siyasi parti üyeliğinden vazgeçmektedir denilebilir. Sayısal anlamda bir düşüş olmasına rağmen Adıyaman seçmenlerinin ortalama olarak %21,8'sinin siyasi parti üyeliğine devam ettiği de gözlemlenmektedir. Bu bilgiler ışığında, gençlerin siyasi partilere üye olma konusunda yüksek bir eğilimi olmasıyla beraber, neredeyse hayat boyu siyasi parti üyeliği ile siyasete katılım gerçekleştiren bir kitle mevcuttur. Siyasal katılım açısından bu oran çok büyük önem arz etmektedir. Özellikle Adıyaman ili gibi nüfusun az olan illerde bu denli bir siyasal parti üyeliği, hangi parti olduğu fark etmeksizin, insanların siyaset ile yakından ilgilendiği anlamına gelmektedir.

4.1.2 Cinsiyetin Siyasi Parti Üyeliğine Dağılımı

Cinsiyet		Siyasi parti üyeliği		Toplam
		Evet	Hayır	
Erkek	n ₁	437	1317	1754
	%	24,9%	75,1%	100%
Kadın	n ₂	137	740	877
	%	15,6%	84,4%	100%
Toplam	N	574	2057	2631
	%	21,8%	78,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	29,602 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	29,060	1	,000		
Likelihood Ratio	30,892	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	29,591	1	,000		
N of Valid Cases	2631				

Ki-kare testinin sonuçlarına göre, cinsiyet ile siyasi parti üyeliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($p < 0,05$). Dolayısıyla bir demografik özellik olarak cinsiyet siyasi parti üyeliği üzerinde bir etkiye sahiptir. Toplam 1754 Erkek Adıyaman seçmenlerinin sadece 437'sinin yani %24,9'unun siyasi parti üyeliği olmasına rağmen 740 Bayan seçmenler arasında siyasi parti üyeliği olanların sayısı 137 ve oranı ise %15,6'dır. Siyasi parti üyeliği sorusuna verilen cevaplardan görüleceği üzere seçmenler parti üyeliğine çok sıcak bakmamaktadır. Türkiye de 1990'ların ikinci yarısından itibaren parti üyeliği eski anlam ve önemini yitirmeye başlamıştır. Bunun temel sebeplerinden birisi Türk toplumunun hala örgütlü bir yapıya kavuşamamış olması diğeri ise bir siyasal yapıya aidiyet hissetse bile bunu belgelemek istememesidir. (Tosun, 2010: 5).

Kadınlarla ilgili ortaya çıkan sonuçlar, Duverger'in "kadınlar, siyasal katılma ve siyasal faaliyetler açısından erkeklere oranla daha düşük düzeyde katılım gerçekleştirmektedirler" yaklaşımı ile örtüşmektedir. Daha önceki araştırmalarda elde edilen bazı veriler Türkiye'de kadınların %25,5'i siyasal yaşama çok seyrek bir biçimde katılırken, ancak %3'ünün yoğun bir biçimde katıldığını göstermiştir (Kışlalı, 2006: 158).

4.1.3 Eğitim Düzeyinin Siyasi Parti Üyeliğine Dağılımı

Eğitim Düzeyi		Siyasi parti üyeliği		Toplam
		Evet	Hayır	
İlkokul	n ₁	176	591	767
	%	22,9%	77,1%	100%
Ortaokul	n ₂	106	257	363
	%	29,2%	70,8%	100%
Lise	n ₃	151	516	667
	%	22,6%	77,4%	100%
Önlisans	n ₄	26	98	124
	%	21,0%	79,0%	100%
Üniversite	n ₅	111	560	671
	%	16,5%	83,5%	100%
Lisans Üstü	n ₆	4	35	39
	%	10,3%	89,7%	100%
Toplam	N	574	2057	2631
	%	21,8%	78,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	26,494 ^a	5	,000
Likelihood Ratio	26,984	5	,000
Linear-by-Linear Association	14,998	1	,000
N of Valid Cases	2631		

Ki-kare test sonuçlarına bakıldığında eğitim düzeyi ile siyasi parti üyeliği arasında bir ilişki olduğu gözlenmektedir ($p < 0,05$). Test üzerinden sadece değişkenlerin birbirlerini etkilediği sonucuna varılabilirken ne yönde etkilediğine dair bir bilgi sonucuna ulaşılamaz. Fakat frekans aralığı analizi, aralarındaki istatistiki ilişkiyi yorumlamak için bir zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla Adıyaman seçmenleri arasında eğitim düzeyi yükseldikçe siyasi parti üyeliği azalmaktadır. Özellikle günümüz eğitim sisteminde ilkokul ve ortaokulun birleştirilip ilköğretim olarak adlandırılması dikkate alındığında en yüksek oranda siyasi parti üyeliğine sahip olan eğitim düzeyi ilköğretim olarak görülmektedir. Üniversite eğitimi ve sonrası için siyasi parti üyeliği oranlarının bu denli düşük çıkması ise başka bir çarpıcı noktadır.

Eğitimin siyasal anlamda en önemli işlevi, siyasal sosyalleşmeyi sağlamasıdır. Birey, eğitim yoluyla ülkenin siyasal yapısını, bu yapının işleyişini öğrenir ve bu nedenle de siyasete daha fazla katılır. Bireyin kendini geliştirmesi, toplumla bütünleşmesini sağlayacak, toplum da karşılığında bireyin kendini geliştirmesi için uygun ortam yaratacaktır. Kendini geliştirme olanağını bulan birey, edindiği eğitim birikimiyle siyasal anlamda da kendini geliştirecek ve siyasal davranışlarında daha ussal ve tutarlı olabilecektir (Ergun, 2006: 236). Eğitim ve eğitim kurumları bireyleri üç açıdan etkilemektedir. Öncelikle tarih, edebiyat derslerinde siyasal mesajların işlenmesi, bireyi siyasal kültür konusunda bilinçlendirmektedir. İkincisi, arkadaş çevresi de çocuğun siyasal kültürünün oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Üçüncü olarak da çocuğun okulda yürüttüğü sosyal ve kültürel faaliyetler bireyin siyasal kültürünün oluşmasına etkide bulunur (Altan, 2011:315).

Eğitimin yukarıda bahsedilen özelliklerinden dolayı Adıyaman seçmenleri için eğitim düzeyi ile siyasal davranışın ters orantılı olduğu iddiası afaki kalabilir. Özellikle güncel siyaseti etkileyen faktörlerin çok çeşitlenmesi siyasal davranışı siyasi parti üyeliği ile sınırlandıramaz hale getirmiştir. Dolayısıyla

eğitilmiş insanların siyasi parti üyeliğine sahip olmaması siyaset yapmak veya karar verme mekanizmalarını etkilemek için alternatif yollara sahip olduklarını göstermektedir. Yapılan anketin diğer sonuçları, Adıyaman seçmenlerinin kurumsal anlamda siyasete değil bireysel ve informal yollar ile siyaset yapmaya daha yatkın olduklarını göstermektedir (Dağ, Servi ve Sahin, 2018).

4.1.4 Meslek Gruplarının Siyasi Parti Üyeliğine Dağılımı

Meslek	Siyasi parti üyeliği		Toplam	
	Evet	Hayır		
Memur	n ₁	23	182	205
	%	11,2%	88,8%	100%
İşçi	n ₂	82	240	322
	%	25,5%	74,5%	100%
Serbest Meslek	n ₃	174	417	591
	%	29,4%	70,6%	100%
Mühendis/Doktor/Öğretmen /Akademisyen	n ₄	15	108	123
	%	12,2%	87,8%	100%
İşsiz	n ₅	33	219	252
	%	13,1%	86,9%	100%
Öğrenci	n ₆	110	449	559
	%	19,7%	80,3%	100%
Çiftçi	n ₇	63	158	221
	%	28,5%	71,5%	100%
Diğerleri	n ₈	74	284	358
	%	20,7%	79,3%	100%
Toplam	N	574	2057	2631
	%	21,8%	78,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	61,642 ^a	7	,000
Likelihood Ratio	64,327	7	,000
Linear-by-Linear Association	,206	1	,650
N of Valid Cases	2631		

Tablodaki sonuçlar, meslek grupları ile siyasi parti üyeliği arasında bir istatistikî ilişki olduğunu göstermektedir ($p < 0,05$). Bu yüzden frekans aralıkları üzerinden yapılacak değerlendirmelerin istatistikî anlamda bir değeri olacaktır. Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı gibi meslek gruplarının bir siyasi partiye üye olma toplam oranı %21,8'dir. Bu ortalamanın en alt kısmında yer alan meslek gurubu %11,2 ile memurlar iken en üstünde yer alan meslek grubu ise %29,4 ile serbest meslek erbabı ve hemen altında %28,5 ile çiftçilerdir. Memurların en alt sırada olması devlet memurluğunun siyasi parti üyeliği için engelleyici bir faktör olmasına ve serbest meslek sahiplerinin maddî bağımsızlığa sahip olması da siyasi parti üyeliği için diğer mesleklere göre daha cüretkâr olmalarına dalalet etmektedir.

4.1.5 Gelir Düzeyinin Siyasi Parti Üyeliğine Dağılımı

Gelir düzeyi		Siyasi parti üyeliği		Toplam
		Evet	Hayır	
0-1500 lira	n ₁	348	1156	1504
	%	23,1%	76,9%	100%
1501-2500 lira	n ₂	126	447	573
	%	22,0%	78,0%	100%
2501-4000 lira	n ₃	65	278	343
	%	19,0%	81,0%	100%
4001-5000 lira	n ₄	21	76	97
	%	21,6%	78,4%	100%
5001-7500 lira	n ₅	7	52	59
	%	11,9%	88,1%	100%
7500 lira üstü	n ₆	7	48	55
	%	12,7%	87,3%	100%
Toplam	N	574	2057	2631
	%	21,8%	78,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,294 ^a	5	,098
Likelihood Ratio	10,185	5	,070
Linear-by-Linear Association	7,613	1	,006
N of Valid Cases	2631		

Ki-kare test sonucuna göre, gelir grubu ile siyasi parti üyeliği arasında bir ilişki söz konusu değildir ($p>0,05$). Başka bir ifadeyle, farklı gelir grubuna sahip olanların siyasi parti üyelikleri arasında birbirinden bağımsız bir ilişki vardır. Bu yüzden gelir düzeyinin siyasi parti üyeliğine etkisi değerlendirme dışı bırakılmıştır.

4.2 Demografik Yapının Seçim Çalışmalarına Katılım Üzerine Dağılımı

4.2.1 Yaş Aralığının Seçim Çalışmalarına Katılım Üzerine Dağılımı

Yaş Aralığı		Seçim çalışmalarında bulunma		Toplam
		Evet	Hayır	
18-34 Yaş	n ₁	238	1084	1322
	%	18,0%	82,0%	100%
35-49 Yaş	n ₂	163	599	762
	%	21,4%	78,6%	100%
50-65 Yaş	n ₃	105	278	383
	%	27,4%	72,6%	100%
65 yaş ve üstü	n ₄	40	124	164
	%	24,4%	75,6%	100%
Toplam	N	546	2085	2631
	%	20,8%	79,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	17,923 ^a	3	,000
Likelihood Ratio	17,388	3	,001
Linear-by-Linear Association	14,917	1	,000
N of Valid Cases	2631		

Yaş aralığı ve seçim çalışmalarına katılma değişkenleri arasındaki yapılan Ki-kare testine göre yaş aralığı ve seçim çalışmalarına katılma birbiriyle istatistik olarak ilişkilidir ($p < 0,05$). Yaş aralıkları ile seçim çalışmalarında bulunma arasında yapılan frekans analizine göre de, Adıyaman seçmenlerinin %20,8'i seçim çalışmalarında bulunmuşken, geriye kalan %79,2'si ise seçim çalışmalarında bulunmamışlardır. Bu veriler ışığında dikkat çekici en önemli nokta, Adıyaman seçmenlerinin geneli hangi siyasi partiye yakın olduğu veya oy verdiği fark etmeksizin seçim çalışmalarında bulunmamaktadır. Bu durum siyasal anlamda pasif kaldıkları anlamına gelmemektedir çünkü siyasal aktiflik seçim çalışmaları ile sınırlandırılmaz.

Seçim çalışmalarında bulunan Adıyaman seçmenleri açısından en dikkat çekici durum ise, yaşlandıkça seçim çalışmalarında bulunma oranları artmaktadır. Özellikle 50-65 ve 65 ve üstü yaş gruplarının sırasıyla %27,4 ve 24,4 ile birinci ve ikinci sırada olması bunun göstergesidir. Veriler üzerinden ortaya çıkan tablolar istatistiksel anlamda yapılacak çıkarımlar için yeterlidir. Fakat neden yaş aralıkları ile seçim çalışmalarında bulunma arasında pozitif yönde bir doğru orantı olduğunu açıklamada toplumsal açıdan bir analiz gerektirmektedir. İnsanların zamanla siyasal anlama fikirlerinin kanıksadığı ve dolayısıyla fikirleri doğrultusunda seçim çalışmalarına katıldığı iddia edilebilir.

4.2.2 Cinsiyetin Seçim Çalışmalarına Katılım Üzerine Dağılımı

Cinsiyet		Seçim çalışmalarında bulunma		Toplam
		Evet	Hayır	
Erkek	n ₁	455	1299	1754
	%	25,9%	74,1%	100%
Kadın	n ₂	91	786	877
	%	10,4%	89,6%	100%
Toplam	N	546	2085	2631
	%	20,8%	79,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	86,123 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	85,179	1	,000		
Likelihood Ratio	94,426	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	86,090	1	,000		
N of Valid Cases	2631				

Tablodaki sonuçlara göre, cinsiyet ile seçim çalışmalarına katılma arasında bir ilişki olduğu istatistik olarak söylenebilir ($p < 0,05$). Cinsiyete göre verilen cevapların frekans analizi ise yaş aralığında olduğu gibi büyük oranda (%79,2) olumsuz yöndedir. Diğer bir deyişle, hem bayan hem de erkek seçmenlerin seçim çalışmalarına katılım oranları (%20,8) düşüktür. Bayanlar ve erkeklerin seçim çalışmalarına katılım oranlarına bakıldığında ise erkeklerin katılım oranı %25,9 iken bayanların seçim çalışmalarına

katılım oranı %10,4'tür. Bu sonuçlar üzerinden istatistiki olarak ataerkil toplumsal yapının hakim olduğunu iddia edilemez fakat bayanların siyasete ilgilerinin tüm dünyada erkeklerden az olması dikkate alındığında genel eğilim ile benzerlik gösterdiği iddia edilebilir.

4.2.3 Eğitim Düzeyinin Seçim Çalışmalarına Katılım Üzerine Dağılımı

Eğitim Düzeyi		Seçim çalışmalarında bulunma		Toplam
		Evet	Hayır	
İlkokul	n ₁	157	610	767
	%	20,5%	79,5%	100%
Ortaokul	n ₂	98	265	363
	%	27,0%	73,0%	100%
Lise	n ₃	160	507	667
	%	24,0%	76,0%	100%
Önlisans	n ₄	20	104	124
	%	16,1%	83,9%	100%
Üniversite	n ₅	107	564	671
	%	15,9%	84,1%	100%
Lisans Üstü	n ₆	4	35	39
	%	10,3%	89,7%	100%
Toplam	N	546	2085	2631
	%	20,8%	79,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	26,540 ^a	5	,000
Likelihood Ratio	27,014	5	,000
Linear-by-Linear Association	9,432	1	,002
N of Valid Cases	2631		

Ki-kare test sonuçlarına göre, eğitim düzeyi ve seçim çalışmalarına katılma arasında bir ilişki olduğu söylenebilir ($p < 0,05$). Bir başka deyişle eğitim düzeyi Adıyaman seçmenlerinin seçim çalışmalarına katılmasını etkilemektedir. Frekans analizleri ise, lise eğitiminden sonra, eğitim düzeyi yükseldikçe seçmenlerin seçim çalışmalarına katılım oranlarının azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla ilköğretim ve lise düzeyini bir kategoride, lise sonrası eğitim düzeyini ise başka bir kategoride değerlendirmek mümkündür. Seçim çalışmalarına katılım oranının en yüksek olduğu eğitim düzeyi ortaokuldur. Bu durum eğitimin seçmenlerin toplumsal ve siyasal olayları anlama ve analiz etme kapasitesini artırması ve dolayısıyla siyasetle daha fazla ilgilenmeleri gerektiği genel kanısıyla örtüşmemektedir. Adıyaman seçmenleri arasında yükseköğrenim görmüş kişi sayısının azlığından veya ankete katılan eğitimli insan sayıları ile Adıyaman'ın eğitimli seçmen sayılarının paralellik arz etmediğinden olabilir. Bu durumun sebebi bu gibi yöntem hatalarından değilse neden eğitim düzeyi ile seçim çalışmalarında bulunma arasında ters orantının olduğu ayrı bir çalışma ile ancak ortaya çıkartılabilir.

4.2.4 Meslek Gruplarının Seçim Çalışmalarına Katılım Üzerine Dağılımı

Meslek		Seçim çalışmalarında bulunma		Toplam
		Evet	Hayır	
Memur	n ₁	25	180	205
	%	12,2%	87,8%	100%
İşçi	n ₂	94	228	322
	%	29,2%	70,8%	100%
Serbest Meslek	n ₃	157	434	591
	%	26,6%	73,4%	100%
Mühendis/Doktor/Öğretmen/Akademisyen	n ₄	15	108	123
	%	12,2%	87,8%	100%
İşsiz	n ₅	26	226	252
	%	10,3%	89,7%	100%
Öğrenci	n ₆	96	463	559
	%	17,2%	82,8%	100%
Çiftçi	n ₇	62	159	221
	%	28,1%	71,9%	100%
Diğerleri	n ₈	71	287	358
	%	19,8%	80,2%	100%
Toplam	N	546	2085	2631
	%	20,8%	79,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	69,082 ^a	7	,000
Likelihood Ratio	71,713	7	,000
Linear-by-Linear Association	2,119	1	,146
N of Valid Cases	2631		

Meslek grupları ile seçim çalışmaları arasında istatistiksel bir ilişki vardır ($p < 0,05$). Seçmenlerin edindikleri meslekler seçim çalışmalarında bulunup bulunmamlarını etkilememektedir. Meslek grupları arasında seçim çalışmalarında en az bulunan grup %10,3 oranıyla işsizlerken en fazla bulunan grup %29,2 oranla işçilerdir. Çiftçiler ve serbest meslek sahipleri de sırasıyla %28,1 ve 26,6 oranlarıyla işçileri takip etmektedir. Adıyaman ekonomisinde işçi olarak yer alan seçmenlerin, diğer meslek gruplarına göre, seçim çalışmalarında en yüksek oranda bulunmaları ise yine çalışma şartlarını daha iyiye çıkarmak için gösterdikleri çabaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Adıyaman ilinin tarımsal ekonomisinin yüksek olması, çiftçilerin çıkarlarını korumak için genel anlamda siyasetle ilgilenme ve özel anlamda seçim çalışmalarında bulunmalarına sebep olmuş olabilir.

4.2.5 Gelir Düzeyinin Seçim Çalışmalarına Katılım Üzerine Dağılımı

Gelir düzeyi		Seçim çalışmalarında bulunma		Toplam
		Evet	Hayır	
0-1500 lira	n ₁	293	1211	1504
	%	19,5%	80,5%	100%
1501-2500 lira	n ₂	138	435	573
	%	24,1%	75,9%	100%
2501-4000 lira	n ₃	80	263	343
	%	23,3%	76,7%	100%
4001-5000 lira	n ₄	16	81	97
	%	16,5%	83,5%	100%
5001-7500 lira	n ₅	9	50	59
	%	15,3%	84,7%	100%
7500 lira üstü	n ₆	10	45	55
	%	18,2%	81,8%	100%
Toplam	N	546	2085	2631
	%	20,8%	79,2%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,098 ^a	5	,105
Likelihood Ratio	9,092	5	,105
Linear-by-Linear Association	,032	1	,859
N of Valid Cases	2631		

Ki-kare testi kullanılarak gelir grupları ile son dört farklı seçimde farklı siyasi partilere oy verme arasında bir ilişki olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen sonuca göre değişkenler arasında istatistiki anlamda bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir ($p>0,05$). Dolayısıyla gelir düzeyi ile son dört farklı seçimde farklı siyasi partilere oy verme arasında bir ilişki olmadığından değerlendirme yapılmamıştır.

İstatistiki olarak aralarında anlamlı bir ilişki bulunmasına rağmen, seçim çalışmalarına katılma ile gelir grupları değişkenleri üzerinden yapılan frekans analizi aralarındaki dağılımın nasıl gerçekleşebileceğine dair bir fikir vermektedir. Tabloya göre gelir düzeyi arttıkça seçim çalışmalarına katılmaya olan ilgi azalmaktadır. Bu durum yüksek gelirli kişilerin siyasete olan ilgilerinin azaldığı sonucunu doğurmaz. Zira, 1848’lerin Fransa’sında Lamennaais’in “*Konuşabilmek hakkını kullanabilmek için altın gerekiyor, hem de çok altın biz ise yeterince varlıklı değiliz. Yoksullara susmak düşüyor*” diyerek düşüncelerini savunabilmenin iktisaden güçlü olmayı gerektirdiğini vurgulamaktaydı (Akt, Kışlalı,1987: 298). Gelir düzeyi yüksek kişiler zaman zaman izledikleri siyaseti daha sessiz yapmayı, seçmen davranışlarına etki eden çoğu kez de şekillendiren kitle iletişim araçlarını ya doğrudan ele geçirmeyi ya da kitle iletişim araç sahiplerine finansman desteği sağlayarak seçmen eğilimlerini istenilen yöne kanalize edilmesini sağlamayı tercih edebilmektedirler.

4.3 Demografik Yapının Siyasi Partilerin Seçim Broşürlerini Okuma Üzerine Dağılımı
4.3.1 Yaş Aralığının Seçim Broşürlerini Okuma Üzerine Dağılımı

Yaş Aralığı		Seçim broşürlerinin okunması		Toplam
		Evet	Hayır	
18-34 Yaş	n ₁	937	385	1322
	%	70,9%	29,1%	100%
35-49 Yaş	n ₂	532	230	762
	%	69,8%	30,2%	100%
50-65 Yaş	n ₃	256	127	383
	%	66,8%	33,2%	100%
65 yaş ve üstü	n ₄	79	85	164
	%	48,2%	51,8%	100%
Toplam	N	1804	827	2631
	%	68,6%	31,4%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	36,011 ^a	3	,000
Likelihood Ratio	33,633	3	,000
Linear-by-Linear Association	22,630	1	,000
N of Valid Cases	2631		

Ki-kare testi sonuçlarına göre, yaş grubu ile siyasi parti broşürlerini okuma arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir ($p < 0,05$). Yaş gruplarının siyasi parti broşürlerini okuma dağılımlarına bakıldığında ise, yaş ilerledikçe broşürlerin okunma sayısının ve oranının düştüğü görülmektedir. 65 yaş ve üstü kategorisinde yer alanların eğitim-öğretim imkânlarına yeteri kadar sahip olmadıkları ihtimali (Türkiye şartlarında) göz önüne alınarak genel değerlendirmenin dışında tutulabilir. Bu haliyle yaş grupları üzerinden Adıyaman seçmenlerinin yaklaşık %69 veya 70'inin seçimlere siyasi parti broşürlerini okuyarak girdiği görülmektedir. 18-35 yaş aralığında ankete katılan 1322 seçmenin %70,9'unun siyasi parti broşürlerini okuması ise genç seçmenlerin siyasi partilerin fikirlerini anlamaya çaba göstermesi olarak yorumlanabilir. Bu veri, gençlerin seçime katılıp katılmadıkları veya siyasi tercihlerini hangi yönde kullandıkları konularında herhangi bir istatistiki bilgi sunmasa da özelde Adıyaman genel de ise Türkiye'de siyasal katılım açısından büyük bir potansiyele sahip oldukları anlamına gelmektedir.

4.3.2 Cinsiyetin Siyasi Parti Broşürlerini Okuma Üzerine Dağılımı

Cinsiyet		Seçim broşürlerinin okunması		Toplam
		Evet	Hayır	
Erkek	n ₁	1248	506	1754
	%	71,2%	28,8%	100%
Kadın	n ₂	556	321	877
	%	63,4%	36,6%	100%
Toplam	N	1804	827	2631
	%	68,6%	31,4%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	16,309 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	15,951	1	,000		
Likelihood Ratio	16,106	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	16,303	1	,000		
N of Valid Cases	2631				

Ki-kare tablosuna göre, cinsiyet ve siyasi partilerin seçim broşürlerinin okunması değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır ($p < 0,05$). Frekans analizinde görüleceği gibi erkeklerin seçim broşürlerini okuma oranı %71,2 iken bayanların %63,4'tür. Erkeklerin bayanlara göre seçim broşürlerini daha fazla okudukları sonucu ortaya çıkmasına rağmen oranların birbirlerine yakın olması da özellikle belirtilmelidir. Ankete katılanlar arasında genç seçmenin fazla olması bu konuda etkili olabilir fakat yine de bayanların siyasete olan ilgilerinin arttığını önemli derecede göstermektedir.

Cinsiyetler arası eşitliğin siyasi alanlarda da olması gerektiği inancı siyasi temsiliyetin cinsiyetler arasında eşit dağıtılması uygulamalarını da beraberinde getirmiştir ve bu yüzden dünyada bayanların siyasete katılımını arttırmak bayanlara ayrılan özel kotalar gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir (Squires, 2007). Adıyaman seçmenlerinin siyasi partilerin seçim broşürlerini bu denli okuması ve cinsiyetler arasında büyük bir fark olmaması Adıyaman için cinsiyet eşitliğinin siyasal alanda uygulanması için büyük bir umut vadetmektedir.

4.3.3 Eğitim Düzeyinin Siyasi Parti Broşürlerini Okuma Üzerine Dağılımı

Eğitim Düzeyi		Seçim broşürlerinin okunması		Toplam
		Evet	Hayır	
İlkokul	n ₁	439	328	767
	%	57,2%	42,8%	100%
Ortaokul	n ₂	257	106	363
	%	70,8%	29,2%	100%
Lise	n ₃	481	186	667
	%	72,1%	27,9%	100%
Önlisans	n ₄	89	35	124
	%	71,8%	28,2%	100%
Üniversite	n ₅	514	157	671
	%	76,6%	23,4%	100%
Lisans Üstü	n ₆	24	15	39
	%	61,5%	38,5%	100%
Toplam	N	1804	827	2631
	%	68,6%	31,4%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	72,010 ^a	5	,000
Likelihood Ratio	70,866	5	,000
Linear-by-Linear Association	51,333	1	,000
N of Valid Cases	2631		

Pearson Ki-kare test sonucuna göre, eğitim düzeyleri ile siyasi parti broşürlerini okuma birbirinden bağımsız değildir ($p<0,05$). Dolayısıyla eğitim düzeylerinin farklılığı seçim broşürlerinin okuyup okumama konusunda etkili olduğu iddia edilebilir. Frekans analizi ise bu etkinin eğitim düzeylerine dağılımını gözler önüne sermektedir. İlkokul mezunu olanlardan üniversite mezunu olanlara gelene kadar eğitim düzeyinin artmasıyla siyasi partilerin seçim broşürlerinin okunması arasında doğru bir orantı vardır. Eğitim düzeyi arttıkça broşürlerin okunma oranları da artmaktadır. Fakat üniversite mezunlarının seçim broşürlerini okuma oranının lisansüstü eğitim yapanlardan yaklaşık %15 fazla olması dikkat çekmektedir.

Eldeki veriler ile bu durumun sebepleri hakkında yorum yapılmaz fakat üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü siyasal davranış ve katılım çalışmalarındaki genel eğilim eğitimin insanları siyasal sistemle ve seçimlerle daha ilgili hale getirdiği yönündedir (Galston, 2004; Kam ve Palmer, 2008; Berinsky ve Lenz, 2011). Üniversite eğitimin düzeyine kadar söz konusu literatüre uygunluk söz konusu ise lisansüstü eğitim alanlar veya mezun olanları için bu durum neden gerçekleşmediği merak uyandırmaktadır.

4.3.4 Meslek Gruplarının Siyasi Parti Broşürlerini Okuma Üzerine Dağılımı

Meslek		Seçim broşürlerinin okunması		Toplam
		Evet	Hayır	
Memur	n ₁	147	58	205
	%	71,7%	28,3%	100%
İşçi	n ₂	228	94	322
	%	70,8%	29,2%	100%
Serbest Meslek	n ₃	437	154	591
	%	73,9%	26,1%	100%
Mühendis/Doktor/Öğretmen/ Akademisyen	n ₄	82	41	123
	%	66,7%	33,3%	100%
İşsiz	n ₅	128	124	252
	%	50,8%	49,2%	100%
Öğrenci	n ₆	414	145	559
	%	74,1%	25,9%	100%
Çiftçi	n ₇	150	71	221
	%	67,9%	32,1%	100%
Diğerleri	n ₈	218	140	358
	%	60,9%	39,1%	100%
Toplam	N	1804	827	2631
	%	68,6%	31,4%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	64,410 ^a	7	,000
Likelihood Ratio	62,026	7	,000
Linear-by-Linear Association	9,567	1	,002
N of Valid Cases	2631		

Yapılan Ki-kare testinin sonuçlarına göre meslekler siyasi partilerin broşürlerini okuma üzerinde istatistiki olarak etkilidir ($p<0,05$). Adıyaman seçmenleri arasında öğrenciler kategorisinde bulunanlar %74,1 ile siyasi parti broşürlerini en fazla okuyan meslek grubu olarak göze çarpmaktadır. İkinci sırada yer alan meslek grubu ise %73,9 ile serbest meslek sahipleridir. Son sırada yer alan 'diğerleri' kategorisi bile %60,9 oran ile hatırı sayılır bir siyasi parti broşürlerini okuma oranına sahiptir. Frekans analizi

üzerinden sıralama yapılmadan genel orana baktığımızda ise, Adıyaman seçmenlerinin %68,6'si siyasi parti broşürlerini okurken geriye kalan %31,4'ü siyasi parti broşürlerini okumamaktadır. Elde edilen veriler, özelde meslek gruplarının ve genelde ise Adıyaman seçmeninin siyasi partilerin broşürlerini okumaları, onların siyasal davranışlarını ne kadar etkilediği konusunda istatistiki bir veri sunmamaktadır. Bu yüzden etkileme analizi yapılamaz fakat neredeyse Adıyaman'daki tüm meslek gruplarının siyasete ve seçimlere ilgili oldukları yönünde bir çıkarım yapılabilir. Dağ, Servi ve Sahin'e (2018) göre Adıyaman seçmenleri bireysel anlamda katılımcı demokrasi özelliği göstermektedir. Elde edilen sonuçlar bunu doğrulamaktadır.

4.3.5 Gelir Düzeyinin Siyasi Parti Broşürlerini Okuma Üzerine Dağılımı

Gelir düzeyi		Seçim broşürlerinin okunması		Toplam
		Evet	Hayır	
0-1500 lira	n ₁	991	513	1504
	%	65,9%	34,1%	100%
1501-2500 lira	n ₂	399	174	573
	%	69,6%	30,4%	100%
2501-4000 lira	n ₃	257	86	343
	%	74,9%	25,1%	100%
4001-5000 lira	n ₄	78	19	97
	%	80,4%	19,6%	100%
5001-7500 lira	n ₅	40	19	59
	%	67,8%	32,2%	100%
7500 lira üstü	n ₆	39	16	55
	%	70,9%	29,1%	100%
Toplam	N	1804	827	2631
	%	68,6%	31,4%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	18,208 ^a	5	,003
Likelihood Ratio	18,984	5	,002
Linear-by-Linear Association	10,390	1	,001
N of Valid Cases	2631		

Siyasi parti broşürlerini okuma ile gelir düzeyi arasında da bir ilişki olduğu yapılan Ki-kare testinin sonucuna göre iddia edilebilir ($p < 0,05$). Gelir düzeyi ile siyasi parti broşürlerini okuma arasındaki etkileşim düzeyi ise ilginç sonuçlara yönlendirmektedir. 0-1500 lira ile 5000 lira arasında gelir düzeyi yükseldikçe siyasi parti broşürlerini okuma oranının arttığı gözlenmektedir. Özellikle 4001 ile 5000 lira arası gelir düzeyine sahip olanların siyasi parti broşürlerinin okuması %80,4 ile en yüksek orana sahiptir. Neredeyse katılımcıların 3'te 1'ini oluşturan 0-1500 lira arası gelir düzeyine sahip olanlar ise ortalama oranın altında kalmaktadır.

4.4 Demografik Yapının Siyasi Parti Mitinglerine Katılım Üzerine Dağılımı
4.4.1 Yaş Aralığının Siyasi Parti Mitinglerine Katılım Üzerine Dağılımı

Yaş Aralığı		Mitinglere katılma		Toplam
		Evet	Hayır	
18-34 Yaş	n ₁	643	679	1322
	%	48,6%	51,4%	100%
35-49 Yaş	n ₂	394	368	762
	%	51,7%	48,3%	100%
50-65 Yaş	n ₃	210	173	383
	%	54,8%	45,2%	100%
65 yaş ve üstü	n ₄	66	98	164
	%	40,2%	59,8%	100%
Toplam	N	1313	1318	2631
	%	49,9%	50,1%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,676 ^a	3	,009
Likelihood Ratio	11,722	3	,008
Linear-by-Linear Association	,028	1	,868
N of Valid Cases	2631		

Adıyaman seçmenlerinin yaş aralıkları ile mitinglere katılmaları arasında bir ilişki olduğunu yapılan Ki-kare testinin sonucuna göre iddia edebiliriz ($p < 0,05$). Daha öncede bahsedildiği gibi yaş faktörü insanların hayatı ve siyaseti nasıl algıladıklarını etkilemektedir. Gençlerin hayata bakı açıları yeni yeni şekillenmeye başladığından dolayı fikirlerinde daha değişken ve keskin oldukları iddia edilmektedir. Orta yaş kategorisi ise, iş, eş ve aş kaygılarıyla daha dingin ve hayat anlayışının yavaş yavaş yerleştiği ve de elde etmek istediklerini arttırmak kaygılarıyla siyaseten hareket ettikleri bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Orta yaş üstü ise, hayat anlayışının olgunlaşıp durağan hale geldiği ve siyasi duruşunun kemikleşmeye başladığı bir dönemdir (Cansever, 2018: 78; Öztekin, 2016). Adıyaman seçmenlerinin mitinglere katılma oranları da bu genel literatür bilgisini doğrulamaktadır. Genç kategorisinin (18-34 yaş-%48,06) olması katılım oranı açısından yüksek olmasına rağmen çoğunluğunun katılmadığını göstermektedir. Orta yaş kategorisinde olanlar ise (35-49 ve 50-65-%51,7 ve %54,8) en yüksek oranla siyasi parti mitinglerine katılmaktadırlar. 65 yaş ve üstünün ise en düşük oranda (%40,2) siyasi parti mitinglerine katılmaktadırlar. Siyasal davranışlar arasında bulunan parti mitinglerine katılma ile yaş arasındaki ilişki Adıyaman seçmeni üzerinde bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

4.4.2 Cinsiyetin Siyasi Parti Mitinglerine Katılım Üzerine Dağılımı

Cinsiyet		Mitinglere katılma		Toplam
		Evet	Hayır	
Erkek	n ₁	968	786	1754
	%	55,2%	44,8%	100%
Kadın	n ₂	345	532	877
	%	39,3%	60,7%	100%
Toplam	N	1313	1318	2631
	%	49,9%	50,1%	100%

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	58,749 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	58,117	1	,000		
Likelihood Ratio	59,091	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	58,727	1	,000		
N of Valid Cases	2631				

Cinsiyet ile siyasi parti mitinglerine katılma arasında istatistiki bir ilişki olduğu yine Ki-kare testinden anlaşılmaktadır. Bu alt başlıkta dikkat çeken bulgu ise kadınların siyasi parti mitinglerine katılım oranının (%39,3) az olmasına rağmen Türkiye ortalamasının üzerinde olmasıdır (Demir, 2015). Consensus araştırma şirketinin yapmış olduğu bir araştırmaya göre ise, aktif siyaset veya hala yapmaya devam eden kadınların Türkiye ortalaması %10,49'dur (2015: 26). Siyasi parti mitinglerine katılma aktif siyasette bulunma kapsamına alınmaz ama siyasal davranış kategorisinde değerlendirilebilir. Bu yüzden kapalı bir tarım toplumu gibi görülen Adıyaman ilinin kadın seçmenlerinin bu denli siyasi parti mitinglerine katılım oranı çok dikkat çekicidir.

4.4.3 Eğitim Düzeyinin Siyasi Parti Mitinglerine Katılım Üzerine Dağılımı

Eğitim Düzeyi	Mitinglere katılma		Toplam	
	Evet	Hayır		
İlkokul	n ₁	360	407	767
	%	46,9%	53,1%	100%
Ortaokul	n ₂	201	162	363
	%	55,4%	44,6%	100%
Lise	n ₃	363	304	667
	%	54,4%	45,6%	100%
Önlisans	n ₄	57	67	124
	%	46,0%	54,0%	100%
Üniversite	n ₅	319	352	671
	%	47,5%	52,5%	100%
Lisans Üstü	n ₆	13	26	39
	%	33,3%	66,7%	100%
Toplam	N	1313	1318	2631
	%	49,9%	50,1%	100%

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	19,042 ^a	5	,002
Likelihood Ratio	19,145	5	,002
Linear-by-Linear Association	,560	1	,454
N of Valid Cases	2631		

Eğitim düzeyi ile siyasal davranışlardan biri olan siyasi parti mitinglerine katılma arasında istatistiki bir ilişki olduğu gözlenmektedir (p<0,05). Frekans analiziyle ortaya çıkan sonuçlara göre lise almış seçmenlerin %54,4'ü siyasi partilerin mitinglerine katıldıklarını beyan etmişlerdir. Lise eğitim düzeyini ikinci sırada ortaokul eğitimi almış olanlar (%55,4) takip etmektedir. Lisans ve lisansüstü eğitimi almış veya almakta olanlar ise ortaokul ve lise mezunlarına göre daha az oranda siyasi parti mitinglerine

katılım göstermiştir. Dolayısıyla genel olarak siyasal davranış kategorisine giren faaliyetlerde bulunma eğitim düzeyi arttıkça artması gerekir iddiası (Kalaycıoğlu, 1983) Adıyaman seçmenleri için geçerli olmamıştır.

4.4.4 Meslek Gruplarının Siyasi Parti Mitinglerine Katılım Üzerine Dağılımı

Meslek	Mitinglere katılma		Toplam	
	Evet	Hayır		
Memur	n ₁	81	124	205
	%	39,5%	60,5%	100%
İşçi	n ₂	190	132	322
	%	59,0%	41,0%	100%
Serbest Meslek	n ₃	329	262	591
	%	55,7%	44,3%	100%
Mühendis/Doktor/Öğretmen/Akademisyen	n ₄	51	72	123
	%	41,5%	58,5%	100%
İşsiz	n ₅	81	171	252
	%	32,1%	67,9%	100%
Öğrenci	n ₆	302	257	559
	%	54,0%	46,0%	100%
Çiftçi	n ₇	129	92	221
	%	58,4%	41,6%	100%
Diğerleri	n ₈	150	208	358
	%	41,9%	58,1%	100%
Toplam	N	1313	1318	2631
	%	49,9%	50,1%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	81,995 ^a	7	,000
Likelihood Ratio	82,949	7	,000
Linear-by-Linear Association	2,284	1	,131
N of Valid Cases	2631		

Meslek grupları ile siyasi parti mitinglerine katılım arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olduğu yapılan Ki-kare testinden anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Adıyaman seçmenleri arasında siyasi parti mitinglerin en fazla oranda katılan meslek grupları işçiler ve çiftçilerdir (sırasıyla %59,0 ve %58,4. Adıyaman ilinin bir tarım şehri olması çiftçilerin ve geri kalan büyük çoğunluğun işçi olmasından dolayı işçilerin taleplerini karşılamak için siyaseten daha etkin olmaları gerekebilir. Bu yüzden siyasetle olan etkileşimlerinin bir yansıması olarak siyasi parti mitinglerine katılmaları makul durmaktadır. Üçüncü sırada ise %54 ile öğrencilerin yer alması eğitim düzeyi ve yaş aralığı (18-34) ile siyasi partilerin mitinglerine katılma arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır.

4.4.5 Gelir Düzeyinin Siyasi Parti Mitinglerine Katılım Üzerine Dağılımı

Gelir düzeyi		Mitinglere katılma		Toplam
		Evet	Hayır	
0-1500 lira	n ₁	748	756	1504
	%	49,7%	50,3%	100%
1501-2500 lira	n ₂	285	288	573
	%	49,7%	50,3%	100%
2501-4000 lira	n ₃	168	175	343
	%	49,0%	51,0%	100%
4001-5000 lira	n ₄	56	41	97
	%	57,7%	42,3%	100%
5001-7500 lira	n ₅	30	29	59
	%	50,8%	49,2%	100%
7500 lira üstü	n ₆	26	29	55
	%	47,3%	52,7%	100%
Toplam	N	1313	1318	2631
	%	49,9%	50,1%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,692 ^a	5	,747
Likelihood Ratio	2,701	5	,746
Linear-by-Linear Association	,124	1	,725
N of Valid Cases	2631		

Gelir düzeyi ile siyasi partilerin mitinglerine katılma değişkenleri arasında yapılan Ki-kare testine göre, değişkenler arasında bir ilişki olduğu söylenemez ($p>0,05$). Aralarında anlamlı bir ilişki olmadığından değerlendirme yapılmamıştır.

4.5 Demografik Yapının Seçimlerde Farklı Siyasi Partilere Oy Verme Üzerine Dağılımı

4.5.1 Yaş Aralığının Seçimlerde Farklı Siyasi Partilere Oy Verme Üzerine Dağılımı

Yaş Aralığı	Son dört seçimde farklı partilere oy verme		Toplam	
	Evet	Hayır		
18-34 Yaş	n ₁	325	997	1322
	%	24,6%	75,4%	100%
35-49 Yaş	n ₂	200	562	762
	%	26,2%	73,8%	100%
50-65 Yaş	n ₃	99	284	383
	%	25,8%	74,2%	100%
65 yaş ve üstü	n ₄	44	120	164
	%	26,8%	73,2%	100%
Toplam	N	668	1963	2631
	%	25,4%	74,6%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	,970 ^a	3	,808
Likelihood Ratio	,969	3	,809
Linear-by-Linear Association	,698	1	,404
N of Valid Cases	2631		

Meslek grupları ile siyasi partilerin mitinglerine katılma değişkenleri arasında yapılan Ki-kare testine göre, değişkenler arasında bir ilişki olduğu söylenemez ($p>0,05$). Aralarında anlamlı bir ilişki olmadığından değerlendirme yapılmamıştır.

4.5.2 Cinsiyetin Seçimlerde Farklı Siyasi Partilere Oy Verme Üzerine Dağılımı

Cinsiyet		Son dört seçimde farklı partilere oy verme		Toplam
		Evet	Hayır	
Erkek	n ₁	460	1294	1754
	%	26,2%	73,8%	100%
Kadın	n ₂	208	669	877
	%	23,7%	76,3%	100%
Toplam	N	668	1963	2631
	%	25,4%	74,6%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1,942 ^a	1	,163	,168	,089
Continuity Correction ^b	1,812	1	,178		
Likelihood Ratio	1,957	1	,162		
Fisher's Exact Test					
Linear-by-Linear Association	1,941	1	,164		
N of Valid Cases	2631				

Cinsiyet ile son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verme değişkenleri arasında yapılan Ki-kare testine göre, değişkenler arasında bir ilişki olduğu söylenemez ($p>0,05$). Aralarında anlamlı bir ilişki olmadığından değerlendirme yapılmamıştır.

4.5.3 Eğitim Düzeyinin Seçimlerde Farklı Siyasi Partilere Oy Verme Üzerine Dağılımı

Eğitim Düzeyi	Son dört seçimde farklı partilere oy verme		Toplam	
	Evet	Hayır		
İlkokul	n ₁	188	579	767
	%	24,5%	75,5%	100%
Ortaokul	n ₂	82	281	363
	%	22,6%	77,4%	100%
Lise	n ₃	154	513	667
	%	23,1%	76,9%	100%
Önlisans	n ₄	37	87	124
	%	29,8%	70,2%	100%
Üniversite	n ₅	192	479	671
	%	28,6%	71,4%	100%
Lisans Üstü	n ₆	15	24	39
	%	38,5%	61,5%	100%
Toplam	N	668	1963	2631
	%	25,4%	74,6%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,176 ^a	5	,032
Likelihood Ratio	11,811	5	,037
Linear-by-Linear Association	6,197	1	,013
N of Valid Cases	2631		

Son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verme ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu Ki-kare testi ortaya çıkarmıştır. Frekans analizleri ise son dört seçimde farklı siyasi partilere oy vermenin önlisans (%29,8), lisans (%28,6) ve lisansüstü (%38,5) düzeylerinde diğer eğitim düzeylerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Adıyaman seçmeninin eğitim düzeyine göre kategorileştirilmesiyle ortaya çıkan farklı siyasi partilere oy verme %74,6 ortalama ile büyük oranda olumsuzdur. Adıyaman seçmenlerinin muhafazalar özelliği sadece siyasi parti tercihlerinde değil aynı zamanda aynı siyasi çizgiyi koruma açısından da etkili olduğu iddia edilebilir. Eğitimin seçmenlerin siyasete bakışlarını değiştirmede ve rasyonel tercihlerde (maddi fayda açısından) bulunmalarına sebep olduğu iddiası (Ünal, 2016: 96-97) farklı siyasi tercihlerde bulunma açısından doğrulanmaktadır.

4.5.4 Meslek Gruplarının Seçimlerde Farklı Siyasi Partilere Oy Verme Üzerine Dağılımı

Meslek		Son dört seçimde farklı partilere oy verme		Toplam
		Evet	Hayır	
Memur	n ₁	59	146	205
	%	28,8%	71,2%	100%
İşçi	n ₂	67	255	322
	%	20,8%	79,2%	100%
Serbest Meslek	n ₃	153	438	591
	%	25,9%	74,1%	100%
Mühendis/Doktor/Öğretmen/Akademisyen	n ₄	40	83	123
	%	32,5%	67,5%	100%
İşsiz	n ₅	63	189	252
	%	25,0%	75,0%	100%
Öğrenci	n ₆	123	436	559
	%	22,0%	78,0%	100%
Çiftçi	n ₇	57	164	221
	%	25,8%	74,2%	100%
Diğerleri	n ₈	106	252	358
	%	29,6%	70,4%	100%
Toplam	N	668	1963	2631
	%	25,4%	74,6%	100%

Chi-Square Tests

	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,979 ^a	7	,036
Likelihood Ratio	14,924	7	,037
Linear-by-Linear Association	,366	1	,545
N of Valid Cases	2631		

Ki-kare testinden anlaşılacağı üzere, meslek grupları ile son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verme arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bahsi geçen demografik özellikler arasında sadece bir önceki eğitim düzeyi ve meslek grupları ile farklı siyasi partilere oy verilmesi arasında anlamlı bir ilişki olması dikkat çekicidir. Meslek grupları arasında da Mühendis/Doktor/Akademisyen kategorisinin %32,5 ile en yüksek oranda farklı siyasi partilere oy vermesi eğitim düzeyi ile ilişkilendirilebilir. %28,8 ile farklı siyasi partilere oy verme davranışında ikinci ('diğerleri' kategorisi göz ardı edilmiştir) sırada olan meslek grubu ise memurlardır. Türkiye'nin siyasal atmosferinde devlet memurlarının siyasal eğilimleri kendilerinin çalışma hayatı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde etkiye sahip olabilir. Bu ihtimalin vurgulanmasının sebebi olumlu veya olumsuz etkide bulunması değil nötür kalmanın zorluğudur. Buna rağmen, Adıyaman seçmenlerinden memur olanların seçimlerde farklı siyasi partilere bu oranda destek vermeleri ise kayda değer bir bilgidir. Sıralamanın devamı tablodan görülebilir fakat son olmasına rağmen dikkat çekici olan bir diğer bulguya da dikkat çekmek gerekmektedir. Meslek grupları arasında farklı siyasi partilere oy verme konusuna son sırada olan %20,8 oranı ile işçilerdir. Bu veri üzerinden hareket edilirse, işçilerin büyük çoğunluğu hangi siyasi eğilimde olursa olsun siyasal eğilimini korumaktadır. Diğer taraftan, işçilerin siyasal hayat içerisindeki hareketliliklerinin dikkate alındığında siyasal dinamiklerinin aynı siyasal çizgi üzerinden devam ettiğini göstermektedir. Bunlara rağmen %oranında farklı siyasi partilere oy vermeleri yerel veya genel seçim olması itibarıyla de değişkenlik göstermiş olabilir.

4.5.5 Gelir Düzeyinin Seçimlerde Farklı Siyasi Partilere Oy Verme Üzerine Dağılımı

Gelir düzeyi		Son dört seçimde farklı partilere oy verme		Toplam
		Evet	Hayır	
0-1500 lira	n ₁	374	1130	1504
	%	24,9%	75,1%	100%
1501-2500 lira	n ₂	133	440	573
	%	23,2%	76,8%	100%
2501-4000 lira	n ₃	96	247	343
	%	28,0%	72,0%	100%
4001-5000 lira	n ₄	31	66	97
	%	32,0%	68,0%	100%
5001-7500 lira	n ₅	21	38	59
	%	35,6%	64,4%	100%
7500 lira üstü	n ₆	13	42	55
	%	23,6%	76,4%	100%
Toplam	N	668	1963	2631
	%	25,4%	74,6%	100%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,417 ^a	5	,135
Likelihood Ratio	8,082	5	,152
Linear-by-Linear Association	2,864	1	,091
N of Valid Cases	2631		

Gelir düzeyi ile son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verme değişkenleri arasında yapılan Ki-kare testine göre, değişkenler arasında bir ilişki olduğu söylenemez ($p>0,05$). Aralarında anlamlı bir ilişki olmadığından değerlendirme yapılmamıştır.

4. SONUÇ

Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar siyasal katılım konusunda literatürde belirtilen durumla paralellik göstermektedir. Zira “Bireyler, daha fazla güvenlik, itibar, ekonomik güç, refah, adalet ve özgürlük gibi imkânlarla erişmek amacıyla siyasal süreci izlemekte ve ilgi göstermektedirler. Bireyler tarafından tanımlanan söz konusu çıkarların hangilerinin daha baskın olacağı noktasında bireyin içinde bulunduğu aile ve sosyal çevre, ekonomik durum, ya da eğitim seviyesi etkili olabilmektedir” (Ateş, 2015: 296) yaklaşımını doğrulamaktadır. Çalışmanın genele bakıldığına beş demografik özelliğin hepsi (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek grubu ve gelir düzeyi) siyasal davranış olarak değerlendirilen dört farklı faaliyet üzerinde (siyasi parti üyeliği, seçim çalışmalarında bulunma, seçim broşürlerinin okunması, mitinglere katılma ve son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verme) etkili olmaktadır.

Oranlar üzerinden bakıldığında dikkat çeken ilk önemli sonuç şudur. Adıyaman seçmenlerinin neredeyse tüm demografik özellikleri siyasi parti üyeliği ve seçim çalışmalarında bulunma oranlarının neredeyse %20 civarında olmasıdır. Madalyonunu öteki yüzünden bakıldığında ise, Adıyaman seçmenlerinin %80'e yakın bir oranının ise siyasi parti üyeliğinin olmaması ve seçim çalışmalarına katılmamasıdır. Toplumun geneli için resmi yollarla siyaset yapma isteğinin olmaması veya siyasetin belli bir elit kesim tarafından yönetiliyor olması söz konusu olabilir fakat bu yönde bir istatistik söz konusu değildir. Her ne kadar resmi anlamda siyaset yapma oranı düşük olsa da tüm demografik özelliklerin seçim broşürlerinin okuma oranı %68 civarında iken, mitinglere katılım oranlarının ise %50

civarında olmasıdır. Dolayısıyla Adıyaman seçmenleri için yaş grubu, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek grubu ve gelir grubu fark etmeksizin siyasi partilerin broşürlerini büyük oranda okuduklarını ve aynı zamanda en az yarısının mitinglere ilgi olduklarını göstermektedir.

Bu durumun önemli bir istisnası son dört farklı seçimde farklı siyasi partilere oy verme konusundadır. Yaş grubu, cinsiyet ve gelir düzeyi ile son dört farklı seçimde farklı siyasi partilere oy verme arasında bir ilişki bulunamamış buna karşın eğitim düzeyleri ve meslek grupları ile farklı partilere oy verme konusunda bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Bu veriler ışığında yaşın, cinsiyetin ve gelir düzeyinin farklı siyasi partilere oy verme üzerinde bir etkiye sahip olmadığı fakat sadece eğitim düzeyinin ve meslek gruplarının etkili oldukları ortaya çıkmaktadır. Eğitimin bu konudaki frekans analizine bakıldığında ise eğitim düzeyi yükseldikçe farklı siyasi partilere oy verme oranının arttığını görmektedir. Meslek grupları ise birbirleri arasında farklılık göstermektedir doğru veya ters bir orantının varlığından bahsedemeyiz. Yine de eğitim düzeyi ile ilişkilendirilebilecek bir bağlantı söz konusudur. Çünkü farklı siyasi partilere oy verme oranı en yüksek olan meslek grubu, %32,5 ile Mühendis/Doktor/Öğretmen/Akademisyen grubu, yükseköğrenim gerektiren mesleklerdir.

Herhangi bir istatistiki geçerliği olamasa bile Adıyaman seçmenlerinin toplamda %25,4 oranının son dört seçimde farklı siyasi partilere oy verdiğini ve geriye kalan %74,6'sının ise oy tercihini değiştirmediklerini ortaya koymaktadır. Fakat aralarında bir istatistiki anlamda bir ilişkinin bulunmaması siyasi sadakat (party loyalty) üzerinden yapılacak yorumları engellemektedir.

6. KAYNAKÇA

- Alkan, T. (1989). *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişme*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Altan, C. (2011). Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 313-329.
- Ateş, D. (2015). *Demokratik Siyaset*. Bursa: Dora Yayınları.
- Berinsky, A. J. ve Lenz, G. S. (2011). Education and Political Participation: Exploring the Causal Link. *Political Behavior*, 33(3), 357-373.
- Besley, T. vd. (2005). Participatory Democracy in Action: Survey Evidence from South India. *Journal of the European Economic Association*, 3(2-3), 648-657.
- Cansever, N. (2018). Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Eğitiminin Siyasal İlgi ve Katılıma Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 74-93.
- Dag, R., Servi, T. ve Sahin, F. (2018). Katılımcı Demokrasi ve Aktif Vatandaşlık: Adıyaman Örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 294-303.
- Cindy D. K. and Carl L. P. (2008). R, *The Journal of Politics*, 70(3), 612-631.
- Conge, P. J. (1988). The Concept of Political Participation: Toward a Definition. *Comparative Politics*, 20(2), 41-249.
- Copeland, C. ve Laband, D. (2002). Expressiveness and Voting. *Public Choice*, 110(3-4), 351-363.
- Çam, E. (1987). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der. Yayınları.
- Dahl, A. R. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*. Çev: Levent Köker, Ankara: Yetkin Basımevi.
- Dalton, J. R. (2008). Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies*, 56(1), 76-98.
- Demir, Z. (2015). Kadınların Siyasete Katılımı ve Katılımı Artırmaya Yönelik Stratejiler. *KADEM Kadın Araştırmaları*, 1(2), 35-47.
- Ergun, D. (2006). *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. Ankara: İmge Yayınları.
- Fung, A. ve Wright, O. E. (2001). Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance. *Politics and Society*, 29(1), 5-41.
- Galston, W. (2004). Civic Education and Political Participation. *PS: Political Science & Politics*, 37(2), 263-266.
- Green, D. ve Shapiro, I. (1994). *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. Binghamton ve New York: Yale University Press.
- Hamlin A. ve Jennings, C. (2011). Expressive Political Behaviour: Foundation, Scope and Implication. *British Journal of Political Science*, 41(3), 645-670.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBF Yayınları.

- Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, Siyasal Eylemlerin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Kapani, M. (2009). *Politika Bilimine Giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kışlalı, A, T. (2006). *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Lichbach, M. L. (2003) *Is Rational Choice Theory All of Social Science?* Michigan: The University of Michigan Press.
- Long, S. (1981). *The Handbook of Political Behaviour*. Volume 1. New York ve London: Plenum Press.
- Marinetto, M. (2003). Who Wants to be an Active Citizen? The Politics and Practice of Community Involvement. *Sociology*, 37(1), 103-120.
- Norris, P. (2004). *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Öztekin, A. (2016). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Bursa: BKM Yayıncılık.
- Pateman, C. (2012). Participatory Democracy Revisited. *Perspectives on Politics*, 10(1), 7-19.
- Schmidt, M. G. (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları.
- Squires, J. (2007). *The New Politics of Gender Equality*. Macmillan International Higher Education.
- Şahin, İ. ve Gümez, Y. (2000). Efficiency of Education: The Case in Eastern and South-eastern Turkey. *Social Indicators Research*, 49(2), 213-236.
- Tosun, T. (2010). *Türkiye’de Siyasi Parti Üyeliği ve Katılım*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uygun, O. (2003). *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Uysal, B. (1998). *Siyaset, Yönetim, Halkla İlişkiler*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi.
- Ünal, B. A. (2016). Oy Verme Davranışı Modelleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 95-119.
- Yücekök, A. N. (1987). *Siyasetin Toplumsal Tabanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF. Yayınları.
- Zuckerman, A. (2005). *The Social Logic of Politics: Personal Networks as Contexts for Political Behaviour*. Philadelphia: Temple University Press.

**ULUSLARARASI BİLİMSEL ORGANİZASYONLARDAN İKSAD'IN KULLANDIĞI
SLOGANIN
GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ**
THE SEMIOTIC ANALYSIS OF THE SLOGAN USED BY İKSAD FROM INTERNATIONAL
ORGANIZATIONS

Gökhan BAK¹

ÖZET

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de çok sayıda bilimsel organizasyon düzenlenmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan bilimsel organizasyonlar, bilimsel bilginin üretilmesini sağlamasının yanı sıra birçok alanda çalışanları ve projelerini de bir araya getirmektedir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme kullanılarak, Türkiye merkezli genç ve dinamik bir organizasyon olan İKSAD (İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) örneği seçilmiştir. Türkiye yanı sıra birçok ülkede proje yöneten, akademik düzeyde organizasyonlar düzenleyen, her eğitim seviyesinde öğrencilere destek veren İKSAD’ın; uluslararası bilimsel organizasyonlar düzenleyen kuruluşların örneklem evrenini en iyi şekilde temsil ettiği değerlendirilmiştir. Uluslararası organizasyon düzenleyen kuruluşların çoğu logo ve slogan kullanmaktadır. Sloganlarda, hedef kitleyi etkilemek amacıyla görsel ve dilsel iletiler kullanarak, anlamlar yüklenmektedir. Bu bağlamda İKSAD’ın kullandığı sloganın göstergebilimsel çözümlemesi yapılarak, ne anlamlar yüklediği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İKSAD, Slogan, İletişim, Göstergebilimsel Analiz.

ABSTRACT

In Turkey, as in many countries are also organized many scientific organizations. At the national and international level, scientific organizations bring together the employees and projects in many fields besides providing scientific knowledge. Research on the sampling method for sampling using a typical case, Turkey-based young and dynamic organization İKSAD (Institute for Economic Development and Social Researches) sample was selected. Turkey, as well as managing projects in many countries, the organization that regulates academic level, İKSAD providing support to students at every educational level; it is evaluated that the organizations that organize international scientific organizations represent the sampling universe in the best way. Most of the organizations organizing international organizations use logos and slogans. In the slogans, meanings are loaded by using visual and linguistic messages to influence the target audience. In this context, the semiotic analysis of the slogan used by İKSAD was examined and the meanings were examined.

Key Words: İKSAD, Slogan, Communication, Semiotic Analysis.

1. GİRİŞ

Bir ülkenin başarısı, o ülkenin bilim ve teknolojiadaki ilerlemesinin yanı sıra bilgi üretimine de bağlıdır. Bilim ve teknolojiadaki ilerlemeler sayesinde bilgiler üretilmekte ve de paylaşılmaktadır. Kullanıldıkça ve paylaşıldıkça artan bilgi, her türlü kararın verilmesinde etkin rol oynamaktadır. Ülkeler bilgiyi ürettikçe bunu paylaşmakta, diğer ülkelerle paylaşarak bilginin daha değerli hale gelmesini sağlamaktadır. Bu bilgi alışverişinin ve paylaşımının yapıldığı üniversiteler ve eğitim kurumlarının yanı sıra birçok organizasyon bulunmaktadır. Organizasyonlar ulusal ve uluslararası çapta farklı konular ve farklı yapılanmalar üzerinde odaklanarak düzenlenmektedir. Türkiye’de akademik düzeyde ulusal ve uluslararası düzenlenen bilimsel nitelikli organizasyonların başında İKSAD (İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) gelmektedir. 2010 yılında Gölbaşı’nda kurulan İKSAD, geçen 9 yıllık süreçte Türkiye'nin birçok yerinde ve 16 ülkede temsilcilikleri olan uluslararası bilimsel bir organizasyon haline almıştır. Bilim kurulu, 28 ülkeden 700'ün üzerinde akademisyenden oluşan İKSAD, en yeni iletişim ve eğitim teknolojilerini kullanarak bilim insanların dünyaya standartlarında araştırmalar yapmalarını hedeflemektedir (URL-1).

¹ORCID ID: 0000-0003-4520-0930, Dr., Milli Savunma Bakanlığı, gokhanbak2010@hotmail.com , Tekirdağ/TÜRKİYE

“2010 yılında Gölbaşı'nda kurulan İKSAD, Türkiye merkezli ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren genç ve dinamik bir organizasyondur. Farklı disiplinlerden ve ülkelerden çok sayıda akademisyen, yazar, diplomat, bürokrat ve iş adamlarından oluşan yapısı ile özellikle sosyal problem çözümü ve ekonomik gelişme gibi konular üzerine stratejiler belirleyen ve ilgili makamlara imkânlar ölçüsünde çözüm önerileri sunan organizasyonumuz pek çok alanda faaliyet göstermektedir. Uluslararası ilişkiler, sosyal ve çevresel performans, ekonomik kalkınma, endüstri ve sürdürülebilirlik temel çalışma alanlarımızı oluşturmaktadır. İyi eğitim almış seçkin bir insan kaynağına sahip olan İKSAD halen birçok sosyal projenin yürütücülüğünü de yapmaktadır. Faaliyet çeşitliliğimiz sebebiyle sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, kamu kurumları özel sektör, yerel yönetimler gibi çok sayıda kurumla yakın ilişki ve iletişim içerisindeyiz” (URL-2).

İKSAD, uluslararası bilimsel organizasyonların yapılmasında gösterdiği başarılarını; “İKSAD KONGRE TOPLULUĞU” adı altında kapalı grup olarak kurulan Facebook sayfasında, üyelerine resimlerle ve de videolarla sunmaktadır. 2010 yılından itibaren yapılan kongreleri, kongrelerin kitaplarını, hakemli dergilerini, İKSAD Uluslararası Yayınevi adı altında 2014 yılından itibaren uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyette bulunarak Türkiye ve birçok ülkede yayınladıkları kitapları internet sayfalarında görülmektedir. İngilizce ve Türkçe tercih seçeneğiyle de birçok araştırmacının kolaylıkla hizmetleri görmesine olanak tanınmaktadır (URL-3).

Ulusal ve uluslararası birçok kuruluş marka değerini oluşturmaya yönelik olarak, gerek hedef kitleyi etkilemek gerekse markayı simgelemek adına slogan kullanırlar (Bak, 2018:1052). İKSAD gibi böylesine geniş bir kitleye hitap eden uluslararası bilimsel organizasyonların da sloganlarını yaparken kendilerini hedef kitleye tanıtacak nitelikte slogan oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda İKSAD'ın kullandığı sloganın göstergebilimsel analizi yapılarak, anlam katmanları incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Uluslararası bilimsel organizasyonlar üzerine literatürde çok az çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalardan birinde uluslararası bilimsel organizasyonların sosyal medya kullanımı incelenmiştir (Eşidir ve Bak, 2018:62).

Sloganların göstergebilimsel açıdan incelendiği çalışmalara bakıldığında; gazetelerin, üniversitelerin ve teknoparkların kullandığı sloganların göstergebilimsel çözümlemesinin yapıldığı görülmektedir. Çorlu yerel gazetelerinde kullanılan sloganlar, haberin niteliğine ve hedef kitleye yönelik olarak kesitlemelere ayrılarak incelenmiştir (Bak ve Eşidir, 2016). Türkiye’de bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinin kullandığı slogan ve amblemlerin analizi yapılarak sloganların hedef kitle üzerindeki etkileri tartışılmıştır (Sığırcı, 2016). Ayrıca Türkiye’de bulunan beş teknoparkın sloganlarını nasıl oluşturduğu ve hedef kitleye verdiği mesajlar göstergebilimsel yöntemle analiz edilmiştir (Bak, 2018).

Yapılan literatür taraması sonucunda uluslararası bilimsel organizasyonların kullandığı sloganlar üzerinde bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, yapılan çalışmanın; literatürde, bu konudaki boşluğu dolduracağı, bundan sonra yapılacak çalışmalara da öncülük edeceği düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma göstergebilimsel yöntem ile yapılmıştır. Göstergeler arasındaki ilişkileri ve anlamlarını inceleyen göstergebilim, hayatın her alanını inceler. İnsan ilişkilerinin yanı sıra dış dünyanın işleyişini de anlamlandırmaya çalışır (Sığırcı, 2016:10). “Göstergebilim, insanların, kendilerini ilgilendiren her konuya, göstergeler aracılığıyla yaklaştığını varsayar ve bu olguyu inceler” (Erkman Akerson, 2016:18).

Göstergelerin nasıl anlamlandırıldıklarını inceleyen ve yanlış anlaşılmalara önlemeye çalışan bir yöntemdir (Güz vd., 2002:156). Araştırmacının aklına gelen her şeyi söylemesine engel olur ve medya metinlerinin daha detaylı incelenmesini sağlar (Rifat, 2011:20-22).

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Uluslararası bilimsel organizasyonlar, amaçları doğrultusunda çok büyük bir kesime hitap etmektedir. Hedef kitleyi etkilemek adına birçok organizasyonun yaptığı gibi bilimsel organizasyonların da

sloganlarını en iyi şekilde tasarlayıp kullandığı aşikârdır. Bu bağlamda uluslararası bilimsel organizasyonlardan İKSAD'ın kullandığı sloganın anlam katmanları incelenmiştir. Düzenlamlarından ziyade yananamların etkili olduğu slogan içerisindeki hedef kitleye iletilmek istenen mesajlar, göstergebilimsel analizle çözümlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki uluslararası bilimsel organizasyon yapan kuruluşlar, örneklemini ise uluslararası bilimsel organizasyonlardan amaçlı örnekleme yoluyla seçilen İKSAD oluşturmaktadır. "Ana kitleyi temsil edeceği varsayımı ile yapılan örneklemedir. Yeterince deneyimlilerin ve uzman kişilerin görüşleriyle hangi örneklerin ana kitleyi temsil edebileceği belirlenir" (İslamoğlu, 2011:174). İradi örnekleme tipi olarak da adlandırılan amaçlı örneklemede; ana kütle içerisinde gözle tahmin ederek, bilgi edinmek istenen özelliği temsil eden birimler ayrılır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2011: 82).

İKSAD'ın, kullandığı slogan itibarıyla, Türkiye'deki uluslararası bilimsel organizasyonları temsil edebilecek örneklem olarak değerlendirilerek amaçlı örneklem kapsamında seçilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Reklamların içerisinde hedef kitleye ulaştırılmak istenen anlama ulaşmak ve de anlamı okumak gerekmektedir. Anlama ulaşmak için Ferdinand de Saussure'ün gösterge; gösteren/gösterilen ayrımı, anlamı okumak içinse düzenlam ve yananlam ayrımının yapıldığı Roland Barthes'in anlamlandırma düzlemi kullanılmaktadır (Parsa ve Parsa, 2012:150). Reklamlar gibi sloganların çözümlenmesi de iletişim sürecinin çözümlenmesidir.

Sloganların içerisinde de hedef kitleye ulaştırılmak istenen anlamlar yer almaktadır. Bu anlamları okumak adına Roland Barthes'in anlamlandırma düzlemi kullanılmıştır. Ayrıca slogan içerisinde yer alan ikili karşıtlıklara değinilerek yananamlarda verilmek istenen mesajlar pekiştirilmiştir. Renklerin; insanların üzerinde duygusal, sosyolojik ve ruhsal etkileri de sloganlara yansıtıldığı bilinmektedir. Sloganda kullanılan renklerin bu özelliklerine değinilerek önemi vurgulanmıştır.

İKSAD'ın görsel gösterge olarak kullandığı amblemi, sloganı, sloganda kullanılan ikili karşıtlıkları tablolar halinde verilerek incelenmiştir. Ayrıca renklerin slogan ve amblemdaki uyumuna yer verilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen uluslararası bilimsel organizasyonlardan İKSAD'ın görsel göstergesi ve sloganı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Amblemi (Görsel Göstergesi)	
Sloganı	İKSAD - Paylaştıkça büyüyoruz, büyüdükçe paylaşıyoruz

Araştırma kapsamında incelenen İKSAD'ın kullandığı slogana ait düzenlamalar ve yananamları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo.2 : İKSAD’ın Kullandığı Sloganın Düz Anlamları ve Yan Anlamları

S.NO	SLOGANI	DÜZANLAMLARI	YANANLAMLARI
1	Paylaştıkça büyüyoruz, büyüdükçe paylaşıyoruz	Bilgiyi paylaşıyoruz. Bu bilgiyi paylaşıırken büyüyoruz. Büyüdükçe de yine aynı şekilde bilgiyi paylaşıyoruz.	- Bilgiyi paylaşmayı, paylaştıkça büyümeyi, büyüdükçe de tecrübe ettiklerimizi herkesle paylaşıyoruz. Biz, paylaşmak erdemine sahibiz. Diğer organizasyonlar bilgiyi ve tecrübeyi paylaşmazlar. - Biz paylaştıkça sürekli büyüyen yapıya sahibiz. Yenilikleri de büyüdükçe takip ediyoruz. Diğer organizasyonlar, paylaşmadıkları için büyüyemiyor. - Biz sürekli büyüdüğümüz gibi, paylaşmayı ne kadar büyürsek büyüelim devam ettiriyoruz. Büyüdüğümüz için kimseden bilgi saklamıyoruz. Bu büyümeyi paylaşmaya borçlu olduğumuzu biliyoruz. Diğer organizasyonlar zaten hiç büyümüyor, büyüse bile bunu paylaşmadıkları için hedef kitle için bir anlam ifade etmiyor.

Araştırma kapsamında incelenen uluslararası bilimsel organizasyonlardan İKSAD’ın sloganında kullandığı temel karşıtlıklar Tablo 3’de sunulmuştur. “Göstergebilim, her bir anlatıda, anlam üretim sürecinin, anlatı içerisinde oluşturulan zıtlıklar üzerinden kurulduğunu kabul eder” (Doğan ve Göker, 2013:98). Slogan içerisinde ikili karşıtlıklar kullanılmıştır. Bu ikili karşıtlıklar hedef kitleye verilmek istenen iletileri ortaya çıkarır. Bu sloganla; İKSAD’ın her türlü bilgiyi paylaştığı, hedef kitleye bunu aktardığı, diğerlerinin aksine sürekli büyüdüğü anlatılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3: İKSAD Sloganında Kullanılan Temel Karşıtlıklar

Paylaşmak	Paylaşmamak
Büyüme	Küçülmek

4.1. Sloganın Çözümlemesi

İKSAD’ın kullandığı sloganın anlam katmanları ve bu anlam katmanlarının nasıl oluştuğu incelenmiştir. Göstergebilimsel çözümlemelerde, görünenden görünmeyene doğru giden anlam katmanları vardır. Birinci düzlemde düz anlam, ikinci düzlemde ise yanan anlam katmanı vardır. Yanan anlam katmanında, göstergeyi kullananların duyguları ve kendi kültürel değerleriyle karşılaştıklarındaki etkileşimleri ortaya çıkar. Göstergenin anlam gücü metonimi (düzdeğişmece) ve metafor (eğretileme) ile artırılmaktadır (Parsa ve Parsa, 2012:59-76).

“Barthes anlamlandırmayı, anlam, kodlar, düz anlamlar, yanan anlamlar ve mitler adını verdiği düzeyde yapılandırmaktadır. Anlamlandırmanın ilk düzeyi olan düz anlam, göstergenin belirttiği şeyi, ikinci düzeyi yanan anlam ise göstergenin kullanıcıların kültürel değerleriyle buluştuğunda oluşan etkileşimi betimlediğini belirtir ve ikincil gösterilenler ya da yanan anlam gösterilenleri arasındaki bağıntılar üzerinde durur” (Sığırcı, 2016:126).

İKSAD, sloganın yanı sıra sloganı destekleyen görsel gösterge kullanmıştır (Tablo 1). Bu görsel göstergede; organizasyonun Türkiye merkezli olduğunu belirten, Türkiye Cumhuriyeti anlamına gelen İngilizce olarak; “REPUBLIC OF TURKEY” yazılmıştır. Dünyaca en çok konuşulan dil olan İngilizce ile yazılması da herkes tarafından kolayca anlaşılması istendiğinden tasarlanmıştır. Görsel/görüntüsel gösterge içerisinde bir kitap ve bu kitaptan yukarıya doğru uzanan bir el gözükmektedir. Bu eli de yukarıdan başka bir el tutmaktadır. Bununla tüm dünyaya uzanan, bilimsel bilgiyi herkesçe paylaşan

yananlamı verilmiştir. Ayrıca bu ellerin tutuşmasını da güneşin doğuşuyla entegre etmiştir. Burada güneş metaforu kullanılarak yananlamı artırılmıştır. Güneşin varlığı tüm dünyanın yaşam kaynağıdır metaforu verilmiştir. Güneşin doğuşuyla birlikte tüm dünyanın aydınlandığı, güneş ışığından herkesin istifade ettiği gibi İKSAD sayesinde bilginin tüm dünyaya hızla yayıldığı, her yeri bilgiyle aydınlattığı anlamı verilmiştir. Görsel göstergede; ay ve yıldız sembolleri kullanılarak, İslamiyet, Türklük, demokrasi, özgürlük, vatan kavramları temsil edilmiştir.

İKSAD'ın kullandığı sloganda; düzenlanımlarından ziyade yananlamlarıyla hedef kitleye mesaj iletilmiştir. "Paylaştıkça büyüyoruz, büyüdükçe paylaşıyoruz" sloganıyla; düzenlamsal boyutuyla, herkesin ilk başta anladığı anlam çıkarılmıştır. Bilgiyi paylaştıkları, büyüdükleri, büyüdüklerinin sonucu tekrar paylaşmaya devam ettikleri düzenlanımları verilmiştir. Sloganda asıl anlam yananlam katmanındadır ve yananlam sayesinde hedef kitleye verilmek istenen mesaj iletilir. Bu sloganda da; İKSAD'ın büyüyen, paylaşan, sürekli yenilikleri takip eden yapısına sahip olduğu, diğer organizasyonların asla bu şekilde davranmadığı, kendilerini yenilemediği, bilgiyi asla paylaşmadığı, büyümediği vurgulanmıştır. Ayrıca ikili karşıtlıklar kullanılarak anlam pekiştirilmiştir. Paylaşmak-paylaşmamak ve büyümek-küçülmek ikili karşıtlıklar kullanılmıştır. İKSAD'ın paylaşan ve büyüyen yapısına karşılık paylaşmayan ve küçülen diğer organizasyon yapılarına göndermede bulunulmuştur.

4.2. Renklerin Kullanımı

Eski dönemlerden beri simgesel iletişim aracı olarak kullanılan renkler, insanlara duygusal, ruhsal ve sosyolojik yönden etki yapmıştır. İnsan ilişkilerinde farklı anlamlar yükleyerek, kültürden kültüre değişiklik göstermiştir (Sığırcı, 2014:178). Mavi renk, sonsuzluğun ve umudun simgesidir aynı zamanda barış, mutluluk ve huzur duygularını verir. Sarı renk ise, sevinç duygularını uyandırır ve rahatlatıcı etki uyandırır. Ayrıca sarı renk uzun süre seyredildiğinde sinir sistemini düzenlediği bilinmektedir (Parsa ve Parsa, 2012:48).

İKSAD'ın kullandığı gerek amblemde gerekse sloganda mavi ve sarı renk hâkimdir. Kullanılan sloganın arka fonu koyu maviyle, yazısı ise sarı ile renklendirilmiştir. Dolayısıyla mavi renk ile mutluluk, barış, huzur duyguları, sarı renk ile de rahatlık hissi verilmiştir. Sloganda renkler uyum içerisinde kullanılmıştır. Sloganı okuyanda hep olumlu duygular uyandırmaya yönelik oluşturulmuştur.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'de akademik düzeyde ulusal ve uluslararası düzenlenen bilimsel nitelikli organizasyonların başında İKSAD (İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) gelmektedir. 2010 yılından itibaren birçok bilimsel organizasyon gerçekleştirmiştir. Ulusal ve uluslararası kuruluşlar marka değerini yansıtmak ve hedef kitleye mesaj vermek amacıyla slogan kullanırlar. İKSAD gibi böylesine geniş bir kitleye hitap eden uluslararası bilimsel organizasyonların da sloganlarını yaparken kendilerini hedef kitleye tanıttıkları nitelikte slogan oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda İKSAD'ın kullandığı sloganın göstergebilimsel analizi yapılarak, anlam katmanları incelenmiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda uluslararası bilimsel organizasyonların kullandığı sloganlar üzerinde bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, yapılan çalışmanın; literatürde, bu konudaki boşluğu dolduracağı, bundan sonra yapılacak çalışmalara da öncülük edeceği düşünülmektedir.

Araştırma göstergebilimsel yöntem ile yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki uluslararası bilimsel organizasyon yapan kuruluşlar, örneklemini ise uluslararası bilimsel organizasyonlardan amaçlı örnekleme yoluyla seçilen İKSAD oluşturmaktadır. İKSAD'ın, kullandığı slogan itibarıyla, Türkiye'deki uluslararası bilimsel organizasyonları temsil edebilecek örneklem olarak değerlendirilerek amaçlı örneklem kapsamında seçilmiştir.

İKSAD'ın kullandığı sloganda; düzenlanımlarından ziyade yananlamlarıyla hedef kitleye mesaj iletilmiştir. "Paylaştıkça büyüyoruz, büyüdükçe paylaşıyoruz" sloganıyla; düzenlamsal boyutuyla, herkesin ilk başta anladığı anlam çıkarılmıştır. Bilgiyi paylaştıkları, büyüdükleri, büyüdüklerinin sonucu tekrar paylaşmaya devam ettikleri düzenlanımları verilmiştir. İKSAD, sloganın yanı sıra sloganı destekleyen görsel gösterge kullanmıştır. Kullanılan görsel göstergede, Türkiye Cumhuriyeti merkezli

bir yapıda olduğu, tüm dünyaya bilgi dağıttığı anlatılmaya çalışılırken güneş metaforuyla da yananlamı artırılmıştır. Güneşin varlığı tüm dünyanın yaşam kaynağıdır metaforu verilmiştir. Güneşin doğuşuyla birlikte tüm dünyanın aydınlandığı, güneş ışığından herkesin istifade ettiği gibi İKSAD sayesinde bilginin tüm dünyaya hızla yayıldığı, her yeri bilgiyle aydınlattığı anlamı verilmiştir.

Paylaşmak-paylaşmamak ve büyümek-küçülmek ikili karşıtlıklar kullanılmıştır. İKSAD'ın paylaşan ve büyüyen yapısına karşılık paylaşmayan ve küçülen diğer organizasyon yapılarına göndermede bulunulmuştur.

İKSAD'ın kullandığı gerek amblemde gerekse sloganda mavi ve sarı renklerin hâkim olduğu, kullanılan sloganın arka fonunda koyu mavi renk ile mutluluk, barış, huzur duyguları, yazısında kullanılan sarı renk ile de rahatlık hissi verilmiştir.

İKSAD'ın kullandığı sloganın anlam katmanları incelendiğinde, gelişigüzel bir slogan kullanılmadığı, gerek anlamında gerekse renk kullanımında hedef kitleyi olumlu etkileyecek şekilde tasarlandığı görülmektedir. Daha ilk bakışta sloganın yazımında kullanılan sarı renk ile okuyana rahatlık hissi verdiği göze çarpmaktadır.

Literatürde uluslararası bilimsel organizasyonların kullandıkları sloganların göstergebilimsel çözümlemesi bulunmadığından bu çalışmanın bu boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir. Daha kapsamlı ve sayıca daha fazla kuruluşun sloganlarının anlam katmanları incelenerek literatüre katkı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Bak, Gökhan (2018). Türkiye'deki Teknoparkların Kullandıkları Sloganların Göstergebilimsel Açından İncelenmesi, *Social Mentality and Research Thinkers Journal*, C: 4, S: 14, 1052-1058.
2. Bak, Gökhan ve Eşidir, Osman Vedüd (2016). Yazılı Basın Sloganlarının İncelenmesi: Çorlu Yerel Basın Örneği, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:3, S:5, 8-13.
3. Doğan, Adem ve Göker, Göksel (2013). *Siyasal İletişim Araştırmaları*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
4. Erkmam Akerson, Fatma (2016). *Göstergebilime Giriş*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
5. Eşidir, Osman Vedüd ve Bak, Gökhan (2018). Uluslararası Bilimsel Organizasyonların Sosyal Medya Kullanımı: İKSAD Örneği, *ATLAS Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, S:3, 62-70.
6. Güz, Nükhet&Küçükdoğan, Rengin&Sarı, Nilüfer&Küçükdoğan, Bülent& Zeybek, Işıl (2002). *Etkili İletişim Terimleri*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
7. İslamoğlu, Ahmet Hamdi (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*, 2. bs., İstanbul: Beta Yayıncılık.
8. Parsa, Seyide ve Parsa, Alev Fatoş (2012). *Göstergebilim Çözümlemeleri*, 3. bs., İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
9. Rifat, Mehmet (2011). *Homo Semioticus ve Göstergebilim Sorunları*, 2. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
10. Sığırcı, İlhami (2014). Göstergebilimsel Yaklaşım: Yazılı Basın Sloganlarının İncelenmesi, Editör: Ahmet GÜNEŞ, *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim: Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı*, Konya: LiteraTürk Yayınları, 155-182.
11. Sığırcı, İlhami (2016). *Göstergebilim Uygulamaları: Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
12. URL-1: İKSAD, İksad Hakkında, <https://www.iksadkongre.org/hakkimizda> adresinden 20.11.2018 tarihinde alınmıştır.
13. URL-2: İKSAD INTERNATIONAL, İksad kimdir?, <https://www.iksad.co.uk/about> adresinden 21.11.2018 tarihinde alınmıştır.
14. URL-3: İKSAD, Ana sayfa, <https://www.iksadkongre.org/> adresinden 22.11.2018 tarihinde alınmıştır.
15. Yazıcıoğlu, Yahşi ve Erdoğan, Samiye (2011). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 3. bs., Ankara: Detay Yayıncılık.

**HAVAYOLU YOLCU TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜNDE ALGILANAN STRES VE İŞLE
BÜTÜNLEŞME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İŞTEN AYRILMA KARARINA ETKİSİ**
THE EFFECT OF RELATION BETWEEN PERCEIVED STRESS AND WORK ENGAGEMENT
ON DECISION TO LEAVE THE JOB IN AIRLINE PASSENGER TRANSPORT INDUSTRY

İsmet Burçak VATANSEVER DURMAZ¹

ÖZET

Bu çalışmada özel bir havayolu şirketinde çalışan uçuş personelinin stresi algılama düzeyi ve bu algılanan stresin işle bütünleşme bağlantısına değinilmiş ve bu ilişkinin işten ayrılma kararına etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Nisan-Ağustos 2018 tarihleri arasında anket uygulanmış ve daha önce güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış ölçekler kullanılmıştır. Algılanan stres için, Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilen 14 maddelik ölçek, işle bütünleşme kavramını ölçmek için Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen UWES - Utrecht Work Engagement Global Scale, işten ayrılma niyetini ölçmek için Cammann vd. (1983) tarafından geliştirilen ve Mimaroglu (2008) tarafından Türkçe'ye çevrilen 3 maddelik işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır. Algılanan stres ölçeğine yapılan faktör analizi neticesinde, stres, başa çıkma ve kontrol isimli 3 faktör saptanmıştır. İşle bütünleşme ölçeğine yapılan faktör analizi neticesinde, zindelik ve adanma-yoğunlaşma isimli 2 faktör saptanmıştır. İşten ayrılma niyeti ise tek boyuttan meydana gelmektedir. Algılanan stresin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik yapılan stepwise regresyon analizi sonucunda stres ve kontrol faktörlerinin işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi bulunduğu, işle bütünleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilen stepwise regresyon analizi neticesinde ise adanma-yoğunlaşma faktörünün işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar ile literatürde yer alan çalışmalar birbirini destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Stres, İşle Bütünleşme, İşten Ayrılma Niyeti, Havacılık Sektörü

ABSTRACT

In this study, the level of stress perception of flight personnel working in a private airline company and the link between this perceived stress and job integration were examined and the impact of this relationship on the resigning decision were investigated. The study conducted a questionnaire between April and August 2018 and used previously proven scales of reliability and validity. For perceived stress, the 14 - point scale developed by Cohen, Kamarck and Mermelstein (1983) to measure the concept of work engagement, and the Uwes-Utrecht work engagement global scale which was developed by Schaufeli and Bakker (2003), to measure the intention of quitting developed by Cammann et al. (1983) translated into Turkish by Mimaroglu (2008) 3-item intention to leave work scale was used. As a result of the factor analysis of the perceived stress scale, three factors called stress, coping and control were detected. As a result of the factor analysis of the work engagement scale, two factors were identified by the name of well-being and commitment-concentration. The intention to leave the job consists of one dimension. The results of stepwise regression analysis to test the effect of perceived stress on the intention to quit work, detected the stress and control factors impact on the intention to quit work. Also, as a result of stepwise regression analysis on the effect of work engagement on the intention to leave work, it was detected that the commitment-concentration factor had an effect on the intention to leave work. The results obtained in this direction and the studies in the literature support each other.

Keywords: Perceived Stress, Work Engagement, Intention to Leave, Aviation Sector

¹Dr. Bahçeşehir Üniversitesi, burcak.vatansever@gss.bau.edu.tr

1. GİRİŞ

Tüm hizmet odaklı sektörlerde de yaşandığı gibi, havayolu taşımacılığı sektöründe de sıkı rekabet yaşanmaktadır. Tüm uçuş boyunca hizmet kalitesini ve şirket başarısını en üst düzeyde tutacak kişilerin uçaklarda görevli uçuş personellerinin olması beklenmektedir. Diğer bir ifade ile bu görevi yapan personeller müşteriler ile bizzat ön saflarda ve yüz yüze hizmet sunumunu gerçekleştirdiklerinden dolayı uçuş personelleri, havayolu şirketlerinin en önemli müşteri temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Bu da uçuş personellerinin stresli ve özel çaba gerektiren durumlarla sık sık karşılaşması anlamına gelmektedir. Farklı kültür, kişilik yapısı, din, dil ve diğer demografik değişkenlere sahip yolculara iyi hizmet sunarak onları memnun etme çabası, hizmet bekleyen yolcular, hakaret aşamasına gelen yolcu sataşmaları, uçaklarda acil durumların yaşanma ihtimalinin ok yüksek olması ve bu gibi durumlarda yolcuları emniyetli bir şekilde tahliye etmek gibi önemli sorumluluklar uçuş personelini stres altında bırakan konular olarak örneklendirilebilir. Uçuş personelinin yolcularla iletişiminin devamlı güler yüzlü bir şekilde devam etmesi, duygularına hakim olmayı ve duygularını doğru yönetebilmeyi gerektiren durumlarla karşılaşması, zihinsel ve bedensel yorgunluk yaratan uzun uçuşlarının olması ve inisiyatif almanın neredeyse çok düşük olması uçuş personelinde strese ve doğal olarak duygusal tükenmeye yol açmaktadır. Her ne kadar bu meslek dışarıdan kolay gibi görünüp çok başvurusu olmasına rağmen, işin düzensiz saatlerde olmasından ve kendine özgü kuralları olmasından dolayı personel devir oranının çok yüksek olmasına sebep olabilmektedir. Her ne kadar Türkiye’de yer alan havayolu taşımacılığı şirketleri bu konularda çok fazla veri paylaşımına yanaşmasa da, dünyadaki yabancı havayolları taşımacılığı yapan işletmelerde personelle ilgili yapılan araştırma sonuçları bunu destekler niteliktedir. Örneğin, Tayvan’da kadın uçuş personeli devir oranı %40'lara varmaktadır (Chen, 2006: 274). Bununla birlikte gerek iş hayatlarında gerek ise özel hayatlarında sosyal ilişkilerden uzak kalabilmekte, bu durum da onların ruhsal ve fiziksel yorgunluk yaşamalarına, hayattan kopmuş hissine kapılmalarına, aşırı hassas ve stresli olmalarına ve hatta depresyona ve tükenmişliğe sebep olabilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Algılanan Stres

Sosyal bilimler alanında stres “biyolojik, sosyolojik veya psikolojik sistem üzerindeki dış yük” olarak kabul edilmektedir (Lazarus, 1993: 2). Blaug ve arkadaşlarına göre stres, kişisel bir deneyimdir ve her bireyin stres ile başa çıkma yeteneği ve bu yeteneğe yönelik algısı farklıdır (Blaug vd., 2007: 15). İşin gereksinimleri (vardiya, çalışma saatleri, fiziki çalışma koşulları vb.), ilişkiler, değişim, roller, destek ve iş-yaşam dengesi konuları stres yapıcı faktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Blaug vd., 2007: 18). Çok farklı sektörlerde farklı düzeyde stres yaşanmaktadır ki bazı sektörlerde çalışanların psikolojik stres seviyelerinin ve yaşadıkları depresyon düzeyi diğer sektörlerden farklı ve fazladır (Medlow vd., 2011: 798). Havacılık sektöründe çalışan uçuş personelleri yüksek riskli bir ortamda çalışmakta ve sıcaklık, hızlanma, gürültü ve iletişim, dekompresyon hastalığı, titreşim, hipoksi, egzoz dumanı, Sıklıkla geçiş yapan zaman dilimleri, kötü kabin hava kalitesi, yükseltilmiş ozon seviyeleri, ve hareket hastalıkları gibi potansiyel stres unsurlarına maruz kalmaktadır. Tüm bu çevresel stresler uçuş güvenliği üzerine olumsuz etki yaratmaktadır (Ahmadi vd., 2006). Yapılan birçok çalışma stresin havacılık güvenliğinin belirlenmesinde ana faktör olduğunu ve çok yüksek stres düzeyleri, pilotlarda iş performansında düşüşe yol açtığını göstermektedir (Astoor, 1998; Boser, 1998; Chong, 2001). Mishra (2003) tarafından yapılan diğer bir araştırmaya göre ise hava trafik kontrolörleri (ATC) işi dünyanın en stresli olanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle stresin yüksek oranda hissedildiği sektörlerde bireysel farklılıkların, stresle başa çıkma yöntemlerinin bilinmesi ve doğru özelliklere sahip çalışanların seçilmesinde yararlı olabileceği düşünülmektedir (Mueller vd., 2009: 177). Havacılıkta yaşanan stres ile ilgili NASA tarafından 1991 yılında yapılmış olup araştırmada durumla ilgili ve görevle ilişkili stresörlerin derecelendirilmesindeki farklılıklar ve normal çalışma zamanında yaşanan stres ile problemle karşılaşıldığında yaşanan stres faktörlerini incelenmiştir. Sonuçlar, havacılık sektöründe çalışan uçuş personeli için yoğun dönem koşulları altında, durum ile ilgili faktörlerin göreve bağlı faktörlerden daha stresli olduğunu göstermektedir. Kabin ekibinin stres faktörlerini hafifletmeye yönelik öneriler arasında mürettebat bilgisini ve yeteneklerini en üst düzeye çıkarmak, kabin ekibini kokpit ekibi ile aynı statüye yükseltmek, kabin ekibi için sertifika programları düzenlemek gibi yöntemlerin de uygulanabileceği belirtilmiştir. İtalya’da yapılan bir çalışmadan (Ballard vd., 2002) elde edilen bulgular, evden uzun süreli uzaklaşmaların uçuş görevlilerinin yakın kişisel ilişkileri üzerinde zararlı etkileri olduğunu ve uçuş görevlilerinin genellikle yalnız ve soyutlanmış hissettikleri ileri sürülmüştür. MacDonald vd.’nin (2003) yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarına göre uçuş görevlileri arasındaki

yorgunluk düzeylerinin orta derecede yüksek olduğunu, öfke, anksiyete, depresyon, algılanan stres ve iş tatminsizliğinin orta derecede düşük veya düşük olduğunu ortaya çıkmıştır. Zihinsel ve/veya psikolojik iş talepleri, ve dış yükümlülükler arasındaki dengesizlik, düşük süpervizör desteği ve rol belirsizliği ve duygusal yük (iş tatminsizliği) gibi stresörlerin uçuş personelini olumsuz etkilediği sonucuna varılmış sosyal desteğin varlığının iş streslerinin olumsuz etkilerini azalttığı ortaya konulmuştur. McNeely vd.'nin (2018) yapmış olduğu geniş kapsamlı çalışma da diğer yapılan çalışmalarla örtüşmekte olup uçuş görevlilerinin üreme kanseri oranlarının, tüm bölgelerdeki kanser hikâyelerine oranla yüksek olduğu, mental sağlık ve uyku bozuklukları, kas-iskelet sistemi hastalıkları, periferik arter hastalığı ve sinüzit gibi rahatsızlıklar ile karşılaşmalarının yine diğer sektörlerde çalışanlardan daha fazla olduğu ortaya konulmuştur.

2.2. İşle Bütünleşme

Bakker vd. (2008) işle bütünleşme kavramını çalışanın işle ilgili olarak olumlu, duygusal motive olma hali olarak tanımlamıştır. Maslach vd. (2001) ise işle bütünleşme kavramını iş tatmini ve bağlılık ile ilişkilendirmiş, işiyle bütünleşmiş kişileri ise heyecanlı, enerjik, coşkulu olarak tanımlamıştır. İşle bütünleşmiş kişiler aynı zamanda kendilerini işlerine verme konusunda motivasyona sahip, psikolojik ve fiziksel anlamda sağlıklı kişiler olduğuna da değinmiştir (Field-Buitendach, 2011; Bakker vd., 2008). Sohrabzadeh ve Sayfour (2014) yaptığı çalışmada işle bütünleşmenin öncüllerini ve ardıllarına değinmiş ve ödüllerin, organizasyonun ve yöneticinin desteğinin ve iş özelliklerinin çalışanlar üzerinde olumlu bir etkisinin olduğuna ve bunun da işle bütünleşmeye yol açabileceği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, işle bütünleşmenin iş tatmini artırabileceğini, ayrılma niyetini azaltabileceğini ve sonunda örgütsel vatandaşlık davranışını geliştirebileceğine inanmaktadırlar. Kahn'a (1992) göre işle bütünleşme genellikle bireysel ve örgütsel düzeylerde sonuçlara yol açar. Bu nedenle, sadece görevleri yerine getirirken işin kalitesini arttırmaz aynı zamanda algılanan deneyimin kalitesini de artırır. Böylece organizasyon daha üretken hale gelir ve daha hızlı büyür (Kahn, 1992). Bireysel anlamda ise işle bütünleşmiş çalışanlar daha fazla güvenme, güçlü ilişkiler kurma ve örgütlerini olumlu bir şekilde algılama eğilimindedir (Cropanzano- Mitchell, 2005).

2.3. İşten Ayrılma Niyeti

Genel olarak çalışanın kurumundan ayrılma isteği ve eğilimi olarak tanımlanan işten ayrılma niyeti, iş dünyasında rekabet üstünlüğünün sürdürülmesinde önemli rol oynadığı için geniş çapta araştırılan bir değişkendir. Bu kavram birçok araştırma yapılmış ve genel olarak "çalışanın, hali hazırda çalışıyor olduğu kurumundan ayrılma yönünde geliştirdiği bilinçli ve kararlı bir düşünce" şeklinde tarif edilmiştir (March-Simon, 1958; Steers-Mowday, 2013; Hom vd., 1984; Tett-Meyer, 1993; Emberland-Rundmo, 2010: 453). İşten ayrılma niyeti organizasyonlar için maliyet kaybı anlamına gelmektedir. Bu anlamda çalışanlardaki işten ayrılma niyetinin azaltılması için alınacak önlemler ve atılacak adımlar organizasyonlar açısından önemli bir yer tutmaktadır. Daha önce yapılan araştırmalara bakıldığında havayolu işletmelerinde çalışan uçuş personelinin işten ayrılma konusunda da bir hızlı döngü söz konusudur (Ulufur, 2017). Tüm sektörlerde olduğu gibi bu sektörde de işten ayrılma niyetinden sonraki basamak olan işten ayrılma davranışının yıkıcı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu durumun da sadece ekonomik kayıp ve eleman kaybını değil aynı zamanda dolaylı maliyetleri de attırdığı uzun zamandır tartışılmaktadır. Diğer çalışanlarda yaşanan demotivasyon, baskı, moral bozukluğu, hizmet kalitesinin düşmesi, iletişimin kesilmesi, işe olan bağlılığın azalması ve işe gelmede yaşanan devam sorunları bu tür maliyetler olarak sıralanabilir (Griffin-Moorhead, 2011). İşten ayrılma niyeti genellikle gerçek işgücü devrinin bir öncüsü olarak kabul edilir (Van Breukelen vd., 2004). Steel ve Ovalle (1984) işten ayrılma niyetinin işgücü devrini güçlü bir şekilde etkilediğini savunmuştur.

2.4. Algılanan Stres, İşle Bütünleşme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi

Bu bölümde çalışmada yer alan değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Kahn'ın (1990) yaptığı çalışma, çalışanların işle bütünleşmiş olması için stresle başa çıkma yöntemlerini iyi bilip başarılı şekilde kullanması gerektiği ortaya çıkmıştır. Luria ve Torjman'ın (2009) yaptığı çalışmada ise stresle başa çıkma yöntemleri üzerinde durulmuş ve 3 çeşit kaynaktan söz edilmiştir. Bunlar; fiziksel kaynakları (sağlık, zindelik); kişilik kaynakları (kabul, motivasyon, güven vb.); ve bilişsel kaynakları (çalışanın stresle başa çıkması ve stresini izlemesi ve kontrol etmesi) olarak sıralanabilir.

İşten ayrılma niyeti ile işle bütünleşme arasındaki ilişki konusunda birçok araştırma yapılmasına rağmen, bu konu hala tamamen ele alınmamıştır. Araştırmaların çoğu uyumludur ve iki kavram arasında negatif bir ilişki olduğu konusunda hemfikirlerdir (Hallberg-Schaufeli, 2006; Bhatnagar, 2012; Shuck vd., 2001; Saks, 2006; Mangi-Jalbani, 2013). Saks'a (2006) göre, işle bütünleşme, işten ayrılma niyetinin bir öncülü olarak kavramsallaştırılabilir. İşine bağlı ve bütünleşmiş çalışanların pozitif enerjileri olduğundan ve kendilerini işlerine verdiklerinden örgütü terk etmek gibi olumsuz düşünceler için zamanları yoktur. Birçok araştırma göstermiştir ki çalışanın işle bütünleşmesi bir kurumda çalışmaya devam etme ve kurumda kalma niyetiyle pozitif olarak ilişkilidir (Harter vd., 2002; Schaufeli-Bakker, 2004). Maslach vd. (2001), işle bütünleşmenin, çalışma koşulları (iş kaynakları) ve sonuçları (çalışanların memnuniyeti ve bağlılık) arasında aracılık rolü olduğu sonucuna varmıştır. Dahası, diğer araştırmacılar (Shantz vd., 2013), işle bütünleşmenin, belirli iş özellikleri ile iş performansı arasındaki ilişkiye tam olarak aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Daha spesifik olarak, işyeri çeşitliliği, özerkliği, önemi ve geri bildirim konusunda deneyim sahibi olan çalışanlar başkalarına yardım eder ve onlara hizmet eder, organizasyona destek olur ve yönetim tarafından düzenlenen gönüllü etkinliklerde bulunurlar. Sonnentag (2003) yapmış olduğu çalışmada farklı bir ilişkiye bakmasına rağmen, örgütsel bağlılık ile ayrılma niyeti arasında bir arabulucu olarak işle bütünleşmeyi bulmuştur. Daha açık bir ifadeyle, bağlılık ve işle bütünleşme arasında güçlü bir pozitif ilişki kurmuştur. Aynı zamanda, işle bütünleşme ve işten ayrılma niyeti arasında olumsuz bir ilişki olduğunu da ortaya koymuştur.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

3.1. Verilerin Toplanması

Yapılan bu çalışmada özel bir havayolu şirketinde çalışan uçuş personelinin stresi algılama düzeyi ve bu algılanan stresin işle bütünleşme bağlantısına değinilmiş ve bu ilişkinin işten ayrılma kararına etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Havayolu yolcu taşımacılığı sektöründe görev yapan uçuş personeline algılanan stres, işle bütünleşme ve işten ayrılma niyeti ile ilgili anket uygulanmış ve daha önce güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış ölçekler kullanılmıştır.

Algılanan stres için, Cohen vd.'nin (1983: 385-396) PSS Ölçeği, 14 madde ile seçilmiştir. Ölçek, yaşamda karşılaşılan durumlar karşısında ne derece stres yaşandığını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Tek boyutta tasarlanan ölçekte toplam 14 madde yer almakta ve bu maddelerin yedisi olumlu, yedisi olumsuz ifadelerden oluşmaktadır. Ölçek Eskin vd. (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır.

İşle bütünleşme kavramını ölçmek için UWES (Utrecht Work Engagement Global Scale) ölçeği benimsenmiştir. Bu Schaufeli ve Bakker (2003: 1) tarafından 17 madde ve üç boyut ile geliştirilmiştir. Ölçek Dalay (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçekte yer alan 17 madde zindelik (vigor), adanma (dedication) ve yoğunlaşma (absorption) olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan zindelik (vigor), yüksek düzeyde direnç ve zorluklar karşısında bile çalışmaya istekli olması ile karakterize edilir. Adanma (dedication) diğer yandan, kişinin işine ne kadar işini yapmaya hevesli, psikolojik olarak örgütlerine bağlı, heyecanlı olduğunun derecesini ifade eder. Yoğunlaşma (absorption), çalışanın işine tamamen ve zamansız bir şekilde odaklanması ile karakterize edilir.

Çalışanların işten ayrılma niyetlerini ölçmek için Cammann vd. (1983) tarafından geliştirilen ve Mimaroglu (2008) tarafından Türkçe'ye çevrilen 3 maddelik işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır. Bahsedilen ölçeklerin hepsi bir homojen ankette toplanmıştır.

3.2. Bulgular

Elde edilen veriler SPSS programı yardımıyla çözümlenmiş ve değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde faktör analizi, güvenilirlik analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır. Ankete toplamda 102 kişi katılmıştır. Katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur. Cinsiyet açısından 60 katılımcı kadın, 42 katılımcı erkektir. Medeni durum açısından 53 katılımcı bekar, 49 katılımcı evlidir. Yaş grubu açısından 4 kişi 18-24 yaş aralığında, 62 kişi 25-34 yaş aralığında, 34 kişi 35-44 yaş aralığında, 2 kişi 45-54 yaş aralığındadır. Eğitim durumu açısından 4 kişi ön lisans, 50 kişi lisans, 46 kişi yüksek lisans, 2 kişi doktora mezunudur. Kurumda çalışma süresi açısından 24 kişi 0-2 yıl, 26 kişi 3-5 yıl, 40 kişi 6-8 yıl, 12 kişi ise en az 9 yıldır aynı kurumda çalışmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

		Sayı	Yüzde (%)	Kümülatif (%)
Cinsiyet	Kadın	60	58,8	58,8
	Erkek	42	41,2	100,0
Medeni Durum	Bekâr	53	52,0	52,0
	Evli	49	48,0	100,0
Yaş Grubu	18-24	4	3,9	3,9
	25-34	62	60,8	64,7
	35-44	34	33,3	98,0
	45-54	2	2,0	100,0
Eğitim Durumu	Ön Lisans	4	3,9	3,9
	Lisans	50	49,0	52,9
	YL	46	45,1	98,0
	Doktora	2	2,0	100,0
Kurumda Çalışma Süresi	0-2 yıl	24	23,5	23,5
	3-5 yıl	26	25,5	49,0
	6-8 yıl	40	39,2	88,2
	9+ yıl	12	11,8	100,0

Uygulanan anket aracılığıyla toplanan verilerin analiz sürecinde ilk olarak her bir ölçek için faktör analizi ve güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü üzere, algılanan stres ölçeğine yönelik gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde stres, başa çıkma ve kontrol şeklinde üç faktör tespit edilmiştir. KMO değeri 0,718 ve sigma değeri 0,000 şeklinde saptanmıştır. Açıklanan toplam varyans %68,917’dir. Stres boyutunun güvenilirliği 0,888; başa çıkma boyutunun güvenilirliği 0,783; kontrol boyutunun güvenilirliği 0,825’tir.

Tablo 2: Algılanan Stres Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Algılanan Stres			Açıklanan Varyans	Güvenilirlik
	Stres	Başa Çıkma	Kontrol		
14. Geçen ay, ne sıklıkta problemlerin üstesinden gelemeyeceğiniz kadar biriktiğini hissettiniz?	0,866			30,40%	0,888
11. Geçen ay, ne sıklıkta kontrolünüz dışında gelişen olaylar yüzünden öfkelenediniz?	0,846				
1-Geçen ay, beklenmedik bir şeylerin olması nedeniyle ne sıklıkta rahatsızlık duydunuz?	0,799				
3- Geçen ay, kendinizi ne sıklıkta sınırlı ve stresli hissettiniz?	0,759				
2- Geçen ay, hayatınızdaki önemli şeyleri kontrol edemediğinizi ne sıklıkta hissettiniz?	0,744				
8. Geçen ay, ne sıklıkta yapmanız gereken şeylerle başa çıkamadığınızı fark ettiniz?	0,739				
12. Geçen ay, kendinizi ne sıklıkta başarmak zorunda olduğunuz şeyleri düşünürken buldunuz?	0,668				
4- Geçen ay, ne sıklıkta gündelik zorlukların üstesinden başarıyla geldiniz?		0,891		20,71%	0,783
5. Geçen ay, hayatınızda ortaya çıkan önemli değişikliklerle etkili bir şekilde başa çıktığınızı ne sıklıkta hissettiniz?		0,878			
6. Geçen ay, kişisel sorunlarınızı ele alma yeteneğinize ne sıklıkta güven duydunuz?		0,548			
7. Geçen ay, her şeyin yolunda gittiğini ne sıklıkta hissettiniz?			0,789	17,81%	0,825
9. Geçen ay, hayatınızdaki zorlukları ne sıklıkta kontrol edebildiniz?			0,703		
10. Geçen ay, ne sıklıkta her şeyin üstesinden geldiğinizi hissettiniz?			0,668		
13. Geçen ay, ne sıklıkta zamanınızı nasıl kullanacağınızı kontrol edebildiniz?			0,550		
KMO: 0,718; Bartlett's Test: 943,918; df: 91; Sig.: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: %68,917					

Tablo 3'te görüldüğü üzere, işle bütünleşme ölçeğine yönelik gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde adanma-yoğunlaşma ve zindelik şeklinde iki faktör tespit edilmiştir. Orijinal ölçekte üç faktör bulunmaktadır. Ancak burada adanma ile yoğunlaşma boyutları aynı faktör altında toplanmıştır. Adanma ile yoğunlaşma arasında oldukça yüksek bir ilişki bulunduğu daha önce yapılan çeşitli araştırmalarda da doğrulanmıştır (Breevaart, Bakker, Demerouti ve Hetland, 2012; Kavgacı ve Çalık, 2017). KMO değeri 0,901 ve sigma değeri 0,000 şeklinde saptanmıştır. Açıklanan toplam varyans %80,117'dir. Adanma-yoğunlaşma boyutunun güvenilirliği 0,971; zindelik boyutunun güvenilirliği 0,897'dir.

Tablo 3: İşle Bütünleşme Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	İşle Bütünleşme		Açıklanan Varyans	Güvenilirlik
	Adanma-Yoğunlaşma	Zindelik		
T5. Çalışırken kendimden geçirim.	0,893		49,39%	0,971
D5. Benim için işim kapasitemi gelişmeye zorlayan büyük bir uğraştır.	0,852			
T4. Kendimi işime kaptırırım.	0,827			
T2. Çalışırken işimden başka her şeyi unuturum.	0,824			
T6. Kendimi işimden ayırmam zordur.	0,793			
V6. İşimde bazı şeyler yolunda gitmediğinde bile sebatkarımdır-yılmam.	0,788			
D4. Yaptığım işle gurur duyuyorum.	0,785			
V5. İşimde zihnimi çabuk ve güçlü bir şekilde toparlarım.	0,772			
D1. Yaptığım işi anlamlı ve amaç yüklü buluyorum.	0,685			
D3. İşim bana ilham verir.	0,683			
T3. Yoğun olarak çalıştığımda kendimi mutlu hissederim.		0,903	30,72%	0,897
V3. Sabahları kalktığımda işe severek giderim.		0,783		
V1. Çalışırken kendimi enerji dolu hissederim.		0,734		
V4. Uzun zaman süreleri boyunca aralıksız çalışmaya devam edebilirim.		0,724		
KMO: 0,901; Bartlett's Test: 1802,189; df: 91; Sig.: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: 80,117				

Tablo 4'te görüldüğü üzere, işten ayrılma niyeti ölçeğine yönelik gerçekleştirilen faktör analizi neticesinde faktörün tek boyuttan meydana geldiği tespit edilmiştir. KMO değeri 0,728 ve sigma değeri 0,000 şeklinde saptanmıştır. Açıklanan toplam varyans %91,923'tür. Ölçeğin güvenilirliği 0,956'dır.

Tablo 4: İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	İşten Ayrılma Niyeti	Güvenilirlik
2. Büyük ihtimal gelecek sene yeni bir iş aramaya başlayacağım.	0,978	0,956
3. Gelecek yıl bu iş yerinden ayrılacağım.	0,950	
1. İşimi bırakmayı çok sık düşünmekteyim.	0,948	
KMO: 0,728; Bartlett's Test: 339,233; df: 3; Sig.: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: %91,923		

Algılanan stres ile işle bütünleşme bağımsız değişkenlerinin işten ayrılma niyeti bağımlı değişkeni üzerinde anlamlı etkisi bulunup bulunmadığını ölçmek üzere stepwise regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Algılanan stres ölçeği boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi bulunup bulunmadığını tespit etmek üzere gerçekleştirilen stepwise regresyon analizi sonucu Tablo 5'te görülmektedir. Buna göre, birinci model için düzeltilmiş R2 değeri %13,5 (p=0,000); ikinci model için düzeltilmiş R2 değeri %18,7 (p=0,000) şeklindedir. Birinci modelde işten ayrılma niyetini sadece stres

boyutu etkilemektedir ($\beta= 0,379$ $p=0,000$). Buna göre, stres arttıkça işten ayrılma niyetinin yükselmekte olduğu söylenebilir. İkinci modelde stres boyutu ($\beta= 0,406$ $p=0,000$) yanında kontrol boyutu ($\beta= -0,246$ $p=0,008$) da modele dâhil edilmiştir. Elde edilen sonuca göre, kontrol arttıkça işten ayrılma niyeti azalmaktadır. Ancak kontrol boyutunun etki derecesi, stres boyutundan daha azdır. Başa çıkma boyutunun ise işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Bununla birlikte, kontrol boyutunun modele dâhil olması, modelin açıklayıcılığını %12,6'dan %16,7'ye yükseltmektedir.

Tablo 5: Algılanan Stres ve İşten Ayrılma Niyeti Stepwise Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti	Beta	Sig.	Düz. R ²	F	Sig.
1	Stres	0,379	0,000	0,135	16,722	0,000
2	Stres	0,406	0,000	0,187	12,600	0,000
	Kontrol	-0,246	0,008			

İşle bütünleşme ölçeği boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi bulunup bulunmadığını tespit etmek üzere gerçekleştirilen stepwise regresyon analizi sonucu Tablo 6'da görülmektedir. Buna göre, yalnızca bir model oluşturulmuştur. Zira zindelik boyutunun işten ayrılma niyeti üzerinde bir etkisi saptanmamıştır. Elde edilen modelin düzeltilmiş R2 değeri %19,89 ($p=0,000$) şeklindedir. Modelde işten ayrılma niyetini sadece adanma-yoğunlaşma boyutu etkilemektedir ($\beta= -0,407$ $p=0,000$). Buna göre, kişi kendini işine adadıkça ve işine yoğunlaştıkça, işten ayrılma niyetinin azalmakta olduğu söylenebilir.

Tablo 6: İşle Bütünleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Stepwise Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti	Beta	Sig.	Düz. R ²	F	Sig.
1	Adanma-Yoğunlaşma	-0,407	0,000	0,158	19,89	0,000

4. SONUÇ

Farklı sektörlerde yapılan son çalışmalar, son on yılda iş ortamındaki stresin katlanarak arttığını göstermektedir. İş ilişkilerini olumlu yönde etkilemek için, kuruluşlar çalışanların stresle başa çıkma ve tükenmişlik düzeylerinden uzak durma gibi dışsal stresi azaltan politikalar benimsemeleri ve ilgili eğitimleri çalışanlara vermeleri konusunda hemfikirdirler. Bu doğrultuda insan kaynakları departmanına büyük görev düşmektedir. İnsan kaynakları departmanı tarafından sürecin ilk adımlarından olan planlamanın ve personel alımının doğru bir şekilde yapılması ve bu doğrultuda gerekli hassasiyetin gösterilmesi önem arz etmekte; işe veya örgüte uyumunu sağlayamayacak personelin istihdam edilmesinin de işten ayrılmayı ve buna bağlı maliyetleri azaltacağını bilmesi ve bu doğrultuda hareket emesi önemlidir. Tüm yaşanan bu rekabet ortamında işletmeler tarafından personel devri ve işten ayrılma niyetinin iyice anlaşılması maliyetlerin ciddi ölçüde azaltılması ve insan kaynağının işletmeye olan bağlılığının güçlendirilmesi konularında başarı getirecektir.

Bu doğrultuda, havayolu şirketlerinde görev yapan uçuş personelinin işlerini anlamlı olarak algılamaları için kendilerine ait karar ve uygulamalarını desteklemeleri, üst yönetimin uçuş personelinin önem ve değer verdikleri görevleri yapmalarına fırsat vermelidirler. Böylece işlerini anlamlı olarak algılayan uçuş personeli işlerine daha fazla sahip çıkmakta ve bırakma niyeti bulunmamakta; işlerinde anlam görmeyen uçuş personelleri ise fırsat bulduklarında işten ayrılmayı düşünmektedir. Aynı zamanda uçuş personellerinin çalıştıkları kuruma hissettiği güvenin ve iletişimin artırılması doğrultusunda üst yönetimin detaylı çalışmalar yapması uçuş personellerinin işten ayrılma eğilimini azaltacaktır.

Bu çalışmada havayolu şirketlerinde çalışan uçuş personeline ait veriler incelendiğinde stres arttıkça işten ayrılma niyetinin yükselmekte olduğu söylenebilir. Stres boyutu yanında kontrol boyutu da modele dâhil edildiğinde elde edilen sonuca göre, kontrol arttıkça işten ayrılma niyeti azalmaktadır. Ancak kontrol boyutunun etki derecesi, stres boyutundan daha azdır. Başa çıkma boyutunun ise işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Bununla birlikte işten ayrılma niyetini sadece adanma-yoğunlaşma boyutu etkilemektedir. Buna göre, uçuş personeli kendini işine adadıkça ve işine yoğunlaştıkça, işten ayrılma niyetinin azalmakta olduğu söylenebilir.

Çalışmadaki kısıtlılıklar çerçevesinde sadece bir havayolu şirketindeki çalışanlar ile anket yapılmıştır. Bu doğrultuda daha geniş kitlelerin incelenmesi açısından tüm havayollarında çalışan uçuş personelleri incelenebilir, farklı ülkelerin havayolu şirketleri incelenebilir, mülakatlar ve fokus gruplar yapılabilir. Ayrıca, var olan değişkenlere ek olarak iş ve aile dinamikleri, tükenmişlik gibi birçok farklı kavramı da kapsayan geniş araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Alfes, K., Shantz, A. D., Truss, C. and Soane, E. C. (2013). The Link between Perceived Human Resource Management Practices, Engagement and Employee Behaviour: A Moderated Mediation Model. *The International Journal of Human Resource Management*, 24 (2): 330-351.
2. Altunel, M. C. and Erkut, B. (2015). Cultural Tourism in Istanbul: The Mediation Effect of Tourist Experience and Satisfaction on The Relationship between Involvement and Recommendation Intention. *Journal of Destination Marketing & Management*, 4 (4): 213-221.
3. Astoora, J. B. (1998). *Stress or Stress, New Disease of Civilization*. Tehran: Roshd publication. Tehran.
4. Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. and Taris, T. W. (2008). Work Engagement: An Emerging Concept in Occupational Health Psychology. *Work & Stress*, 22 (3): 187-200.
5. Ballard, T. J., Lagorio, S., De Santis, M., De Angelis, G., Santaquilani, M., Caldora, M. and Verdecchia, A. (2002). A Retrospective Cohort Mortality Study of Italian Commercial Airline Cockpit Crew and Cabin Attendants. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 8 (2): 87-96.
6. Bhatnagar, J. (2012). Management of Innovation: Role of Psychological Empowerment, Work Engagement and Turnover Intention in The Indian Context. *The International Journal of Human Resource Management*, 23 (5): 928-951.
7. Blaug, R., Kenyon, A. and Lekhi, R. (2007). *Stress at Work: A Report Prepared for The Work Foundation's Principal Partners*. Project Report. The Work Foundation.
8. Breevaart, K., Bakker, A. B., Demerouti, E. and Hetland, J. (2012). The Measurement of State Work Engagement: A Multilevel Factor Analytic Study. *European Journal of Psychological Assessment*, 28 (4): 305-312.
9. Çalışır, F., Gümüşsoy, C. A. and Işkın, I. (2011). Factors Affecting Intention to Quit among IT Professionals in Turkey. *Personnel Review*, 40 (4): 514-533.
10. Chong, C. S., Tsunaka, M. and Chan, E. P. (2011). Effects of Yoga on Stress Management in Healthy Adults: A Systematic Review. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 17 (1): 32.
11. Cohen, S., Kamarck, T. and Mermelstein, R. (1983). A Global Measure of Perceived Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 385-396.
12. Cropanzano, R. and Mitchell, M. S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*, 31 (6): 874-900.
13. Dalay, G. (2007). The relationship between the variables of organizational trust, job engagement, organizational commitment and job involvement. *Unpublished Mater Thesis*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
14. Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F. and Schaufeli, W. B. (2001). The Job Demands-Resources Model of Burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86 (3): 499.
15. Emberland, J. S. and Rundmo, T. (2010). Implications of Job Insecurity Perceptions and Job Insecurity Responses for Psychological Well-Being, Turnover Intentions and Reported Risk Behavior. *Safety Science*, 48 (4): 452-459.
16. Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F. ve Dereboy, Ç. (2013). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi. *New Symposium Journal*, 51 (3).
17. Field, L. K. and Buitendach, J. H. (2011). Happiness, Work Engagement and Organisational Commitment of Support Staff at A Tertiary Education Institution in South Africa. *SA Journal of Industrial Psychology*, 37 (1): 1-10.
18. Firth, L., Mellor, D. J., Moore, K. A. and Loquet, C. (2004). How Can Managers Reduce Employee Intention to Quit?. *Journal of Managerial Psychology*, 19 (2): 170-187.
19. Griffin, R. and Moorhead, G. (2011). *Organizational Behavior*. Nelson Education.

20. Hallberg, U. E. and Schaufeli, W. B. (2006). "Same Same" But Different? Can Work Engagement Be Discriminated from Job Involvement and Organizational Commitment?. *European Psychologist*, 11 (2): 119-127.
21. Harter, J. K., Schmidt, F. L. and Hayes, T. L. (2002). Business-Unit-Level Relationship between Employee Satisfaction, Employee Engagement, and Business Outcomes: A Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87 (2): 268.
22. Hom, P. W., Griffeth, R. W. and Sellaro, C. L. (1984). The Validity of Mobley's (1977) Model of Employee Turnover. *Organizational Behavior and Human Performance*, 34 (2): 141-174.
23. Kahn, W. A. (1992). To Be Fully There: Psychological Presence at Work. *Human Relations*, 45 (4): 321-349.
24. Kammeyer-Mueller, J. D., Judge, T. A. and Scott, B. A. (2009). The Role of Core Self-Evaluations in The Coping Process. *Journal of Applied Psychology*, 94 (1): 177.
25. Kavgacı, H. ve Çalık, T. (2017). Öğretmenlerin İşle Bütünleşme Düzeylerinin Örgütsel ve Bireysel Değişkenlerle İlişkisi: Bir Çoklu Aracılık Modeli. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23 (2): 223-248
26. Kaye, B. and Jordan-Evans, S. (2007). *Engaging The Massive Middle*. Career Systems International, The Beverly Kaye Company.
27. Lazarus, R. S. (1993). From Psychological Stress to The Emotions: A History of Changing Outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44 (1): 1-22.
28. Luria, G. and Torjman, A. (2009). Resources and Coping with Stressful Events. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 30 (6): 685-707.
29. MacDonald, L. A., Deddens, J. A., Grajewski, B. A., Whelan, E. A. and Hurrell, J. J. (2003). Job Stress among Female Flight Attendants. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 45 (7): 703-714.
30. Mangi, R. A. and Jalbani, A. (2013). Mediation of Work Engagement between Emotional Exhaustion, Cynicism and Turnover Intentions. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2 (7): 45-54.
31. March, J. G. and Simon, H. A. (1958). *Organizations*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship.
32. Maslach, C., Schaufeli, W. B. and Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52 (1): 397-422.
33. McNeely, E., Mordukhovich, I., Tideman, S., Gale, S. and Coull, B. (2018). Estimating The Health Consequences of Flight Attendant Work: Comparing Flight Attendant Health to The General Population in a Cross-sectional Study. *BMC Public Health*, 18 (1): 346.
34. Medlow, S., Kelk, N. and Hickie, I. (2011). Depression and The Law: Experiences of Australian Barristers and Solicitors. *Sydney Law Review*, (33): 771.
35. Mimaroglu, H. (2008). Psikolojik sözleşmenin personelin tutum ve davranışlarına etkileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
36. Ming, B. S., Mellor, D., Moore, K. A. and Firth, L. (2006). Predicting Intention to Quit in The Call Centre Industry: Does The Retail Model Fit?. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (3): 231-243.
37. Misra, R., Crist, M. and Burant, C. J. (2003). Relationships among Life Stress, Social Support, Academic Stressors, and Reactions to Stressors of International Students in The United States. *International Journal of Stress Management*, 10 (2): 137.
38. Mitchell, T. R., Holtom, B. C., Lee, T. W., Sablinski, C. J. and Erez, M. (2001). Why People Stay: Using Job Embeddedness to Predict Voluntary Turnover. *Academy of Management Journal*, 44 (6): 1102-1121.
39. Mowday, R. T., Porter, L. W. and Steers, R. M. (2013). *Employee—Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism, and Turnover*. U.S.A.: Academic Press.
40. Rasch, R. H. (1991). An Investigation of Factors that Impact Behavioral Outcomes of Software Engineers. In *Proceedings of the 1991 Conference on SIGCPR*, pp. 38-53, ACM.
41. Saks, A. M. (2006). Antecedents and Consequences of Employee Engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (7): 600-619.
42. Schaufeli, W. B. and Bakker, A. B. (2003). Utrecht Work Engagement Scale: Preliminary Manual. *Occupational Health Psychology Unit, Utrecht University, Utrecht*, 26.

43. Schaufeli, W. B. and Bakker, A. B. (2004). Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25 (3): 293-315.
44. Sohrabzadeh, S. and Sayfour, N. (2014). Antecedents and Consequences of Work Engagement among Nurses. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 16 (11).
45. Sonnentag, S. (2003). Recovery, Work Engagement, and Proactive Behavior: A New Look at The Interface between Nonwork and Work. *Journal of Applied Psychology*, 88 (3): 518.
46. Steel, R. P. and Ovalle, N. K. (1984). Self-Appraisal Based upon Supervisory Feedback. *Personnel Psychology*, 37 (4): 667-685.
47. Tett, R. P. and Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, and Turnover: Path Analyses Based on Meta-Analytic Findings. *Personnel Psychology*, 46 (2): 259-293.
48. Ulufer, S. (2017). Demografik faktörler ve kişiliğin duygusal emek üzerindeki etkisi, işten ayrılma niyetinin aracılık rolü: kabin memurları üzerinde bir araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
49. Van Breukelen, W., Van der Vlist, R. and Steensma, H. (2004). Voluntary Employee Turnover: Combining Variables from The 'Traditional' Turnover Literature with The Theory of Planned Behavior. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25 (7): 893-914.
50. Yüksel, H. (2014). The Concept of Workaholism as The Extreme Point in Work Engagement, its Individual and Organizational Outcomes. *Journal of Alanya Faculty of Business*, 6 (2).

KENTSEL DEĞİŞİMİN COĞRAFİ BOYUTLARI: ELAZIĞ ÖRNEĞİ
GEOGRAPHICAL DIMENSIONS OF URBAN CHANGE: THE CASE OF ELAZIĞ

Fethi Ahmet CANPOLAT¹

ÖZET

Kentsel değişim kavramı, kentsel dönüşüm veya kentsel yenileme gibi kavramlardan daha geniş bir alanı ifade etmektedir. Bu nedenle kentlerdeki değişim genellikle ayrı unsur ve olgular üzerinde değerlendirilmektedir. Çalışma sahası olarak seçilen Elazığ kenti 19.yy'da ortaya çıkmış ve son yıllarda değişimin arttığı bir Doğu Anadolu Kentidir. Çalışmada arazi gözlemleri, uydu görüntüleri, resmi istatistikler ile imar ve hali hazır planları temel veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Nüfus açısından şehrin artış eğiliminde olduğu, şehir merkezinde nüfus azalırken, gelişme akslarında arttığı, kentin pozitif bir göç hızına sahip olduğu görülmüştür. Yerleşmede ise kentin farklı dönemlerde farklı büyüme formları gösterdiği, dönemsel olarak yerleşme dokularının benzerlik gösterdiği, yerleşme dokusu üzerinde toplu konut projelerinin ve konutların bulunduğu jeomorfolojik birimin etkili olduğu ve son yıllarda kat sayısında belirgin bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Ulaşım açısından ise trafik yoğunluğunun artmasıyla birlikte cadde ve bulvarların genişletildiği, yeni cadde ve bulvarların oluşturulduğu, kavşaklardaki trafik problemi için alt geçitli veya köprülü çözümlerin giderek arttığı görülmüştür. Arazi kullanımında, resmi kurumların kentin yakın çevresine doğru taşındığı, rekreasyon alanlarının arttığı ve güney çevre yolunun yer seçimindeki etkisini arttırdığı tespit edilmiştir. Ekonomik açıdan ise konut ve arsa değerlerinde artışın yanında, sanayi, ticaret ve turizm sektörlerinde büyüme yaşandığı görülmüştür. Kentlerdeki değişime daha kapsamlı bakabilmek için değişime ait unsurların Elazığ kenti örneğinde tespit edilmesi ve bilhassa 1990'lı yıllardan sonra ne şekilde değişimin yaşandığını açıklamak çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kentsel Değişim, Elazığ, Nüfus, Yerleşme, Ekonomi

ABSTRACT

The concept of urban change refers to a wider area than concepts such as urban transformation or urban renewal. Therefore, the change in cities is generally evaluated on separate elements and facts. The city of Elazığ, chosen as the study area, is an East Anatolian city that has been changing in recent years and has emerged in the 19th century. In the study are used land observations, satellite imagery, official statistics and zoning plans as basic data sources. In terms of population, it was observed that the city was on an upward trend, while the population in the city center decreased, the developmental axis increased and the city had a positive migration rate. In the settlement findings that the city showed different growth forms in different periods; periodically the texture of the settlement is similar; It was found that public housing projects and geomorphological units were effective on the settlement texture and that there was a significant increase in the number of floors in recent years. In terms of transportation was determined that the streets and boulevards were expanded with the increase in traffic density, new avenues and boulevards were formed, and the subway or bridge solutions for the traffic problems at the intersections were gradually increasing. In land use, it has been observed that the official institutions are moved to the close surroundings of the city, the recreation areas are increased and the southern ring road increases the impact on the choice of place. In addition to the increase in housing and land values from the economic point of view; there is growth in industry, trade and tourism sectors in city economy. In order to look at the change in cities more comprehensively, it is the focus of this study to explain the elements of change in the case of Elazığ and to explain how the changes in these elements have occurred after 1990s.

Keywords: Urban Change, Elazığ, Natural Environment, Population, Settlement, Transportation, Economy.

¹ Fırat Üniversitesi, İSBF, Coğrafya Bölümü, Dr., facanpolat@firat.edu.tr, ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0002-6084-7735>

1. GİRİŞ

Her şeyin geçiciliği, bir tarihsel süreklilik duygusunu korumayı güçleştirir. Eğer tarihin bir anlamı varsa, bu anlam tartışılan şeyin yanı sıra, tartışmanın terimlerini de etkileyen bir değişim girdabının içinden keşfedilmek ve tanımlanmak zorundadır (Harvey, 1997:24). Coğrafi izah, genel olarak coğrafi ortamın geçmişi ve bugünüyle kıyaslanarak çeşitli açılardan analiz edilmesi yani parçalarının birbiriyle ve bütünüle ilişkisinin ortaya konulduğu bir açıklama biçimidir. Dolayısıyla değişim/dönüşüm ve buna bağlı ortaya çıkan görünüm, Coğrafya'nın ve aslında sosyal bilimlerin merkezinde yer almaktadır. Tümertekin'in ifadesiyle (1997:11) şehirler de insan müdahalesinin en son düzeyine vardığı yerler olarak sürekli bir değişim yaşamaları nedeniyle, bu sürecin izlenmesi ve analiz edilmesi gereken mekanlardır.

Değişim olumlu sonuçları fazla olduğunda pek dikkati çekmez ve devam eder. Ancak olumsuz sonuçları fazla olduğunda değişimin yönü, hızı ve etkileri konusunda tartışmalar ortaya çıkar. Değişimin bir diğer boyutu ise süreçtir. Sürecin uzunluğu veya kısalığı, değişimin algılanmasını doğrudan etkileyebilmektedir. Özellikle uzun vadede yani yavaş bir şekilde devam eden değişim, olumsuz sonuçlarına rağmen bunlar kanıksandığı için dikkati çekmeyebilir ve problemlerin daha fazla büyümesine neden olabilir. Bu nedenle değişimin doğru algılanması, değişimin yönetimi için vazgeçilmez bir husustur.

Kentlerdeki değişim farklı dönemlerde farklı hız ve süreçlerde gerçekleşmektedir. Bu durum üzerinde yerel ve ulusal yönetim ve kararları kadar, ekonomik, toplumsal ve teknolojik değişimler ve bunların sonuçları etkili olmaktadır.

Gelişmekte olan dünya şehirlerinde her bir faaliyetin sürdürüleceği alan tam olarak belirlenmediği ya da belirlendiği halde otoritelerce uygulanmadığı için birbirine zıt mekânsal örüntüler mevcuttur. Ancak şehirlerin ekonomik durumlarının iyileşmesiyle artan arazi fiyatları, zonlamanın yapılmasını adeta zorlamakta ve şehir merkezleri değişime uğrayarak, otel, apartman ve büyük işyerleri coğrafi görünümüne egemen olmaya başlamaktadır (Tümertekin, 1997:12-13). Dolayısıyla hızlı ve belirgin değişimler, Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan kentlerin karakteristik özellikleri haline gelmiştir. Çünkü "makineleşmenin ve usallaşmanın sistemli bir biçimde ve geniş ölçüde uygulanması, zihniyet ve davranışların bu yeni kapitalist üretim biçiminin isteklerine uydurulmaya başlanması geleneksel kent yapısını sarsmaya ve değiştirmeye önyak oldu" (Keleş, 2004:23). Böylece kentleşme sosyal ve fiziki yaşamın dokusunda dinamizmi ifade etmeye başlamıştır.

Kentsel değişim denildiğinde, genellikle akla kentsel yenilenme, kentsel dönüşüm veya kentin büyümesi/gelişmesi gelmektedir. Hâlbuki değişimin bunlar dışında doğal ortam, nüfus, konutlar, ulaşım, arazi kullanımı ve ekonomik bileşenler gibi çok daha fazla boyutu bulunmaktadır. Değişimi yönetmek ve anlamak için bunların sistematik ve bütüncül olarak ele alınması zorunludur. Ayrıca değişimin hangi unsurlarda ve hangi yönde gerçekleştiğini gözlemleyebilmek için bu faktörleri sınıflandırmak bunların yönlendirilmesi ve yönetilmesi için bir önkoşuldur.

Değişim kavramını kent ölçeğinde incelendiğinde yapısal çevrenin sahip olduğu; kentin şahit olduğu zaman dilimleri içerisinde, içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda yaşadığı uyum sürecinin özellikle sosyokültürel ve sosyoekonomik değerleri değişime hatta dönüşüme zorladığını görmekteyiz. Küreselleşme olgusu ve bununla birlikte modern dünyaya uyum sağlamaya çalışan kentin sahip olduğu sosyoekonomik değişimler göç ve kentleşme kavramlarını olgunlaştırmış, buna bağlı olarak değişen sosyokültürel yaşam, beraberinde kenti fiziksel olarak değişime zorlamıştır. Göç, kentleşme ve küreselleşmenin yanı sıra fiziksel çevrenin (yollar, açık alanlar, meydanlar, binalar) oluşumunda etkin rol oynayan yerel yönetimlerin uyguladığı politikalar da kentsel değişim sürecinde etkindir (Kahveci, 2018:15).

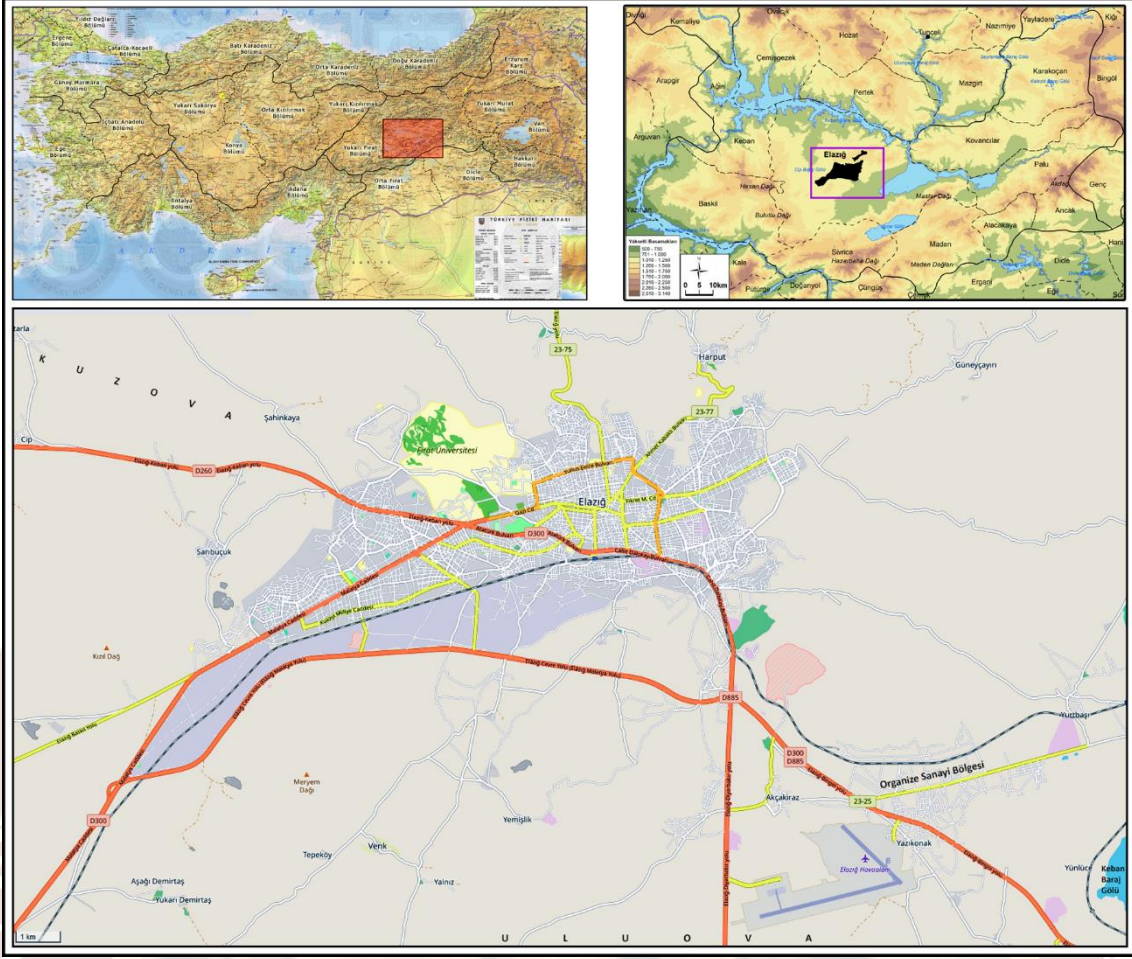
Günümüzde, modern toplumlar, yerini postmodern toplumlara bırakmakta; kültür kalıpları değişmekte ve toplumları, geleneksel değerleri terk edip değişime ve yeniliklere zorlamaktadır. Dünyada yaşanan büyük değişim, teknolojiden ekonomik yapılara kadar geniş bir alana yayılmakta ve buna bağlı olarak siyasal ve sosyal boyutlu yeni dönüşümler görülmektedir (Kaypak, 2013:81). Bu dönüşümlerden biri mekânların giderek birbirine daha benzer hale gelmesidir. Dünya genelinde ekonominin, beklentilerin

ve ihtiyaçların birbirine benzemesi benzer teknoloji ve malzemelerde yapılar aynılışmakta kentler arasındaki farklar azalmaktadır. Dolayısıyla Elazığ örneği üzerinde açıklanmaya çalışılan kentsel değişimin boyutları ölçekte ve bazı ayrıntılarda farklı olmak üzere aslında genel olarak, Türkiye'deki kentlerde görülen değişiklikleri yansıtmaktadır.

Türkiye 1980'lerden, özellikle 1990'lardan bugüne çok ciddi ve etkileri yaşamın her alanında hissedilen bir değişim ve dönüşüm süreci yaşıyor (Keyman ve Lorasdağı, 2010:11). Yaşanılan bu değişimi en görünür kılan alanların başında "kentleşme", "kentsel dönüşüm" ve "Anadolu'nun değişim ve dönüşümü" gelmektedir (Keyman ve Lorasdağı, 2010:269). Türkiye'de yaşanan değişim süreci sadece ulusal ve yerel düzeyde değil, aynı zamanda küresel ve bölgesel düzeylerde yaşanmakta; bu düzeyler birbirleriyle ilişkili olduğundan, artık sadece ulusal ölçekte bir çözümlemeyle bu sürecin açıklanması ve yönetilmesi mümkün değildir (Keyman ve Lorasdağı, 2010:11). Yaşanan değişimi ve dönüşümü, anlayabilmek için kent ölçeğinde hazırlanan bu çalışma, coğrafi yönleriyle süreci ve aktörleri göstermeye çalışmaktadır.

Araştırma sahası olarak belirlenen Elazığ kenti, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde, Güneydoğu kıvrım sisteminin kuzey kenarındaki Elazığ ovası depresyonu üzerinde yer almaktadır. Bu ova güneyde Meryem dağı, kuzeyde Harput platosu, batıda Keklik Tepe, doğuda Kartal tepe ve Ekinik tepe çevrilidir. Ova güneyde Gümüşkavak boğazıyla Uluova'dan, kuzeyde Gedik eşiği ile Kuzova'dan ve batıda Meryem Dağı ile Keklik Tepe arasındaki eşik sahasıyla Hankendi ovasından ayrılmaktadır (Şekil 1).

Elazığ, "Doğu illerini yurdun çeşitli bölgelerine bağlayan kilit noktası niteliğinde olan bir şehirdir. 1085 yılından itibaren idari bir merkez olarak gelişmiş ve teşkilatlanmıştır. Önce Harput Sancağı olarak kurulmuş daha sonra 1834 yılında da Elazığ'ın şu anda bulunduğu yere taşınarak Mamuratü'l-Aziz ismini almış ve vilayet merkezi olma özelliği yanında Malatya, Hısn-Mansur (Adıyaman), Dersim (Tunceli), Ergani Sancaklarının da bağlanmasıyla idari merkez haline getirilmiştir" (Kopar, 2007:302). Buradan hareketle Elazığ kenti 19.yy'ın sonlarında nüvesi beliren ve 20.yy'da ortaya çıkan yeni bir kentsel yerleşme olduğu belirtilebilir. Kentin büyümesi, özellikle son yıllarda artan bir ivmeyle devam etmektedir. Bu büyümeye bağlı ortaya çıkan mekânsal değişim örüntülerine ait göstergelerin tespit edilmesi ve sürecin incelenmesi, değişime yön verilmesi açısından önemlidir.

Şekil 1. Elazığ Şehrinin Lokasyonu

2. ARAŞTIRMA'NIN AMACI VE YÖNTEMİ

Kentsel dönüşüm, kentsel yenileme, kentleşme ve kentsel planlama kavramlarının odağında, kentin değişimi ve değişimin yönetilmesi vardır. Kentlerde yaşanan değişim sosyolojik, tarihsel, iktisadi ve psikolojik boyutları da olan bir konudur. Kentlerdeki değişimin hangi coğrafi unsurlar üzerinden gözlemlenebileceğini belirlemek çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda kentsel değişimin yönü ve eğilimleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Böylece bütüncül bir bakış açısıyla, elde edilen verinin tarihiyle de bağlantılı olarak, bazen yakın dönem bazen de uzak dönemden itibaren ortaya çıkan dönüşüm süreci açıklanmıştır.

Çalışma öncelikle kentteki unsurların nasıl değiştiğini ortaya koyabilecek ve farklı kentlerde yapılacak çalışmaların birbiriyle karşılaştırılmasına imkân verecek bir örnek çerçeve geliştirmeyi; böylece diğer kentlerdeki coğrafi değişim örüntüsünü ve sürecini karşılaştırmak için temel yaklaşım araçlarını zenginleştirmeyi hedeflemektedir. İkincil olarak ise Elazığ kentinin coğrafi açıdan yaşadığı değişimleri neden-sonuç ilişkisi içinde açıklamaya çalışmak ve böylece planlamaya yönelik kararları için kentin bütüncül olarak okunmasını ve değerlendirilmesini sağlamaktır.

Coğrafi araştırma yaklaşımlarından sistematik yaklaşımın (konu odaklı) tercih edildiği bu çalışma konuyu ele alış biçimi bakımından açıklayıcı çalışmalar içinde yer almaktadır. Çalışmada ilk olarak arazi çalışmaları ve literatüre bağlı olarak temel değişkenler ve alt değişkenler belirlenmiştir. Daha sonra TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'undan sayım dönemlerine göre il, şehir ve mahalle nüfusları alınarak nüfusun gelişimi ve yoğunluğu değerlendirilmiştir. Bu verilerden mahalle bazında olanları nüfus yoğunluk haritalarına dönüştürülmüştür.

Yerleşme formu'nu açıklamak için literatür verileri, yıllara göre ortaya çıkan mahalleler, önceki kırsal yerleşmeler, jeomorfolojik/hidrografik unsurlar, 2017 yılına ait imar planı, 2018 Çevre düzeni planı,

Google Earth uydu görüntüleri ve arazi gözlemleriyle kentsel gelişim haritası hazırlanmıştır. Kentsel doku'yu açıklamak için Elazığ belediyesinden temin edilen 2017 yılına ait Hali-hazır haritası kullanılmıştır. Bina alanlarının, karayollarının ve imar parsellerinin oluşturduğu doku farklı tarihlerde ortaya çıkan mahalleler üzerinde değişim açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca aynı haritada bina alanlarına kat yükseklikleri girilerek, kat sayısı yüksekliğine ait haritada dağılım analiz edilmiştir. Son olarak TÜİK'ten elde edilen yapılaşma istatistikleri ile dikey yapılaşmada ortaya çıkan değişim açıklanmıştır. Kentsel ulaşım meydana gelen değişimleri açıklayabilmek için Open Street Map vektörel verileri dönüştürülmüş, bu harita üzerine tespit edilen önemli değişiklikler ve imar planında yapılması planlanan yollar işlenerek tematik haritaya dönüştürülmüş, böylece ulaşım meydana gelen değişimler açıklanmaya çalışılmıştır.

Arazi kullanımındaki değişim 2017 yılına ait fonksiyonel arazi kullanım haritası ve arazi gözlemleriyle elde edilen bulgular üzerinden değerlendirilmiştir. Son olarak iktisadi yapıdaki değişim TÜİK, Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası ve diğer kuruluşlardan temin edilen veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları arasında ilk olarak Elazığ'daki kentsel değişimi gözlemleyebilmek ve ölçmek için yalnızca coğrafi değişkenler üzerinden konu değerlendirilmektedir. Çalışmada kullanılan veriler mümkün olduğunca geçmişten başlanarak günümüze kadar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bazı başlıklarda veri setindeki zamansal kısıt nedeniyle, daha yakın yıllara ait veriler kullanılmıştır. Ayrıca kentsel değişim sürecinin nasıl işlediği ve bunun nedenleri/sonuçları konu kapsamının dışında kalmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. COĞRAFİ DEĞİŞİMİN DOĞAL ORTAM BOYUTU

Kentin gelişme akslarıyla beraber kapladığı sahadaki fiziki ortam özellikleri kentin bütün unsurları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir. Kent, insanın mekânı düzenleyici ve dönüştürücü etkisinin en üst seviyede olduğu alanlar olmasına rağmen fiziki ortam koşullarının etkisi her zaman ön planda kalmaya devam etmiştir. Bu koşullar içinde ilk olarak kentin yer aldığı jeomorfolojik birimler yani kentsel jeomorfoloji gelmektedir. Daha sonra jeoloji, hidrografiya, toprak ve bitki örtüsü özellikleri gelmektedir. Bu unsurların etki değeri, kentlerin situasyonlarına göre değişmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinin, Yukarı Fırat bölümünde yer alan Elazığ kentinin kuruluş yeri bir ova'ya karşılık gelmektedir. Kendi ismiyle anılan bu ovanın KB'sında Kuzova, B'sında Hankendi Ovası, GD'da Uluova eşlik etmektedir. Bu ovalar kentin saçaklanma ve gelişme alanlarına karşılık gelmektedir. Ovada yer almasına rağmen kent kuzeyindeki Harput platosunun eteklerine ve batısındaki kesime, B'da Keklik tepe'nin yamaçlarına doğru yayılmış bulunmaktadır.

Jeomorfolojik yapıdaki değişim incelendiğinde şu sonuçlarla karşılaşmaktadır:

19.yy'da Harput'tan ovaya iniş kentin KD'sundaki yamaçta yer alan Hüseyin köyüne doğru gerçekleşmiştir. Ancak esas kentin nüvesi yıllardan sonra ova tabanında Çarşı ile Sarayatik mahallelerine ve diğer 3 mahallenin kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Aksın, 1995'ten aktaran Karakaş, 1999:136).

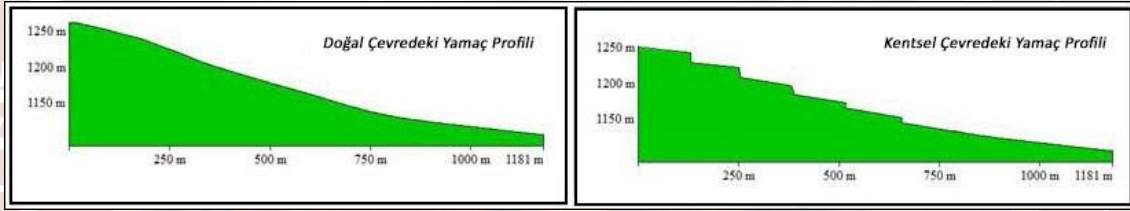
1960'lı yıllara kadar ova tabanında büyüyen kent kuzeye doğru Harput platosunun en alt yamaçlarına doğru büyümeye başlamış ve bu kesimde Fevzi Çakmak ve Yıldız Bağları mahalleleri ortaya çıkmıştır. Bu mahallelerdeki konutlar kısmen yamaçların modifiye edilerek ve genellikle eğimin azaldığı yerlerde, kat sayısı düşük konut alanlarından oluşmaktadır.

1975'te Karşıyaka, 1985'te Gümüşkavak mahallelerinin kente eklenmesiyle GD'da ova'nın sınırlarına ulaşılmıştır. Benzer şekilde Ulukent mahallesinin aynı tarihlerde kent alanına dâhil olmasıyla KD'da 1998 yılında Doğukent mahallesiyle doğuda ovanın sınırlarına erişilmiştir. 1980'li yıllardan sonra kurulan Cumhuriyet, Abdullahaşa ve 1800 Evler mahalleleri yine ovanın B ve KB sınırlarına doğru ulaşıldığını göstermektedir. Ancak yerleşmenin ova dışına taşması yani buradaki yamaçlardaki konut alanlarının ortaya çıkması, 2009 yılındaki depremden sonra hızlanmıştır. Depreme dayanıklı ve manzaralı konutlara yönelik talebin artmasıyla kent ovasının kenarındaki, eğimli sahalara doğru büyümeye başlamıştır.

2000’li yıllarda Hilalkent toplu konutlarının yapımıyla batıda, 2010 yılında “Deprem Konutları” yapımıyla KB’den kent, ovanın eşik sahalarını aşarak yeni jeomorfolojik birimlere geçmiştir. 1985’e kadar köy statüsünde olan Alayaprak, Sugözü ve Göllübağ yerleşmelerinin de kente bağlanmasıyla kent Harput platosuna doğru genişlemiştir. Ancak söz konusu kırsal yerleşmeler idari olarak kente eklenmesine rağmen fiziki eşiklerle kentten ayırık bir konumda yer almaktadırlar.

Akdemir’e (2013:1051) göre Elazığ Şehri; eğim değeri fazla olan, güney, güneybatı ve kuzeybatı yönlerine doğru gelişmektedir ve şehir dokusunun yükselti değeri artmaktadır (Şekil 3). Halen devam eden bu süreç kısmen yavaşlamıştır. Çünkü Abdullahpaşa, Cumhuriyet, Esentepe ve Yıldız Bağları mahallelerinde topoğrafik şartların giderek daha zorlaştığı alanlara ulaşılmıştır. Ancak İmar planında Şahinkaya, Zafran ve Harput bölgeleri olarak geçen bu bölge Askeri alanlar ve ağaçlandırma sahaları dışında yerleşim alanları olarak planlanmıştır. Dolayısıyla talebe bağlı olarak şehrin ortalama yerleşme yükseltisi daha da artabilir.

Kentin büyüme süreci içinde artan nüfusun konut ihtiyacını karşılayabilmek ve kentsel ulaşım ağını iyileştirmek için yeni yol güzergâhları oluşturmuştur. Yeni ulaşım hatları yapılışına bağlı olarak özellikle vadi, yamaç ve plato degradasyona uğramıştır. Bu süreç kentin bilhassa kuzey kesimindeki yamaçlarda az da olsa devam etmektedir. Söz konusu değişimi Öz (2015,83) vadi yataklarının daraltılması ve doldurulması ile yamaçlarda eğimin değiştirilmesi ve teraslanması olarak belirtmekte ve değişimin yol ve konut yapımı çalışmaları dışında taş ocağı işletmelerinden ve kazı ve dolgu çalışmalarından kaynaklandığını ifade etmektedir (Şekil 2).

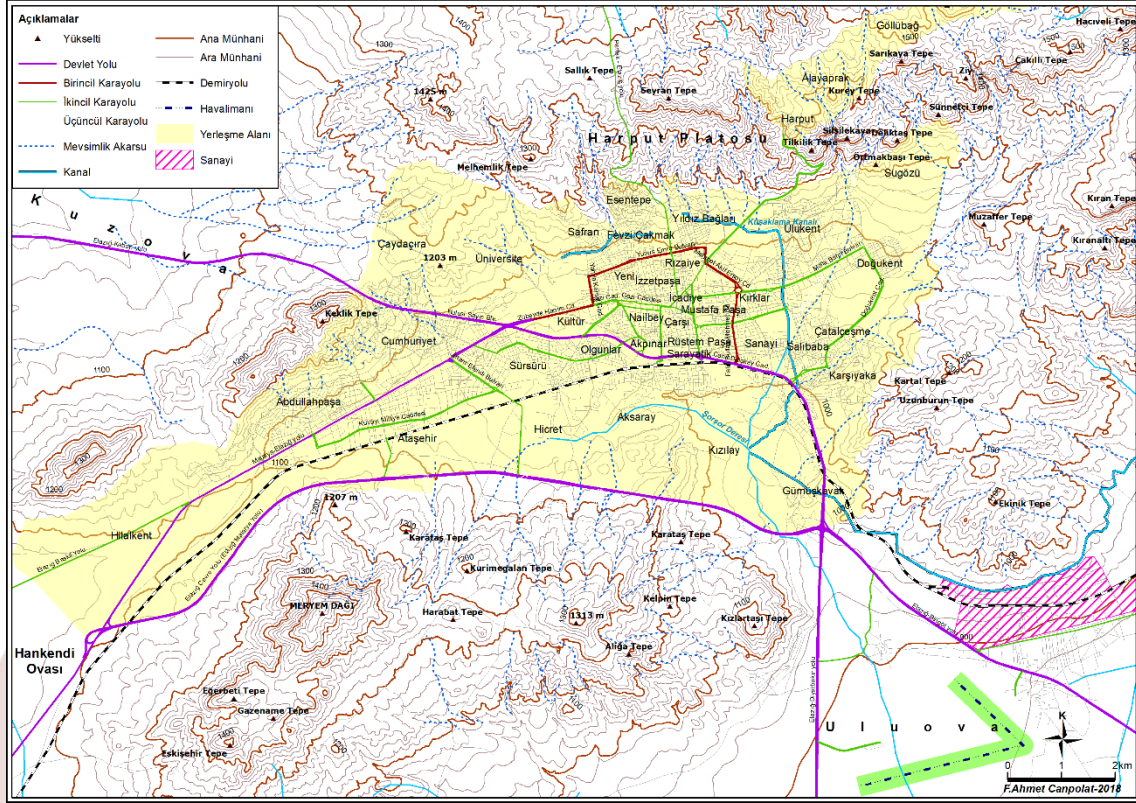

Şekil 2: Doğal ve Kentsel Çevrede Yamaç Profili (Öz, 2015:50)

Niemczynowicz (1999) kentsel hidrolojiyi kanal yaparak doğal akışların kanallara yönlendirilmesi, geçirimsiz yüzeylerin artan alanı nedeniyle toprağın geçirgenliğinin azalması ve yüzey akışının hızlanması ile yağış ve su kalitesinde meydana gelen değişimler üzerinden değerlendirmektedir. Kentin fiziki ortamında meydana gelen diğer değişimlerden birisi de jeomorfoloji ile birlikte hidrografiya’daki değişimdir. Elazığ kentinde hidrografiya’da meydana gelen değişim, yeni bir drenaj ağının ortaya çıkması ve hidrolojik döngüye müdahale şeklinde özetlenebilir. Çünkü kentleşmeye bağlı olarak geçirimsiz yüzeylerin alanı (çatı, yol, otopark, kaldırımlar ve yollar gibi) sürekli artarken, beşeri drenaj sistemleri de (kanallar, kanalizasyon ve havza yönetimi gibi) sürekli genişlemektedir.

Elazığ kenti ovada olmasına karşı bilhassa Harput platosunun güney yamacındaki mevsimlik çok sayıda derenin akış gösterdiği ve güneyde Meryem dağı ve kollarından kaynağını alarak ortaya çıkan Elazığ deresinin akış gösterdiği bir sahadır. Ova tabanında ve çevresinde olmak üzere bu eski dere yatakları ve mevcut dereler kentin drenaj ağını oluşturmaktadır. Kentin büyümesiyle bu dere yataklarının bazıları doldurularak yol ve konut alanlarına dönüştürülmüştür. Kentte kuzey-güney yönlü birçok cadde ve sokak bu şekilde oluşturulmuştur. Ayrıca kuzey yamaçlarındaki bu derelerin kente zarar vermesini engellemek için, kentin kuzeyinden geçen bir kuşaklama kanalı yapılmıştır. Bu kanal 2018 yılı içinde başlatılan yol yapım çalışmalarına bağlı olarak, atık su boru sistemiyle üzeri kapatılmaktadır.

Kentin güneyinde yer alan ve ovadaki en önemli drenaj şebekelerinden bir olan Şorşor deresi, “bu kesimde sulamada kullanılan ancak bir kanala alınmadan akması, şehrin kirli sularının karışması ve halkın çöplerini dereye atması, yağış sebebiyle şehirden gelen suların bu derede toplanması (Çitçi ve Mor, 2000:16) hem çevre kirliliğine neden olmakta, aynı zamanda taşkın riski bulunmaktadır. Bu nedenle derenin ıslah çalışması ve çevresi için rekreasyon alanları çalışması devam etmektedir (Şekil3).

Şekil 3: Elazığ Kenti ve Yakın Çevresinin Topoğrafya ve Hidroğrafya Haritası

Kentin hali hazırda içme suyu ihtiyacı, 79 kuyudan sağlanmaktadır. Kişi başına su tüketiminin ve nüfusun artmasına bağlı olarak 2014 yılından sonra 30 kuyu daha açılmıştır. Bu kuyulardan suyun çıkarılması ve su şebekesine naklinde ortaya çıkan enerji ihtiyacının fazlalığı nedeniyle kentin içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılamak için 2013 yılında Palu ilçesinde Hamza Bey barajı yapımına başlanmıştır. Barajın suları, içme suyu isale hattı (60 km) aracılığıyla Elazığ'a taşınması planlanmaktadır (Elazığ Belediyesi, 2017).

Elazığ ovası ve yakın çevresinde hassas bir dengede bulunan yarı kurak iklim şartları, değişen iklim koşulları ile kurak bir iklime gidişat göstermektedir. Bu gidişat yöresinin ekosistemini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bunların basında su potansiyeli, flora ve fauna varlığı, ekonomik olanaklar, yerleşme dokusu, nüfus dağılışı ve nüfus yoğunluğu gelmektedir. İklim değişikliği ile bozulan yöre ekosistemi beraberinde önemli çevresel sorunları da getirmektedir. Su kaynaklarına aşırı yüklenme kirlilik problemini oluşturmaktadır. Su kaynaklarında başlayan olumsuz değişim toprak ve canlılara da sıçrayacaktır (Atasoy ve Çitçi, 2009:50).

Ayrı bir başlıkta değerlendirildiği için arazi kullanımı dışında, kentin topraklarında meydana gelen değişim tarımsal arazilerin kentsel fonksiyon alanlarına dönüşmesine bağlı olarak asfalt, beton ve taş yüzeylerin büyümesiyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca madencilik faaliyetleriyle Keklik Tepe'de, Meryem Dağında ve Kızıltaş tepede toprak örtüsü kaldırılmaktadır.

Bitki örtüsündeki değişimde ise yeni park alanlarının oluşturulmasına (Kültür Park) ve refüj çalışmalarına bağlı olarak kent içindeki ağaçlandırma çalışmaları dikkati çekmektedir. Bu alanlarda bazı ağaçların genç ve yetişkin olarak buraya getirilmesi ve dikilmesiyle değişim çok daha hızlı yaşanmaktadır. Ayrıca Harput platosunun güneyi ile kentin güney ve doğusundaki tepelik alanlardaki ağaçlandırma çalışmaları bitki örtüsünde görülen daha yavaş bir değişim olarak belirtilebilir.

3.2. COĞRAFİ DEĞİŞİMİN BEŞERİ ORTAM BOYUTU

3.2.1. Nüfus Yapısındaki Değişim

Elazığ kentinde nüfusun gelişim seyri, şehrin ovaya inişinden 1950 yılına kadarki durağan artış dönemi ve 1950 ile günümüz arasındaki dinamik artış dönemi olmak üzere 2 dönemde değerlendirilebilir.

Birinci dönem nüfusun Harput'tan ovaya inişinin başlangıcını ve gelişimini kapsamaktadır. İkinci dönem ise ovadaki kırsal nitelikli yerleşmenin kentsel fonksiyonlar kazanmasıyla birlikte günümüze kadar dinamik nüfus artış dönemini kapsamaktadır.

1845 yılında Moltke'nin ifadesiyle henüz köy karakterinde olan Mezra (Elazığ'ın ilk ismi), 1879 yılında 5 mahalledeki 2000 civarındaki nüfusu ile vilayet haline getirilmiştir. Nitekim 1833 yılında Doğu illerindeki aşiretlerin ıslahı için bölgeye eyalet valisi olarak tayin edilen Mehmet Reşit paşanın Harput'u daha fazla gelişme için elverişsiz olduğuna karar vererek oturacağı konağı Agavat mezrasında (Elazığ Ovası) seçmesiyle, "Mezra"ya iniş başlamıştır (Sunguroğlu,1958:203).

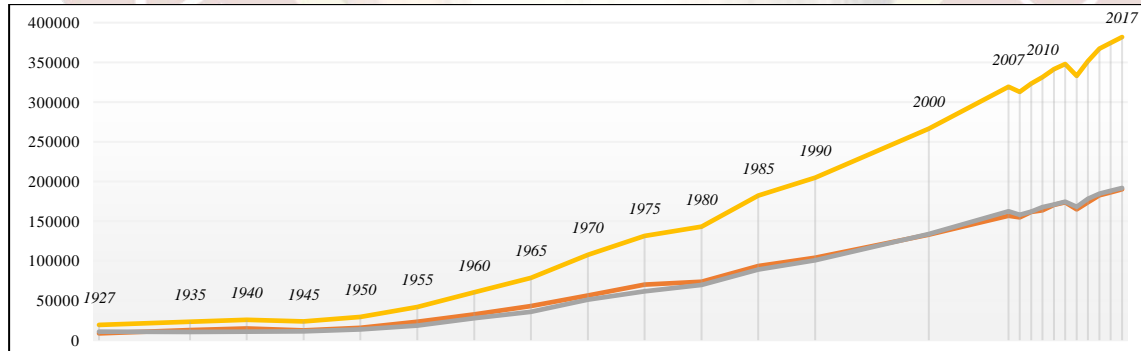
1881 (1298) tarihinde Harput şehrinde yaklaşık nüfus 12.000 kişi (erkek nüfus 5967'dir) civarındayken, 1892 tarihinde Cuinet Harput şehrini 20000 ve mezrayı (ovadaki yerleşmelerin) 5000 nüfus olarak verir. 1894 (H.1312) yılında Harput'un nüfusu 13183 kişiyken, mezranın 3687 kişi, 1897-1898 yılları arasında Harput'un 15070, mezranın 7500, 1909 yılında ise mezranın 8700 kişi olması mezradaki gelişmenin yavaşlığını göstermekle beraber ilerideki gelişmenin de mezranın lehine olacağını sinyallerini vermeye başlamıştır (Aksın, 1995'ten aktaran Karakaş, 1999:135). Nitekim 18 yıl sonra 1927'de ovadaki nüfus yaklaşık 20 bin'e yükselmiştir (Tablo 1, Şekil 4). Yani Harput bu süreçte sürekli ovaya göç vermiş ve küçülmüştür. Cumhuriyetin başlarında şehrin il nüfusuna oranı %10 civarında iken, günümüze kadarki süreçte genel olarak artış eğilimini sürdürmüş ve 2017 yılı itibariyle bu oran %65'e kadar yükselmiştir. Yani Elazığ ilinde, il nüfusunun yarısından fazlası Elazığ şehrinde ikamet etmektedir. Bu nüfusa ikametini almadığı halde kentte yaşayan ve günübirlik/mevsimlik olarak kente gelenler dâhil edildiğinde, il nüfusunun yaklaşık dörtte üçünün şehirde yaşadığı söylenebilir (Tablo 1, Şekil 4).

Harput'taki nüfusun büyük bölümünün ovaya inmesiyle, 1950'li yıllara kadar artık kentin nüfus artışında durağan bir döneme girilmiştir. Bu durağanlaşmada 1934 yılında demiryolunun gelmesi de etkili olmuştur. Nitekim 1940'lı yıllarda Elazığ şehrinde, büyük kentlere olan göçün artması, 1935-1945 yılları arasında kent nüfusunun 25 bin'in altında kalmasına neden olmuştur. 1950'li yıllarda ülke genelinde kırsaldan kentlere gerçekleşen göçlerin buradaki yansımaları belirgin olmuş, 1980 yılına kadar nüfus %387 artarak 30 bin civarından, 142 bin'e ulaşmıştır. Nüfusun artmasına paralel olarak kentsel yerleşim sahası hızlı bir şekilde büyümüş 9 mahalleden 24 mahalleye ulaşmıştır. Yani 30 yıllık süreçte ortalama her iki yılda, yeni bir mahalle ortaya çıkmıştır. 1980 yılından sonra ise kentin nüfusunun artışında ve dolayısıyla mekânsal büyüme hızında nispeten bir azalma görülmektedir. Nitekim 1980 yılından 2017 yılına kadarki 37 yıllık süreçte nüfusun artış oranı %167 civarında gerçekleşmiştir. Mahalle sayısı da 24'den 38'e yükselmiştir (Tablo 1, Şekil 4).

Tablo 1: Elazığ Şehrinde ve İlinde Nüfusun Gelişimi, Nüfus Artış Oranları ve Kent Nüfusunun İl Nüfusuna Oranı

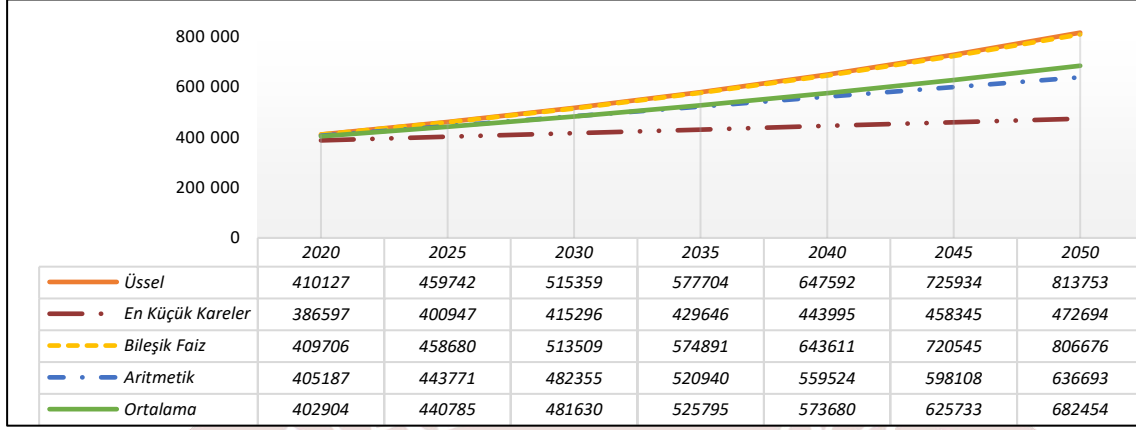
Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam	Mahalle Sayısı	Dönem	Artış Oranı	İl Nüfusu	Kent Nüfusunun İl Nüfusuna Oranı
1881	-	-	2000	5	-	-	107000	2
1883	-	-	9000	-	1881-1883	350	109000	8
1891	-	-	10000	-	1883-1891	11,1	112000	9
1927	8536	10860	19216	-	1891-1927	92,2	213531	9
1935	12827	10351	23178	-	1927-1935	20,6	256189	9
1940	14811	10654	25465	-	1935-1940	9,9	190366	13
1945	12495	11200	23695	-	1940-1945	-7	196081	12
1950	15667	13650	29317	9	1945-1950	23,7	213330	14
1955	23405	18262	41667	-	1950-1955	42,1	242279	17
1960	32449	27840	60289	-	1955-1960	44,7	278332	22
1965	42788	35817	78605	14	1960-1965	30,4	322727	24
1970	56472	50892	107364	19	1965-1970	36,6	376915	28
1975	69797	61618	131415	23	1970-1975	22,4	417924	31
1980	73472	69511	142983	24	1975-1980	8,8	440808	32
1985	93339	88957	182296	33	1980-1985	27,5	483715	38
1990	103926	100677	204603	-	1985-1990	12,2	498225	41
2000	132940	133555	266495	35	1990-2000	30,2	569616	47
2007	156887	162494	319381	-	2000-2007	19,8	541258	59
2008	154699	157885	312584	-	2007-2008	-2,1	547562	57
2009	161492	161928	323420	-	2008-2009	3,5	550667	59
2010	163737	167742	331479	-	2009-2010	2,5	552646	60
2011	170385	170835	341220	-	2010-2011	2,9	558556	61
2012	173598	174259	347857	-	2011-2012	1,9	562703	62
2013	164933	167877	332810	-	2012-2013	-4,3	568239	59
2014	173594	177910	351504	-	2013-2014	5,6	568753	62
2015	182578	184578	367156	-	2014-2015	4,5	574304	64
2016	186101	188218	374319	-	2015-2016	2	578789	65
2017	190069	191725	381794	38	2016-2017	2	583671	65

Kaynak: 1881, 1883 ve 1891 Nüfusları, Aksın, 1995'ten aktaran Karakaş, 1999:144-147; TÜİK, Nüfus İstatistikleri (1927-2017), Mahalle sayıları: Karakaş, 1999:150 ve Elazığ Belediyesi

Şekil 4: Elazığ Şehrinde Nüfusun Gelişim (1927-2017)

Kent nüfusunun gelecekteki nüfusu, mevcut nüfus artış eğilimine göre pozitif bir seyirdedir. Buna göre 2020 yılında nüfusun ortalama 402 bin'e ulaşması beklenirken, 2030 yılında 481 bin'e ve 2050 yılında 682 bin'e ulaşması öngörülmektedir (Şekil 5). Nüfus kavramı oldukça dinamik bir kavram olduğu için bu tahminlerde hata payı her zaman mevcuttur. Ancak kentsel planlamaların ve öngörülen projelerin, söz konusu projeksiyon nüfuslarına göre yapılması daha doğru kararlar alınmasını sağlayacaktır.

Şekil 5: Elazığ Kent Nüfusunun Projeksiyonu (2020-2050)

Mahalle bazında nüfusun artışına dair veriler 2000 yılı ve sonrasına aittir. Bu dönemde mahalle bazında en fazla artış Çaydaçıra mahallesinde gerçekleşmiştir. Ataşehir ve Cumhuriyet mahalleleri ile birlikte Çaydaçıra Mahallesi, kentin gelişme aksı olan B ve KB istikametinde yer alan mahallelerdir. Yeni konut alanlarının yapıldığı mahallelerin, nüfusun artış eğilimini sürdüreceği söylenebilir (Tablo 2).

Artış oranlarında dikkati çeken unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- Şehir hastanesi yapılmaya başladıktan sonra yoğun bir şekilde yapılaşmaya sahne olan Doğukent ve Ulukent mahalleleri son yıllarda nüfusu hızla artan mahallelerdir. Yine Kırklar Mahallesi de bu olgudan etkilenerek güneyindeki ve batısındaki mahallelerin aksine nüfusu artış eğiliminde olan mahallelerden biri olmuştur (Tablo 2, Şekil 6).

- Sugözü, Alayaprak ve Göllübağ mahalleleri aslında kırsal karakterde yerleşmeler olup kente yakınlığına bağlı olarak belediye sınırları içine dâhil edilmiştir. Ova dışındaki engebeli arazi yapısı, ulaşımın nispeten daha zor olması ve kentin gelişim aksı dışında kalan yapıları nedeniyle nüfusları azalan mahallelerdir. Ancak Sugözü Mahallesi, şehir hastanesine yakın konumu nedeniyle nüfusunda ve konut sayısında artış eğilimine girmesi beklenebilir. Harput Mahallesi özellikle yaz mevsiminde günübirlik nüfus hareketinin en üst seviyede olduğu ve ova ile plato arasındaki fay yamacı nedeniyle kentten ayırık bir yapıdaki yerleşmedir. Mahalle aynı zamanda tarihi özellikleri nedeniyle yapılaşma sınırı ve yasakları buluna bir sit alanıdır. Ayrıca ulaşımın zor olması burada nüfusun artması yönünde önemli bir engeldir.

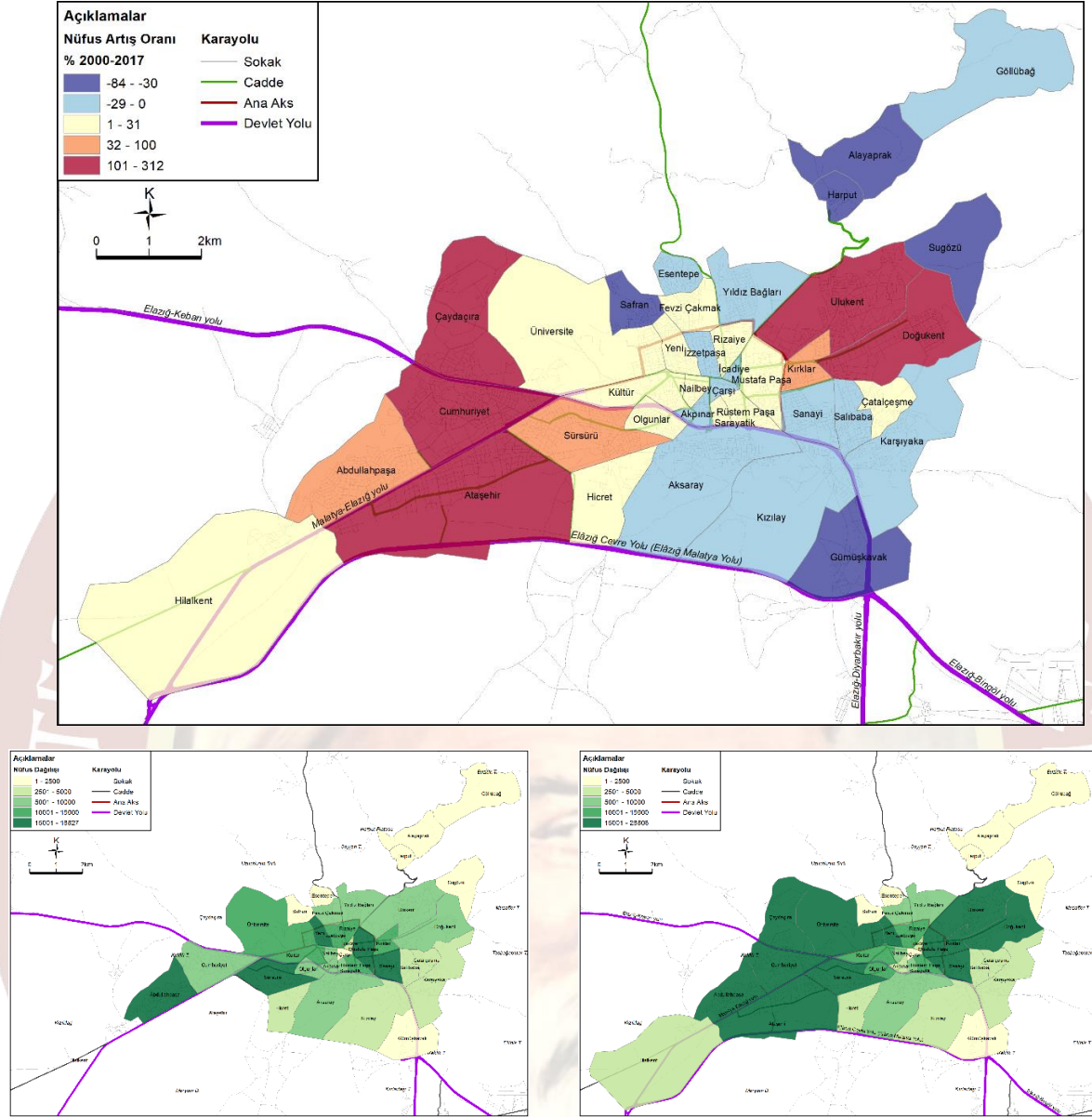
Tablo 2: Elazığ Kentinde Mahallelerin Nüfusları ve Nüfus Artış Oranları (2000-2017)

Mahalle	2000			2017			Nüfus Artış Oranı % (2000-2017)
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	
Çaydaçıra	5663	3288	2375	23160	12809	10351	281,7
Ataşehir	5229	2777	2452	21554	12759	8795	157,4
Cumhuriyet	7259	3536	3723	26928	13069	13859	77,1
Ulukent	5955	2924	3031	16199	8052	8147	58,9
Doğukent	8266	4008	4258	17231	8438	8793	43,2
Kırklar	10053	5135	4918	16459	8145	8314	29
Sürsürü	18827	9378	9449	28806	14199	14607	25
Abdullahpaşa	18021	8798	9223	26956	13072	13884	23,7
Olgunlar	8894	4312	4582	11535	5740	5795	15,3
Hilalkent	4227	2092	2135	4852	2168	2684	13,8
Üniversite	14286	7231	7055	17249	7253	9996	11,1
Çatalçeşme	3372	1632	1740	3913	1925	1988	8,8
Rızaiye	12521	6019	6502	14245	6898	7347	7,6
Kültür	10442	5070	5372	11827	5839	5988	7,3
Yeni	17028	8311	8717	19198	9517	9681	7,1
Mustafapaşa	15048	7642	7406	16541	8082	8459	5,6
Sarayatik	5408	2640	2768	5781	2804	2977	3,9
Hicret	4191	2009	2182	4412	2208	2204	3
Fevzi Çakmak	5639	2739	2900	5928	2882	3046	2,9
Rüstempaşa	11943	5693	6250	12267	5967	6300	1,6
Nailbey	8870	4263	4607	8990	4357	4633	0,8
Akpınar	5028	2414	2614	4919	2355	2564	-1,3
Karşıyaka	3933	1940	1993	3837	1846	1991	-1,5
İzzetpaşa	12957	6337	6620	12551	6218	6333	-1,9
İcadiye	3846	1890	1956	3684	1747	1937	-2,5
Sanayi	16903	8382	8521	16032	7948	8084	-3,1
Yıldız Bağları	5780	2812	2968	5354	3013	2341	-4,5
Çarşı	1741	873	868	1607	862	745	-4,7
Aksaray	9704	4835	4869	8516	4247	4269	-7,7
Salı Baba	4394	2163	2231	3617	1828	1789	-11,4
Kızılay	4327	2145	2182	3507	1766	1741	-12,4
Göllübağ	114	56	58	91	49	42	-13,3
Esen Tepe	2105	1013	1092	1611	816	795	-15,7
Gümüşkavak	2278	1185	1093	1525	734	791	-23,6
Harpur	796	408	388	491	255	236	-28,4
Safran	202	100	102	124	60	64	-28,7
Sugözü	362	185	177	218	104	114	-29,8
Alayaprak	499	241	258	79	38	41	-108,4

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımı ve ADNKS Nüfus İstatistikleri (2000, 2017), * Ataşehir Mahallesi'nin 2008 yılı, Çaydaçıra Mahallesi'nin 2012 yılı, ve Hilalkent mahallesi'nin 2007 yılına ait nüfuslarıdır.

- Safran (Zafran) mahallesi genellikle tek katlı kırsal karakterdeki konutların bulunduğu bir mahalledir. Orta ve yaşlı nüfusun ağırlıkta olduğu mahalle, kent merkezine yakın ve manzaralı oldukça eski yapılardan oluşması nedeniyle kentsel dönüşüm planları içinde yer almaktadır. Bu nedenle yakın bir zaman diliminde yoğun bir yapılaşmaya ve nüfus artışına sahne olabilecek bir konumda yer almaktadır. Nüfusu hızla azalan Gümüşkavak Mahallesi de Safran Mahallesi gibi kırsal karakterli ve kentin sınır

mahallelerinden biridir. Bu mahallenin kent merkezine olan mesafesinin daha fazla olması nedeniyle kısa vadede önemli bir değişimin olması beklenmemektedir.

Şekil 6: Elazığ Şehrinde Mahallelere Göre Nüfus Artış Oranı (2000-2017 dönemi) ve Nüfusun Mahallelere Dağılışı (2000 ve 2017 yılı)

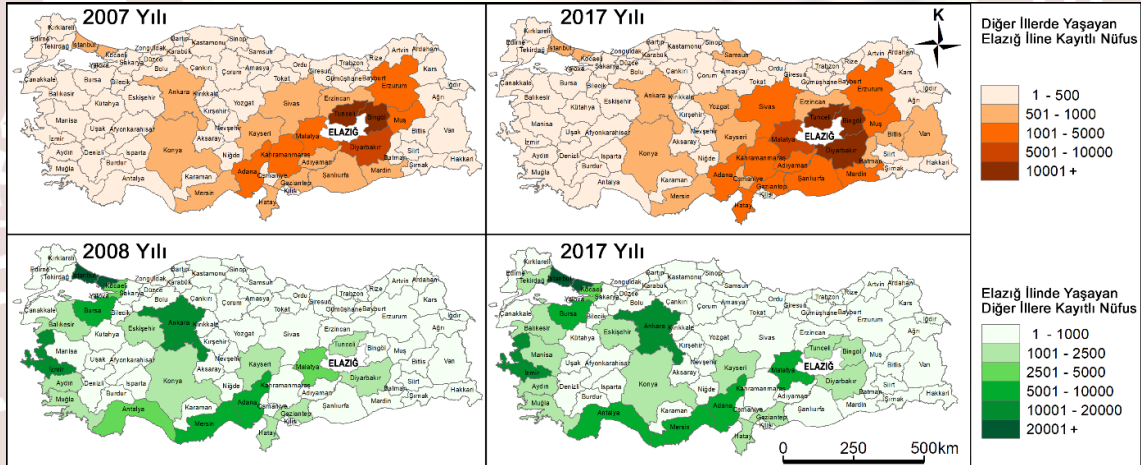
- Kentin güney ve doğusundaki Karşıyaka, Aksaray, Kızılay, Salıbaşa ve Sanayi mahalleleri düşük ve orta gelir grubuna ev sahipliği yapmakta ve kırsal karakter özellikleri göstermektedir. Özellikle köyden kente göç eden aileler için kente ilk tutunma sahaları olan bu alanlar, göçlerin azalmasıyla birlikte nüfusları azalma seyrinde olan mahallelerdir. Kentsel gelişme aksı dışında kalan bu mahallelerde (Gümüşkavak mahallesi de dâhil), yapılaşma oranının düşük olması bu olguyu desteklemektedir. Ancak bu kesimlerde yapılması planlanan kentsel yenileme faaliyetleri, bu durumu değiştirebilir.

- Sürsürü mahallesinden başlamak üzere, kentin B ve KB yönlerindeki Ataşehir, Çaydağra, Cumhuriyet ve Abdullahpaşa mahalleleri kentsel gelişme aksı üzerinde yer alan ve rağbet gören mahallelerdir. Hilalkent mahallesi henüz söz konusu mahallelerde yapılaşmaya uygun arazilerin bulunması nedeniyle nüfusu fazla artış göstermeyen mahalledir. Ancak kente yapılan yatırımların büyük bir bölümünün burada yer alması nedeniyle, nüfusunun daha hızlı artması beklenebilir.

- Esentepe ve Yıldız Bağları Mahallesi yamaçta yer alan konumu nedeniyle yapılaşma hızının daha düşük olduğu dolayısıyla nüfusu azalma eğiliminde olan mahalleler görünümündedir. Ancak kentsel dönüşüm çalışmaları ve yamaca doğru yapılması muhtemel yeni konut alanları ile bu durum giderek değişebilir. Fevzi Çakmak ile Yıldız Bağları Mahallesi kentin doğu-batı yönündeki önemli akslarından biri olan Yunus Emre Bulvarına ev sahipliği yapması ve kent merkezine yakınlığı nedeniyle nüfusu artması muhtemel mahalleler olarak belirtilebilir.

- Üniversite mahallesi ile birlikte kent merkezindeki hemen hemen bütün mahalleler nüfus artış oranı oldukça düşük bir seviyededir. Bu durum kent merkezinden ayrılan aileler kadar, işyerine dönüştürülen evlerle de ilgilidir. Ancak bu durum çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Çünkü kentsel dönüşüme bağlı olarak çok sayıda 4 katlı bina yıkılarak yerlerine, eski binaların bahçelerini de içine alacak şekilde yani taban alanının tamamına yakını kullanılarak yapılan 12 katlı binalar almaktadır. Dolayısıyla kısmi bir kentsel soylulaştırma (eski ev sahipleri bir miktar para vererek yeni binada ev sahibi olmaktadır) olgusunun görüldüğü bu meskenlerle birlikte bu evlere taşınan nüfusla mahallelerin nüfus artış eğilimine gireceği söylenebilir (Tablo 2, Şekil 6).

Nüfus hareketleri bağlamında, kent ölçeğinde sunulan resmi istatistik bulunmadığından, il bazında değerlendirme yapılmıştır. Kent nüfusunun il nüfusuna oranının %60'ın üzerinde olmasından hareketle, il bazındaki değerlendirmenin kentle olan bağlantısının fazla olduğu, dolayısıyla kentte yaşanan değişimi büyük ölçüde yansıttığı varsayılabilir.

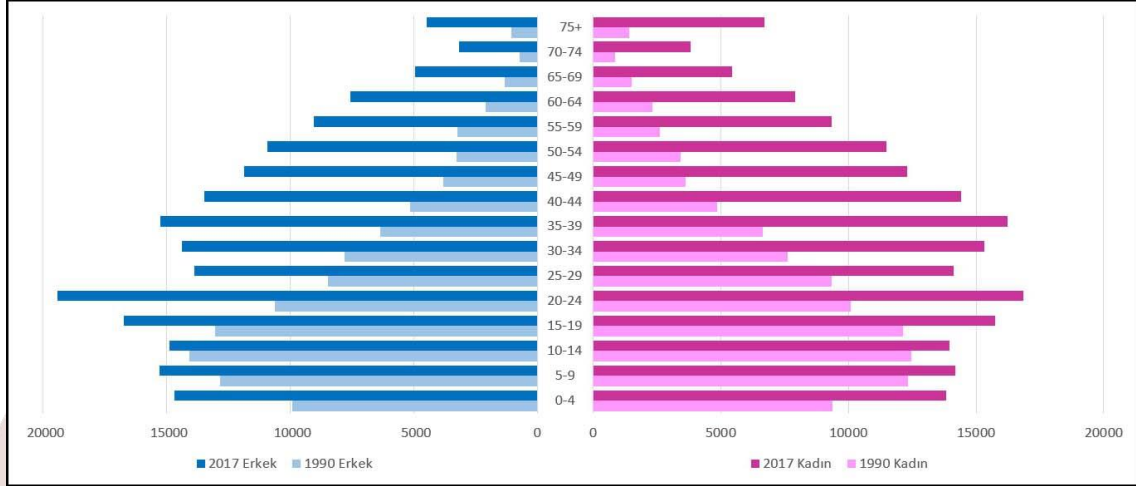
Şekil 7: Elazığ İlinde Göçün Değişimi (2007-2017)

Elazığ iline kayıtlı nüfusun ülke geneline dağılımında, öncelikle komşu iller olmak üzere yakın çevresindeki iller ile ülke genelinde de etkisi fazla olan İstanbul ve Ankara ön plandadır. 2007 yılından 2017 yılına kadar ki süreçte en önemli değişim komşu ve yakın illerde yaşayan Elazıglı nüfus önemli ölçüde artarken, büyükşehirlerde belirgin bir değişim yaşanmamıştır. Öyle ki Elazıglı nüfusun doğuya ve güneye doğru hızla arttığını söyleyebiliriz (Şekil 7).

Elazığ ilinde yaşayan ancak diğer illere kayıtlı nüfus içinde İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Mersin illerinin payı fazladır. Yine komşu illere kayıtlı nüfusun bir bölümü Elazığ ilinde yaşamaktadır. 2017 yılı itibariyle bu dağılıştaki en önemli değişim Bingöl, Antalya ve Manisa illerinden Elazığ'a gelen nüfusun fazlalaşmasıdır. Yine Malatya başta olmak üzere diğer illerden gelen nüfusun miktarı artış göstermiştir (Şekil 7).

Elazığ ilinden 2009-2016 yılları arasında her yıl ortalama 20 bin 440 kişi göç ederken aynı dönemde ortalama 18 bin 500 kişi göç almaktadır (TÜİK, 2017-a). Dolayısıyla il genelinde negatif göç hızı mevcuttur. Şehir ölçeğinde veri bulunmadığından net bir yorum yapamamakla birlikte, kentin pozitif bir göç değeri gösterdiği söylenebilir. Çünkü merkez ilçedeki nüfusta sayım yılları içinde her zaman, doğum ve ölüm sayıları arasındaki farkın üzerinde bir artış gerçekleşmiştir.

Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında: 0-4 yaş grubundaki artış toplam nüfustaki artışa paralel olarak doğum sayılarındaki yükselmeye bağlı bir değişimdir. Ancak niceliksel bu artışa rağmen oransal olarak düşüş yaşanmaktadır. Nitekim 1990 yılında 0-14 yaş grubundaki çocuk nüfusun, toplam kent nüfusuna oranı %35 iken, 2000 yılında %30'a ve 2017 yılında %23'e gerilemesi ortalama yaşın yükseldiğini doğum oranlarının azaldığını göstermektedir. 5-14 yaşları arasındaki çocuk nüfusun diğer yaş gruplarındaki gibi, önemli bir artış yaşanmamış olması bu durumu desteklemektedir (Şekil 8).

Şekil 8: Elazığ Şehrinde Nüfusun Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Bölünüşü (TÜİK, Nüfus İstatistikleri: 1990,2017)

20-24 yaş grubundaki büyük artış eğitim, çalışma ve evlilik gibi nedenlere bağlı gerçekleşmiştir. Diğer yaş gruplarındaki artış kentte kalan nüfusa, göç eden nüfusun eklenmesiyle oluşan bir değişimdir. Yani temelde piramidin tavana doğru hareket etmesine bağlı bir değişimdir. Yaşlı nüfustaki nüfusun daha fazla artması ise kırsaldan kente göç eden yaşlı nüfus kadar, ortalama yaşam süresinin uzamasıyla da ilgilidir.

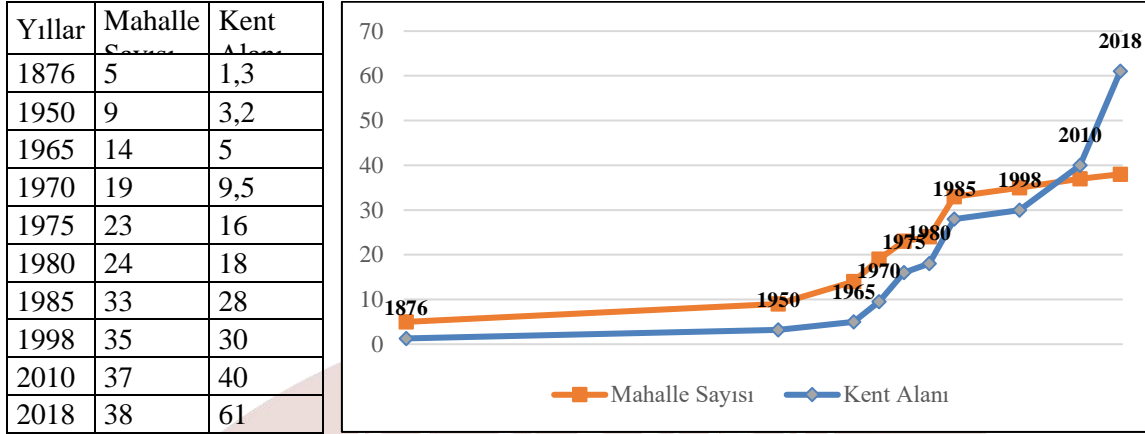
Şehirdeki nüfusun medeni durumundaki değişimde 1990 yılından 2017 yılına kadar hiç evlenmeyenlerin oranı %40'tan %31'e gerilerken, diğer gruplarda artış yaşanmıştır. Ortalama yaşın yükselmesine bağlı olarak, evlilerin oranı %56'dan %60'a yükselmiş, boşananların oranı %0,4'ten %2,5'e, eşi ölenlerin oranı ise %3,4'ten %5,1'e yükselmiştir (TÜİK, 2017-b).

Kente hane halkı büyüklüğündeki değişim ise ülke genelindeki eğilime paralel olarak küçülme eğilimindedir. 1990 yılında 2-5 arasında bireye sahip aile sayısının oranı %64 iken 2000 yılında %72'ye yükselmiştir. 6 ve üzeri bireye sahip aile sayısının oranı ise 1990 yılında %35 iken, 2000 yılında %25'e gerilemiştir (TÜİK, 1990-2000).

3.2.2. Yerleşme Yapısındaki Değişim

Kentsel mekânda ortaya çıkan değişiklikler kentsel yapıyı çevrenin morfolojik, işlevsel, görsel, bağlamsal özelliklerinin değişmesine neden olmaktadır (Ünlü, 2006:65). Bu değişim temel olarak arazi kullanımında, yerleşme örüntüsünde, ulaşım ağlarında, binalarda ve parsellerde ortaya çıkmaktadır. Yerleşme yapısındaki değişimin çerçevesini ve düzenini çevre düzeni planı, imar planı ve mevzii imar planları ile bunlara uygun mimari projeler/kamusal uygulamalar oluşturmaktadır.

Kentsel değişimin yerleşme boyutu, yerleşmenin tarihsel gelişim süreci, yerleşme morfolojisi, yerleşme dokusu, binaların yapısal özellikleri, konut yeri seçimi ve yapılaşma süreci gibi çok sayıda unsuru içeren bir konudur. Elazığ kentinin tarihsel gelişim sürecinde ilk olarak yer değiştirme etkili olmuşken daha sonra Keban barajı ve diğer kamusal yatırımlar, göçler, yasa ve planlamalar ile değişen sosyo-ekonomik yapı sürecin temel değişkenleri olarak belirlemiştir.

Şekil 9: Yıllara Göre Elazığ Kentinde Mahalle Sayıları ve Kentsel Alan (km²) (Mahalle sayıları: Karakaş, 1999:150 ve Elazığ Belediyesi; Kent alanı: Kentsel gelişim haritaları aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır)

1876 yılında 5 mahalle ve 1,3 km²'lik yüz ölçüme sahip kent alanı 1950'li yıllara kadar önemli bir büyüme göstermemiş, 1970'li yıllarda 10 km²'nin üzerine çıkan kent alanı, 2010 yılına kadar dört katına çıkmıştır. 2010 ile 2018 yılları arasında ise kent alanına 20 km² eklenerek oldukça hızlı bir büyüme yaşamıştır. Yatay büyümeye eşlik eden dikey büyüme de göz önüne alındığında, belirgin bir yapılaşma olduğu dikkati çekmektedir. Binaların inşa hızının artmasına bağlı olarak yapılaşma süresinin kısalması ve böylece yapılaşma hızının artması bu süreçte oldukça etkili olmuştur (Şekil 9).

Kentsel dönüşüm açısından Elazığ'da Cumhuriyet, Sürsürü, Aksaray, Kızılay, Karşıyaka ve Zafran mahallelerinde toplam 150 hektardan fazla bir arazi çalışma kapsamında yer almaktadır. Ayrıca kent içinde genellikle merkezi yerlerdeki, riskli binalar başvuru yoluyla münferit olarak yenilenmektedir.

Kentsel gelişme makro ölçekte beş türde değerlendirmek mümkündür. Bunlar, doldurma (içeride doğru yığılmalı büyüme), eklenme (periferik büyüme), lineer büyüme (yol boyu büyüme), saçaklanma, büyük ölçekli konut yapım projeleridir (Camagni vd. 2002:204). Elazığ şehrinde bu büyüme şekillerinin hepsi farklı ölçeklerde görülmektedir. *Yerleşme formu* açısından bulunduğu jeomorfolojik birimin yani Elazığ ovasının şeklini alan kent lineer bir yapıdadır. Mevcut konut gelişme alanları dikkate alındığında bu yapının devam edeceği söylenebilir. *Tarihsel gelişim ve yerleşme formu* açısından Elazığ kentinin kuruluşundan günümüze değişimi incelendiğinde şu süreçle karşılaşılacaktır:

- Kentsel alanın değişimine bakıldığında Harput'tan ovaya inişin başladığı 1864 yılından 1950 yılına kadar ki süreçte kentin nüvesi olan Çarşı, Sarayatık ve Mustafa Paşa mahalleleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kente dâhil olmasa da ovaya inişte etkili olan Ulukent köyü ile Ordu karargâhının kurulduğu kesim dikkati çekmektedir. Harput 1980 yılına kadar idari olarak bir köy durumundadır. Bu durum Ulukent için de geçerlidir (Şekil 10).

- 1950 ile 1965 yılları arasında GD'ya doğru gelişme göstermiş bu kesimdeki köyleri bünyesine katmıştır. Bu dönemdeki büyüme üzerinde çevre yolu etkisi fazladır. Dolayısıyla kent bu istikamette büyürken hem lineer hem de periferik bir büyüme göstermiştir. Sanayi mahallesinin ortaya çıkmasıyla bu mahallenin devamındaki Kesrik (Kızılay) köyü de kent bünyesine dâhil edilmiştir. Bu dönemde ayrıca GB'da Sürsürü köyünün de kente dâhil edilmesiyle sıçramalı bir büyüme gerçekleşmiştir. Çünkü Sürsürü ile kentin ana bünyesi arasında belirgin bir mesafe mevcuttur.

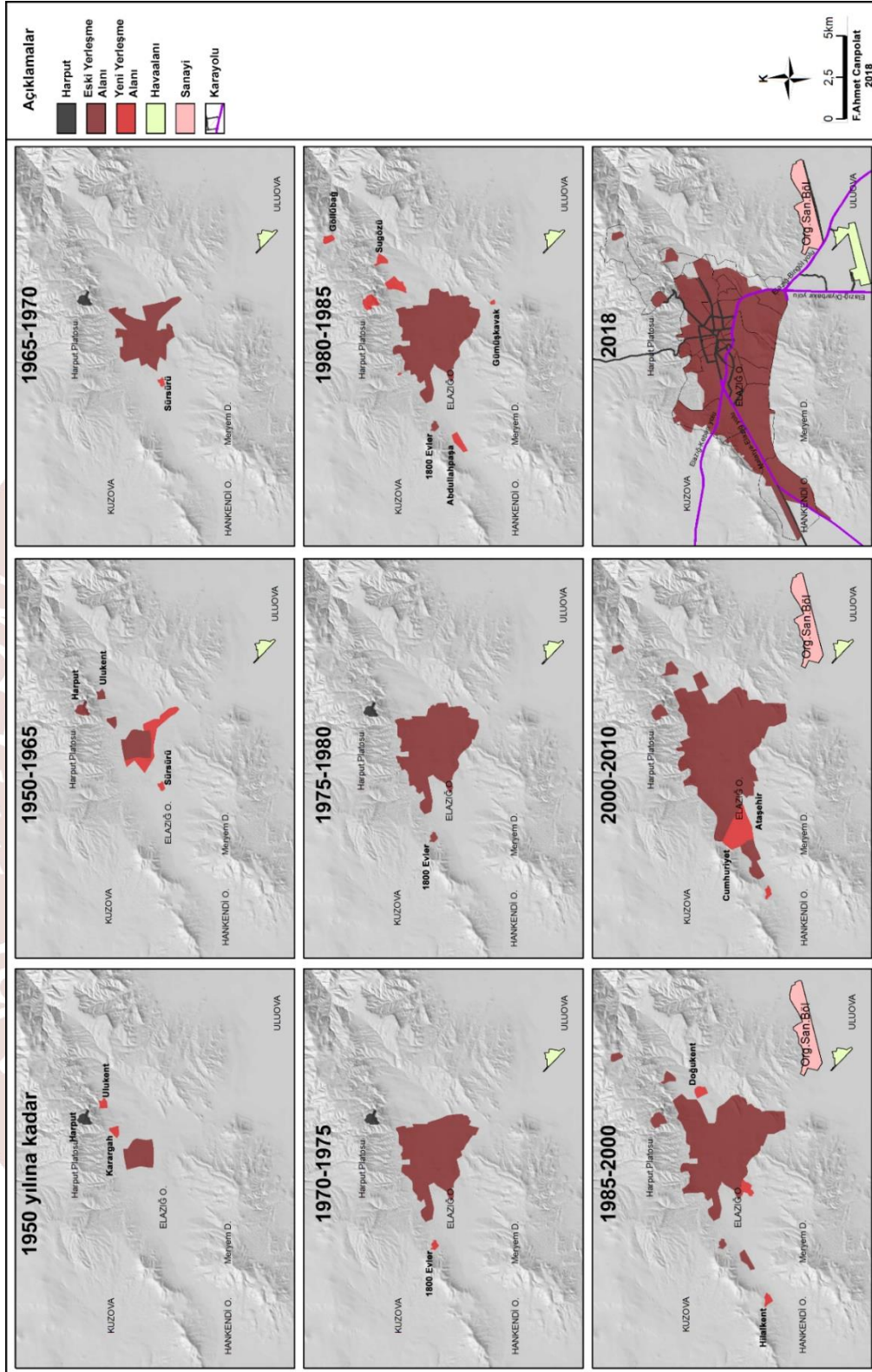
- 1965-1970 arasında kent kuzeyden Fevzi Çakmak ve Yıldız Bağları mahalleleriyle, batıdan Üniversite mahallesiyile, güneyden Olgunlar mahallesi ve Aksaray köyünün bağlanmasıyla hızlı bir büyüme göstermiştir. Bu dönemde kent periferik bir büyüme göstermiştir. 1965 yılında yapımına başlanan Keban barajının inşası ile kente göç eden aileler 1970 yılına kent nüfusunun 100 bin'in üzerine çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla hızlı bir büyüme sürecine girilmiştir.

- 1970-1975 yılları arasında kente yapılan kamusal yatırımlarla beraber yeni iş imkânları kente göçü hızlandırmış ve beraberinde kent alanında hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Üniversitenin kurulmasıyla batıya, barajdan etkilenenlerin gelmesiyle 1800 evler, Fevzi Çakmak, Yıldız Bağları mahalleleri ortaya çıkmış ayrıca diğer mahallelerde de konut yoğunluğu artmıştır. Dolayısıyla periferik büyümeye artık içe doğru yığılma şeklinde bir büyüme eşlik etmeye başlamıştır. Sürsürü mahallesi ile aradaki mesafe kapanmış ancak köylerinin baraj suları altında kalmasıyla küçükbaş hayvancılık ile uğraşanların yerleşmesi için yapılan 1800 evler mahallesiyle sıçramalı bir büyüme gerçekleşmiştir. “1975’li yıllardan sonra dikey apartmanlaşma Elazığ’da büyük bir hızla tüm artifakt mekânları etkilemiştir” (Akdemir, 2013:1048).

- 1980-1985 yılları arasında Gümüşkavak, Zafran, Harput, Alayaprak, Göllübağ ve Sugözü köylerinin kente bağlanmasıyla sıçramalı büyüme hız kazanmıştır. Kente belirli bir mesafede buluna köylerin bağlanması dışında B’da Abdullahpaşa mahallesinin ortaya çıkması yine sıçramalı büyümeye yani kentsel saçaklanmayı göstermektedir. Ayrıca bu dönemde “merkez civarında yer alan mahallelerdeki yapılaşma eski düşük katlı ve geniş alanlı yapıların yıkılıp yerine yenilerinin yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Halkın, merkeze yakın olma isteği, arazi fiyatlarının kenar kesimlere nazaran yüksekliği bile buralara olan talebi azaltmamıştır” (Karakas, 2008:289).

- 1985-2000 yılları arasında kent içinde boş imar parsellerinin doldurulmasıyla hızlı bir içe doğru yığılmalı büyüme gösteren kente, GB’dan Hicret mahallesi eklenmiştir. Doğuda ise Kırklar mahallesinin ortaya çıkmasıyla Ulukent Mahallesi de kentin ana bünyesiyle birleşmiştir. 1980’li yıllarda, Türkiye’de toplu konut yasasının çıkarılması (2985 sayılı kanun) ile artık tekil binalardan daha çok toplu konut projeleri ile yeni meskenler oluşturulmaya başlanmıştır. Bunun ilk örnekleri Doğukent (1984 sonrası) ve Abdullahpaşa (1995 sonrası) mahalleleridir. Elazığ kentinin doğusunda planlanan ve 1990’lı yıllarda ortaya çıkan Doğukent Mahallesi ile 2000’li yılların başında kentin batısında yapılan Hilalkent Mahallesi kente eklenmesiyle, büyük ölçekli konut projeleri şeklinde ortaya çıkan büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönemde “merkez mahallelerdeki yapılaşma nispeten azalmış Abdullahpaşa, Sürsürü gibi mahallelere olan talep artmaya başlamıştır. Talebi karşılamak için ilave planlar yapılarak Sürsürünün yerleşim sahası genişletilmiş ve zemin açısından uygun olmayan alandaki yapılaşma daha da artmıştır. Bu uygulamalarla şehir doğu-batı hattı boyunca 10–15 km uzunluk kazanmıştır. Bu gelişmelerle Doğukent ve Sürsürü başta olmak üzere önemli tarımsal araziler tarım dışı kullanıma aktarılmıştır” (Karakas, 2008:289). Kentin güneyinde ise Aksaray, Kızılay ve Gümüşkavak mahalleleri giderek aralarındaki mesafeyi kapatmıştır. Kuzeyde Fevzi Çakmak ve Yıldız Bağları plato yamacına doğru gelişimlerini sürdürmüş ve Fevzi Çakmak mahallesinin kuzeyinde Esentepe Mahallesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca “1985-1999 dönemlerinde ova tabanından yamaç eteklerine doğru bir yayılma görülmektedir. Halk şehrin gürültülü ve yoğun trafiğinden uzaklaşmak, işinden evine geldiğinde sakin bir ortam aradığından ova tabanından yamaç eteklerine doğru bir yayılma görülmektedir. Bahçelievler, Cumhuriyet Mahalleri bu dönemde oluşmaya başlamıştır” (Akdemir, 2014:135).

Şekil 10: Elazığ Kentinin Tarihsel Gelişimi (1950-2018)

- 2000-2010 yılları arasında batıya doğru Eski Çevre yolu ve yakınlarında gerçekleşen büyümeyle Cumhuriyet, Ataşehir ve Çaydaçıra mahalleleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sosyo-ekonomik yapıdaki iyileşmeye bağlı olarak orta ve üst gelir grubunun çarşıdan uzaklaşma isteği ve ayrıca depreme dayanıklı ve lüks yeni konutlarda oturma isteği batıda yeni konut alanlarının hızla artmasını sağlamıştır. 2009 yılına kadar çevre yolunun her iki yönünde gerçekleşen büyüme deprem sonrasında güneydeki ovalık kesimden, kuzeydeki daha sağlam zeminli plato ve yamaç kesimlerine doğru kaymıştır. 2010 yılı sonrasındaki en önemli değişim kentteki düşük gelir grubu aileler için kentin KB'da yapılan toplu konut

alanlarının rağbet görmesiyle yüksek katlı ve lüks yeni konut alanları yapılmaya başlanmış ve çok hızlı bir şekilde kent bu yönde büyümüştür. Bu kesimdeki yapılaşma da güneyde olduğu gibi günümüzde artarak devam etmektedir (Şekil 10).

- Şehir çevresindeki Zafran, Ulukent, Aksaray, Kızılay ve Gümüşkavak gibi mahalleleri günümüzde bile kırsal özellikler göstermekte ancak yeni yapılan konut alanlarıyla bu görünüm hızla değişmektedir. Özellikle Ulukent mahallesinin birikinti konisinde yer alan çekirdeğini oluşturan kesim dışında, eğimin azaldığı yerlerde ve özellikle ana ulaşım aksları çevresinde yeni yapılan binalarla bu görünüm değişmiştir. Zafran mahallesinde planlanan kentsel dönüşüm çalışmaları hukuki süreçler tamamlanmasıyla toplu bir dönüşüm ve yapılaşma süreci yaşanacaktır. Bu süreçte kentin doğusu ile batısını bağlayan yeni bir aks olan Necmettin Erbakan bulvarının, kent merkezine bağlandığı yerde olması nedeniyle önemli bir değişim yaşanacağı söylenebilir. Nitekim Zafran mahallesine yönelik ilave imar planı yapılması bu olguyu desteklemektedir.

- Kentsel gelişimin yönü, nüfusun konut ihtiyacını karşılamak için eski çevre yolunun güneyindeki arazilere (Sürsürü mah.) yapılan konutlarla ve 2009 depreminden sonra artan kentin K. ve KB.'sındaki "zemini daha sağlam" yamaçlara doğru gelişmeye başlamıştır. Yer seçimindeki bu değişim yalnız bu yamaçların jeomorfolojik olarak değişmesini ya da kentin gelişme aksının değişmesini sağlamakla kalmamış aynı zamanda zemin özelliklerinden dolayı kat ruhsatının daha fazla verilmesini kolaylaştırarak şehirde alışlagelen 5 kat civarındaki meskenlerin kat sayısını arttırmıştır. Artık konut piyasası burada dikey yapılaşmanın etkisini arttırmış; 5 katlı apartmanlar yerini 10 ve üzeri katlara sahip bina ve sitelere bırakmıştır. Bu süreç kentsel dönüşüm uygulamaları ile 2016 yılından sonra kent merkezine de sıçramıştır. Böylece eskiden az da olsa bahçe alanına sahip bu 4-5 katlı bu binalar, yerini bahçeleri de dâhil olmak üzere tamamı bina alanına dönüştürülmüş 8 kat üzeri sitelere bırakmıştır. Bu değişim hızlı bir şekilde devam etmektedir. Dikey yapılaşmada şimdilik en yüksek seviye ikincil merkezi iş alanı olan Hazardağlı kavşağı civarındaki 27 katlı ikiz binadır.

- Elazığ'ın kentsel gelişiminde doğu-batı yönlü büyümenin yavaşlatılarak, kuzey-güney eksenli büyümenin teşvik edilmesi ve böylece daha kompakt bir şehir olması için yapılan çalışmalar, özellikle bu yönlerde açılan yeni ulaşım akslarıyla devam etmektedir. Örneğin Şehir Hastanesine ulaşacak yeni bulvar kuzey kesimindeki yapılaşmayı hızlandıracağı gibi, güneyde Hicret mahallesinde Eski Tuğla Fabrikasının yıkılarak Güney çevre yoluna kent içinden bağlantıyı sağlayacak yeni bir bulvarın açılmasıyla bu kesimde yapılaşmayı hızlandıracağı söylenebilir. Nitekim güney çevre yolundaki yapılaşmamış araziler günümüzde kentin önemli ve hazır konut gelişim alanlarını oluşturmaktadır.

Kentin zaman içerisinde geçirdiği sosyokültürel ve sosyoekonomik değişimler yaşanan mekânın kimliğini doğrudan etkilemektedir. İnsanların en temel ihtiyacı sayılabilecek barınma ihtiyacını karşılayan konut, değişen toplumsal şartlardan etkilenmekte, bu etkileşim koruma, bozulma ya da yeniden yapılaşma şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Kahveci, 2018:82). Konutlardaki değişimin boyutları arasında görsel değişim, kat yüksekliği, pencerelerde değişim, dış cephe rengi, balkon (cam balkon yapılması), güvenlik önlemi, işlevsel değişim-konut dışı işlevde kullanım ve konut iken konut + işyeri olması yer almaktadır (Kahveci, 2018:59). Buna göre Elazığ kentinde bina ve parsellerdeki değişimler şu şekilde sıralanabilir. Günümüzde yeni yapılan konutlarda özellikle kat sayısının ve kat yüzölçümlerinin büyütülmesi, ön cephelerde pencerelerin daha büyük yapılması, balkonların büyüklüklerinin artırılması, katların yüksekliklerinin artırılması, balkonların camlarla kapatılması ve binaların etrafının çevrelenerek küçük bir oyun parkı, araba park alanı ve mini bir yeşil alan peyzajı oluşturulması yaygın olarak görülen değişikliklerdir. Ayrıca bina veya bina gruplarının çevrelenerek sınırlandırılması ve bazılarında özel güvenlik uygulamalarının olması kentte korunaklı mekânların sayısında bir artış yaşandığını göstermektedir. Bunun dışında imar planına da uygun olarak, binalar arasındaki mesafenin (çekme mesafesi) nispeten arttığı görülmektedir. Ancak kent merkezinde kentsel dönüşümle birlikte yapılan yeni konutlarda tam tersi bir değişim görülmekte daha fazla konut ve dükkân yapılabilmek için çekme mesafesi daha da düşürülmektedir.

Konut yeri seçimindeki değişim açısından Elazığ kentinde ulaşım problemlerine karşılık olarak çarşı ve yakınındaki yerler tercih edilirken ekonomik seviyenin yükselmesi, özel araç sahipliğinin artması, eski mahalleyi sosyo-kültürel anlamda yetersiz bulma, ağlardan (sosyal) uzaklaşma isteği, çarşı

kalabalığından uzaklaşma isteğine bağlı olarak kentin periferisini oluşturan mahallelerde, konut talebi artmıştır. Bu duruma istisna olarak ilk yapıldığında düşük gelirli ailelerin konut ihtiyacını karşılamak için yapılan Çaydaçira mahallesindeki toplu konut alanları gösterilebilir. Ancak zamanla orta gelir grubuna hitap eden tüzel ve kamu girişimleriyle oluşturulan yeni konut alanları, bu durumu kısmen değiştirmiştir. Kent manzaralı ve havadar bir yer olarak bu kesimin fazla talep görmesiyle birlikte, üst gelir grubuna yönelik konutların yapılmasıyla daha belirgin bir değişim süreci başlamıştır. Böylece kendi içinde farklı sosyo-ekonomik kesimlere ayrılan bir mahalleye dönüşmüştür.

Konutların yapısal özelliklerindeki değişim bakımından ilk dikkati çeken husus binaların yapıldıkları döneme göre benzer özellikler göstermesidir. Örneğin bina yaşları 30 ve üzeri olan Nailbey mahallesindeki konutlar genellikle 4-5 katlı bitişik nizamda merkezi yeşil alan özelliği göstermekte, ayrıca dış cephe yapısı, konut planı, yapı malzemesi ve pencere büyüklükleri gibi birçok yapısal özelliğiyle benzerlik göstermektedir.

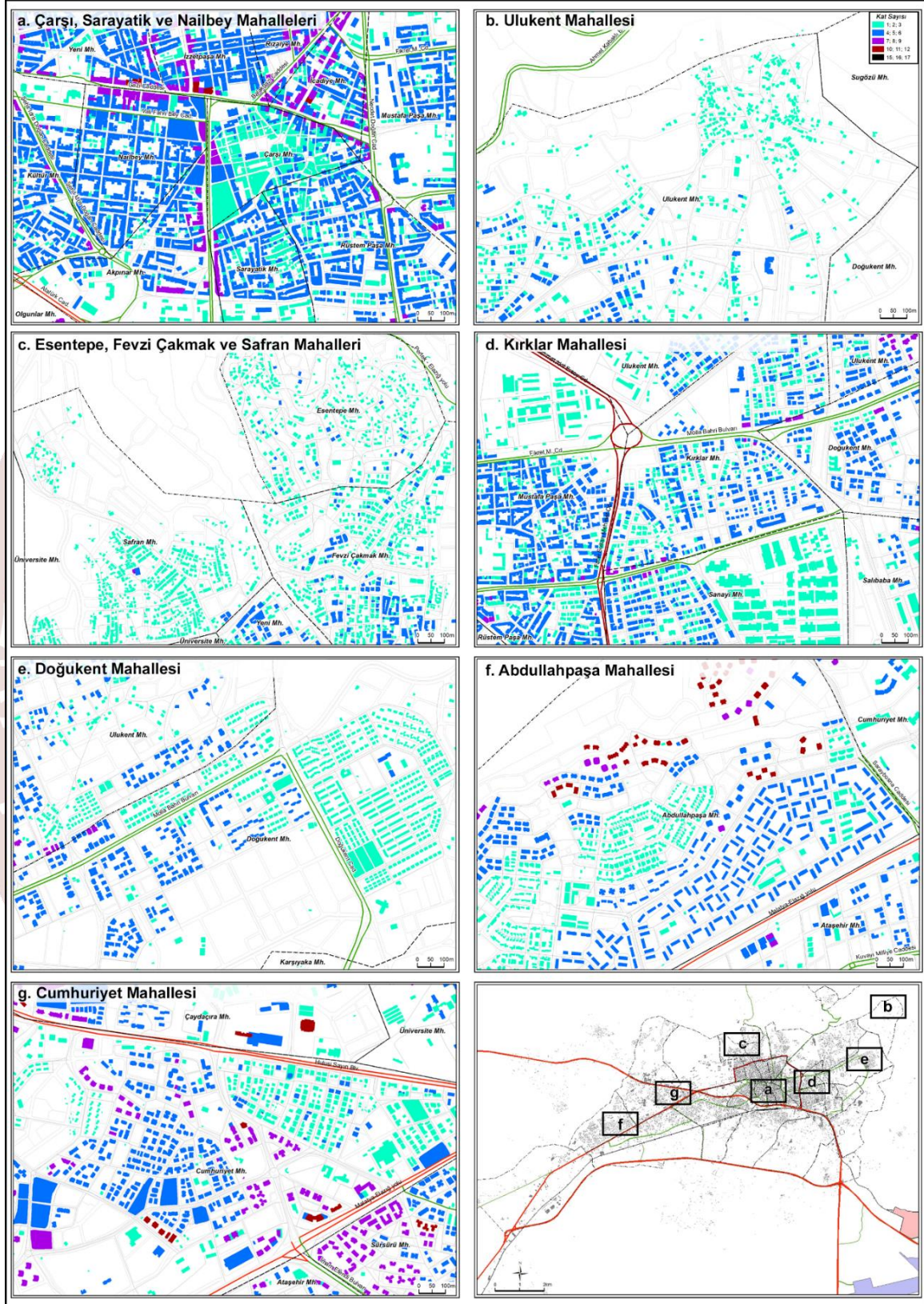
Yerleşme dokusu açısından kentleri, kırsal yerleşmelerde olduğu gibi yalnızca meskenler arasındaki mesafeye bağlı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle kentlerin dokusu incelenirken bölümlere ayırarak analiz yapılmaktadır (Stiles vd., 2014; Lovra, 2016; Smither ve Voscek, 2017). Conzen'e (1960) göre kentsel doku dört önemli unsurun birbirleriyle ve diğer unsurlarla bir araya geliş biçimlerine göre ortaya çıkar. Bunlar: parseller, caddeler, yapılaşmış alanlar ve açık alanların bir araya geliş biçimleridir (Lovra, 2016:205).

Elazığ kentinde yerleşme dokusundaki değişimi mahalle ölçeğinde gerçekleşen değişim şeklinde değil, şehir ölçeğinde farklı dönemlerde ortaya çıkan veya kente dâhil olan mahalleler üzerinden değerlendirildiğinde şu sonuçlarla karşılaşılmaktadır:

a. Kentin ilk nüvesinin yer aldığı Çarşı mahallesinde görülen düzensiz geometriye sahip karmaşık parsel serileri, Sarayatik mahallesinde ve Rüstempaşa mahallesinin KD'sunda da görülmektedir. Değişken bina düzenlerine, değişken büyüklükteki sokak ve caddeler eşlik etmektedir. Kent merkezini oluşturan Çarşı ve Sarayatik mahallelerinde, 2 ile 4 kat arasında değişen binalar hâkim iken, daha sonra yapılan veya yeniden yapılan binalar 5 katlıdır. Ayrıca İstasyon Caddesi üzerinde yer alan binalar genellikle 8 katlıdır. Kesintisiz bir konut sisteminin hâkim olduğu bu kesim aynı zamanda merkezi iş sahasına karşılık gelmektedir. Bu nedenle binaların büyük bölümü konut+ticaret ve ticaret+ofis şeklinde kullanılmaktadır. Mahallelerin genelinde binaların parsel sınırlarını aşması, cadde ve sokakların planlanandan daha dar olmasına neden olmuştur. Nüfusun artmasıyla birlikte açılan yeni konut alanlarından bir olan Nailbey mahallesinde daha geometrik ve grid sistemin hâkim olduğu görülmektedir. Birbirine dik açılarla bağlanan ana caddelere (ızgara sistemi) zamanla eklenen yeni konut alanlarını çevreleyen caddeler çapraz olarak birleşmektedir. Burada genellikle 4 ve 5 katlı konut alanlarının sınırladığı dörtgen parsellerin ortada kalan kısmı, yeşil alan olarak kullanıldığı gibi bazılarının iç kesiminde de konut yapılmıştır. Bu merkezi kısımların otopark olarak kullanıldığı parseller de bulunmaktadır. Mahalledeki binaların yaşları genellikle 30 ve üzeridir. Bu binalar genellikle 4-5 katlı ve bitişik nizamda ve merkezi kısmı yeşil alan özelliği göstermekte; dış cephe yapısı, konut planı, yapı malzemesi ve pencere büyüklükleri gibi birçok özelliği benzerlik göstermektedir. Nailbey mahallesinde de parsel sınırlarının aşılarak yapılan konutlar cadde ve sokakların planlanandan daha dar olmasına neden olmuştur. Buraya kadar ifade edilen tüm mahallelerinin hem merkezi iş alanı olması hem de ve cadde-sokak düzeni, kent içi ulaşımda problemler yaşanmasına neden olmaktadır. Kapalı yapı blokları tüm mahallelerdeki ortak doku özelliğidir (Şekil 11-a).

b. Kentteki organik dokuyu ve kırsal karakterli konutları örnekleyen Ulukent mahallesi, Elazığ'ın kuruluş döneminde etkili olmuştur. Ulukent mahallesi de Harput, Göllübağ, Sugözü, Gümüşkavak ve Safran mahalleri gibi kentin zamanla büyümesine bağlı olarak merkez bünyeye dâhil olmuştur. Söz konusu diğer mahalleler ile birlikte yarı kentsel alanlara karşılık gelmektedir. Birikinti yelpazesi üzerinde yer alan Ulukent mahallesinin dokusunda eğim durumu önemlidir. Nitekim sokakların uzanış biçimleri birikinti yelpazesinin eğimine paralel olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde meskenlerin konumları da bu eğimle doğrudan ilişkilidir. Kırsal karaktere uygun olarak mahallede genellikle 1 ve 2 katlı meskenlere küçük bir avlu ve evin eklentileri eşlik etmektedir. Karşıyaka, Kızılay, Aksaray, Gümüşkavak, Salıba ve Ulukent mahallelerinin büyük bir bölümünde organik sokak dokusu dikkati

çekerken geri kalan mahallelerin büyük bir bölümünde geometrik sokak dokusu mevcuttur. Bu dokusal farklılık kentin büyüyüp genişlemesiyle birlikte, kentin kırsal yerleşmeleri bünyesine katmasıyla ilgili bir husustur (Şekil 11-b).

Şekil 11: Elazığ'da Kentsel Doku'nun Değişimi

c. 1970'li yıllarda Keban barajının yapılmaya başlamasından sonra göç eden ailelerin yerleşmesiyle ortaya çıkan Fevziçakmak, Esentepe ve Yıldız bağları mahalleleri genel olarak benzer dokusal

özelliklere sahiptir. Etek düzlüğü, birikinti yelpazesi ve yamaçlardan oluşan jeomorfolojik özellikler eğim karakterinin yerleşme dokusu üzerinde belirleyici olmasını sağlamıştır. Birbirine oldukça yakın ancak ayrıklı nizamda yapılan konut alanları eğimin uygun olduğu ve şekli eğim tarafından belirlenen, geometrik olmayan parseller üzerinde yer almaktadır. Kısmen düzenli olan sokakların dar olması ve farklı açılarla birleşmesi mahallenin mekânsal okunabilirliğini azaltmaktadır. Kentsel dönüşüm faaliyetleri ile birlikte boş parsellerde yapılan yeni ve yüksek katlı konutlar bu mahallelerdeki yapı yoğunluğunu arttırmaktadır (Şekil 11-c).

d. 1973 yılında kurulan küçük sanayi sitesinin kuzeyinde yer alan Kırklar Mahallesi aynı dönemde yapılaşmaya başlayarak kent bünyesine dâhil olmuştur. Kuzey ve güneyindeki ana caddeler üzerinde 6 katlı diğer kesimlerde ise genellikle 4 katlı binaların hâkim olduğu mahallede kısmen düzenli bir geometrik yapıya, dikdörtgen parseller eşlik etmektedir. Dikey açılarla binalar ayrıklı nizamda ve genellikle dörtgen şekle sahiptirler. Eğime paralel uzanan ve dikey açılar oluşturan cadde ve sokaklar mahallenin sınırlarında dar açılarla birleşen caddelere dönüşmektedir (Şekil 11-d).

e. 1980'li yıllarda planlanan ve yapımına başlanan Doğukent Mahallesi'nin nüvesini oluşturan en doğu kesimi oldukça geometrik ve düzenli bir sokak ağına ve yerleşme dokusuna sahiptir. Tamamı 2 katlı villalardan oluşan bu kesimde konutların arka kesimi bahçe-avlu olarak kullanılmaktadır. Yapımı tamamlandığında kent merkez bünyesiyle arasında belirgin bir boşluk bulunan mahalle, zamanla Bahaeddin Ögel Caddesi ve yakınında yapılan konutlarla büyümeye başlamıştır. Ancak mahallenin geri kalan kesimi, kentin diğer yerlerinde olduğu gibi 4 ve 5 katlı meskenlerin hâkim olduğu bir yapıya sahiptir. Son yıllarda yeni yapılan konutlarda kat irtifakı 8'e çıkarılmıştır. Mahalle geneline hâkim olan ayrıklı konut yapısı ve konutların çevresindeki yeşil alanlar, mahallenin farklı bir görünüme sahip olmasını sağlamıştır. Geniş cadde ve sokak sistemiyle de yerleşme dokusu kentin geri kalanından ayrılmaktadır (Şekil 11-e).

f. 2000'li yıllardaki toplu konut süreci ve uniform mahalleler dönemine karşılık gelen Abdullahpaşa Mahallesi düzenli bir geometriye sahip dikdörtgen olmayan parsellerden oluşmaktadır. Bu durum üzerinde bulunduğu morfolojik birim olarak birikinti yelpazesi ve daha yukarıdaki yamaçlardan kaynaklanmaktadır. Bina avluları genellikle arka cephelerinde yer alan güneydeki kesimde binalar arasındaki mesafenin fazla olduğu görülmektedir. Saray Bosna caddesinin kuzeyinde yer alan ve genellikle bir veya iki katlı konutların yer aldığı kesim bahçeli bir konut yapısına sahiptir. Bu konutların birçoğu yüksek gelir grubuna ait villalardır. Kat sayısının azalmasıyla konut alanlarındaki mesafe de azalmıştır. Daha kuzeyde ise 2009 yılından sonra toplu konut projeleriyle yapılan ve genellikle 10 katlı binaların yer aldığı kesim bulunmaktadır (Şekil 11-f).

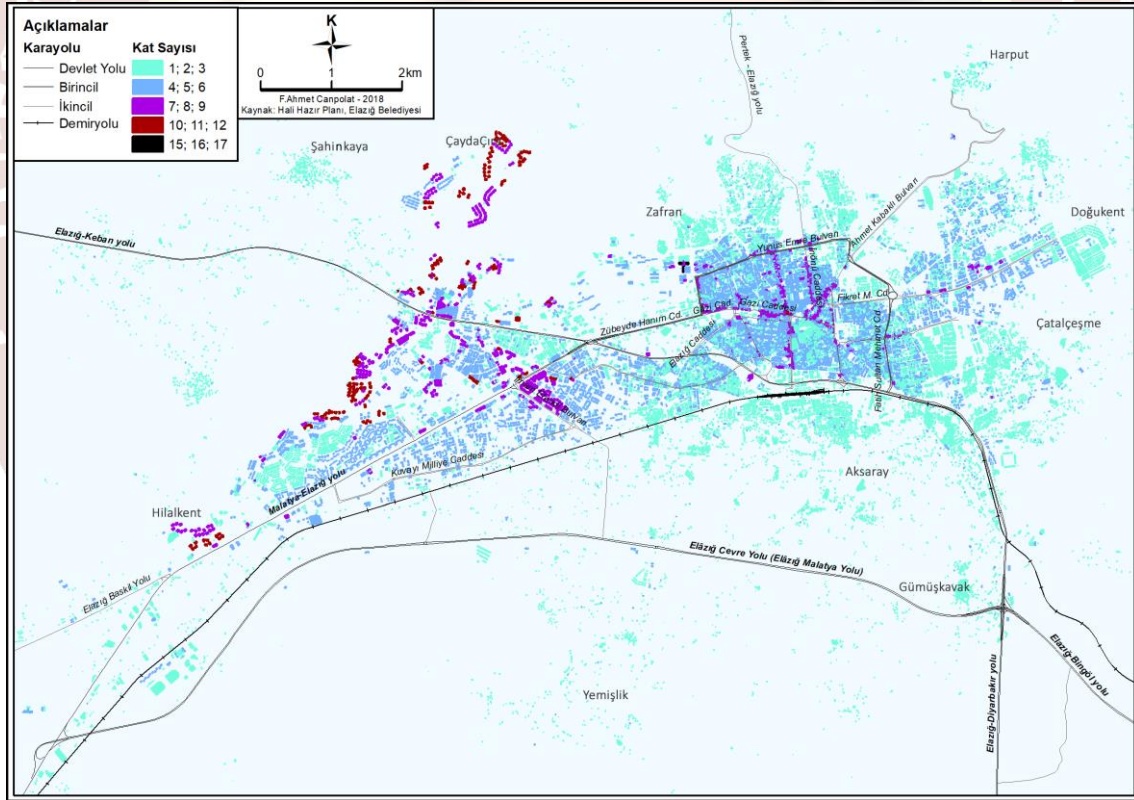
g. 2000'li yıllarda ortaya çıkan bir diğer mahalle ise nüvesi 1970'te 1800 evler mahallesi ile atılan Cumhuriyet mahallesidir. Genellikle 2 ve 3 katlı meskenlerin hâkim olduğu mahallenin GD kesimi yüksek gelir grubuna ait villalardan ve konutlardan oluşmaktadır. Mahalledeki binalar genellikle 2-3 katlı ve ayrıklı nizamda olan, bahçe ve otopark gibi eklentilerin olduğu ve bir duvarla sokaktan kısmen izole edilmiş korunaklı meskenler görünümündedir. Ayrıca dış cephe yapısı, konut planı, konut alanı büyüklüğü, yapı malzemesi, pencere büyüklükleri ve çatı örtüsü gibi birçok özelliği benzerlik göstermektedir. Mahalle genellikle dikdörtgen parsellerden oluşmakta, ancak mahallenin batısına doğru düzenli olmayan bir geometriye sahip parseller ve sokak sistemine geçildiği görülmektedir. Eğim ve engebeliliğin değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan bu görünüm, Gazi caddesine doğru kısmen değişmekte ve düzenli hale gelmektedir. Resmi alanların arttığı mahallenin GD'sunda, Çayda Çıra kavşağından başlamak üzere Abdullahpaşa Mahallesi sınırına kadar kentin ikincil merkezi iş sahasına ev sahipliği yapmaktadır. Bu cadde üzerinde ve yakınında binaların kullanımında, ticaret ve ofis alanlarının süreç içerisindeki artışı bağlamsal açıdan bir değişim yaşandığını göstermektedir (Şekil 11g).

Elazığ Keban karayolunun kuzeyinde uzanan ve kümeler halindeki konutlarla genel olarak parçalı bir yerleşme dokusu gösteren Çayda Çıra Mahallesi ise 2010'dan sonra ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Günümüzde yapılaşma hızının yüksek olduğu bir kesimdir. Engebeli bir plato yüzeyi ile yamaçlardan oluşan jeomorfolojik yapısı yerleşme dokusu üzerinde belirleyici olmuştur. Birbirini farklı açılarla kesen cadde ve sokaklara genellikle dörtgen olmayan parseller eşlik etmektedir. Kavisli parsellerin bulunduğu mahallede iki önemli yapılaşma alanından ilki güneydeki kesimdir. Elazığ-Keban yolu ve yakınında yer

alan bu yapılaşma sahasında ayrıık nizamda yapılan 6 ve üzeri konutların arka kesimleri otopark ve küçük birer avlu/bahçe görünümündedir. Kuzeye doğru inşaat halindeki ve yeni bitirilmiş konut alanlarıyla yapı yoğunluğu nispeten azalmakta, en kuzeyde ise TOKİ'nin yaptığı konutlar ve onlara eşlik eden diğer konut alanlarıyla tekrar yoğunluk artmaktadır. Günümüzde yapımı devam eden ve planlanan konutlarla bu yoğunluğun daha da artacağı beklenmektedir.

Elazığ kentinde binaların kat sayılarının dağılışı üzerinde imar planı yönetmeliğinde belirtilen yol genişliği kıstası dışında, Merkezi iş sahası olması, talebin fazlalığı, sosyo-ekonomik düzey, kent merkezine olan mesafe, arsa fiyatları ve arazi eğim özellikleri gibi çok sayıda faktör etkili olmaktadır. Örneğin Aksaray, Karşıyaka ve Çatalçeşme gibi mahalleler kentin periferisindeki yarı kırsal alanlar olması ve kentin ana büyüme aksı dışında, olduğundan ağırlıklı olarak 1-3 arası kat sayısına sahip meskenlerden oluşmaktadır. Doğukent ve Ulukent mahallelerinde de benzer bir yapı geçmişte görülürken, kentin diğer yerlerine göre daha düşük fiyatlı arsa fiyatları bu yöndeki konut ihtiyacına da bağlı olarak bunu değiştirmiştir. Artık yeni yapılan konutlarda imar planının izin verdiği kat sayısı sınırında yeni binalar yapılmaktadır. Şehir hastanesinin yapımına başlanmasından bu yana söz konusu süreç devam etmektedir (Şekil 13).

Kentin B ve KB'sını oluşturan Beyzade Efendi ve İmam Efendi Bulvarları ile yakın çevresinde, Cumhuriyet Mahallesi'nin Keklik Tepe yamaçlarında, Çayda Çıra Mahallesi'nin büyük bölümünde 7 kat ve üzeri binalar bulunmaktadır. Söz konusu alanlar 2000'li yıllardan sonra gelişen kentsel alanlardır. Şehrin daha eski bölgelerinde hâkim kat sayısı 4-6 arasındadır. Yalnızca şehir merkezinde, ana caddeler üzerinde kat sayısı tekrar 7 ve üzerine çıkmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Elazığ Kentinde Binaların Kat Sayısına Göre Dağılışı (2017)

Şehirde 2002 yılından 2017 yılına kadar ki süreç içerisinde yapıların ve dairelerin kat sayılarında belirgin bir artış yaşanmıştır. Nitekim 2002 yılında 10 kat ve üzeri yapı sayısı yalnızca 2 iken, 2017 yılında 114'e yükselmiş ve 10 kat üzeri yapıda daire bulunmazken 3200'e çıkmıştır. 1-3 kat sayısına sahip yapı ise 101'den 90'a, daire ise 199'da 15'e gerilemiştir (Şekil 12, Tablo 3).

Tablo 3. Elazığ Kentinde Kat Sayısına Göre Yapı ve Daire Sayılarını Değişimi (2002, 2017)

Kat Sayısı	Yapı Sayısı		Daire Sayısı	
	2002	2017	2002	2017
1-3	101	90	199	15
4-6	175	310	1325	3059
6-9	14	180	176	3140
10+	2	114	0	3200
Toplam	292	694	1700	9414

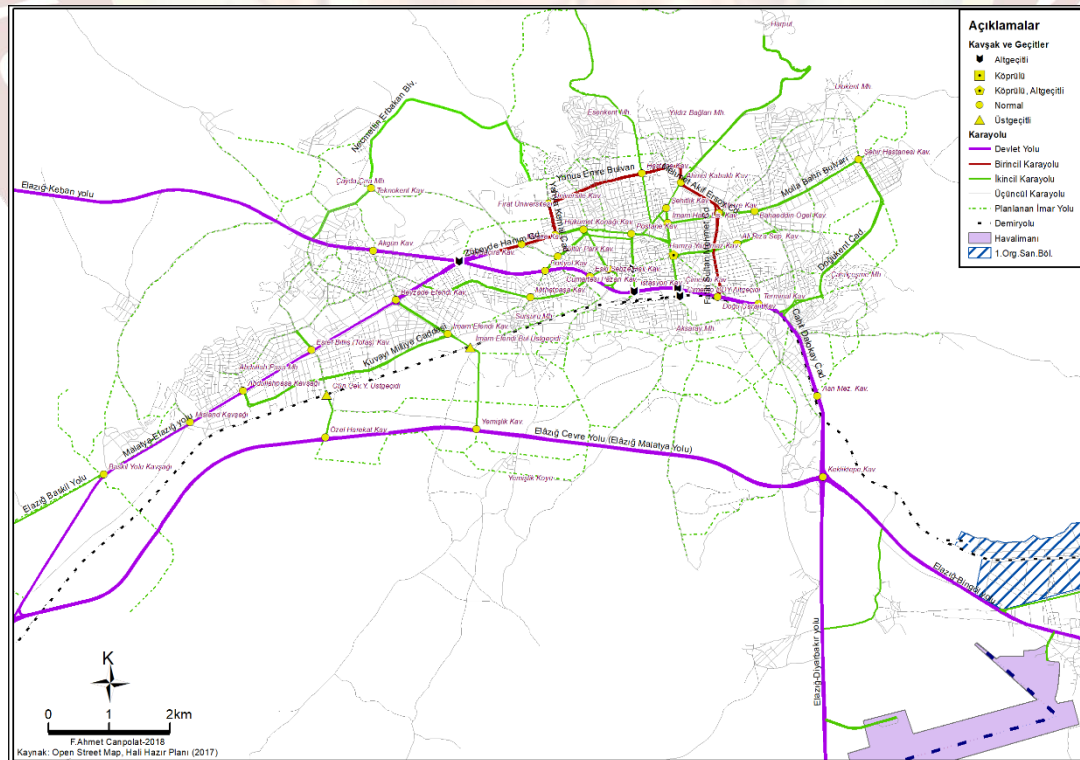
Kaynak: TÜİK, Yapı İzin İstatistikleri (2002, 2017).

Kentin eski imar planlarında yoğunluk ve/veya kat yüksekliklerine ilişkin kademelenme bulunmamaktadır. Şöyle ki; bazı imar adalarında aynı ada içerisinde üç farklı yapı nizamı ve kat adedi bulunmaktaydı. Yapılan düzenleme ile yerleşme bölgelere ayrılarak, her bölgenin yapı nizamı, yükseklikleri ve yoğunlukları dengelenmiştir (Anonim, 2016:1). Böylece gelecekte kentin farklı bölgelerinde, daha homojen yapı adalarının ortaya çıkacağı söylenebilir.

3.2.3. Ulaşım Yapısındaki Değişim

Kentsel ulaşım sisteminin yollar, taşıtlar ve terminaller olmak üzere üç temel bileşeni vardır. Toplumsal özelliklere göre değişmesine karşın kentsel alanda bütün arazinin ortalama %30'u ulaşım sistemi tarafından kullanılır (Kılınçaslan, 2012:50). Bu karmaşık ve önemli sistemin değişmesi üzerinde çok sayıda faktör etkili olmaktadır. Kentsel ulaşımında akım yoğunluğu, kentsel arazi kullanım türlerinin birbirleri ile olan etkileşimleriyle farklılık göstermektedir. Dolayısıyla arazi kullanımındaki değişim, kentsel ulaşımın değişmesinde öncül faktör olarak belirlemektedir.

Elazığ kentinde kentsel ulaşım ağının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde fonksiyonel arazi kullanımının yanında nüfus yoğunluğu, bireysel araç sahipliği, jeomorfolojik özellikler, drenaj ağı, demiryolu, kentsel eşikler gibi çok sayıda değişken belirleyici olmaktadır. Kentin ilk ulaşım ağı henüz ovaya inmeden önce çevre vilayetlerle bağlantısını sağlayan çevre yolları ile Harput'a ulaşan yoldan oluşmaktadır. Harput yolu'nun Çarşı ve Sarayatık mahallelerine bağlantısı ile başlayan kent içi ulaşım ağı, İstasyon ve Gazi caddelerinin oluşması ve Elazığ-Keban, Elazığ-Malatya, Elazığ-Diyarbakır çevre yollarının bu caddelerle birleşmesi ile kentin ana ulaşım omurgası belirlemiştir.

Şekil 13: Elazığ Kent İç İ Ulaşım Haritası (2018)

İl genelinde artan araç sahipliği özellikle Elazığ kentinde trafik yoğunluğunun hızla artmasına neden olmaktadır. Ulaştırma istatistiklerine göre 1994 yılında il genelinde 16 bin kayıtlı otomobil ve toplam 26 bin civarında araç bulunurken, 2017 yılı itibariyle otomobil sayısı 67 bine ve toplam araç sayısı 118 bine ulaşmıştır (TÜİK, 2017-c).

Ana ulaşım ağı ortaya çıkmasından sonra kentin gelişimine paralel olarak yeni ana akslar ve bağlantılar ortaya çıkmıştır. Kentin karayolu ulaşım ağındaki değişimler şu şekilde sıralanabilir:

Trafik: Merkezde mevcut ulaşım bağlantılarının alternatif aksları bulunmamaktadır. Trafik kent merkezinde sıkışmaktadır ve nüfusunun artması ile birlikte bu trafik sıkışıklığı daha da artacaktır. Yerleşmede üretilen trafik yoğunluğu 2-3 aks üzerinde toplanmıştır. Bu trafiğin çoğunluğu da kent merkezini kullanmaktadır. Alternatif yol güzergâhlarına ve merkezin trafik yükünü azaltacak kuşak yollara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle doğu-batı akslarının olmayışı, bütün merkez trafiğinin Gazi Caddesinde toplanması sorun teşkil etmektedir (Anonim, 2016:10).

Elazığ şehrinde yıllara göre trafik kazalarının analiz edildiği bir çalışmada 1992 yılında 376 olan trafik kazasının, 2000 yılında 1055'e yükseldiği ve kentte meydana gelen kazaların şehrin birçok kesimine dağılmakla beraber yoğunluk merkezi iş sahasını ve resmi daireleri bünyesinde bulunduran merkez kesimi ve güneyde yer alan çevre yolunda olduğu belirtilmiştir (Karakaş vd. 2009:58-66). 2016 yılında yapılan başka bir çalışmada kentteki trafik kazalarının 2014 yılında 809, 2015 yılında ise 926 olarak gerçekleştiği ve birincil merkezi iş sahası ve yakınında gerçekleşen kazaların fazla olduğu ancak Hazardağlı ve Çaydaçıra kavşaklarının da önemli iki kara nokta olarak belirlendiği ifade edilmiştir (Çağlıyan ve Dağlı, 2016:680-681). Buradan hareketle kentin batıya doğru gelişimine bağlı olarak Hazardağlı ve Çayda Çıra kavşaklarının trafik problemleri için yeni düğüm noktaları olarak ortaya çıktığı belirtilebilir.

Yerleşme ve ulaşım: Elazığ kentinin kuruluşunda en önemli etkenlerden birisi, eski yerleşim yeri olan Harput'a göre ulaşım rahatlığıdır. Ovada D-B ve K-G istikametli iller arası ulaşım hatları arasında önemli bir kesişim durağı olan Elazığ yerleşmesinin, yapısal özellikleri üzerinde ulaşımın etkisi önemlidir. Ovanın uzanışına da uygun olarak ortaya çıkan D-B yönlü ulaşım hatları kentin ana gelişim yönlerini oluşturmuştur. Nitekim bu lineer büyümeyi kontrol altına almak için K-G yönlü yeni akslar oluşturulmaktadır. Kentte 2009 yılına kadar ana ulaşım aksları kentin gelişimini kontrol ederken, yerleşmenin formu başlığında da belirtildiği üzere, bu tarihten itibaren yamaçlara ve Harput platosu yüzeyine yönelen yeni konut alanlarıyla bu etki nispeten azalmıştır. Ancak Güney çevre yolu ile eski çevre yolu (Elazığ-Malatya karayolu) arasında ve güneyinde kalan, konut stok alanları ulaşımın yerleşmenin büyümesi üzerindeki etkisini sürdürmesini sağlamaktadır.

Yerleşmenin merkezi Gazi Caddesi ve çevresinde sıkışmış, yapılaşmadan ve eşiklerden dolayı merkez yayılamamakta ya da gelişmemektedir (Anonim, 2016:10).

Karayollarının yapısı: Zübeyde Hanım Caddesinde olduğu gibi kentin bütün ana ulaşım akslarında trafik akım yoğunluğunun artmasının etkisiyle genişletme ve refüj çalışmaları en belirgin değişim olarak dikkati çekmektedir. Bu değişim özellikle birincil ve ikincil ulaşım akslarında, 2000'li yılların başından itibaren başlamış ve günümüzde de devam etmektedir.

Sokaklardaki en önemli değişim daha önce serilmiş asfaltın üstüne, parke taşı döşenerek değiştirilmesi ve kaldırımların belirgin hale getirilmesidir. Trafiğin düşük hızda seyretmesi, güvenli yaya trafiği ve görsel açıdan daha güzel olması nedeniyle tercih edilen bu değişime kentin farklı kesimlerinde rastlamak mümkündür. Bu tür sokaklar genellikle birincil, ikincil ve üçüncül ulaşım aksları dışında kalan yerlerde görülmektedir.

Yeni imar yolları: Eski Çevre yolu olarak hizmet veren Atatürk Bulvarı ve devamında Cahit Dalokay Bulvarı kent içinde kalması nedeniyle yapılan Güney Çevre Yolu Elazığ'ın D-B istikametinde devam eden iller arası taşımacılığın transit olarak gerçekleşmesini sağlamıştır. 2010 yılında trafiğe açılan Güney Çevre yolu ile kent içi ulaşımını rahatlatmasının yanında kentsel gelişim için önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir (Şekil 13).

2010 yılında Çayda Çıra mahallesinin K'inde yapımına başlanan ve daha sonra başka konutlarında hızla yapılmasıyla, önemli bir yerleşme alanına dönüşen bu kesimi kente bağlamak için, Üniversite içinden Mesire yerinin kuzeyinden geçen yol toprak yol genişletilerek ve düzenlenerek 2014 yılında trafiğe açılmıştır. Daha sonra Necmettin Erbakan Bulvarının yapılması ve 2017 yılında hizmete açılmasıyla TOKİ kesiminin doğusundan kente bağlandığı alternatif bir rota oluşturulmuştur (Şekil 13).

5'ten fazla yol güzergâhının kesiştiği ve trafik ışıklarının bulunmadığı kentin en büyük kavşağı olan itfaiye kavşağının yeni açılan Şehir Hastanesine ulaşmak için en önemli kesişim noktası olması nedeniyle giderek artan trafik yoğunluğunda muhtemel problemleri gidermek için köprülü veya altgeçitli kavşağa dönüştürülmesi zorunlu hale gelmiştir. Bunun yanında Şehir hastanesine daha hızlı erişim için yapımına başlanan kuşaklama kanalı'nın üstünün kapatılarak karayolu haline getirilmesiyle açılacak bulvar önemli bir alternatif rota olacaktır. Bu rotanın Safran, Fevzi Çakmak ve Yıldızbağları mahallelerinin orta kesimindeki kanal üstü sokaktan geçerek, Eski Askeri hastaneye ve buradan 8. Kolordu Komutanlığı içinden açılacak yeni bir cadde ile Veysel Karani caddesine bağlanması planlanmaktadır (Şekil 13).

Kavşak, altgeçit vd.: Kentin gelişimine paralel olarak yeni kavşaklar oluşturulmuş, bazı kavşaklar yoğun trafik nedeniyle alt geçitli hale dönüştürülmüştür. Bu dönüşümlerden ilki Çayda Çıra kavşağında 2013 yılında tamamlanarak açılan altgeçitle olmuştur. Kent içinde İstasyon caddesinde Bosna Hersek Bulvarı Altgeçidinin ve Kızılay mahallesindeki Kazım Karabekir caddesinde Kızılay Köprüsü Alt Geçidinin 2016 yılında tamamlanmasıyla hız kazanmıştır. 2017 yılında Cahit Dalokay Bulvarında İstasyon Kavşağındaki Altgeçit tamamlanmıştır. 2018 yılında ise kent içi ulaşımında en önemli düğümlerden biri olan Rüstempaşa mahallesindeki Orduevi kavşağında Hamza Yanılmaz Katlı Kavşağı yapılmıştır. Ayrıca kent içinden geçen demiryolu ile diğer kesim birleştirmek, böylece hemzemin geçitleri kaldırmak için Ataşehir mahallesinde İmam Efendi Bulvarı Üstgeçidi ile Aksaray Mahallesinde Çimento Fabrikasının KB'sında DDY Üstgeçidi 2018 yılında tamamlanmıştır.

Ataşehir mahallesinde Tofaş Kavşağı - Güney Çevre Yolu DDY Üstgeçidi devam etmektedir.

Malatya yolu üzerinde Hazardağlı ve Tofaş kavşağında ana yol için yapılması planlanan iki altgeçit projesi bu iki kesimde yaşanan trafik problemlerini azaltacağı düşünülmektedir.

Ulaşım sistemleri: İller arası yolcu trafiğinde havayolunun payı arttığı için son yıllarda şehirlerarası terminalin payı önemli ölçüde azalmıştır. Bu nedenle Otogar'ın Güney Çevre yolu üzerinde planlanan yerinde yapılması ve taşınması kısa vadede mümkün görünmemektedir.

Elazığ havaalanı Elazığ-Bingöl karayolu üzerinde Yazıkonak beldesinde 1940 yılında tamamlanmış ancak sivil uçuşlara açılması 1960 yılında gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise Elazığ-Diyarbakır karayolu üzerinde Yazıkonak'ın batısına taşınarak yeni yerinde uluslararası havalimanı olarak hizmete açılmıştır. Daha yüksek kapasiteye sahip yeni havalimanıyla hem iller arası hem de uluslararası yolcu trafiği önemli ölçüde artmıştır.

Kentin büyümesinde ve nüfus hareketlerinin artmasında 1934 yılında demiryolu hattının şehre ulaşmasının etkisi büyüktür. Günümüzde genellikle yük taşımacılığında kullanılan ulaşım sistemi, yolcu taşımacılığı için planlanan Malatya-Elazığ-Diyarbakır hızlı tren projesinin gerçekleştirilmesi ile tekrar kullanım trafiğinin artacağı söylenebilir.

Kent içinde kalan demiryolu hattı kent için antropojenik eşik özelliği göstermektedir. Yani kentin güneye doğru büyümesinde önemli bir engel konumundadır.

Ulaşım Projeleri: Kentteki ulaşım projelerinden ilki Güney Çevre yoluna paralel olarak yapılması planlanan Güney İmar Yoludur. İmam Efendi bulvarının doğusunda Aksaray Mahallesine doğru devam edecek bu yol Hicret ve Aksaray mahallesindeki kentsel dönüşüm çalışmalarına paralel olarak orta ölçek tamamlanacağı düşünülmektedir.

İkinci proje, Güney Çevre yolunun güneyindeki Yemişlik köyünün Güney Çevre yolu ile ve kentle bağlantısını kolaylaştıracak bulvar ile Aksaray ve Hicret mahallelerinin Güney Çevre Yolu bağlantısını sağlayacak çalışmalarıdır. Söz konusu projeler tamamlandığında kentin batısının ve doğusunun güney çevre yolu ile bağlantısı artacak; sonuçta Güney Çevre Yolunun kuzey ve güney kesimi boyunca yapılaşma hız kazanacaktır.

Üçüncüsü, kent için oldukça önemli Kuzey çevre yolu projesidir. Harput platosundan Kuzova'ya ve Malatya karayoluna bağlanması planlanan yol 2. Organize Sanayisi projesiyle paralel olarak tamamlanacağı düşünülmektedir. Kuzey çevre yolu tamamlandığında buna paralel olarak devam ederek bağlanan Kuzey İmar yolunun yapılacağı, imar planında gösterilmektedir (Şekil 13).

Dördüncüsü ise kentin doğu-batı bağlantısının zayıf olması nedeniyle Yunus Emre Bulvarı, Gazi Caddesi ve Vali Fahribey Caddesine alternatif yeni bir rota oluşturulmasıdır. Bunun için mevcut DSİ bölge müdürlüğü içinden geçecek ve Zübeyde Hanım caddesine paralel olan bir bulvarın açılması planlanmıştır.

3.2.4. Fonksiyonel Arazi Kullanımındaki Değişim

Demografik kentleşmeye bağlı olarak büyüyen yani planlı bir kentleşmenin olmadığı yerleşmelerde en önemli problemler fonksiyonel arazi kullanımıyla ilgili hususlardan kaynaklanmaktadır. Mekanın optimum kullanımı için nasıl düzenlendiği ve nasıl düzenleneceği çok önemlidir. Bu düzenin ortaya çıkması üzerinde, planlar kadar insanların talep ve beklentileri de etkili olmakta ve değişmektedir.

Elazığ şehrinde değişen mekânsal örüntüleri ve bunlardaki değişimi anlamak için her bir fonksiyon alanı ile ilgili dikkati çeken örnekler şunlardır:

Merkezi İş Alanı: Kentin nüvesini oluşturan Çarşı, Sarayatık ve çevresindeki mahalleler genel olarak konut+ticaret alanı olarak kullanılmakta aynı zamanda birincil merkezi iş alanına karşılık gelmektedir (Şekil 14).

2000'li yıllardan itibaren şehrin batıya doğru belirgin olarak büyümesi ile birlikte Elazığ-Malatya karayolunun (eski çevre yolu) Çayda çıra kavşağından sonraki bölümünde yeni bir iş ve ticaret merkezi oluşmuştur. İkincil merkezin büyümesini bu kesimdeki hızlı nüfus artışı ile birlikte yeni hizmet alanlarına duyulan ihtiyaç teşvik etmiştir. 2004 yılından sonra İmam Efendi Bulvarı üzerinde açılan yeni hizmet alanları, Hazardağı kavşağındaki yeni iş ve ticaret alanları ve 2014 yılında bu hat üzerinde açılan alışveriş merkezi ile birlikte giderek gelişen bu alan artık kentin ikincil merkezi iş sahası görünümüne ulaşmıştır. Bu hat kesintili olarak Hilalkent toplu konutlarına kadar devam etmektedir. Böylesine belirgin bir lineer özellik kazanmasında birincil merkezi iş sahasında ticarethane fiyatlarının yükselmesi ve daha geniş mekâna ihtiyaç duyan mobilya ve benzeri yapıların kent merkezinin dışında ancak ulaşımı kolay olan bu kesimi seçmeleri etkili olmuştur. Yani iş ve ticaret türlerinin yer seçiminde değişen yapı, arazi kullanımında da değişime neden olmuştur. Bu dönüşüm devam etmektedir.

2004 yılında Elazığ-Keban yolu üzerinde açılan ilk AVM sonrasında bu hat üzerinde üçüncü bir merkezi iş sahası nüvesi oluşmaya başlamış ancak yol üstünde konut+ticaret fonksiyonuna sahip yapıların yerine yalnızca konut işlevi olan 2-3 katlı konutların sıralanması ve Üniversite ile diğer resmi kurumlara ait geniş arazilerin sınır oluşturması nedeniyle gelişimini sürdürememiştir.

Resmi kurum alanları: Resmi kurumların konumlarında yaşanan değişikliklere bakıldığında, en önemli değişimin kent merkezi ve yakınındaki binaların ve hizmet alanlarının kent merkezinden çıkarılması olduğu görülmektedir. Böylece kent merkezinde ulaşım ve arazi kullanımında yaşanan problemleri gidermek hedeflenmektedir. Bu yer değiştirmelerden önemli olanları şu şekildedir:

2010 yılına kadar şehir merkezinde eski bir binada hizmet veren Belediye buradan Elazığ-Malatya karayolu üzerinde Cumhuriyet mahallesinin GD'suna taşınmıştır.

Akpınar mahallesinin batısında yer alan Elazığ PTT dağıtım ve toplama merkezi hizmet verdiği binanın koruma altına alınması ve fiziki koşullarının iyi olmaması nedeniyle güneyindeki alana yapılan yeni

park alanlarında yaşanan değişimde bu değişimin izlerini görmek mümkündür. Nitekim 2015 yılında açılan 21 hektar yüz ölçüme sahip Kültürpark ile Belediye'ye devredildikten sonra yapılan çevre düzenlemeleri ile hizmete açılan Fethi Sekin Parkı (Mesire) piknik alanları, çocuk parkları ve aktivite alanları ile bunu örneklemektedir. Kent parkları içinde dinlenme ve çocuk oyun parkı şeklinde daha sade rekreasyon alanlarının da önemli bir işlevi vardır. Bu kapsamda mahalle içlerinde yeni açılan küçük park alanlarıyla kentin yeşil alanlarında artış yaşanmıştır.

Birincil merkezi iş sahasının batıdaki sınırında yer alan ve 1964 yılında hizmete açılan Ahmet Aytar Kapalı Spor Salonu 2013 yılında yıkılarak, Cumhuriyet Mahallesi'nin batısında Hazardağlı caddesi üzerine taşınmıştır. Eski kapalı spor salonunun yerinde ise 2014 yılında Ahmet Aytar Meydanı kullanıma açılmıştır. Eski kapalı spor salonunun karşısında yer alan İller bankası (İlbank) 2014 yılında Yeni Belediye Binasının kuzeyine taşınmıştır. Ancak eski bina günümüzde de Valilik Ek Hizmet binası olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

2018 yılında Doğukent mahallesi'nin GD'sunda açılan 15 Temmuz Şehitleri Kapalı Spor Salonu D-B istikametli uzanan kentin, doğu kesiminde bu ihtiyacı gören önemli bir değişim olmuştur.

Ticaret alanları: Kent içinde farklı kesimlere dağılmış olan galericilerin kentin GB'sında güney çevre yolu üzerine taşınması bazı iş alanlarındaki toplulaşmaya güzel bir örnektir. Bu durum eski çevre yolu üzerinde toplanan mobilyacılar da görülmektedir. Araba satış mağazaları da kente fazla uzak olmayan çevre yolları üzerinde özellikle 2000'li yıllardan sonra toplanmaları yine bu olguyu örneklemektedir.

Sanayi alanları: 1973 yılında yapılan Küçük Sanayi Sitesi günümüzde de aynı yerinde hizmet vermekte ancak kent içinde kalması nedeniyle yeri değiştirilmesi planlanmaktadır. İmar planında yeni yeri, Güney Çevre Yolu'nun başlangıç kesiminde, Meryem Dağı etekleri üzerindedir. Bu yer seçiminde hem kolay ulaşım, hem de yakınındaki Galeriler sitesinin bulunması etkili olmuştur.

Hicret mahallesinde Demiryolu kenarında 1952 yılında kurulan Tuğla fabrikası kent içinde kalması nedeniyle ve Güney çevre yoluna açılacak yeni bulvar için yıkımına başlanmıştır. Fabrikanın yerinde hemzemin geçit yerine, köprülü kavşak yapılarak bağlantının tamamlanması planlanmaktadır. Benzer bir durum Aksaray mahallesinde yine kent içinde kalan ve hava kirliliğine neden olan Çimento fabrikası için de geçerlidir. Ancak bu fabrikanın buradan kaldırılması ile ilgili yasal problemler devam etmektedir.

Konut alanları: Kent içindeki arazi kullanımındaki en önemli değişim yerleşme başlığında ifade edildiği üzere konut alanlarının dönüşüm sürecidir. Ayrıca kentin yerleşim alanı içindeki boş alanların hızla fonksiyonel kullanıma dâhil olması bir diğer önemli değişimdir. Daha önce kullanılmayan veya tarım alanı olan bu araziler imara açılarak genellikle yeni konut alanlarına dönüşmektedir. Bu husus kent merkezi yakın çevresinden başlamak üzere kent periferisinde yoğunluğu artan bir değişim sürecidir. Örneğin Ataşehir ve Süsürü mahallelerinin güney kesiminde, Cumhuriyet ve Abdullah paşa mahallelerinin kuzey kesiminde, Esentepe ve Yıldız bağları mahallelerinin ana yollara yakın kesimlerinde bu değişim daha fazla dikkati çekmektedir.

Konut alanlarındaki değişimin yönü açısından bakıldığında ise 2018 yılı Çevre düzeni planına göre Çaydağra mahallesi'nin Şahinkaya köyüne kadar arasındaki alan, Zafran mahallesi ile Harput yolu (Ahmet Kabaklı Blv.) üzerindeki Askeri alana kadar yamaçlar, Hilalkent mahallesi'nin yakın çevresi, Meryem Dağı KB ve B etekleri, Güneyçevre yolu K ve G kesimi, Aksaray ve Kızılay mahallelerindeki boş araziler, Karşıyaka ve Çatalçeşme mahallelerinin D kesimi yeni yerleşme alanları olarak gösterilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

Sağlık Alanları: Fevzi Çakmak mahallesi'nin GB'sında Harput Devlet hastanesi ile yakınındaki Eğitim ve Araştırma hastanesinin kapatılarak, 2018 yılında açılan Şehir hastanesine taşınması yine önemli bir değişimdir. Şehrin merkezine çok yakın bir konumda yer alan bu iki hastane hem yakın çevresi için hem de Üniversite hastanesine bağlanan Yunus Emre Bulvarı için önemli bir ticari çekim merkezi durumundaydı. Ancak kentin doğu sınırına doğru taşınması bu kesimdeki ticaret alanları için günümüzde önemli bir probleme dönüşmüş durumdadır.

3.2.5. İktisadi Yapıdaki Değişim

Kent ekonomisindeki en önemli unsurları arazi kullanımı ile birlikte yer seçimi kararları, konut piyasası, sanayi, ulaşım, ticaret ve merkezi iş sahaları, turizm, tarım ve madencilik oluşturmaktadır. Bunların hepsi bütün kentlerde ekonomiyi etkileyen unsurlar olmamakla birlikte ekonomideki önem dereceleri de aynı değildir.

Elazığ kentinde farklı ekonomik sektörlerde birbirleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Genel görünüm: Kentte günümüzde üretime yönelik sektörler fazla gelişmemiştir. Hizmetler ve ticaret sektörleri ön planda olmasına karşılık, imar hareketleri ile rant elde etme, yerleşmedeki en önemli gelir kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle sürekli plan (imar planı, revizyon imar planı) değişiklikleri yapılmaktadır (Anonim, 2016:17). Kentteki iktisadi yapının mevcut durumu, değişimin yönetilmesinde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Anadolu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi güçlenen ve artan orta sınıf'ın talepleri ile yerel ve ulusal aktörlerin müdahaleleriyle bu yapının giderek değişeceği öngörülmektedir.

İktisadi faaliyet grupları: Elazığ kentinde çalışanların sektörel dağılımında, hizmet sektörünün payı çok önemlidir. 1990 yılından, 2016 yılına kadar hizmet sektörünün payı %82 olarak kalmıştır. Tarım ve sanayi sektöründe de oransal açıdan önemli bir değişim görülmemiştir. Tarım'da %5 civarında olan çalışan sayısı oranı, sanayi'de %13 civarındadır. Sayısal olarak 1990 yılında tarım sektöründe 2 bin civarındaki çalışan sayısı, 2016 yılına 3300'e; sanayi sektöründe 5600'den 7300'e ve hizmet sektöründe çalışan sayısı 35 bin'den 48 bin kişiye yükselmiştir (Tablo 4). İktisadi faaliyet gruplarında orta vadede değişime neden olabilecek en önemli faktör 2.Organize Sanayi Bölgesinin açılması olacaktır.

Türkiye genelinde ortalama işgücüne katılma oranı 2008 yılı itibariyle %47 iken Elazığ ilinde %40, işsizlik oranı ise ülke genelinde %10,4 iken, Elazığ ilinde %15,5'tir. 2013 yılında ise işgücüne katılma oranı ülke genelinde %50'ye yükselmiş Elazığ ilinde ise %53 ile ülke geneli ortalamasının üzerine çıkmıştır. İşsizlikte ise ülke genelinde %8,8 iken Elazığ il genelinde %7,8'e gerilemiştir (TÜİK, 2008-2013).

Tablo 4: Elazığ Şehrinde Nüfusun İktisadi Faaliyetlerine Bölünüşü

1990	Toplam	%	2000	Toplam	%	2016	Toplam	%
Tarım	2.019	4,8	Tarım	1.709	3,4	Tarım	3277	5,5
Sanayii	5.603	13,2	Sanayi	5.268	10,4	Sanayi	7805	13,2
Hizmet	34.797	82	Hizmet	43.465	86,2	Hizmet	48195	81,3

Kaynak: 1990 ve 2000 yılları TÜİK-Genel Nüfus Sayımları, SGK, 2016

Sanayi: Kentte 1990'lı yıllarda istihdam ve üretim bakımından en büyük işletmeleri Kamu yatırımları oluşturmaktadır. Bunlar; Elazığ Çimento, Şeker Fabrikası, Eti Krom, Maden Eti Krom, Elazığ Şarap Fabrikası, Sivrice Gübre Fabrikası ve çok ortaklı yatırım olan Keban Holding ve bağlı işletmeleri (Keban Plastik, Ağın Deri, Elazığ Beton)'dir. 2000'li yıllarda ise kamunun yerini kısmen özel sektör almaya başlamıştır. Bu dönemde kamu yatırımları olan Etikrom, Şeker Fabrikası, Şarap Fabrikası, Elazığ Çimento ile birlikte Alacakaya Mermer, Şarkgaz, Elteks, Akra İplik ve madencilik ile taahhüt işleri yapan firmalar öne çıkmıştır. 2010 sonrasında ise kamuda Elazığ Şeker Fabrikası haricinde kamu üretim ve istihdam yatırımı kalmamış, bunun yerini özelleştirilen Elazığ Çimento, Elazığ Ferrokrom işletmeleri ile birlikte yeni özel sanayi yatırımları almıştır (ETSO, 2018). 2010 yılından sonra görülen bu değişimde, 2008 yılında açılan Birinci Organize Sanayi bölgesinde kurulan fabrikaların rolü önemlidir. Bu fabrikalar kent için, hem çalışma ortamı sağlamış hem de kentin ihracat değerleri yükselmiştir.

Elazığ Ticaret ve sanayi odasına kayıtlı şirketlerin sayısı 1990 yılından günümüze artış eğilimindedir. Bu artış özellikle limited şirketlerin sayısında daha belirgindir. Gerçek kişi tipindeki şirketlerin bir bölümünün daha kurumsal bir yapıya kavuşmak bu yapıya dönüşmelerinin yanında yeni açılanlarla birlikte 299'dan 2874'e yükselmiştir. Kooperatiflerin sayısında 2000'li yıllarda görülen artış yapı kooperatifi türünde iken, günümüzde teşviklerin de etkisiyle tarımsal kooperatiflerdir. Kollektif şirketler

Elazığ'da aynı sermaye grubuna ait şirketler grubu şeklinde faaliyet gösteren firmalardır. Bu firmaları sayısı 2010 yılında 42 iken, günümüzde 3'e kadar gerilemiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Elazığ İlinde Şirketlerin Türlerine ve Yıllara Göre Sayıları

Şirket Tipi	1990	2000	2010	2018
Anonim Şirketi	147	211	568	568
Gerçek Kişi	2663	2893	2882	1676
Kollektif Şirket	0	43	42	3
Kooperatif	257	390	26	125
Limited Şirket	299	989	1316	2874
Diğer	1	4	13	13
Toplam	3.367	4.530	4.847	5.259

Kaynak: Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası (2018)

Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı toplam 621 işletmenin 205'i (ildeki işletmelerinin % 33'ü) "Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı" alanında faaliyet göstermektedir. Bu faaliyet alanını sırasıyla 73 işletme (%11,8) ile "Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerin İmalatı" ve 66 (% 10,6) işletme ile "Mobilya İmalatı; Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer İmalatlar" takip etmektedir. Elazığ'da işletmelerin ölçeksel dağılımına bakıldığında işletmelerin %62 civarı 1-9 kişi arasında istihdam sağlayan küçük firmalarken, %35 civarı 10-49 arası kişiyi istihdam eden orta büyüklükte firmalardır. 50-249 kişi arasında istihdam sağlayan büyük işletmelerin oranı ise % 3'tür (ETSO, 2018).

İl ve kent ekonomisinde en önemli unsurlardan biri Organize Sanayi Bölgesidir. 1.Organize Sanayi Bölgesi Elazığ-Bingöl karayolu üzerinde yer almaktadır. Ayrıca kentin KB'sında Körpe köyü yakınlarında yapılması planlanan, İkinci Organize sanayi bölgesinin orta ölçekte kent ekonomisine önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1973 yılında Küçük Sanayi Sitesi zaman içerisinde özel araç sahipliğinin artmasıyla birlikte kentsel ekonomiye katkısı artmıştır. Küçük Sanayi Sitesi 1049 işyeri kapasitelidir ve yaklaşık 5000 kişiye iş olanağı sağlamaktadır. Bu site mevcut yerinden Yeni Çevre Yolu'nun KB'sına taşınması planlanmaktadır. Böylece eski site yerinin, konut alanlarına dönüştürülmesi ve açılacak yeni sanayi sitesinin modernize edilmesi ile kent ekonomisine olan katkısını arttırması hedeflenmektedir. Kentte 2000'li yıllarda Elazığ Bingöl Yolu üzerinde, faaliyet göstermeye başlayan II. Küçük Sanayi Sitesi 202 işyeri kapasitelidir. Yeni açılan site ile birlikte bu sektörde çalışan sayısında artış yaşanmıştır.

Ticaret: İl düzeyinde gerçekleşen ekonomik gelişmenin, kent ekonomisine olan katkısı önemli olduğundan il genelindeki ithalat ve ihracat verileri değerlendirildiğinde ihracatta en fazla artış madenciliğin etkisiyle 33 kat artış gösteren ilk grup yer alırken, toplam ihracatta en fazla paya sahip ikinci grupta demir-çelik ana sanayi ürünleri gelmektedir. İhracatta yaklaşık 13 kat artış yaşanmış, 24 milyon \$'dan 321,5 milyon \$'a yükselmiştir. İthalatta 2002 yılında en fazla plastik hammadde ile ağır teçhizat makineleri toplam ithalatın yarısını oluştururken, 2017 yılında bütün ürün gruplarında yaşanan artışın yanında en çok ithal edilen ürün türleri arasında elektronik malzemeler, yarı mamul ahşap ürünleri ile plastik hammaddeler yine toplam ithalatın yarısını oluşturan ürünler olmuştur. Bu dönemde ithalat yaklaşık 7 kat artarak 11,5 milyon \$'dan 77 milyon \$'a yükselmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Elazığ İlinin Ürün Gruplarına Göre 2002 ve 2017 Yıllarındaki İthalat-İhracat Miktarları (\$)

Ürünler	İhracat 2002	İhracat 2017	Değişim %	İthalat 2002	İthalat 2017	Değişim %
Tarım-Hayvancılık-Madencilik-Tekstil	4.270.491	147.754.383	3.360	1.787.680	10.210.444	471
İmalat Sanayi ve Makineler	19.935.842	172.281.744	764	9.465.106	30.294.489	220
Elektrik-Elektronik-Mobilya vd.	121.905	1.559.661	1.179	245.818	36.823.296	14.880
Toplam	24.328.238	321.595.788	1.222	11.498.604	77.328.229	573

Kaynak: TÜİK, 2017-e, Dış Ticaret İstatistikleri

Konut ve arsa piyasası: Kent ekonomisindeki önemli unsurlardan biri olan konut piyasasındaki değişim ise 1980'lerden ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren daha hızlı bir değişim süreci yaşamıştır. Bu değişim üzerinde inşaat/pazarlama firmaları, yönetim organları, arazi sahipleri, spekülörler, emlak acenteleri ve tüketiciler gibi çok sayıda farklı unsur etkili olmaktadır. Ancak esas değişken tüketicilerde başlamaktadır. Tüketiciler ise yaşam kalitesini arttırmak, kendisine ait bir konut edinme isteği veya zorunlu nedenlerle (afet, kira bedeli vb.) konut piyasasını canlı tutmaktadır.

Yerleşmede işlev alanlarına verilen yoğunluğa bağlı olarak TAKS ve KAKS ve bina yükseklik hakları fazlalaştıkça arsadan maksimum kar sağlanacağı için fiyatlarda o ölçüde yükselmektedir. Bu durumun aksine parselde büyük yapılaşma şartının sınırlandırıldığı bölgelerde, yüksek altyapı giderleri ve kullanım zorlukları arsa fiyatlarını düşürmektedir. Örneğin Çayda Çıra kavşağında daha önce lojman ve kamusal alan olarak kullanılan boş parseller, merkezi konumu nedeniyle yüksek fiyatlı olarak satışa çıkarılmış ancak düşük kat sayısı verildiği için satılamamıştır.

Konut piyasasında kentin gelişme akslarındaki mahallelerde konut fiyatları yüksek, satılık konut sayısı da daha fazladır.

Konut satış istatistikleri incelendiğinde merkez ilçede 2015 yılında 9260, 2016 yılında 9348 ve 2017 yılında ise 10210 konut satışı gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017-f). Bu değerler konut satışlarında artış eğiliminin olduğunu göstermektedir.

Konut piyasasında Emlakların son 4 yıl içinde çeşitli faktörlere bağlı olarak hesaplanan bir indekste (Sahibinden.com, 2018) konutların m² fiyatları ortalama %41 oranında artış gösterirken mahalle bazında Üniversite, Sürsürü, Ataşehir ve Çayda Çıra mahallelerinde ortalamanın üzerinde bir artış yaşandığı görülmektedir.

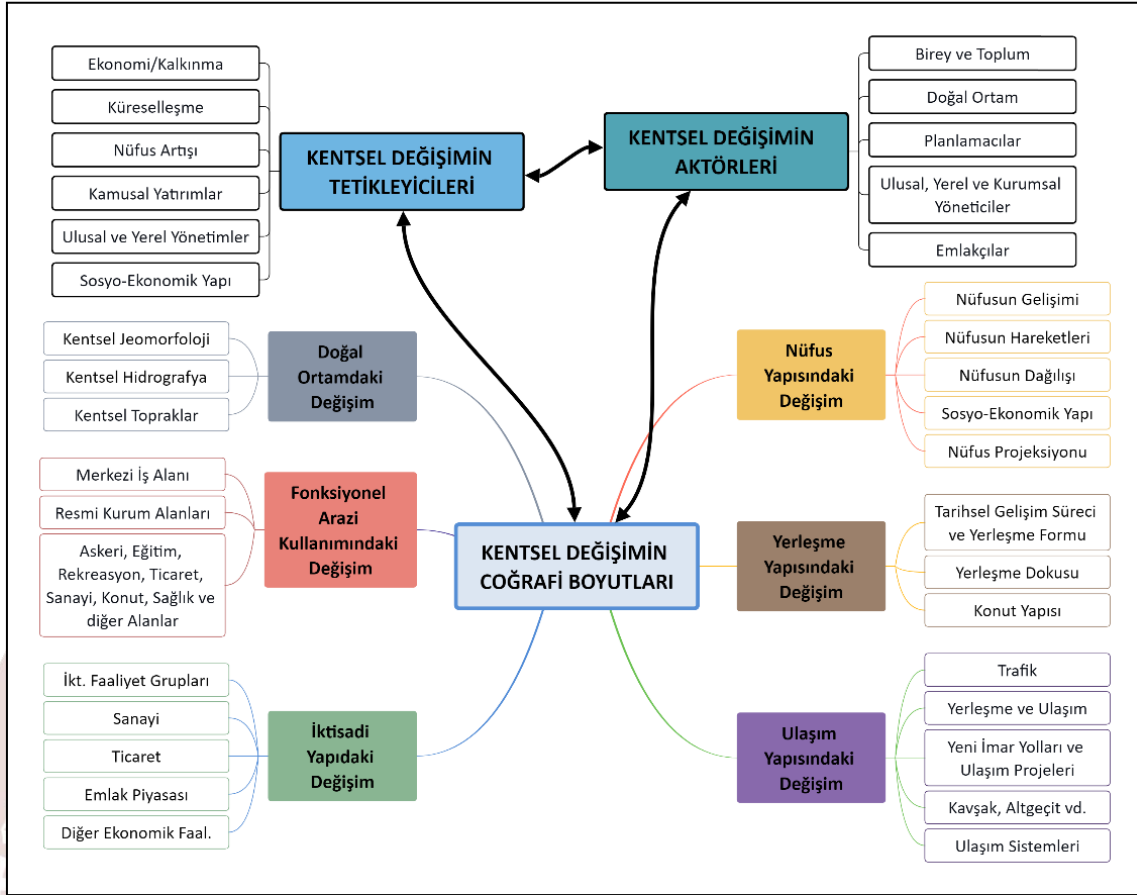
Arsa piyasasında ise kentin gelişme akslarının yanında, kamusal yatırımlar, yeni ulaşım ağları, uygulanacak projeler gibi unsurlar satış hareketliliği oluşturmaktadır.

Turizm: İl düzeyinde görülen ekonomik değişimlerden biri gelen turist sayısındaki artıştır. 2012 yılında 68 bin'i yerli, 1200'ü yabancı turist Elazığ ilinde konaklamış sonraki yıllarda sürekli artış eğilimini sürdürerek 2017 yılında 174 bin'i yerli, 3500'ü yabancı turist'e ulaşmıştır (Elazığ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017).

4. SONUÇ

Kentsel değişim, Elazığ örneğinde kentsel değişimin coğrafi boyutları ile bunları etkileyen, kentsel değişimin tetikleyicileri ve kentsel değişimin aktörleri olarak gruplandırıldı. Kentsel değişimin tetikleyiciler arasında lokal, bölgesel ve ulusal ölçekte etkili olan temel faktörler olarak belirmektedir. Kentsel değişimin aktörleri arasında ise yöneticiler, planlamacılar, emlakçılar dışında doğal ortam ifade edilmiştir. Doğal ortam arasında birey/toplum gibi hem etkileyen hem de etkilene bir aktör olarak burada belirtilmesi gerekli görülmüştür. Kentsel değişimin coğrafi boyutları ise doğal ortam, nüfus, yerleşme, ulaşım, arazi kullanımı ve iktisadi yapı olmak üzere altı coğrafi boyut ve bunların alt başlıkları halinde değerlendirilmiştir. Söz konusu unsurlar birbirlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen kompleks bir ilişki ağına sahiptir. Ancak bu çalışmada hedef bu etkileşim sürecini açıklamaktan ziyade sınıflandırmak ve değişimi ifade etmek olmuştur (Şekil 15).

Şekil 15: Kentsel Değişimin Coğrafi Boyutları

Doğal ortamdaki değişim göstergeleri arasında yamaçlarda ve plato yüzeylerinde degradasyonunun artması ile ovanın büyük oranda yerleşme alanına dönüşmesi dikkati çekmektedir. Ayrıca yerleşme alanları için ve özellikle yeni yol yapımına yönelik olarak vadilerin doldurulması önemlidir. Sel ve taşkın riskini azaltmak için drenaj ağının düzenlenmesi, yeni rekreasyon alanlarının açılması ve ağaçlandırma alanlarında yapılan çalışmalar doğal ortam kapsamında tespit edilen diğer değişikliklerdir. Nüfus yapısındaki değişim göstergeleri açısından şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Nüfusun gelişimi açısından 1950'ye kadar durağan artış dönemi, 1950 ile günümüz arasında ise dinamik artış dönemi yaşanmıştır. Kent nüfus günümüzde 400 bin'e yaklaşmıştır ve kentte gününbirlik/mevsimlik olarak gelenler de dâhil edildiğinde, il nüfusunun yaklaşık dörtte üçünün yaşadığı söylenebilir.

Nüfusun hareketleri bağlamında 0-4 yaş grubundaki artış doğal nüfus artış hızının yükseldiğini, yetişkin nüfusta önceki dönemlere göre gerçekleşen büyümenin fazlalığı pozitif göç hızının yaşandığını göstermektedir.

Nüfusun dağılışı bakımından genel olarak tüm mahallelerde yaşanan nüfus artışı, ağırlıklı olarak kentsel gelişim aksı olan B-KB kesimindeki mahalleler ile Şehir hastanesinin yapımına bağlı olarak D kesimdeki mahallelerde daha fazladır. Özellikle yarı kırsal ve kırsal özellikler gösteren mahallelerde ise nüfusta azalma yaşandığı gözlenmektedir.

Sosyo-Ekonomik Yapıda 1990-2018 yılları arasında nüfusun iktisadi faaliyet gruplarına göre oransal olarak önemli bir değişim yaşanmamakla birlikte niceliksel artış tespit edilmiştir. Ortalama hane halkı büyüklüklerinde azalma ve evlilik sayısında artış yaşanmıştır.

Nüfus projeksiyonu hesaplamalarına göre kent nüfusunun gelecekteki nüfusu, mevcut nüfus artış eğilimine göre pozitif bir seyirdedir. Buna göre 2020 yılında nüfusun ortalama 402 bin'e ulaşması beklenirken, 2030 yılında 481 bin'e ve 2050 yılında 682 bin'e ulaşması öngörülmektedir.

Yerleşme yapısındaki değişim göstergeleri açısından şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Tarihsel Gelişim Süreci ve Yerleşme Formu özelliklerine bakıldığında kent bulunduğu jeomorfolojik birimin yani Elazığ ovasının şeklini alan lineer bir yapıdadır. Günümüzde daha kompakt bir şehir olması için K-G yönünde gelişmesi teşvik edilmektedir. Kent ağırlıklı olarak periferik büyümenin gerçekleştiği kentte sıçramalı büyüme (kentsel saçaklanma), içe doğru yığılma ve lineer büyüme şekillerinin hepsini farklı ölçülerde göstermektedir.

Yerleşme Dokusu itibariyle kentin gelişim süreciyle ilişkili olarak farklı dönemlerde ortaya çıkan mahalleler benzer dokusal özelliklerle göstermektedir. Böylece kentin dokusal yapısının nasıl değiştiğini incelemek mümkün olmaktadır. Örneğin kentin ilk nüvesinin yer aldığı Çarşı mahallesi ve yakınındaki mahallelerde düzensiz geometriye sahip karmaşık parsel serileri görülürken, Ulukent mahallesi kentteki organik dokuyu ve kırsal karakterli konutları örneklemektedir. Bunun dışında farklı jeomorfolojik birimlerde ortaya çıkan mahallelerdeki dokusal yapı, diğerlerinden ayrılmaktadır.

Konut Yapısı ve Kat Sayısı açısından yeni inşa edilen konutların yapısal özelliklerinin birbirine oldukça benzerlik göstermesi, binaların kat sayısında jeomorfolojik konumunun ve MİA'ya göre konumunun etkili olması, binaların inşa hızının artması nedeniyle bitiş süresinin kısalması ve böylece yapılaşma hızının artması dikkati çekmektedir.

Ulaşım yapısındaki değişim göstergeleri açısından şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Trafik açısından kentin büyümesine paralel olarak akım yoğunluğunun artmasıyla birlikte birincil ve ikincil yollar genişletilmektedir. Merkezi iş sahası ve çevresinde fazla olan trafik kazaları son yıllarda Çayda Çıra kavşağı ve devamında ikincil iş merkezi olan Hazardağlı kavşağında artış göstermiştir.

Yerleşme ve Ulaşım açısından Elazığ kentinin kuruluşunda en önemli etkenlerden birisi, eski yerleşim yeri olan Harput'a göre ulaşım rahatlığıdır. Kentin büyümesi üzerinde de etkili olan bu unsur günümüzde de Güney çevre yolu ile eski çevre yolu (Elazığ-Malatya karayolu) arasında ve güneyinde kalan, konut stok alanlarına bağlı olarak yerleşme üzerindeki etkisini sürdürmektedir.

Yeni İmar Yolları bağlamında kentin lineer formu nedeniyle D-B yönlü ulaşım hatlarının yeterli gelmemesi yeni alternatif bağlantıların yapımını zorunlu kılmaktadır. Planlanan ve yapımı devam eden önemli akslar bu nedenle genellikle D-B yönlüdür.

Kavşak, Altgeçit vd. açısından kentin gelişimine paralel olarak yeni kavşaklar oluşturulmuş, bazı kavşaklar yoğun trafik nedeniyle alt geçitli hale dönüştürülmüştür. Özellikle kentin ortasında kalan ve belirgin bir eşik özelliği gösteren demiryolu hattının karayolu ulaşımına ve yerleşmeye olan etkisini azaltmak için K-G yönündeki yollar üzerinde alt geçit ve üst geçit çalışmaları yapılmıştır.

Ulaşım Sistemlerinde ise karayolları dışında kente 1934 yılında gelen demiryolu hattının, 1960 yılında sivil trafiğine açılan havayolu bağlantısı önemlidir. Havayolu yakınında yeni bir yerde pist ve terminal alanı yapılarak 2012 yılında uluslararası havalimanına dönüştürülmesi kentin önemli bir kapısı haline gelmesini sağlamıştır.

Fonksiyonel arazi kullanımında en fazla dikkati çeken değişim kent içinde kalan ve belirgin sınırlar oluşturan kamusal alanların kentin periferisine doğru taşınmasıdır. *Merkezi iş alanı* açısından kentin nüvesini oluşturan Çarşı, Sarayatık ve çevresindeki mahalleler genel olarak konut+ticaret alanı olarak kullanılmakta aynı zamanda birincil merkezi iş alanına karşılık gelmektedir. 2000'li yıllardan itibaren Elazığ-Malatya karayolunun (eski çevre yolu) Çayda çıra kavşağından sonraki bölümünde yeni bir iş ve ticaret merkezi oluşmuştur. Ayrıca rekreasyon alanları, eğitim alanları ve konut alanları gibi diğer unsurların sayıları arttığı için büyüme yaşanmıştır. Sağlık alanları açısından en önemli değişim ise Eğitim ve Araştırma hastanesi ile Harput devlet hastanesinin, kentin doğu sınırında Fethi Sekin şehir hastanesinin yapılmasıyla atıl vaziyete düşmesidir.

İktisadi yapıdaki değişim göstergeleri açısından şu sonuçlara ulaşılmıştır.

İktisadi Faaliyet Grupları açısından oransal olarak önemli bir değişim yaşanmamış niceliksel olarak sektörlerde artış gerçekleşmiştir.

Sanayi faaliyetleri bakımından kentte ilk olarak 1974'te açılan Küçük sanayi sitesi günümüzde de kent ekonomisine olan katkısı önemlidir. 2000'li yıllarda kentin dışında merkez ilçe sınırları içinde açılan 2. Küçük sanayi sitesi ile hız kazanan sektör, 2008 yılında açılan 1.Organize sanayi bölgesi ile gerçek anlamda sanayi tesislerine kavuşmuş böylece sektörün il ve kent ekonomisine olan katkısı artmıştır.

Ticaret özellikleri bağlamında organize sanayi bölgesinin etkisi önemlidir. Nitekim 2002 yılında il genelinde 24 milyon\$ olan ihracat değeri 2017 yılında 321 milyon \$'a yükselmiştir. Aynı şekilde ithalat değerleri de 11 milyon \$'dan 77 milyon \$'a yükselmiştir.

Emlak Piyasası açısından kent çevresindeki kırsal alanların tarımdan ziyade gayrimenkul piyasasında yatırım aracına dönüşmesi, konut ve arsa piyasasının kentsel büyümeye bağlı olarak hareketlilik göstermesi en önemli değişim olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akdemir, İ.O. (2013). *Elazığ'ın Kentleşme Sürecinin Coğrafi Analizi*, Elazığ: Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu (23-25 Mayıs 2013), Elazığ.
2. Akdemir, İ.O. (2014). Periferik Kentleşme Sürecinin Etkenleri: Elazığ Modeli, *Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 131-150.
3. Anonim (2016). *Elazığ (Merkez) 1/1000 Ölçekli Revizyon+İlave Uygulama İmar Planı Açıklama Raporu*, Elazığ.
4. Atasoy, A., Çitçi, M. D. (2009). Değişen İklim Koşullarının Elazığ Ovası ile Yakın Çevresinin Ekosistemine Etkileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(21), 33-51.
5. Camagni, R., Gibelli, M. C., & Rigamonti, P. (2002). Urban mobility and urban form: the social and environmental costs of different patterns of urban expansion. *Ecological economics*, 40(2), 199-216, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800901002543>, (25.2.2019).
6. Conzen, M.R.G. (1960). *Alnwick, Northumberland: a Study in Town-Plan Analysis*, London: Institute of British Geographers Publication.
7. Çağlıyan, A., Dağlı, D., Ayhan, G. (2016). Traffic Accident Analysis of the City of Elazığ by Geographical Information System, Provided in *GEOMED 4th International Geography Symposium (23 – 26 Mayıs)*, Antalya, Turkey.
8. David, H. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (1.basım). Çev.: Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
9. Elazığ Belediyesi (2017). <https://www.elazig.bel.tr/hamzabey-baraj-calismalarinda-son-ceyrek-haber-2472>, (17.12.2018).
10. Elazığ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2017). <http://elazigkulturturizm.gov.tr/TR,189484/istatistikler.html>, (10.08.2018).
11. ETSO, Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası (2018). Elazığ Ticaret ve Sanayi İstatistikleri. (Yayınlanmamış Rapor Elazığ).
12. FKA, Fırat Kalkınma Ajansı (2016). <http://fka.gov.tr/elazig-tanitim>, (16.10.2018).
13. Kahveci, G. K. (2018). *Kentsel Değişim ve Konut: Trabzon Yenimahalle Bahçelievler Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, (10.09.2018).
14. Karakaş E. (1999). Elazığ Şehri'nin Gelişmesi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 129-154.
15. Karakaş, E. (2008). Kentsel Gelişmede Konut Kooperatiflerinin Rolü Elazığ Örneği. V. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu (16-17 Ekim) 281-290*. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem5_27.pdf, (16.12.2018).
16. Karakaş, E., Arslan, H., Karadoğan, S. (2009). Elazığ Şehrindeki Trafik Kazalarıyla İklim İlişkinin Analizi. *Nature Sciences*, 4(3), 53-69, <http://dergipark.gov.tr/nwsanature/issue/10854/130562>, (17.12.2018).
17. Kaypak, Ş. (2013). Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 80-95,

- <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gumusgebs/article/download/5000006277/5000006749>, (05.08.2018).
- 18.Keleş, R. (2004). *Kentleşme Politikası*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- 19.Keyman F., Lorasdağı, B. (2010). *Kentler, Anadolu'nun Dönüşümü ve Türkiye'nin Geleceği*. İstanbul: Doğan Kitap.
- 20.Kılınçaslan, T. (2012). *Kentsel Ulaşım*. İstanbul: Ninova Yayınları.
- 21.Kopar, M. (2007). Cumhuriyetin İlanından Sonra Elazığ'da Yapılan Yatırım ve Harcamalar (1927-1950), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 301-314.
- 22.Lovra, E. (2016). Urban Tissue typology and urban typology (1868-1918). *Prostor*, 24(2), <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=bbe4d6a9-0b87-4722-bda8-b50f4d6745e2%40sessionmgr102>, (10.08.2018).
- 23.Mor, A., Çitçi, M. D. (2000). Elazığ Şehrinin Bir Semti Olan Aksaray Mahallesi'nin Kuruluşu Gelişimi ve Fonksiyonel Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- 24.Niemczynowicz, J. (1999). Urban Hydrology and Water Management, Present and Future Challenges, *Urban Water*, V.1/1, s.1-14., <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1462075899000096>, (02.05.2018).
- 25.Open Street Map (2018). Vektörel Türkiye Geneli Yol Verileri, <http://download.geofabrik.de/europe/turkey.html>, (5.7.2018)
- 26.Öz, T. (2015). *Elazığ'ın Kent Jeomorfolojisi*. (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (4.6.2018).
- 27.Sahibinden.com (2018). <https://www.sahibinden.com/emlak-endeksi>, (05.10.2018).
- 28.SGK, Sosyal Güvenlik Kurumu (2016). http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, (17.10.2018).
- 29.Smithers, J., Voscek, M. (2017). Urban Design Typology Analysis, 16 Ağustos 2018 tarihinde, http://www2.richmondgov.com/marketingMasterPlan/sites/default/files/Richmond300_UrbanDesignTypologyAnalysis_95Draft_171030.pdf, (16.8.2018).
- 30.Stiles R., Gasienica Wawrytko B., Hagen K., Trimmel H., Loibl W., Köstl M., Tötzer T., Pauleit S., Schirmann A., Feilmayr W. (2014). Urban Fabric Types and Microclimate Response-Assessment and Design Improvement, http://urbanfabric.tuwien.ac.at/documents/_SummaryReport.pdf, (13.08.2018).
- 31.Sunguroğlu, İ. (1958). *Harput Yollarında Cilt.1-2*. İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- 32.T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, K42 Paftası, Ankara, <http://mpgm.csb.gov.tr/malatya---elazig---bingol---tunceli-planlama-bolgesi-i-82187>, (16.10.2018).
- 33.TÜİK (1990-2000). Genel Nüfus Sayımları-Hanehalkı ve Konut Nitelikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusapp/idari.zul>, (4.6.2018).
- 34.TÜİK (1990-2000-b). Genel Nüfus Sayımı, 1990 ve 2000, Ekonomik Nitelikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusapp/idari.zul>, (17.10.2018).
- 35.TÜİK (2000-2017), Nüfus İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, (05.08.2018).
- 36.TÜİK (2008-2013). İşgücü İstatistikleri. 2008 ve 2013 yılları, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, (17.10.2018).
- 37.TÜİK (2017-a). ADNKS Göç İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=112&locale=tr>, (10.5.2018).
- 38.TÜİK (2017-b). Evlenme İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=112&locale=tr>, (21.5.2018).
- 39.TÜİK (2017-c). Ulaştırma İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=89&locale=tr>, (5.7.2018).
- 40.TÜİK (2017-e). Dış Ticaret İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (3.10.2018).
- 41.TÜİK (2017-f). Konut Satış İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=73&locale=tr>, (8.8.2018)
- 42.Tümertekin, E. (1997). *İstanbul İnsan ve Mekân*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- 43.Ünlü, T. (2006). Kentsel mekânda değişimin yönetilmesi. *Odtü Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(2), 63-92.

44. Whyte, W. H. (2000). The Social Life of Small Urban Spaces, Anthony M. Orum&Zachary P. Neal (Edt.), *Common Ground? Readings and Reflections on Public Space içinde*, s.32-39, (1.Baskı), Newyork-USA.
- 45.2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2985.pdf>, (17.12.2018).

TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ İLE MENŞEİ ÜLKE ETKİSİNİN SATIN ALMA KARARI ÜZERİNDEKİ ROLÜ: BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ'NDE BİR ARAŞTIRMA
THE ROLE OF CONSUMER ETHNOCENTRISM AND COUNTRY-OF-ORIGIN EFFECT ON PURCHASING DECISION: A RESEACRH AT BAHÇEŞEHİR UNIVERSITY

Cafer Şafak EYEL¹

ÖZET

Tüketiciler bir ürünü tercih ederken ürünün menşei ülkesine göre satın alma kararı verebilmekte ve kendi kültürü ile ekonomisini diğerlerinden üstün tutma eğiliminde bulunabilmektedir. Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin farklı ürün kategorileri hususunda satın alma kararı verirken, tüketici etnosentrizmi ve ülke menşeinin rolüne ilişkin algılamaları araştırılmıştır. Tüketici etnosentrizmini ölçmek üzere Sharma ve Shimp (1987) tarafından geliştirilen, CETSCALE ölçeği kullanılmıştır.. Menşei ülke etkisini ölçmek üzere Özmen (2004) tarafından geliştirilen Menşei Ülke Etkisi Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma Nisan-Mayıs 2018'de Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İngilizce) MBA programında öğrenim gören 221 yüksek lisans öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %46'sının düşük düzeyde, %43'ünün orta düzeyde etnosentrik eğilime sahiptir. Yerli ürün satın alma eğilimleri, yüksek etnosentrizm düzeyine sahip olanlar lehine farklılaşmaktadır. Menşe ülke etkisi, yüksek etnosentrizm düzeyine sahip olanlar lehine farklılaşmaktadır. Tüketici etnosentrizmi ile yaş arasında pozitif yönlü; aile aylık gelir durumu ve yabancı kültürlerle açık olma seviyesi arasında negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Tüketici etnosentrizminin yabancı kültürlerle yakınlık seviyesi, medeni durum ve cinsiyet değişkenleriyle ilişkisi konusunda anlamlı sonuca rastlanmamıştır. Katılımcıların yerli ürün tüketme eğilimleri, farklı ürün kategorileri çerçevesinde farklılaşmaktadır. Katılımcıların menşei ülkede gelişmişlik arayışları, farklı ürün kategorilerinde farklı seviyelerde gerçekleşmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Etnosentrizmi, Menşei Ülke Etkisi, Satın Alma Kararı, Bahçeşehir Üniversitesi.

ABSTRACT

Consumers can make purchasing decision according to country of origin while preferring for products, and have tendency to value their culture and economy above the others'. In this study, university students' perceptions towards the role of consumer ethnocentrism and country of origin when making purchasing decision on different product categories were investigated. To measure consumer ethnocentrism, CETSCALE developed by Sharma and Shimp (1987), and to measure country of origin effect, Country of Origin Scale developed by Özmen (2004) was used. The research was conducted between April-May 2018 with 221 MBA (English) students at Bahçeşehir University Graduate School of Social Sciences. %46 of the participants had low-level and %43 had mid-level of ethnocentrism tendency. Tendency for purchasing domestic products and country of origin effect differentiated on behalf of participants with high-level ethnocentrism. There was found positive relation of consumer ethnocentrism with age group, and negative relations with family monthly income status and openness level to foreign cultures. However, there were no significant relations found between consumer ethnocentrism and closeness level to foreign cultures, marital status and gender. Tendency to consume domestic products differentiated in different product categories, however development seeking in country of origin did not differentiate in different product categories.

Keywords: Consumer Ethnocentrism, Country of Origin Effect, Purchasing Decision, Bahçeşehir University

1. GİRİŞ

Günümüzde insanlar, dünyanın herhangi bir yerinde üretilmekte olan her türlü mal ve hizmete kolaylıkla erişebilmektedir. Zira günümüz şartlarında pazarlama ve satış faaliyetlerinin küresel ölçeğe taşınmış olmasından dolayı, yabancı firmalar diğer ülkelerin piyasalarına kolay bir şekilde girip üretim ve/veya

¹ Dr. Bahçeşehir Üniversitesi, safakeyel@gmail.com

satış aktiviteleri yürütebilmektedir. Ancak bazı firmalar, bu aktiviteleri yürütürken tüketici etnosentrizmi engeli ile karşılaşabilmektedir.

Tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde milli duygularının etkileri ile ilgilidir. Dolayısıyla tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin yabancı ürünleri satın almalarının sorumluluk ve ahlakılığı ile kendi ülkelerinde üretilen ürünlere yönelik sadakatleri üzerinde yoğunlaşmakta ve bu husustaki inançlarını yansıtmaktadır (Uzkurt-Özmen, 2004: 262). Tüketici etnosentrizmi yüksek düzeyde bulunan bireyler yerli ürünleri yabancı ürünleri nazaran daha çok tercih etme eğiliminde bulunmakta, böylece yerli işgücü ile milli ekonomiyi destekleyip koruyacaklarını düşünmektedirler. Etnosentrizm düzeyi yüksek olan bireyler yabancı ürünleri ülkeleri için bir tehdit şeklinde algılamakta olduklarından, yabancı ürünler ve firmalar hakkındaki tutumları da yerli ürünlere ve firmalara göre farklılık göstermektedir (Sharma-Shimp, 1987).

Bir ürünün hangi ülkede üretilmiş olduğu hususunda tüketicilere bilgi sağlayan menşei ülke etkisi ise satın alma kararı üzerinde etkisi bulunan önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir (Arı-Madran, 2011: 15). Tüketici etnosentrizmi ile menşei ülke etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu daha önce yapılan pek çok çalışmada tespit edilmiştir (Arı, 2007; Arı-Madran, 2011; Senir, 2014).

Bu çalışmanın amacı; teknolojik ürün, gıda ürünü ve giyim ürünü satın alma sürecinde yüksek lisans öğrencilerinin tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke etkisi konusundaki algılarının ölçülmesi olarak belirlenmiştir. Konu hakkında ülkemizde sınırlı sayıda bilimsel çalışma gerçekleştirilmiş olduğundan, bu araştırma neticesinde elde edilen bulguların, araştırmacılar ile uygulayıcılara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tüketici Etnosentrizmi

Özünde sosyolojik bir terim olan etnosentrizm, grup içi ve gruplar arası farklılıkları betimlemek üzere kullanılmaktadır (Saffu-Walker, 2005: 558). İlk defa Sumner (1906: 13) tarafından kullanılan etnosentrizm, kişinin kendisini kültür ve yaşam tarzı bakımından diğerlerine göre daha üstün olarak düşünme eğilimi şeklinde ifade edilmiştir. Hofstede (1984: 25) ise etnosentrizm kavramını, vir gruba ait özellikler veya ırkı diğerlerine göre abartılı olacak şekilde daha üstün olarak görme eğilimi şeklinde belirtmiştir.

Etnosentrizm kavramının pazarlama disiplinine entegre edilmesi neticesinde tüketici etnosentrizmi kavramı ortaya çıkmıştır (Akin vd., 2008: 245). Kavram ilk kez Shimp (1984) tarafından etnosentrizm ile pazarlama arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere kullanılmıştır. Bu bağlamda Shimp'e (1984: 285) göre tüketici etnosentrizminin temelinde, tüketicilerin kendi ülkelerinde üretilen ürünlerin mükemmel olduğuna dair olan inanç bulunmakta; yüksek etnosentrizm eğilimine sahip olan tüketiciler yerli ürün kullanımını desteklemekte ve yabancı ürün kullanımını ekonomik ve etik açılarından sorgulamaktadır. Sharma ve Shimp (1987: 29) ise tüketici etnosentrizmi kavramının, yerli ve yabancı ürünlere karşı tüketicilerin hislerini veya tüketim eğilimlerini yansıttığını ifade etmektedir.

Sinkovics ve Holzmüller (1994: 2-6) tüketici etnosentrizminin ana konusunun ürün olduğundan hareketle, ürün kategorisinin tüketici etnosentrizmi düzeyi üzerinde önemli bir etkisi bulunduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda, bazı durumlarda ürünün özellikleri tüketicilerin tercihlerini etnosentrizme kıyasla daha güçlü şekilde etkileyebilmektedir. Örnek olarak Rusya'da tüketim ürünleri açısından yerli ürünleri tüketme eğilimi yüksekken, dayanıklı tüketim malları açısından tüketici etnosentrizmi pek fazla etkili olmamaktadır.

2.2. Menşei Ülke Etkisi

Menşei ülke kavramı esasen ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Savaşın mağlup ayrılan Almanya'nın sanayisini cezalandırmak ve Avrupalı tüketicileri Alman ürünleri konusunda uyarmak üzere, Almanya'da üretilen tüm ürünlerin üzerine İngilizce "Made in Germany" yazısının yazılması zorunlu tutulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra bu cezalandırma Alman üreticiler için bir avantaja dönüşmüştür. Zira Alman mallarının yüksek kaliteye sahip olması nedeniyle "Made in Germany" yazılı ürünler uluslararası pazarlarda tüketiciler tarafından daha fazla talep görmeye

başlamıştır. Sonrasında diğer ülkeler de “Made in” yazısını kendi ürünleri için kullanmaya başlamışlardır (Han, 1989: 222-229).

Bu anlatılardan hareketle, menşei ülke kavramını Prendergast vd. (2010: 180) küresel pazarda rekabetçi konumu ve başarıyı etkileyici, güçlü bir imaj değişkeni şeklinde ifade etmektedir. Phau ve Prendergast (2000: 163) ise menşei ülkeyi, bir markanın konumlandırılmış olduğu veya şirketin ana merkezinin bulunduğu ülke olarak tanımlamaktadır. Menşei ülke etkisi kavramını ise Elliott ve Cameron (1994: 49) ürünün anavatanının tüketici karar verme süreci veya satın alma davranışı üzerindeki pozitif ya da negatif etkisi şeklinde ifade etmektedir. Özellikle 1990’lardan itibaren ürün değerlendirmesi konusunda menşei ülke bilgisinin sıklıkla kullanılmakta olduğundan hareketle, Dosen vd. (2007: 130) menşei ülke etkisinin dört temel nedeni bulunduğunu öne sürmüştür. Bunlardan ilki, son yıllarda küreselleşmenin etkisiyle tüketicilerin ülke menşei ve marka ismini kalite ve kabul edilebilirlik kriteri şeklinde algılamaya başlamış olmalarıdır. İkinci olarak, artan ürün karmaşası ve zorluklar neticesinde işletmelerin ürün ve satış konularında standartlaşmaya gitmeleri, bu neticede menşei ülke ve marka isminin önemlilik kazanmasıdır. Üçüncüsü, gelişmiş ülke menşei işletmelerin gelişmekte olan ülkelere girerken gelişmişlik sebebiyle rekabet üstünlüğe sahip olmalarıdır. Dördüncüsü ise, küresel kitle iletişim araçları vasıtasıyla tüketicilerin yabancı ürünlere yönelik olarak pozitif tutumlarında görülen artış şeklindedir.

2.3. Tüketici Etnosentrizmi ve Menşei Ülke Etkisi İlişkisi

Literatürde tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke etkisi arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında tüketicilerin yerli ürünleri, diğer bazılarında ise yabancı ürünleri tercih etme eğiliminde oldukları bulunmuştur (Özçelik-Torlak, 2011: 365).

Sharma ve Shimp (1987) etnosentrizm kavramı çerçevesinde ABD’li tüketicilerin yabancı ürün kullanımını ne derecede uygun ve etik bulduklarına ilişkin bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma neticesinde yazarlar, yüksek düzeyde etnosentrizm eğilimine sahip olan tüketicilerin, ulusal ekonomiye zarar vermesi ve vatanperver bir yaklaşım olmadığı gerekçesiyle, yabancı ürün kullanımını kesin olarak kabul edilebilir bulmadıklarını tespit etmiştir.

Haubl (1996: 76) tüketicilerin ülkeler hakkında kalıplaşmış birtakım yargıları olduğunu öne sürerek, bu bağlamda menşei ülkenin ürün değerlendirmeleri ve satın alma kararı üzerinde etkisi bulunduğunu belirtmiştir. Ha (1998: 22) yaptığı araştırma neticesinde, etnosentrizm eğilimi düşük olan tüketiciler için ürünlerin hangi ülkede üretilmekte olduğunun bir önem arz etmediğini, bu tip tüketicilerin ürünleri sadece fayda açısından değerlendirmekte olduğunu belirtmiştir. Yazar, bir ürünün menşei ülkesine karşı duyarlı olan tüketicilerin illa ki etnosentrik bir eğilime sahip olmak zorunda olmadığını; ancak etnosentrik tüketicilerin ürünlerin menşei ülkesine oldukça duyarlı olduklarını ifade etmiştir.

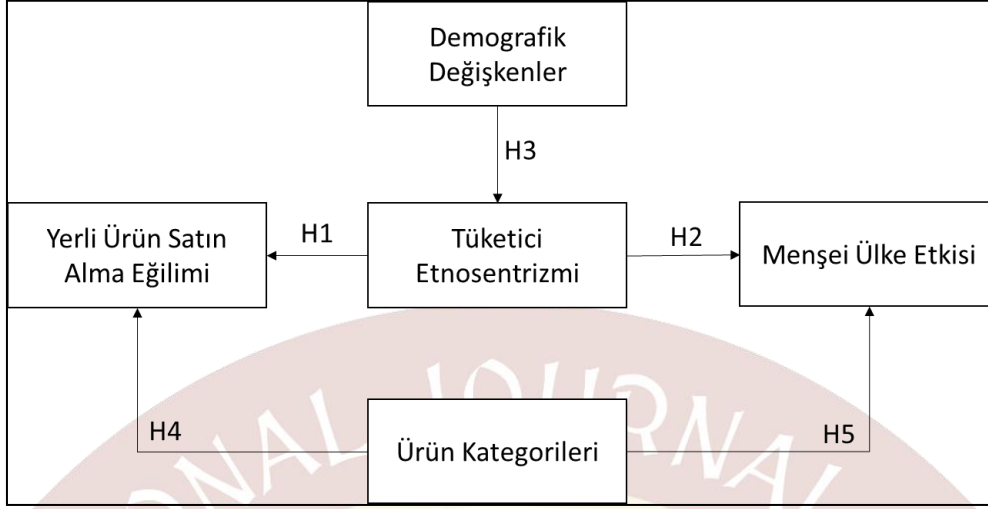
Thelen (2002: 68) düşük etnosentrizm eğilimine sahip tüketiciler için fiyatın en önemli faktör olduğunu, yüksek etnosentrizm eğilimine sahip tüketiciler açısından ise menşei ülkenin en önemli faktör olduğunu belirtmiştir. Ahmed vd. (2004: 105) yüksek etnosentrizm eğilimine sahip tüketicilerin ürünün menşei ülke bilgisine öğrenmeye daha istekli olduğunu ifade etmiştir. Burada menşei ülke bilgisinin öğrenilmek istenmesindeki amaç, ürünün nerede üretildiğinden ziyade, markanın yerli veya yabancı olması ile ilintilidir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmanın temel amacı, üniversite öğrencilerinin teknolojik ürünler, gıda ürünleri ve giyim ürünleri satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke etkisine ilişkin algılarının ölçülmesidir. Bu bağlamda, literatürde daha önce yapılmış olan çalışmalarla uyumlu şekilde Şekil 1’de yer alan araştırma modeli oluşturulmuş ve aşağıda yer alan hipotezler hazırlanmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışma kapsamında 5 temel hipotez oluşturulmuştur. Yerli ürün satın alma eğilimini etkilemekte olan unsurlardan birisi, tüketicilerin etnosentrizm seviyeleridir. Bu doğrultuda, farklı etnosentrizm seviyelerine sahip olan tüketicilerin yerli ürün satın alma eğilimlerinin farklı olması beklenmektedir. Bu bağlamda aşağıda yer alan hipotez oluşturulmuştur;

“H1: Farklı etnosentrizm seviyesindeki tüketicilerin yerli ürün satın alma eğilimleri farklı seviyelerde gerçekleşmektedir.”

Farklı etnosentrizm seviyesindeki tüketiciler üzerinde menşei ülke etkisinin farklı seviyelerde olması beklenmektedir. Bu bağlamda aşağıda yer alan hipotez oluşturulmuştur;

“H2: Farklı etnosentrizm seviyelerindeki tüketiciler için menşei ülke etkisi farklı seviyelerde gerçekleşmektedir.”

Demografik değişkenler ile etnosentrizm arasındaki ilişki daha önce pek çok çalışmada araştırılmıştır. Bu bağlamda, demografik değişkenler ile etnosentrizm arasındaki ilişkiye yönelik olarak şu hipotezler oluşturulmuştur;

“H3a: Tüketici etnosentrizmi ve yaş grubu arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.”

“H3b: Tüketici etnosentrizmi ve ailenin aylık geliri negatif yönlü bir ilişki vardır.”

“H3c: Tüketici etnosentrizmi ve cinsiyet arasında bir ilişki vardır.”

“H3d: Tüketici etnosentrizmi ve medeni durum arasında bir ilişki vardır.”

“H3e: Tüketici etnosentrizmi ve yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.”

“H3f: Tüketici etnosentrizmi ve yabancı kültürlerle açıklık düzeyi arasında bir ilişki vardır.”

Ürün kategorisi, tüketici etnosentrizmi ile menşei ülke etkisini değiştiren faktörlerden birisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur;

“H4: Tüketicilerin etnosentrik eğilimleri, farklı ürün kategorileri için farklı düzeylerde oluşmaktadır.”

“H5: Tüketicilerin satın alma kararlarında menşei ülke etkisi, farklı ürün kategorileri için farklı düzeylerde oluşmaktadır (Gelişmiş ülke/Az gelişmiş ülke).”

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın çalışma evrenini Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İngilizce MBA öğrenimi gören yüksek lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Evrende 514 öğrenci bulunmaktadır. Araştırma için gerekli olan örneklem büyüklüğü 221 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda toplam 250 öğrenci üzerinde araştırma gerçekleştirilmiş, 29 anket formu özensiz şekilde doldurulmuş olduğundan,

221 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem metodu kullanılmıştır. Araştırma, Nisan-Mayıs 2018’de yapılmıştır.

Katılımcıların 111’i kadın, 110’u erkektir. 142 katılımcı bekar, 79 ise evlidir. 92 katılımcı 20-25 yaş aralığında, 91 katılımcı 26-34 yaş aralığında, 32 katılımcı 35-44 yaş aralığında, 6 katılımcı 45 yaş ve üzerindedir. 5 katılımcının ailesinin aylık geliri 2.000 TL’nin altında, 25 katılımcının 2.001 TL – 4.000 TL arasında, 33 katılımcının 4.001 TL – 6.000 TL arasında, 35 katılımcının 6.001 TL – 10.000 TL arasında, 123 katılımcının ise 10.000 TL üzerindedir. 108 katılımcı daha önce yurt dışına çıkmış, 113’ü ise hiç çıkmamıştır. Yabancı kültürlerle yakınlık seviyesi açısından; 11 katılımcının hiç yakınlığı bulunmamakta, 60 katılımcının düşük düzeyde, 83 katılımcının orta düzeyde, 46 katılımcının yüksek düzeyde, 21 katılımcının ise çok yüksek düzeyde yabancı kültürlerle yakınlık seviyesi bulunmaktadır. Yabancı kültürlerle açıklık düzeyi bakımından; 3 katılımcı yabancı kültürlerle açık değil, 11 katılımcı çok az düzeyde açık, 57 katılımcı orta düzeyde açık, 90 katılımcı yüksek düzeyde açık, 60 katılımcı ise çok yüksek düzeyde açıktır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Hazırlanan anket temel olarak üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, tüketici etnosentrizmini ölçmek üzere, Sharma ve Shimp (1987) tarafından geliştirilmiş olan 17 maddelik CETSCALE kullanılmıştır. Her bir madde 1 ile 5 arasında puanlanmakta ve her katılımcının CETSCORE’u, yani tüketici etnosentrizmi derecesi belirlenmektedir. Puanlar ile 17 ile 85 arasında değişebilmektedir. 17-42 puan arası düşük etnosentrizm, 43-59 puan arası orta etnosentrizm, 60-85 puan arası yüksek etnosentrizm anlamına gelmektedir. Ölçeğin ortalaması ($X=2,5393$; $SS=0,80965$) olarak saptanmıştır.

İkinci bölümde 21 madde yer almakta olup, bu 21 madde de kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu bölümde yer alan maddeler Özmen’in (2004) çalışmasından uyarlanmış olup, daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından da kullanılmıştır (Arı, 2007; Arı-Madran, 2011; Senir, 2014). Buradaki ilk 9 madde tüketicilerin satın alma tercihlerinde kalite, marka, fiyat, menşei ülke vb. değişkenlerin bu tercihlerdeki rolünü saptamaya yöneliktir. Bu 9 maddenin ortalaması ($X=3,1433$; $SS=0,54162$) olarak tespit edilmiştir. 10-21 arası maddeler ise ürün kategorisi ile menşei ülke etkisi ve tüketici etnosentrizmi arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Ürün kategorisi olarak gıda, giyim ve teknoloji ürünleri şeklinde üç ürün grubu belirlenmiştir. Bu 12 maddenin ortalaması ($X=3,1267$; $SS=0,68265$) olarak tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere 7 soru yöneltilmiştir. Bu sorular cinsiyet, medeni durum, yaş grubu, ailenin aylık gelir durumu, daha önce yurt dışına çıkma durumu, yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi ve yabancı kültürlerle karşı açıklık düzeyi ile ilgilidir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma neticesinde elde edilen veriler SPSS-22 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma modelinin test edilmesi amacıyla anket kapsamında kullanılan soruların güvenilirliği ölçülmüş olup, una ilişkin değerler Tablo 1’de yansıtılmıştır.

Tablo 1. Anket Soruları Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Bölüm	Önerme Aralığı / Sayısı	Cronbach
1	1-9 arası / 9 madde	0,540
2	10-21 arası / 12 madde	0,783
3	CETSCALE / 17 madde	0,928

Tabloda görüldüğü üzere, 1-9 arası maddelerin güvenilirlik değeri 0,540 ile düşük bir düzeyde bulunmuştur. Bu durumun nedeninin, burada kullanılan maddelerin genel algılamalar ile ilintili olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. 10-21 arası maddeler üç farklı ürün kategorisinde tüketicilerin tutumsal eğilimlerini ölçmekte olduğundan bu maddeler arasında yüksek derecede bir uyum söz konusu olmuştur (0,783). Üçüncü olarak CETSCALE ölçeğinin güvenilirliği ölçülmüş ve 0,928 değeriyle ölçeğin oldukça yüksek düzeyde bir güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

Hipotez testlerine geçmeden önce, tüketicilerin etnosentrik eğilimlerini belirlemek üzere uygulanan CETSCALE ölçeğine verilen cevapların toplam puanını veren CETSCORE, analiz açısından kolaylık sağlanması ve farklı etnosentrizm seviyelerinin değerlendirilebilmesi hususunda düşük etnosentrizm, orta etnosentrizm ve yüksek etnosentrizm şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Bu gruplandırmalar Tablo 2’de sunulmaktadır. Buna göre 17-42 puan aralığı olan düşük etnosentrizm düzeyinde 101 katılımcı (%45,7); 43-59 puan aralığı olan orta etnosentrizm düzeyinde 96 katılımcı (%43,4) ve 60-85 puan aralığı olan yüksek etnosentrizm düzeyinde 24 katılımcı (%10,9) bulunmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, etnosentrizm düzeyi arttıkça grupta yer alan tüketici sayısı azalmaktadır.

Tablo 2. CETSCALE Gruplandırılmış Skorlar

	Sıklık
Düşük etnosentrizm (17-42)	101 (%45,7)
Orta etnosentrizm (43-59)	96 (%43,4)
Yüksek etnosentrizm (60-85)	24 (%10,9)

“H1: Farklı etnosentrizm seviyesindeki tüketicilerin yerli ürün satın alma eğilimleri farklı seviyelerde gerçekleşmektedir.” hipotezi kapsamında, tüketicilerin yerli ürün tüketme eğilimlerini belirlemeye ilişkin olarak sorulan 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20 ve 21. Önergelerden faydalanılmış, bu önermeler üzerinde ANOVA Testi ve Scheffe post hoc testi uygulanmış, faktör olarak ise 3 gruplu CETSCORE kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, bütün önermeler bakımından anlamlı farklılıklara rastlanmıştır ($p<0,05$). Farklılıkların yönünü anlamak için her gruba ait ortalama değerler de Tablo 3’te sunulmuştur. Elde edilen sonuca göre, H1 kabul edilmiştir. Buna göre, yerli ürün satın alma eğiliminin farklı etnosentrizm düzeylerine göre farklılaşmakta olduğu söylenebilir. Tabloya göre, yüksek etnosentrizm düzeyine sahip tüketicilerin yerli ürünlere yönelik daha pozitif tutumları vardır.

Tablo 3. Hipotez-1 ANOVA Testi Sonuçları

Önerme	F	Sig.	Düşük	Orta	Yüksek
			n=101	n=96	n=24
7. Türk malları genellikle kalitelidir.	13,274	0,000	2,51	2,99	3,46
8. Yabancı ürünleri satın almak taraftarıyım.	11,478	0,000	3,13	2,64	2,08
10. Gıda ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	12,103	0,000	2,61	3,36	3,58
11. Giyim ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	12,748	0,000	2,11	2,73	3,29
12. Teknoloji ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	13,361	0,000	1,68	1,81	2,88
13. Gıda ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	7,544	0,001	3,59	4,15	4,25
14. Giyim ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	14,130	0,000	2,86	3,64	4,17
15. Teknoloji ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	6,634	0,002	2,38	2,78	3,54
19. Gıda ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	35,078	0,000	2,83	3,60	4,63
20. Giyim ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	48,796	0,000	2,56	3,45	4,58
21. Teknoloji ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	25,669	0,000	2,44	3,26	4,08

“H2: Farklı etnosentrizm seviyelerindeki tüketiciler için menşei ülke etkisi farklı seviyelerde gerçekleşmektedir.” hipotezi kapsamında menşei ülke etkisini belirlemeye ilişkin sorulan 3, 5 ve 6. sorular üzerinde ANOVA Testi ve Scheffe post hoc testi uygulanmış, faktör olarak ise 3 gruplu CETSCORE kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, yalnızca 3. önerme açısından anlamlı farklılığa rastlanmıştır, 5 ve 6. önermeler bakımından ise anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Elde edilen farklılığın yönünü anlamak üzere her bir gruba ait ortalama değerler de Tablo 4’te sunulmuştur. Sonuç olarak, bahsi geçen üç önermeden yalnızca birinde anlamlı farklılık tespit edilmiş, ancak H2 hipotezi kabul

edilmiştir. Buna göre, menşei ülke etkisinin farklı etnosentrizm düzeylerine göre farklılaşmakta olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, yüksek etnosentrizm düzeyine sahip katılımcıların ürünlerin nerede üretildiğine daha fazla dikkat etmekte oldukları yorumu yapılabilir.

Tablo 4. Hipotez-2 ANOVA Testi Sonuçları

Önerme	F	Sig.	Düşük	Orta	Yüksek
			n=101	n=96	n=24
3. Bir ürünü satın alırken nerede üretildiğine dikkat ederim.	4,183	,016	3,53	3,67	4,38
5. Bir markanın ait olduğu ülke, kalitesi hakkında fikir verir.	2,599	,077	3,56	3,42	4,00
6. Az gelişmiş ülkelerde üretilen ürünler düşük kalitelidir.	1,169	,313	2,81	2,56	2,71

Üçüncü hipotez kapsamında 6 alt hipotez oluşturulmuş ve tüketicilerin etnosentrik eğilimleri (gruplandırılmamış CETSCORE'lar) ile yaş grubu, ailenin aylık geliri, cinsiyet, medeni durum, yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi ve yabancı kültürlerle açıklık düzeyi arasında ilişki bulunup bulunmadığı araştırılmıştır.

“H3a: Tüketici etnosentrizmi ve yaş grubu arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.”, “H3b: Tüketici etnosentrizmi ve ailenin aylık geliri negatif yönlü bir ilişki vardır.”, “H3c: Tüketici etnosentrizmi ve yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.” ve “H3f: Tüketici etnosentrizmi ve yabancı kültürlerle açıklık düzeyi arasında bir ilişki vardır.” hipotezlerini test etmek üzere ki kare testinden faydalanılmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere, tüketicilerin yaş grupları, ailelerinin aylık gelir durumu ve yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi değişkenleri ile gruplandırılmamış CETSCORE'lar (etosentrizm eğilimleri) arasında anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Yabancı kültürlerle açıklık düzeyi değişkeni ile gruplandırılmamış CETSCORE'lar arasında ise anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır. Bu doğrultuda; ki kare değerleri, tüketicilerin etnosentrizm eğilimleriyle yaş grupları arasında pozitif yönlü; ailenin aylık gelir durumu ve yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyleri arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu durumda H3a, H3b ve H3e hipotezleri kabul edilmiş, H3f hipotezi reddedilmiştir. Literatürde bu hipotezlerin sonuçlarına ilişkin farklı sonuçlar bulunmaktadır.

Tablo 5. Hipotez 3a, 3b, 3e ve 3f Ki Kare Testi Sonuçları

Hipotez	Ki Kare	p
H3a: Tüketici etnosentrizmi ve yaş grubu arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	195,694	0,017
H3b: Tüketici etnosentrizmi ve ailenin aylık geliri negatif yönlü bir ilişki vardır.	-303,379	0,000
H3e: Tüketici etnosentrizmi ve yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.	-243,235	0,047
H3f: Tüketici etnosentrizmi ve yabancı kültürlerle açıklık düzeyi arasında bir ilişki vardır.	-234,585	0,100

“H3c: Tüketici etnosentrizmi ve cinsiyet arasında bir ilişki vardır.” ve “H3d: Tüketici etnosentrizmi ve medeni durum arasında bir ilişki vardır.” Hipotezlerini test etmek için bağımsız örneklem t testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere, cinsiyet ve medeni durum değişkenleri ile gruplandırılmamış CETSCORE'lar (etosentrizm eğilimleri) arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların CETSCORE'larının cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre farklılaşmadığı söylenebilir. Bu durumda H3c ve H3d hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 6. Hipotez 3c ve 3d Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

			N	Ort.	SS	t	p
CETSCORE	Cinsiyet	Kadın	111	41,93	13,99	-1,416	0,158
		Erkek	110	44,55	13,47		
CETSCORE	Medeni Durum	Bekâr	142	42,49	13,42	-1,069	0,286
		Evli	79	44,56	14,37		

“H4: Tüketicilerin etnosentrik eğilimleri, farklı ürün kategorileri için farklı düzeylerde oluşmaktadır.” kapsamında ürün kategorileri arasındaki yerli ürün tercih etme hususunda farklılık bulunup

bulunmadığını saptamak üzere, çift örneklem t testinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda, tüketicilerin gıda, giyim ve teknoloji ürün kategorilerindeki tutumsal farklılıkları incelenmiştir.

Tablo 7. Yerli ve Yabancı Marka Çift Örneklem t Testi

Önermeler	Ort.	SS	t	p
10. Gıda ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan iyidir.	3,05	1,27	6,393	0,000
11. Giyim ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	2,51	1,24		
10. Gıda ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan iyidir.	3,05	1,27	11,331	0,000
12. Teknoloji ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	1,87	1,08		
11. Giyim ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	2,51	1,24	7,876	0,000
12. Teknoloji ürünlerinde Türk markalar yabancı markalardan daha iyidir.	1,87	1,08		
13. Gıda ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	3,91	1,13	5,998	0,000
14. Giyim ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	3,34	1,38		
13. Gıda ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	3,91	1,13	10,567	0,000
15. Teknoloji ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	2,68	1,49		
14. Giyim ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	3,34	1,38	6,917	0,000
15. Teknoloji ürünlerinde aynı kalitede iki markadan Türk markasını diğerine tercih ederim.	2,68	1,49		
19. Gıda ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	3,36	1,16	3,192	0,002
20. Giyim ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	3,17	1,17		
19. Gıda ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	3,36	1,16	4,854	0,000
21. Teknoloji ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	2,97	1,26		
20. Giyim ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	3,17	1,17	3,044	0,003
21. Teknoloji ürünlerinde yerli ürünler yerine yabancı olanları satın almak Türk ekonomisine zarar verir.	2,97	1,26		

Elde edilen sonuçlara göre, Tablo 7’de görüldüğü üzere, her üç grup için de anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Dolayısıyla, tüketicilerin yerli ürün tüketme eğilimlerinin, farklı ürün kategorilerinde farklı seviyelerde gerçekleşmekte olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, H4 kabul edilmiştir. Bununla birlikte her üç soru bloğunda da, tüketicilerin tüketmeye en fazla meyilli oldukları ürün grubu sırasıyla gıda, giyim ve teknoloji ürünü şeklinde ortaya çıkmıştır.

“H5: Tüketicilerin satın alma kararlarında menşe ülke etkisi, farklı ürün kategorileri için farklı düzeylerde oluşmaktadır (Gelişmiş ülke/Az gelişmiş ülke).” kapsamında, ürün kategorileri arasında tüketicilerin menşei ülke gelişmişliği arayışında farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek için gerçekleştirilmiş ve yine çift örneklem t testi kullanılmıştır.

Tablo 8. Hipotez 5 İçin Çift Örneklem t Testi

Önermeler	Ort.	SS	t	p
16. Gıda ürünlerinde aynı kalitede iki markadan gelişmiş ülke markasını az gelişmiş ülke markasına tercih ederim.	3,56	1,22	0,992	0,322
17. Giyim ürünlerinde aynı kalitede iki markadan gelişmiş ülke markasını az gelişmiş ülke markasına tercih ederim.	3,51	1,30		
16. Gıda ürünlerinde aynı kalitede iki markadan gelişmiş ülke markasını az gelişmiş ülke markasına tercih ederim.	3,56	1,22	-0,599	0,550
18. Teknoloji ürünlerinde aynı kalitede iki markadan gelişmiş ülke markasını az gelişmiş ülke markasına tercih ederim.	3,60	1,32		
17. Giyim ürünlerinde aynı kalitede iki markadan gelişmiş ülke markasını az gelişmiş ülke markasına tercih ederim.	3,51	1,30	-1,351	0,178
18. Teknoloji ürünlerinde aynı kalitede iki markadan gelişmiş ülke markasını az gelişmiş ülke markasına tercih ederim.	3,60	1,32		

Tablo 8’de görüldüğü üzere, elde edilen sonuçlara göre, tüketicilerin menşei ülkede gelişmişlik arayışları farklı ürün kategorileri için istatistiksel açıdan farklılaşmamaktadır. Zira her 3 önermenin ortalamaları birbirlerine oldukça yakındır. Bu doğrultuda, H5 reddedilmiştir. Ancak burada tüketicilerin tüketmeye en fazla meyilli oldukları ürün grubu sırasıyla teknoloji, gıda ve giyim şeklindedir. Bu durum, teknolojik ürünlerin gelişmişlik düzeyi ile daha alakalı olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma çerçevesinde, tüketici etnosentrizmi ile menşei ülke etkisi arasındaki ilişki incelenmiş ve tüketici etnosentrizmi ile menşei ülkesi etkisinin Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce MBA öğrencilerinin satın alma kararları üzerindeki rolü araştırılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %46’sının düşük, %43’ünün orta, %11’inin yüksek etnosentrizm düzeyinde yer aldıkları tespit edilmiştir.

Araştırmanın ilk hipotezi kapsamında yerli ürün satın alma eğiliminin farklı etnosentrizm düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmış ve test edilen 11 maddenin tamamında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır ve yüksek etnosentrizm düzeyine sahip olan tüketicilerin yerli ürünlere yönelik daha pozitif bir tutuma sahip oldukları görülmüştür. Bu sonuç gerek teorik açıklamalar gerekse de literatürde daha önce yapılmış olan çeşitli çalışmaların sonuçları ile uyumluluk göstermektedir (Arı, 2007; Arı-Madran, 2011; Senir, 2014)

İkinci hipotez kapsamında farklı etnosentrizm seviyelerindeki tüketiciler için menşei ülke etkisinin farklı seviyelerde gerçekleşip gerçekleşmediği incelenmiş ve test edilen 3 maddeden yalnızca birinde anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre, yüksek etnosentrizm düzeyine sahip katılımcılar ürünün nerede üretildiğine daha çok dikkat etmektedir. Ancak literatürde farklı etnosentrizm seviyelerindeki tüketiciler için menşei ülke etkisinin farklı seviyelerde gerçekleşip gerçekleşmediği konusu ile ilgili farklı neticelere rastlanmıştır. Arı (2007) ile Arı ve Madran (2011) bu çalışmada elde edilen sonucun tam tersi bir netice elde etmiş, Senir (2014) ise hiçbir maddede anlamlı farklılığa rastlamamıştır. Bu durumun nedeninin örneklemin özellikleri ve kültürünün, diğer çalışmaların örneklemelerinin özellikleri ve kültürleri ile farklılık göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Üçüncü hipotez kapsamında 6 alt hipotez bulunmaktadır. Bu bağlamda gruplandırılmamış CETSCORE ile yaş grubu, ailenin aylık geliri, cinsiyet, medeni durum, yabancı kültürlerle yaklaşma düzeyi ve yabancı kültürlerle açıklık düzeyi arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; tüketici etnosentrizmi ile yaş arasında pozitif yönlü; tüketici etnosentrizmi ile aile aylık gelir durumu ve yabancı kültürlerle açık olma seviyesi arasında negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Bu bağlamda yaş arttıkça etnosentrizm düzeyinin arttığı, ailenin aylık geliri azaldıkça etnosentrizm düzeyinin arttığı ve yabancı kültürlerle açık olma seviyesi azaldıkça etnosentrizm düzeyinin arttığı yorumu yapılabilmektedir. Tüketici etnosentrizminin yabancı kültürlerle yakınlık seviyesi, medeni durum ve cinsiyet değişkenleriyle ilişkisi konusunda ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Literatürde bu

hipotezin sonuçları ile ilgili farklı sonuçlar bulunmaktadır. Arı (2007) ile Arı ve Madran (2011) yaş grubu, ailenin aylık geliri, yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi ve cinsiyet için anlamlı farklılıklara rastlarken, yabancı kültürlerle açıklık düzeyi açısından ise anlamlı farklılık saptamamıştır. Senir (2014) ise yaş grubu, ailenin aylık gelir durumu, yabancı kültürlerle yakınlaşma düzeyi ve cinsiyet için anlamlı farklılıklara rastlamazken, yabancı kültürlerle açıklık düzeyi açısından anlamlı farklılık tespit etmiştir. Bu durumun nedeninin örneklemin özellikleri ve kültürünün, diğer çalışmaların örneklemelerinin özellikleri ve kültürleri ile farklılık göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Medeni durum değişkenine yönelik ise Türkçe literatürde bir sonuca rastlanmamıştır.

Dördüncü hipotez kapsamında, tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin farklı ürün kategorileri için farklı düzeylerde oluşup oluşmadığı incelenmiş ve gıda, giyim, teknoloji ürünleri kategorilerinin tamamında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre, tüketicilerin yerli ürün tüketme eğilimleri, farklı ürün kategorilerinde farklı seviyelerde gerçekleşmektedir. Bu sonuçlar literatürdeki önceki çalışmaların sonuçları ile uyumluluk göstermektedir (Arı, 2007; Arı-Madran, 2011; Senir, 2014).

Beşinci hipotez kapsamında, tüketicilerin satın alma kararlarında menşei ülke etkisinin farklı ürün kategorileri için farklı düzeylerde oluşup oluşmadığı incelenmiş, ancak herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Literatür sonuçları ile karşılaştırıldığında, Senir (2014) bir farklılaşmaya rastlamazken, Arı (2007) ile Arı ve Madran (2011) ise her üç önerme grubunda da anlamlı farklılıklara rastlamıştır. Bu durumun nedeninin örneklemin özellikleri ve kültürünün, diğer çalışmaların örneklemelerinin özellikleri ve kültürleri ile farklılık göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Elde edilen bulguların, tüketici etnosentrizmi ile menşei ülke etkisi konusundaki literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte bu çalışmanın sonuçları, yerli ve yabancı firmaların bu çalışma kapsamındaki hedef kitlelerine yönelik pazarlama programlarını oluşturmaları konusunda yardımcı olacaktır.

Çalışmanın en önemli kısıtı, tek bir üniversitede ve yüksek lisans öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ayrıca araştırmanın yalnızca İstanbul ilinde gerçekleştirilmiş olması da, Türkiye çapında genellenmesi konusunda bir kısıt niteliğinde bulunmaktadır. Bu sebeple, farklı örneklem grupları üzerinde, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki üniversitelerde aynı araştırmanın yapılması, sonuçların genellenebilmesi konusunda katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Ahmed, Z. U., Johnson, J. P., Yang, X., Fatt, C. K., Teng, H. S. and Boon, L. C. (2004). Does Country of Origin Matter for Low-Involvement Products?. *International Marketing Review*, 21 (1): 102-120.
2. Akın, M., Çiçek, R., Gürbüz, E. ve İnal, E. (2009). Tüketici Etnosentrizmi ve Davranış Niyetleri Arasında Farklılığın Belirlenmesinde CETSCALE Ölçeği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9 (2): 489-512.
3. Arı, E. S. (2007). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve mense ülke etkisinin rolü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
4. Arı, E. S. ve Madran, C. (2011). Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşei Ülke Etkisinin Rolü. *Öneri Dergisi*, 9 (35): 15-33.
5. Dosen, D. O., Skare, V. and Krupka, Z. (2007). Assessments of Country of Origin and Brand Cues in Evaluating a Croatian, Western and Eastern European Food Product. *Journal of Business Research*, 60 (2): 130-136.
6. Elliott, G. R. and Cameron, R. C. (1994). Consumer Perception of Product Quality and The Country-of-Origin Effect. *Journal of International Marketing*, 2 (2): 49-62.
7. Ha, C. L. (1998). The Influence of Consumer Ethnocentrism and Product Characteristics on Country of Origin Effects: A Comparison between United States Consumers and Korean Consumers. *Unpublished Master Thesis*. Graduate School of the University of Texas, Arlington.
8. Han, M. C. (1989). Country Image: Halo or Summary Construct?. *Journal of Marketing Research*, 26 (2): 222-229.
9. Haubl, G. (1996). A Cross National Investigation of The Effects of Country of Origin and Brand Name on The Evaluation of a New Car. *International Marketing Review*, 13 (5): 76-97.

10. Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work – Related Values*. London: Sage Publications.
11. Özçelik, D. G. and Torlak, Ö. (2011). Marka Kişiliği Algısı ile Etnosentrik Eğilimler Arasındaki İlişki: Levis ve Mavi Jeans Üzerine Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11 (3): 361-377.
12. Özmen, E. (2004). The Effect of Country-of-Origin on Brand Image: The Case of Mavi Jeans - A Turkish Brand in The U.S. *Unpublished Master Thesis*. Faculty of California State University, Fullerton.
13. Phau, I. and Prendergast, G. P. (2000). Conceptualizing The Country of Origin of Brand. *Journal of Marketing Communications*, 6 (3): 159-170.
14. Prendergast, G. P., Tsang, A. S. L. and Chan, C. N. W. (2010). The Interactive Influence of Country of Origin of Brand and Product Involvement on Purchase Intention. *Journal of Consumer Marketing*, 27 (2): 180-188.
15. Saffu, K. and Walker, J. H. (2005). An Assessment of The Consumer Ethnocentric Scale (CETSCALE) in an Advanced and Transitional Country: The Case of Canada and Russia. *International Journal of Management*, 22 (4): 556-571.
16. Senir, G. (2014). Tüketici Etnosentrizmi ve Menşé Ülke Etkisinin Satın Alma Kararı Üzerindeki Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
17. Sharma, S. and Shimp, T. A. (1987). Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of The CETSCALE. *Journal of Marketing Research*, 24 (3): 280-290.
18. Shimp, T. A. (1984). Consumer Ethnocentrism - The Concept and a Preliminary Empirical Test. *Advances in Consumer Research*, (11): 285-290.
19. Sinkovics, R. and Holzmüller, H. (1994). Ethnocentrism: A key determinant in international corporate strategy formulation?. *Workshop Paper Presented at 20th EIBA International Conference*, 11-13 December 1994, pp. 2-6, International Management Centre of the University of Warsaw, Warsaw, Poland.
20. Sumner, G. A. (1906). *Folkways: The Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*. New York: Ginn Custom Publishing.
21. Thelen, S. (2002). Antecedents and Consequences of Consumer Ethnocentrism Across Russia's Three Subcultures. *Unpublished Doctoral Dissertation*. Old Dominion University, Virginia.
22. Uzkurt, C. and Özmen, M. (2004). Tüketici etnosentrizmi ve ülke orijini etkisinin tüketicilerin yerli ve yabancı ürünlere yönelik tutumlarına etkileri. *9. Ulusal Pazarlama Kongresi*, 6-8 Ekim 2004, ss. 262-274, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

**TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİMLER ve ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDEKİ
SORUMLULUKLARI, ROLLERİ ve ÖNEMİ**
LOCAL GOVERNMENTS IN TURKEY AND THE IMPORTANCE RESPONSIBILITIES AND
ROLE OF SOLUTIONS OF ENVIRONMENT PROBLEMS

Hüseyin ÇİFTÇİOĞLU¹
Ahmet Hamdi AYDIN²

ÖZET

Dünya’da ekolojik dengenin tahrip olması ve özellikle gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere kirlilik ihracı ve tüketimden beslenen kapitalist ekonomik düzenin devamını temin eden teknoloji transferleri, çevre sorunlarını global ölçekte sınırları aşan, yerelden ulusala ve uluslararası boyutlara doğru taşınan bir sorun haline getirmiştir. Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak yaşanan bilinçsiz tüketim ve israf kültürü, çevresel değerlerin bilinçsizce tahribi ve kirlenmesi, yaşanan toplumsal dönüşüm ve değişimler, meydana gelen hızlı teknolojik değişim gibi faktörler çevre sorunlarının başlıca nedenlerini oluşturmaktadır. Yaşanan bu çevresel sorunların insanlığın ortak geleceğini tehdit eder boyutlara ulaşması gerek küresel, gerek ulusal ve gerekse de yerel ölçekte çevre sorunları ve bu sorunların çözümüne daha fazla önem verilmesi ve odaklanması olgusunu da beraberinde getirmiştir. Tüm Dünya’da olduğu gibi, Türkiye’de de çevresel zenginliklerin korunması, çevre sorunlarının çözülebilmesi ve daha yaşanabilir bir çevrenin temin edilmesinde, merkezi yönetimle birlikte yerel yönetimlerinde çok önemli yetki, görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Yürürlükteki mevzuat irdelendiğinde, gerek 2872 sayılı çevre kanununda ve bu kanunun uygulanmasına yönelik çıkarılan yönetmeliklerde ve gerekse 5393 sayılı belediye kanunu ve 5216 sayılı büyükşehir belediye kanunlarında özellikle belediyelere çevre sorunlarının çözümüne yönelik önemli yetki, görev ve sorumlulukların yüklendiği görülmektedir. Ancak diğer hizmet alanlarında olduğu gibi çevre sorunları ile mücadelede de yerel yönetimlerin ve belediyelerin, etkin ve verimli olabilmeleri, mali ve idari açıdan güçlü olmalarına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunları, Küreselleşme, Yerel Yönetimler, Çevre Yönetimi,

ABSTRACT

The destruction of the ecological balance in the world and the transfer of pollution to the developing countries, especially the developed countries, and the continuation of the capitalist economic order fed by consumption, have made the environmental problems a problem that has crossed borders on a global scale and moved from local to national and international dimensions. Factors such as the rapid population growth in the developing countries and the unconscious consumption and waste culture, the unconscious destruction and environmental pollution, the social transformation and changes, the rapid technological change are the main causes of the environmental problems. These environmental problems, which threaten the common future of humanity, have brought the issue of environmental problems at the global, national and local level and the importance of giving more importance to the solution of these problems. As in all the world, the environmental protection of wealth in Turkey in ensuring the environmental problems can be solved and a more livable environment, very significant powers with the central government and the local government, there are duties and responsibilities. When the current legislation is examined, it is seen that in the environmental law numbered 2872 and in the regulations issued for the implementation of this law and also in the municipal law no. However, as in other service areas, local governments and municipalities should be able to be efficient and efficient in their struggle against environmental problems and they are financially and administratively strong.

Keywords: Environment, Environmental Issues, Globalization, Local Government, Environmental Management

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, hciftcioglu@ksu.edu.tr

² Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr., ahaydin@ksu.edu.tr

1. GİRİŞ

Yerel yönetimler belirli bir bölgede yaşayan halkın müşterek ve mahalli ihtiyaçlarını karşılayan kamu otoriteleridir. Nitekim bu husus 1982 Anayasasının 127. Maddesinde de şu şekilde ifade edilmiştir: "Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir." Şüphesiz anılan maddede ifade edilen mahalli ve müşterek ihtiyaçlar arasında, katı ve sıvı atıkların toplanması ve bertarafı, atık suların arıtılması, hava kirliliğinin önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması ve gürültü kirliliğinin önlenmesi gibi çevreye ilişkin ihtiyaçlara yönelik hizmetlerde yer almaktadır.

Çevre sorunlarının öncelikle yerelde ortaya çıkması ve yayılma ihtimali taşınması, bu noktada yerel yönetimlerin ve özellikle belediyelerin önemini daha da arttırmaktadır. Çevre kirliliğinin sınır tanımaması nedeniyle çevrenin korunması ve iyileştirilmesi öncelikle sorunun kaynağında çözülmesini zorunlu kılmakta ve bu noktada yerel yönetimlere çok önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Özellikle, 1992'de yapılan Birleşmiş Milletler Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kalkınmanın çevresel yönden sürdürülebilir olması için kabul edilen Gündem 21, çevresel zenginliklerin korunması ve yönetimini ön görmekte ve bu bağlamda Gündem 21'in oluşturulması ve uygulanması sorumluluğu yerel yönetimlere verilmektedir.

Çevre sorunlarının en önemli özelliği çıkış noktasının yerel nitelikli olmasıdır. Bu itibarla çevre sorunlarının çözümlenmesinde yerel yönetimlere çok önemli rol ve sorumluluklar düşmektedir. Bu çalışmada öncelikle genel olarak çevre kavramı ve çevre sorunlarına değinilecek daha sonra Dünya'da çevre bilincinin gelişmesi ve sürdürülebilir kalkınma kavramları üzerinde durulacak ve Türkiye'de çevre sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik yasal düzenlemeler bağlamında çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları ve nasıl daha etkili olabileceklerine dair çözüm önerileri tartışılacaktır.

2. ÇEVRE VE ÇEVRE SORUNLARI

Çevre kavramı Türkçe bir sözcük olarak, ortam, kenar, etraf, civar, mıntıka, bölge, durum veya çember gibi anlamlara gelmektedir. Çevirmek sınırlarını çizmek; çevrelemek, içine almak, kuşatmak, sarmak, sınırlamaktır. Çevre kavramı, esas olarak Biyoloji bilimine ait bir kavramdır ve ekolojik kökenlidir. Canlının çevreye uyum davranışı olarak incelenmiş, oradan insan çevresi olarak diğer sosyal bilimlere de yayılmıştır. Tüm canlıların yaşamak için çevreye ihtiyacı vardır. Çevre canlılar için en dar anlamda, buldukları, yaşadıkları ortamdır. En geniş anlamda ise çevre, hayat için uygun şartların var olduğu canlı küre olarak tanımlanabilir (Kaypak, 2011:6).

Çevre, tüm canlı varlıkların yaşadığı ve geliştiği yer ve aynı zamanda hayati fonksiyonlarının bağlı olduğu dış ortamlar olarak ta tanımlanmaktadır. Çevre, belirtilen canlı organizmalar ile karşılıklı etkileşim içindedir. Canlı türleri, çevresel şartlardan etkilendikleri gibi, onları etkilemektedir de (Erdem, 2015: 18).

Çevre, çevre sorunlarının önem kazandığı 1970'li yıllardan günümüze en sık kullanılan kavramlardan biri olagelmiştir. Çevre sözcüğünün, bakış açısına göre, dar ve geniş sayılabilecek farklı anlamları vardır. Dar anlamda çevreden, canlıların hayatlarını idame ettirdikleri vasat anlaşılmaktadır (Keleş, 2013: 23). Geniş anlamda ise çevre, evrensel değerler bütünü olarak ifade edilebilir. Bitki ve hayvan toplulukları, cansız varlıklar, insanın tarih boyunca meydana getirdiği uygarlık ve bunun ürünleri tüm insanların ortak varlığıdır (Keleş - Hamamcı, 1997: 22).

Çevre, insanın veya herhangi bir canlının yaşadığı ortam olarak da tanımlanabilir. Bu da toprak, su ve hava küre olarak üç geniş ortamı ifade eder (Özey, 2009: 4). Çevre kavramı konusunda, bütün disiplinlerin üzerinde anlaşıldığı bir tanım bulmak güçtür (Turgut Yılmaz,2012: 1). Bununla beraber literatürde yapılmış tanımlar birbirini tamamlar niteliktedir. Günümüzde çevre sorunları olarak algılanan boyutlardaki çevreyi tanımlamaya yetmeyen birçok tanımın varlığına işaret eden Görmez'e göre (2010: 4), çevre kavramının en isabetli tanımlarından biri "Canlı varlıkların hayati bağlarla bağlı oldukları, etkilendikleri ve etkilendikleri mekân birimlerine o canlının veya canlılar topluluğunun yaşam ortamı veya çevre denir" şeklinde ifade edilen tanımlamadır.

Ekolojistlere göre ise çevre, temiz hava ve sudan gıdaya kadar, hayatın devamı için gerekli temel ihtiyaçların yanı sıra, endüstriyel ekonomilerde kullanılan doğal kaynakların kaynağıdır (Dunlap - Jorgenson, 2012: 1).

Bugün dünyamızın ve insanlığın yüz yüze bulunduğu sorunların başında doğanın ve çevrenin kirlenmesi gelmektedir. İnsanoğlu çağlar boyunca yaşama ve ayakta kalma mücadelesi verirken, diğer canlılar gibi tabiatı ve doğal kaynakları olduğu gibi kabul etmemiş, hayat şartlarını her geçen gün iyileştirme doğrultusunda, doğayı ve kendisini sürekli değiştirme başarısını göstermiştir. Bu değişimleri gerçekleştirirken bilerek veya bilmeyerek doğal kaynaklara, diğer canlılara ve kendisine zararlı olacak kirlenmelere sebep olmuştur (Yılmaz vd., 2005: 15).

Doğa-insan ilişkileri genel olarak arkaik toplumlar, siyasal toplumlar ve modern toplumlar olarak üç grup altında toplanmaktadır. Modern toplum, yaygın kentleşme, ileri teknoloji ve sanayileşme ile birlikte diğer toplumsal yapılardan önemli şekilde ayrılmaktadır. Liberal bir toplumsal modeli ifade eden bu yapının en önemli farkı, modern tekniklerin kullanımıyla üretimde ve tüketimde büyük bir artışın sağlanmasıdır. Ancak bu tüketim artışı, doğanın üretim kapasitesini dikkate almayan bir noktaya ulaşmıştır. Bugün hava, toprak, su gibi çevre değerlerinde yaşanan kirlilik bu anlayışı açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Çoban - Kılıç, 2009: 118).

Sanayileşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak üretimin ve tüketimin hızla artması sonucu; doğal kaynaklar tükenmeye başlamış, doğanın kendi kendini yenileme niteliği azalarak doğal çevre büyük ölçüde zarar görmüştür. Küresel ısınma, ozon tabakasının incelmeye başlaması, hayvan ve bitki türlerinin çeşitliliğinin giderek yok olması, hava, su ve toprak kirliliğinin yaygınlaşmasının olumsuz sonuçlarının gözlemlenmesi ve bu çevresel sorunların devasa bir boyut kazanması tüm toplumlarda çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir (Kırlıoğlu - Zeytin,2015:754).

3. DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL FARKINDALIĞIN GELİŞMESİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR ÇEVRE İÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik konusu günümüzde gerek teorik alanda, gerekse de politika uygulamalarında gündemde olan önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik konusunun çevre, ekonomi ve sosyal boyutuyla geniş bir alanı kapsayan disiplinler arası yapısı ve aynı zamanda çözüm vizyonu ile gelen pragmatik ve politik tarafları bulunmaktadır. Dünyanın gündeminde sürdürülebilirlik kapsamında önemli çevre sorunları yer almaktadır. Bu önemli çevre sorunları "biyokütle kullanımı (biomass appropriation), iklim değişimi, ozon tabakasının incelmeye başlaması ve atmosferin korunması, toprak aşınımı ve çölleşme, bio çeşitliliğin tahribatı, ormansızlaşma ve enerji sorunu" olarak sıralanabilir (Tutulmaz, 2012: 601-603).

Dünya üzerinde hayatın sürekliliğini sağlayan hava, su ve toprak gibi doğal kaynaklar ürkütücü boyutlarda kirlenmekte veya tükenmektedir. Nüfus hızlı biçimde artmakta ve besin temini için gerekli tarım arazileri, ekolojik dengenin sigortası olan ormanlar ve ana biyolojik sistemler giderek yok olmaktadır. Gelecek kuşakları tehdit eden zehirli gaz ve atıklar tüm dünyada hızla artmaktadır. İklim değişikliğini doğuran nedenler, ozon tabakasını delecek ve birçok kara parçasını sular altında bırakacak seviyeye getirmiştir. Öncelikle yaşanan tüm bu sorunların yalnızca "teknik" bir sorun olmadığı bundan öte, daha büyük çaplı "toplumsal" sorunların bir boyutu olduğunu söylemek mümkündür (Karaca, 2007: 1). İnsanların yaşanan çevre sorunları karşısında duyarsız kalmaları ve doğaya karşı bilinçsiz davranışlarının sürdürmelerinin, çevre sorunlarının bugünkü duruma gelmesinde en önemli etken olduğu söylenebilir (Karataş,2014: 425).

Bilim adamları, Dünya'nın ikliminin hızla değiştiğini ifade etmektedir. Ortalama küresel yüzey sıcaklığı, Sanayi Devrimi'nden bu yana yaklaşık 0.6 ila 0.9 santigrat derece arasında artmıştır ABD gibi sanayileşmiş ülkelerde sıcaklık artışı 1970'lerden bu yana genel ortalamasının iki katına çıkmıştır (Legget, 2007: 11).

Dünya nüfusundaki artışa paralel olarak toplumsal talep artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu gelişim sürecine teknolojinin sunmuş olduğu yeni imkanlar ve kullanım çeşitliliği eklenince tabiat-insan

dengesi, tabiat aleyhine bozulmakta, tabiatın kendisini koruma ve yenileme imkanı güçleşmektedir. Sınır aşan ve tüm Dünyayı ilgilendiren bir boyuta gelen çevre sorunları, global bir sorun alanı olarak algılanmakta ve çözüm için devletlerin uluslararası işbirliğinin gereğine vurgu yapılmaktadır (Kızılboğa - Batal 2012: 192).

Dünya nüfusunun 9 milyara doğru yaklaştığı bir dönemde artan tarım alanlarının ve su kaynaklarının, sanayileşmenin ve kentleşmenin etkilerinden korunması yönünde son yıllarda önemli gelişmeler meydana gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın ilkeleri, siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda kendisini göstermeye başlamıştır. Hem kentsel alanda hem de kırsal alanda mekânın yaşamsal alanı olumlu yönde etkilemesinin devamının temini için arıtma ve ayrıştırma sistemlerinin kurulması gibi önlemler alınmaktadır (Çoban - Kılıç, 2009: 118).

Çevre sorunlarının kaynağı niteliğinde sayılabilecek pek çok neden bulunmaktadır. İnsanların zorunlu (kömür, kâğıt, enerji) ya da isteğe bağlı (lüks eşyalar, araba, çevreye zarar veren kişisel bakım ürünleri) tüketim ürünlerini bilinçsizce kullanması, doğal afetler, düzensiz yerleşme, yığılma ve birikme gibi kentleşme olgusunun ortaya çıkardığı olumsuz yönleri, küçük yerleşim yerlerinde halkın geri dönüşümlü kullanmadığı doğal kaynaklar (ormanların yakacak temini için tahribi ve hayvanların otlatılması gibi), teknolojik gelişmelerin neden olduğu hava, su ve gürültü kirlilikleri, katı atıklar ve çöp gibi daha birçok neden çevre sorunlarının temelinde yatan problemleri oluşturmaktadır (Erdem, 2015: 19).

Ülkeler arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte son yıllarda çevresel değerlerin korunması, en çok tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir. Bu tartışmalar insanların çevreye olan duyarlılıklarını artırmakta ve siyasal alanda da yeni gelişmeleri meydana getirmektedir. Özellikle seçimlerle iktidara gelen yönetim birimleri çevreye yönelik toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yeni politikalar geliştirmek zorundadırlar. İç ve dış dinamiklerin etkisiyle çevresel duyarlılığın arttığı ülkelerde siyasal örgütlenmelerde de hızlı artışlar görülmektedir (Çoban - Kılıç, 2009: 119).

II. Dünya Savaşı sonrası başlayan kalkınma girişimleri birçok ülkeyi ekonomik bakımdan gelişmiş-gelişmemiş statüsüne sokarken, aynı zamanda dünya için de tehdit oluşturacak birçok çevresel sorun üretmiştir. Başlangıçta kalkınma adına mazur görülen bu sorunlar, yerel olmaktan çıkıp giderek bölgesel ve daha sonra da küresel hale gelmiş; dolayısı ile kalkınma ve doğa arasında denge arayışlarını da beraberinde getirmiştir (Kaypak,2011: 19-20).

1960'lı yıllarda çevreye verilen tahribatın boyutlarının anlaşılmaya başlanması ile hız kazanan çevre ve ekoloji hareketi, 1970'lerde uluslararası boyuta ulaşmış, 1983 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasına zemin hazırlamıştır. İlerleyen süreçte, çevre sorunlarına çözüm üretmenin ön plana çıktığı uluslararası alanlarda, çevrenin kalkınma ile ilişkisinin kurulduğu ve sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımlandığı 1987 Brundtland Raporu yayınlanmıştır. 1987'de bu komisyon tarafından düzenlenen Ortak Geleceğimiz raporuyla geliştirilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1992'de Gündem 21 ve Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi ile birlikte, kalkınma anlayışında önde gelen kavramlardan biri durumuna gelmiştir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunun ilk kez tartışıldığı BM Konferansı ise, 113 ülkenin katılımı ile Haziran 1972'de Stockholm'da düzenlenmiştir. Bu uluslararası konferans, çevresel sorunların küresel boyutu ve kapsamı bakımından bir dönüm noktası olmuş; ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını vurgulayan ilkelerin geliştirilmesi ile birçok ülkenin çevre politikalarını etkilemiştir (Özmehmet, 2008: 5-6).

Stockholm Konferansı'nda Kuzey ülkeleri endüstriyel kirlenme, çevre koruma, nüfus artışına dikkati çekerken, güney ülkeleri ise daha çok kalkınma ile ilgili endişelerini dile getirmişler ve ekonomik büyüme ve endüstrileşmenin faydalarının fakir ülkelere katkısının olmadığını belirtmişlerdir. Küresel çevre sorunlarının çözümünde sorumluluğun da eşit paylaşılması gerektiğini belirtmektedirler. Birçok Güney ülke delegesi, küresel kapitalizmin yoksulluğun temel nedeni olduğunu "yoksulluğun kirliliği" deyimiyle ifade etmişlerdir. Küresel ekonomik reformların kirlenen yoksulluğun çözümüne yardım edeceğini de deklare etmişlerdir. Sonunda, konferans delegeleri tüm küresel çevreyi korumak

için güney ülkelerinin ekonomik kalkınma arzusu ile çevreyi koruma ihtiyacı arasında bir uzlaştırma sağlamak için çalışmışlardır (Dauvergne, 2005: 376).

Çevrenin uluslararası düzeyde korunmasına yönelik olarak 1992’de Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen Rio Konferansı, gerek içerik gerekse de katılım bakımından 20. yüzyılın en önemli çevre toplantısıdır. Konferansın sonunda, beş metin kabul edilmiştir. Bunlar, “Rio Bildirgesi, Gündem 21, Ormancılık Prensipleri, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”dir. Rio Konferansı’nın en önemli sonuçlarından biri de, yukarıda belirttiğimiz beş dokümanda gelişme politikalarının sürdürülebilir kalkınma ilkesine dayanması gerektiğinin açık bir şekilde belirtilmesi olmuştur (Güneş, 2012: 87).

Avrupa Birliği’nde de, üye devletlerin çevre politikalarını ve uygulamalarını ortak bir seviyeye yükseltmek amacıyla çevre sorunlarına baştan beri yakın bir ilgi gösterilmiştir. Eski adıyla Ortak Pazar, baştan beri bir ekonomik gelişme ve bütünleşme olarak görülmüş olduğundan, kimi zaman çevre karşıtı bir kurum olabileceği sanılmıştır. Oysa kurucu antlaşması olan 1957 tarihli Roma Antlaşması’ndan başlayarak bütün kurucu hukuk belgeleri gözden geçirildiğinde açıkça görülmektedir ki, Avrupa Birliği’nin çevreye olan ilgisi tam ve tutarlıdır. O kadar ki, Avrupa Birliği Rio belgelerini imzalayan ve Kyoto Protokolü konusunda kesin tavır almış olan tek uluslararası kuruluştur (Keleş, 2013: 143).

Rio Konferansı’nın öngördüğü hedeflerin hayata geçirilmesinde yaşanan aksaklıklar, 2002 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Johannesburg kentinde düzenlenen “Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi”nin de ana gündem maddesini oluşturmuştur. 21. yüzyılın ilk küresel çevre konferansı olan Johannesburg Zirvesi’nin temel amacı, Rio Konferansı sonrasında yaşanan gelişmelerin ve uygulamaların değerlendirmesiydi. Bu bağlamda Johannesburg Zirvesi’nde, Rio Konferansı ile kabul edilen fakat önceki dönemlerde hayata geçirilemeyen antlaşmaların uygulanabilmesi için gerekli olan tedbirlerin belirlenerek, sürdürülebilir kalkınmanın küresel düzeyde gerçekleştirilmesine ilişkin yeni meselelerin tartışılması hedeflenmiştir (Güneş, 2012: 88).

Türkiye’de de sürdürülebilirlik uygulamaları, çevre ve ekolojik duyarlılık anlayışları toplumda gün geçtikçe gelişmektedir. Türkiye’de çevre konusuna olan ilgi 1970’li yıllara dayanmaktadır. 1978 yılında, çevre ile ilgili ulusal ve uluslararası faaliyetlerle ilgilenmek üzere, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı’nın kurulmasıyla devlet politikasında yerini almıştır (Özmehmet, 2008: 16).

Türkiye, özellikle Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında, sürdürülebilir kalkınma politikalarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca son yıllardaki 5 yıllık kalkınma planlarında, politikaların sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye, 1996 yılında Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini ve 2004 yılında da BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesini imzalamıştır. Ayrıca 2004 yılında Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur (Çepik, 2015:9-10).

4. TÜRKİYE’DE YEREL YÖNETİMLER ve ÇEVRE SORUNLARI

Yerel yönetimler, bütün ülkelerde kamu yönetimi sisteminin önemli ve vazgeçilmez birimleridir. Bu birimler; bir taraftan yerel halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, temizlik, kanalizasyon, çöp toplama, ulaşım gibi hizmetleri sunarlar, diğer taraftan ülke kalkınması için büyük öneme sahip olan eğitim, sağlık ve altyapı gibi pek çok önemli görevi de yerine getirmektedirler. Hızlı kentleşme, nüfus artışı ve göç sonucu kentli nüfusun artan hizmet taleplerinin yanı sıra teknolojik gelişme ile ortaya çıkan yeni hizmet talepleri de yerel yönetimlerce karşılanmaktadır. Bu durum, yerel yönetimlerin önemini her geçen gün artırmaktadır (Ulusoy - Akdemir, 2009: 260). Yerel yönetimler, merkezi yönetimden farklı olarak, yerel hayata, yerel düzeydeki sorun ve ihtiyaçların kaynağına yakın olma üstünlüğüne sahiptir. Yerel yönetimleri, merkezi yönetimin ülkenin her alanına ulaşan hizmet eli olarak değerlendirenler de vardır. Bu, yerel yöntemlerin özerkliğinin göz ardı edilmesine, bağımlılığının artmasına neden olabilecek bir yaklaşımdır. Doğanın bütünlüğü ilkesi gereğince, dünyanın bir noktasındaki çevre sorununun etkileri bütün dünyaya yayılabilir. Bununla birlikte, çevre sorunlarının en belirgin özelliği, tehlikenin ortaya çıktığı yere özgü olmalarıdır. Yerel düzeyde ortaya çıkan çevre sorunları, etkileşim yoluyla öteki ekosistemleri de etkilemektedir. Yerel yönetimlerin sorunların kaynağında yer almaları,

onları sorunların önlenmesi ve çözülmesi noktasında sorumlu kılmaktadır. En etkili çözümün, sorunun kaynağına en yakın kuruluşlarca gerçekleştirileceği açıktır (Geray,1998: 57).

Türkiye’de, 1982 Anayasasında düzenlenen üç çeşit yerel yönetim birimi vardır, bunlar Köy, Belediye ve İl Özel İdaresidir. Bunların sayıları değiştirilemez. Ancak bu çeşit yerel yönetimin ihtiyaçları karşılayamayacağından hareketle, 1982 Anayasası (m.127/3), “Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir” iznini vermek gereğini duymuştur. Yasa koyucu, bu konuda Büyükşehir Belediyesi adında yeni bir belediye tipi benimsemiştir. Fakat bu tip belediyeler, bir metropol yönetimi olup, yeni bir yerel yönetim değildir. Kamu tüzel kişiliğine sahip, serbest hareket eden ve kararlar alan, ancak idari vesayet yoluyla devletin gözetimi altındaki kuruluşlardır. 10 Temmuz 2004 kabul tarih ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun 3/a maddesi ile yerel yönetimlere idari ve mali özerklik tanınmıştır. Daha sonra Anayasa’ya aykırı bulunarak iptal edilen 5272 sayılı kanunun yerine çıkarılan 03.07.2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere; ayrıca TBMM’ye 3/a maddesi dolayısıyla da iade edilen 24.6.2004 kabul tarih ve 5197 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu sonrasında yine 22/2/2005 tarih ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 3/a maddesi ile İl Özel İdarelerine idari ve mali özerklik tanınmıştır (Baykal, 2010: 486). Anılan bu üç yerel yönetim biriminin de çevre konusunda mevzuattan kaynaklanan yetkileri bulunmakla birlikte bunlar içerisinde özellikle belediyelerin gerek 2872 sayılı çevre kanunu ve gerekse de 5393 ve 5216 sayılı yasalardan kaynaklanan çevre ile ilgili çok geniş yetki ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Çevre sorunu olarak değerlendirilen olgular hem birer sonuç hem de dinamik birer süreçtir. Zamana, yere ve coğrafyaya göre farklılık gösterebilen sorunların etkinlik düzeylerinin doğru saptanabilmesi için öncelikle nedenlerin Türkiye’de Çevre Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolünün ortaya konulması gerekmektedir (Mutlu, 2002: 36).

Yerel yönetimler, belirli bir coğrafi alanda yaşayan yerel topluluğun ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan, karar organları yerel halkça seçilen, görev ve yetkileri yasalarla belirlenen, özel gelirleri ve bütçesi olan ve kendine özgü örgüt yapısı ve personeli bulunan kamu tüzel kişileridir. Bu nitelikleriyle yerel yönetimler demokratik yönetim yapısının temel unsurlarından birisini oluşturmakta ve sosyolojik etkenlerin yanı sıra, özellikle yerel kamusal hizmetlerin sunumunda etkinliği ve verimliliği artırmak amacıyla hemen her toplumda bu yönetimlere yer verilmektedir (Urhan, 2008: 85).

Çevre sorunları, insanın yaşamla ilgili etkinliklerinden kaynaklanmaktadır. Yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları, daha da önemlisi temel varlık nedenleri, insan yaşamı ve insan yaşamının kalitesinin iyileştirilmesiyle ilgilidir. Bu yüzden yerel yönetimler dışarıda bırakılarak çevrenin korunması ve iyileştirilmesi olanaklı değildir (Geray, 1998: 64). 1970’li yıllardan itibaren çevre sorunlarının sınır aşan hale gelmesi, sorunlara ortak çözüm arayışlarının hızlanması sonucunu doğurmuştur. Çevre sorunları, sorunların azaltılmasında temel strateji olarak kabul edilen sürdürülebilir kalkınma politikaları ile birlikte uluslararası gündemin ana maddeleri arasına girmeye başlamıştır. 1987 tarihli Brundtland Raporu ile ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma fikri, 21 yüzyıl için öngörülen politikaların temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. 1992 tarihinde Brezilya’nın Rio kentinde düzenlenen BM Dünya Zirvesi sonunda kabul edilen Gündem 21 belgesi ise sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin politik uygulamaları açısından yol gösterici niteliktedir. Belgede sürdürülebilir politikaların yürütülmesinde, yerel yönetimler temel aktörlerden biri olarak kabul edilmiştir. Yerel yönetimlerin, bu politikaların uygulanmasında katılımı arttıracak ve çeşitlendirecek mekanizmaları içeren Yerel Gündem 21 (YG21) hedeflerini oluşturmaları öngörüsü dile getirilmiştir. Bu çerçevede çevre sorunlarının ortaya çıkışında önemli rol oynayan kentlerin, yönetimlerine sürdürülebilirlik fikrinin yansıtılması ile, çevresel ve sosyal sorunların da azalabileceği öngörülmektedir (Atvur,2009:231).

1970’li yıllardan başlayarak çevre sorunları ile tanışan ülkemizde anayasal düzenleme boyutundaki ilk ve en önemli adım 1982 yılında Anayasa’mıza, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” bölümünde 56. madde ile çevre hakkı konularak atılmış ve çevre hakkı hukukumuzda girmiş, anayasal kurum olarak da “çevre koruma” kavramı gelişmeye başlamıştır. Anayasa’nın 56. maddesi: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” hükmünü içermektedir. Böylelikle 1982 Anayasası, hem koruma ödevi yükleyen ve hem de insan hakkı olarak düzenleme yapan anayasalar

arasında yerini almıştır. Bu madde açıkça çevre hakkından söz etmemekte ancak diğer klasik haklarla ve özellikle de yaşam hakkıyla ilgi kurarak çevre hakkına “dolaylı” bir düzenlemeyle yer vermektedir (Gürseler, 2008: 200). Anayasamızın 56.maddesi ile getirilen bu düzenlemenin yapılmasında uluslararası düzeyde çevre hakkının ilk kez dile getirildiği 1972 yılında Stockholm’de gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı”nın önemli etkisi bulunmaktadır. Anayasamızın 56.maddesine göre çevrenin korunmasında ve çevre kirliliğinin önlenmesinde merkezi yönetime, yerel yönetimlere ve vatandaşlara önemli görevler düşmektedir.

5. ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜLMESİNDE BELEDİYELERE YÜKLENEN HUKUKİ YETKİ VE SORUMLULUKLAR

Çevre sorunları, başta kentin ve kentlinin sorunu olarak, belediyeleri doğrudan doğruya ilgilendirir ve belediyeler, çevrenin korunmasına ve yönetimine ilişkin altyapı ve hizmetleri üretmek durumundadırlar. Belediyelerin çevre korumasındaki temel görev ve yetkileri idari kolluk hizmeti niteliğindedir. Bunun yanı sıra yerel ortak gereksinimleri karşılamakla görevli olan belediyenin çevreye yönelik gerekli tüm hizmetleri görmesine de hukuk sistemimiz imkan sağlamaktadır (Keleş - Hamamcı,1997: 234).

Çevre yönetiminin giderek büyüyen ve birbirini içeren değişik ölçeklerde yapılandırılmasının gerekliliği yanında, yerel yönetimler özellikle belediyeler, bu yapılanmalar içinde ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü belediyeler hem yürüttükleri diğer kamu hizmetleri ile çevreyi etkileyen hem de doğrudan doğruya çevre ile ilgili önemli yetki, sorumluluk ve işlevleri bulunan kurumlardır (Şengül, 1999: 93). İl özel idareleri ve köyler ile karşılaştırıldığında belediyelerin, halka yönelik hizmet alanları ve hizmet kolları farklılaşmakta ve hizmetleri sayıca artmaktadır. Belediyelerin “Beşikten Mezara Kadar” diye tabir edilen hizmet anlayışı da bunu doğrulamaktadır. Mahalli ve müşterek ihtiyaçları karşılamakla yükümlü olan belediyeler, hukuki düzenlemeler sayesinde çevreye yönelik hizmetlerle de doğrudan ilişkili kurumlar haline gelmişlerdir (Kızıllıboğa - Batal,2012: 204).

Çevrenin korunmasına yönelik siyasal açılımlar, siyasal ekoloji kavramı altında açıklanmaya çalışılmaktadır. Siyasal ekoloji, doğal ve insan elinden çıkmış çevreye ilişkin bütün sorunların, iktidar mücadelesinde olan örgütler tarafından başarılı olmak amacıyla politize edilmesi gayretlerini içermektedir. Diğer bir bakış açısıyla siyasal ekoloji seçimle yönetime gelen siyasal aktörlerin, seçim sürecinde başarılı olmak için çevre sorunları ile ilgili ne tür politikalar ürettiklerini ele almaktadır. Siyasal ekolojinin bir boyutu olarak ortaya çıkan çevrenin korunması çabaları günümüzde özellikle seçimle iktidara gelen yerel yönetimler açısından bir sorumluluk alanı haline gelmiştir. Yerel yönetimler içerisinde özellikle belediyelerin siyasal ekoloji bağlamında görev alanları ve sorumlulukları, diğer bir ifadeyle çevreye yönelik fonksiyonları her geçen gün daha da artmaktadır (Çoban - Kılıç, 2009: 119).

Yerel yönetimler ve özellikle belediyeler bütün ülkelerde kamu yönetimi sisteminin önemli ve vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu birimler; bir yandan yerel halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, temizlik, kanalizasyon, çöp toplama, ulaşım gibi hizmetleri sunarlarken, diğer taraftan ülke kalkınması için büyük öneme sahip olan eğitim, sağlık ve altyapı gibi pek çok önemli görevi de yerine getirmektedirler. Hızlı kentleşme, nüfus artışı ve göç sonucu kentli nüfusun artan hizmet taleplerinin yanı sıra teknolojik gelişme ile ortaya çıkan yeni hizmet talepleri de yerel yönetimlerce karşılanmaktadır. Bu durum, yerel yönetimlerin önemini her geçen gün artırmaktadır (Ulusoy - Akdemir, 2009: 260).

Çevre sorunları, başta kentin ve kentlinin sorunu olarak, belediyeleri doğrudan doğruya ilgilendirir. Belediyelerin çevre korumasındaki asli görev ve yetkileri idari kolluk hizmeti niteliğindedir. Bununla beraber, mahalli ve müşterek ihtiyaçları karşılamakla görevli olan belediyenin, çevreye yönelik, gerekli tüm hizmetleri yerine getirmesine de hukuk sistemimiz imkan sağlamaktadır. Türkiye’de çevreyle ilgili anayasal düzenleme boyutundaki ilk ve en önemli adım 1982 Anayasası’nda “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında 56. madde ile çevre hakkı düzenlemesi yapılarak atılmıştır. Çevre ile ilgili yasal düzenlemelerin hemen hepsi 1982 sonrasında yapılmıştır. Özellikle Çevre Kanunu, 1982 Anayasa’sının direktifleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Çevre Kanunu 11.08.1983 tarihli ve 18132 sayılı Resmi Gazete ’de yayımlanmış ve en son 24.04.2006 tarihli ve 5491 sayılı Kanun’la değişikliğe uğramıştır. Kanun’un amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve

sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır. Kanun doğrultusunda birçok Yönetmelik, Genelge ve Tebliğ yayımlanmıştır (Kızılıboğa - Batal, 2012: 196).

Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler 2872 sayılı Çevre Kanununun "İlkeler" başlıklı 3. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan maddede çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlerin rolüne vurgu yapan şu hususlar ifade edilmiştir:

-Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapar. -Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odalarının, birliklerin, sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür (2872 sayılı Çevre Kanunu Md.3).

Türkiye’de merkezi yönetim çevreye yönelik politikaların oluşturulması ve bu politikaların uygulanması için idari çerçevenin oluşturulmasından sorumludur. Bu noktada da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığı önemli rol oynamaktadır. Kalkınma Bakanlığı devletin temel stratejik eylem planı olarak kabul edilen beş yıllık kalkınma planlarında belirlenen hedeflerin uygulanmasına ilişkin ilgili tüm kurum ve kuruluşların yatırımlarını kontrol edip onaylayan kurumdur. Temelde ülkede çevreyle ilgili koordinasyonu sağlayan kurum ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’dır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın yanı sıra Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığının da uygulayıcı olmaları sebebiyle çevreye ilişkin sorumlulukları mevcuttur. Bunların yanında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, İller Bankası, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı gibi ihtisaslaşmış olan kurumların da çevre politikalarının uygulanmasında rolleri vardır. Yerelde ise özellikle belediyeler çevre politikalarının uygulanmasında sorumluluk sahibidir (Toprak, 2017: 177).

Günümüzde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hem vatandaşa daha kaliteli hizmet sunulmasının hem de ekonomik kalkınmaya destek sağlanmasının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak görülmektedir. Tüm dünyada yaşanan değişim ile birlikte güçlü merkezîyetçi yönetim anlayışı yerini giderek yerelin önem kazandığı bir yapıya bırakmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri ülkelerin kendine özgü koşulları dikkate alınarak tartışılmakta ve yeniden şekillendirilmektedir.

Türkiye’de de 2000’li yıllarda hizmette yerellik ilkesinin hayata geçirilmesine dönük olarak 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), 5393 sayılı Belediye Yasası (2005), 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005), Kent Konseyi Yönetmeliği (2006) gibi yasal düzenlemeler yapılmıştır (Ökmen - Demir, 2010: 269). Anılan bu hukuki düzenlemeler ile yerel yönetimlere ve özellikle de belediyelere diğer konularda olduğu gibi çevre ile ilgili olarak ta geniş yetki ve sorumluluklar yüklenmiştir.

Belediyelerin çevre konusundaki yetkileri ile ilgili bu hukuki düzenlemelere baktığımızda; 5216 Sayılı Büyükşehir belediyesi kanununun Büyükşehir belediyesinin görev, yetki ve sorumluluklarını belirleyen 7. Maddesinin -i- bendi şu şekildedir: “Sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak; ağaçlandırma yapmak; gayrisihhî işyerlerini, eğlence yerlerini, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplamak; inşaat malzemeleri, hurda depolama alanları ve satış yerlerini, hafriyat toprağı, moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler almak; büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletletmek; sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletletmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak.” Görüldüğü üzere çevresel sorunlara ilişkin büyükşehir belediyeleri çok geniş yetki ve sorumluluklara sahiptirler. Ancak pratikte bu sorunların çözümünde yeterince etkin değildirlir.

Benzer bir düzenleme “Belediyenin görev ve sorumlulukları ile yetki ve imtiyazları” başlıkları altında,5393 sayılı belediye kanununun 14.maddesi a ve b bentleri ile 15.maddenin e, f ve g bentlerinde de yer almaktadır. Anılan madde hükümlerinin konumuzla ilgili kısımları şöyledir:

Madde 14- Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; a) İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; ...ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar..... b) ....sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; mabetlerin yapımı, bakımı, onarımını yapabilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir.

Belediyenin yetkileri ve imtiyazları başlıklı 15.maddenin ilgili kısımları ise şu hükümleri içerir; “Belediyenin yetkileri ve imtiyazları şunlardır: ...e) Müktesep haklar saklı kalmak üzere; içme, kullanma ve endüstri suyu sağlamak; atık su ve yağmur suyunun uzaklaştırılmasını sağlamak; bunlar için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek ve işlettmek; kaynak sularını işletmek veya işlettmek.

f) Toplu taşıma yapmak; bu amaçla otobüs, deniz ve su ulaşım araçları, tünel, raylı sistem dâhil her türlü toplu taşıma sistemlerini kurmak, kurdurmak, işletmek ve işlettmek.

g) Katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak.

5393 ve 5216 sayılı yasalarda yer alan ve yukarıda ifade edilen düzenlemelerin yanı sıra ilgili yönetmeliklerde de büyükşehir belediyelerine ve diğer belediyelere kentsel çevre sorunlarının çözümüne ilişkin önemli sorumluluklar getirilmiştir. Ancak pratikte gerek büyükşehir belediyeleri, gerekse ilk kademe belediyeleri ve diğer belediyeler çevre ile ilgili sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşme olgusu, insanlığa yeni olanaklar sunduğu kadar, yeni sorunların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunların en başında çevre sorunları gelmektedir. Çevre sorunlarının doğal sonucu olarak bozulan ekolojik denge, insan ve diğer canlıların geleceklerini tehdit etmektedir. İnsanın doğayı bilinçsiz bir şekilde kullanması, gittikçe daha fazla tüketmesi, çevrenin bu gelişmelerden zarar görmesine neden olmaktadır. Sanayileşme ile birlikte Dünya ekonomisindeki büyüme çabaları, aşırı üretim ve tüketim, doğal kaynakların bilinçsizce tüketimi çevre sorunlarını da beraberinde getirmekte ve ekonomi ile çevre arasında bir dengesizlik meydana getirmektedir. Dünya nüfusundaki ve üretim faaliyetlerindeki hızlı artış, dünyanın geleceğini tehdit edecek biçimde doğal kaynakların azalmasına neden olmaktadır (Kaypak, 2013: 18).

Çevresel sorunlara bir bütün olarak yaklaşılması ihtiyacı, bu alana ilişkin güçlü bir kurumsal irade ve yapının varlığını gerekli kılmaktadır. Ancak Türkiye’deki kamu yönetimi sisteminin yapısı, iki binli yıllara kadar,benimsenmesi gereken çevre politikaları için bir kısıtlama oluşturmuş ve bu nedenle etkin çevresel yönetim sağlayacak kurumsallaşmanın önüne geçilmiştir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak çevre ve diğer kalkınma süreçleri arasındaki uyumsuzluğun negatif sonuçlarını yaşamıştır. Çevrenin diğer sektörlerle bütünlük arz eden bir yapı içerisinde ele alınmaması, çevre odaklı olmayan kalkınmaya öncelik tanınması zamanla çevresel değerlerin göz ardı edilmesine neden olmuştur (Türk - Erciş, 2017: 354).

Esasında, 1982 Anayasası ve yürürlükteki mevzuat irdelendiğinde, üniter anlayışın bir neticesi olarak, Türkiye’de merkezi yönetim çevreye yönelik politikaların oluşturulması ve bu politikaların uygulanmasında önemli yetki ve sorumluluklara sahiptir. Özellikle, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı temelde ülkede çevreyle ilgili koordinasyonu sağlayan kurmay birimdir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı dışında, Tarım ve Orman Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı gibi bakanlıkların da uygulayıcı olmaları sebebiyle çevreye

ilişkin önemli yetki, görev ve sorumlulukları vardır. Yerelde ise özellikle belediyeler çevre politikalarının uygulanmasında önemli yetki ve sorumluluklara sahiptir.

Çevre sorunları, başta kentin ve kentlinin sorunu olarak, belediyeleri doğrudan doğruya ilgilendirir ve belediyeler, çevrenin korunmasına ve yönetimine ilişkin altyapı ve hizmetleri üretmektedirler. Belediyelerin çevre korumasındaki temel görev ve yetkileri yönetsel kolluk hizmeti niteliğindedir. Bunun yanı sıra yerel ortak gereksinimleri karşılamakla görevli olan belediyenin çevreye yönelik gerekli tüm hizmetleri görmesine de hukuk sistemimiz olanak sağlamaktadır (Keleş - Hamamcı,1997: 234).

Türkiye’de gerek anayasamızın 127. Maddesi ve gerekse yürürlükteki mevzuat incelendiğinde, yerel yönetim birimlerinin, il özel idaresi, belediyeler ve köylerden meydana geldiği görülmektedir. Bu yerel yönetim birimleri, kendilerine kanun tarafından kamu tüzel kişiliği tanınmış, mali ve idari açıdan özerk ve sınırları içinde yaşayan halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş yerel yönetim birimleridir. Yerel yönetim birimlerinin, her birinin çevreye ilişkin üslendikleri, yetki, görev ve sorumlulukları vardır. Ancak belirtmek gerekir ki bu yerel birimler içinde özellikle belediyeler çok daha etkin bir yerel yönetim birimi olarak ön plana çıkmaktadır. Belediyeler ve özellikle 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasa ile birlikte büyükşehir belediyeleri, mevcut imkân ve kaynaklarıyla, yerellik ilkesi çerçevesinde en etkin olan birimlerdir. Dolayısıyla belediyelerden, çevrenin korunması bağlamında da diğer yerel yönetim birimlerine kıyasla daha etkili politikalar üretmeleri ve daha etkin olmaları beklenmektedir.

Türkiye’de yerel yönetimlerin ve özellikle belediyelerin çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak karşılaştıkları sorunlar ana hatlarıyla, örgütlenmeye yönelik sorunlar, ekonomik sorunlar (mali kaynakların yetersizliği) , mevzuattan kaynaklanan sorunlar ve katılıma ilişkin sorunlar olmak üzere dört temel grupta toplanabilir. Bu sorunların çözümüne yönelik merkeziyetçi yönetim anlayışının bir sonucu olarak daha çok merkezi idarede bulunan çevre sorunlarının çözümüne yönelik yetki ve sorumluluklar yapılacak hukuki düzenlemelerle yerel yönetimlere devredilebilir. Diğer taraftan özel sektör kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi diğer sosyal sektör organizasyonlarının da çevre sorunlarının çözümüne daha aktif olarak katılmaları ekonomik ve hukuki düzenlemelerle özendirilebilir. Türkiye’de yerel yönetim birimleri ile ilgili hukuki metinlerde çevre ile ilgili önemli düzenlemelere yer verilmektedir. Ancak, çevre sorunlarının ulaştığı boyutlar köklü ve etkin çözümler üretilmesini gerektirdiğinden yerel yönetim birimlerinin çevre sorunlarının çözümü için politikalar üreten, çevre kaynaklarının bilinçli kullanımı, yeniden üretilmesi, korunması ve geliştirilmesi hususlarında hedefler belirleyen ve kararlar alan öncelikli kurumlar olarak işlev görmesi temin edilmelidir.

Yerel düzeyde yaşanan çevre sorunlarının çözümünde halkın çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda belediyeler ve diğer aktörlerle işbirliği içerisinde hareket etmeleri ve alınan tedbir ve uygulanan politikalara aktif olarak katılmaları sağlanmalıdır.

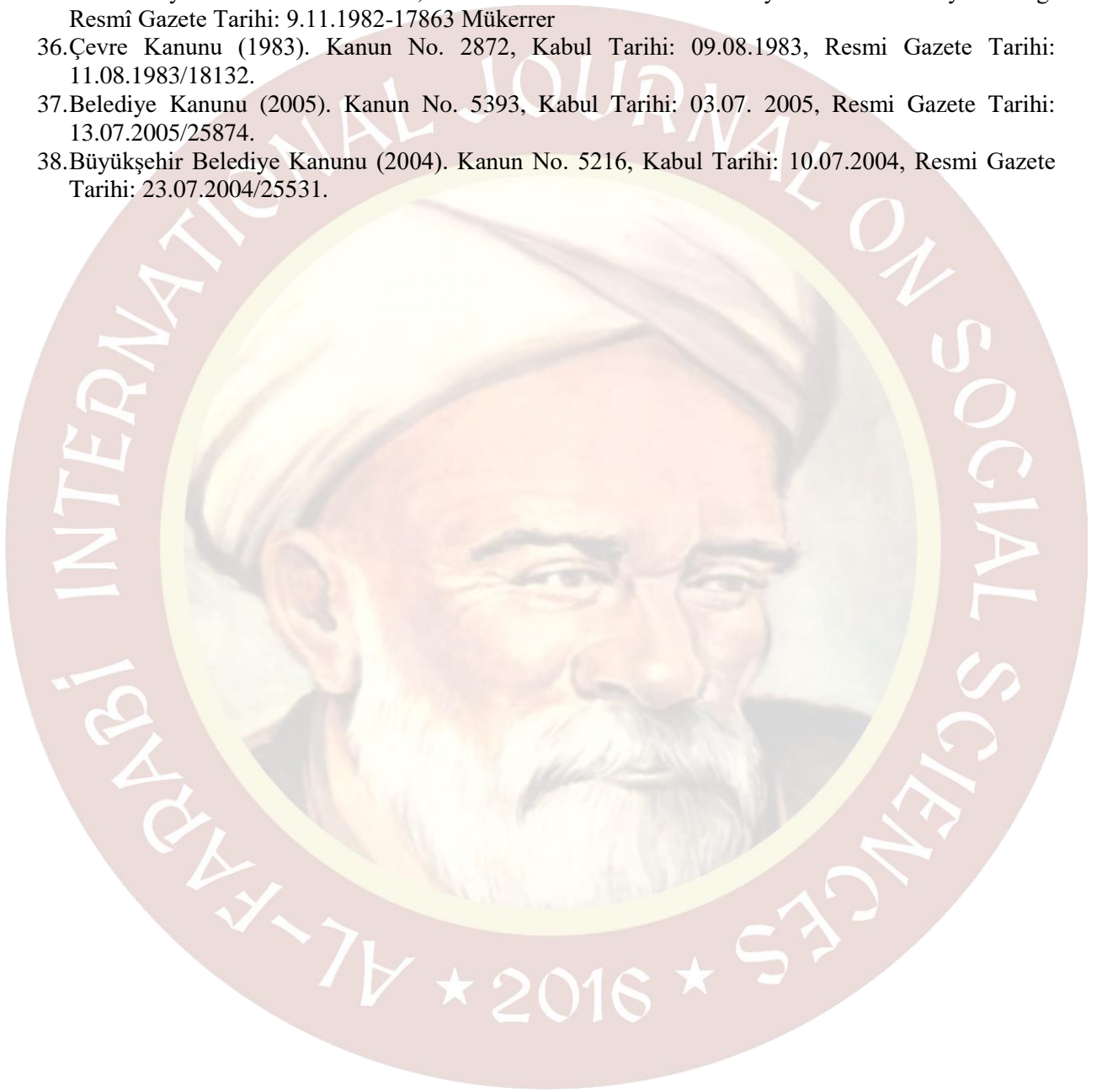
Yerel yönetimler özellikle “halkın ortak ve yerel gereksinimlerini gideren” kamu kuruluşları olduklarından, öncelikle “yerel” düzeyde ortaya çıkan çevre sorunlarının çözümünde etkili ve sorumludurlar. Bu süreçte, yerel halkın ve belediyelerin doğrudan katıldığı çevre koruma ve geliştirme stratejileri zaman kaybedilmeden yaşama geçirilmelidir. Unutulmamalıdır ki, çevreyi en iyi biçimde koruyabilecek olanlar, o çevrede yaşayan ve o çevrenin sunduğu kaynakları kullanan insanlardır (Zengin,2009:121).

KAYNAKÇA

1. Atvur, S. (2009). “Yerel Gündem 21 ve Çevre: Antalya Kent Konseyi Örneği”.C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 2, ss.231-241.
2. Baykal, T., 2010. “Türkiye’de Çevre Yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 13, ss. 476 - 492.
3. Çepik, B. (2015). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Politikaları”, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

4. Çoban, A. Ve Kılıç, S., 2009. “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Çevreye Yönelik Politikaları: Konya Selçuklu Belediyesi SELKAP Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, ss.117-130.
5. Dauvergne, P.(2005). “Globalizationandthe Environment”. J. Ravenhill (ed.), Global PoliticalEconomy, Oxford: Oxford UniversityPress, 370-395.
6. Dunlap R. E. and Andrew K. Jorgenson 2012. “Environmental problems” The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization, First Edition. Edited by George Ritzer. © Blackwell Publishing Ltd. Published
7. Erdem, N., 2015. “Çevre Sorunlarının Yerel Yönetimler Kapsamında İncelenmesi” Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, ss.16-32.
8. Geray, C. (1998). “Yerel Yönetimler ve Çevre”. Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 7 Sayı3. 57-64.
9. Göktürk, A. Kavili, S. (2000).Yerel gündem 21 ve katılım. Yerel Yönetimler Sempozyumu, Ankara.
10. Görmez, K., 2010. Çevre Sorunları , Nobel Yayın , Ankara, 197s.
10. Güneş, A.M., 2012. “Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme”, İÜHFMC. LXX, S. 1, ss. 83 -114.
11. Gürseler, İ.G. (2008). “ İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”. TBB Dergisi.Sayı 75
12. Karaca, C., 2007. “Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar”Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:11. Sayı:1., ss.1-19.
13. Karataş, A.(2014). “Çevre Sorunlarına Alternatif Bir Çözüm Aracı Olarak Yükseköğretimde Çevre Eğitimi” II. Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu (ISEM 2014) - Adıyaman
14. Kaypak,Ş. (2011). “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Cilt 13 Sayı 20. 19-33.
15. Kaypak,Ş. (2013)., " Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 31, s. 17-34.
16. Keleş, R., 2013. 100 Soruda Türkiye’de Kentleşme Konut ve Gecekondu, Cem Yayınevi, İzmir, 320 s.
17. Keleş, R. Ve Hamamcı, C., 1997. Çevrebilim, İmge Kitabevi Yayını, Ankara, 312s.
18. Kırılıoğlu, H. Zeytin,M.(2015). “Belediyelerde Çevre Muhasebesi ve Raporlama: Marmara Bölgesinde Bulunan Belediyeler Üzerine Bir Durum Analizi”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 10, s.753-777
19. Kızılboğa,R., ve Batal, S.(2012). “Türkiye’de Çevre Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal UniversityJournal of SocialSciencesInstitute. Cilt/Volume: 9. Sayı/Issue: 20, s.191-212.
20. Leggett, J. A. (2007), Climate Change: Science and Policy Implications. CRS Report for Congress, Luxemborg: Office for Official Publications of the European Communities.
21. Mutlu, A. (2002). Çevre Ekonomisi Politikalar Uygulamalar ve Türkiye. İstanbul. Marmara Üniv. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:15.
22. Mutlu, A. (2009). “Türkiye’de Çevre Sorunları Literatürünün Baskın Niteliği ve Sosyal Bilimler Yaklaşımının Gerekliliği”. Ankara Üniversitesi Çevre bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 71-82.
23. Ökmen, M. ve Demir, F., 2010. ‘Türkiye’de Katılımcı Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Uşak İli Örneği’, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 27, ss.265-276.
24. Özey, R., 2009. Çevre Sorunları, Aktif Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 363s.
25. Özmehmet, E. 2008., “Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları” Journal of Yaşar University, Cilt 3, Sayı 12, ss.1853-1876.
26. Şendül, M., 1999. “Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Belediyeler”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 3, ss. 91-102.
27. Toprak, D., 2017. “Türkiye’nin Çevre Politikasında Yerel Yönetimlerin Rolü: Yerel Yönetim Bütçesinin İncelenmesi” Maliye Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, ss.173-193.
28. Turgut Yılmaz, Nükhet., 2012. Çevre Politikası ve Hukuku, Ankara, İmaj Kitabevi, 399s.
29. Tutulmaz, O., (2012)., " Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilirlik İçin Bir Çözüm Vizyonu", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.601 -626.
30. Türk, B. ve Erciş, A., 2017. " Türkiye’de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri", International Journal of Social Science Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6929> Number: 54 , p. 351-362,

31. Ulusoy A. ve Akdemir T., 2009. “Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 21 ss.259-287.
32. Urhan, V.F. (2008). “Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması” Sayıştay Dergisi. Sayı 70.
33. Yılmaz, A., Bozkurt, Y. ve Taşkın, E. (2005). “Doğal Kaynakların Korunmasında Çevre Yönetiminin Etkinliği”, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 13. ss.15-30.
34. Zengin, E. (2009). “Yerel Yönetimler ve Çevre”. Journal of Qafqaz University. Number:26
35. 1982 Anayasası Kanun No.: 2709, Kabul Tarihi : 7.11.1982. Halkoyu Sonucunun Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 9.11.1982-17863 Mükerrer
36. Çevre Kanunu (1983). Kanun No. 2872, Kabul Tarihi: 09.08.1983, Resmi Gazete Tarihi: 11.08.1983/18132.
37. Belediye Kanunu (2005). Kanun No. 5393, Kabul Tarihi: 03.07. 2005, Resmi Gazete Tarihi: 13.07.2005/25874.
38. Büyükşehir Belediye Kanunu (2004). Kanun No. 5216, Kabul Tarihi: 10.07.2004, Resmi Gazete Tarihi: 23.07.2004/25531.

ARAP DİLİNDE ‘ADED VE MA‘DÜD: KUR’AN ÖRNEĞİ
NUMBER AND MODIFIERS IN ARABIC LANGUAGE GRAMMAR:
THE HOLY QURAN AS A MODEL

Luay Hatem YAQOOB¹

ÖZET

‘Aded ve ma‘dūd/temyiz² Arapçada öğrenilmesi zorunlu önemli konulardan biridir ve konu, erillik-dişilik, tekillik-çoğulluk gibi meselelerle ve farklı konularla ilişkilidir. Zira ‘aded ve ma‘dud bazı hallerde birbirine hareke ve cinsiyet açısından uyarken bazı durumlarda birbirine tamamen aykırı olmakta, diğer bazı durumlarda da farklı kurallar geçerli olmaktadır. Çünkü adedin temyizinin kendine has özellikleri vardır. Nitekim ‘aded müfred veya cemi olabilmekte, ayrıca harekesi metnin içinde geçen sayıya göre değişmektedir.

Bu makalede, Arapça temel kaynaklara bağlı olarak aded ve onun temyizinin halleri detaylı biçimde ele alınmıştır. Bu çerçevede, Kur’an metninde geçen sayılar tespit edilmiştir. Yapılan araştırmada bütün sayıların ilahî kitapta yer almadığı anlaşılmış, var olanların da 30’u geçmediği görülmüştür. Ayetlerde geçen sayıların farklı vesilelerle ve değişik amaçlarla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ‘Aded/sayı, Ma‘Dud/Sayılan, Temyiz, Kurallar, Kur’an, Arapça

ABSTRACT

The topic of number and modifiers is one of the topics that is indispensable to know the Arabic language. We are not exaggerating in this expression if we say that it is one of the most complex and interrelated subjects. The number and its noun modifier is subjected to case of masculine, feminine, singular and plural. Some numbers correspond with modifiers in gender and accent marks, while others don’t have a different way. The noun modifier of the number has other characteristics, for in some cases it is singular and in other it is plural. In addition, the change of the nominative case, subjective case, straight case and upright case grammatically speaking depending on the number itself.

In this essay, I have explained in details in the first chapters the subject of the number and the case of its noun modifier based on the specialized books in Arabic language grammar. All numbers mentioned in the Holy Quran have been extracted. It is worth to mention that not all numbers have been mentioned in the Holy Quran. Only 30 numbers have been mentioned in different occasions and for different reasons.

Key words: Number, Non Modifier, Grammar, Holy Quran, Arabic Language.

Giriş

‘Aded konusunun bütün dillerde ortak bir husus olduğunu söylemek mümkündür. Sayıların kullanım özellikleri ve zorluk dereceleri diller arasında farklılık göstermektedir. Arapça, bu noktada aşırı bir önem ve ilgi ortaya koyan bir lisandır. Sayı ile sayılanın ilişkisini yazılış, telaffuz ve irab harekesi bakımından düzenlemekte ve buna göre adedin belirtilmesinden önce ma‘dudun cinsiyetinin bilinmesi gerekmektedir.

Bu makale üç bölüme ayrılmakta, bunların ilki adedin kısımlarını işlemekte ve müfred, mürekkep, ukud (‘ukūd) ve atıflı sayıları tanıtmaktadır. İkinci bölüm, Arap nahvi açısından ‘aded ile ma‘dudun ilişkisini ele almakta, beş başlıkta bu konuda geçerli olan temyiz çeşitlerini anlatmaktadır. Üçüncü bölümde ise Kur’an’da yer alan sayılardan bahsedilmekteyken çalışmanın bitiminde özet olarak 11 sonuç sunulmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi, luay.hatem@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8518-0148

² Bundan sonra kolaylık açısından ‘aded ve ma‘dud denecektir.

Birinci Bölüm: Arapçada Adedin Kısımları

Arapçada kelimelerin yapısına göre ‘aded, 4 kısma ayrılmaktadır:³

1. Müfret (El-Mufred): Kelime yapısı tek bir sayı oluşan, 1-10 arası (10 da dahil) sayılardır. (1)(وَاحِدٌ), (2)(اِثْنَانٌ), (3)(ثَلَاثَةٌ), (4)(أَرْبَعَةٌ), (5)(خَمْسَةٌ), (6)(سِتَّةٌ), (7)(سَبْعَةٌ), (8)(ثَمَانِيَةٌ), (9)(تِسْعَةٌ), (10) Ek olarak (عَشْرَةٌ), (100)(مِئَةٌ), (1000)(أَلْفٌ), (1000000)(مِائَةُ أَلْفٍ) sayıları da cem ve tesniye alametlerini taşısa bile yalnızca bir parçadan meydana gelmesi açısından bu kategoride değerlendirilmektedir.⁴

2. Mürekkep (el-Murakkeb/Bileşik): Aralarında bir engel olmayan iki kelimedenden müteşekkil sayılardır, iki unsurun birleşmesinden ötürü kendisine mürekkep ismi verilmiştir. 11-19 arası (19 dahil) olan sayılardır: (11)(أَحَدٌ وَعَشْرٌ), (12)(اِثْنَانٌ وَعَشْرٌ), (13)(ثَلَاثَةٌ وَعَشْرٌ), (14)(أَرْبَعَةٌ وَعَشْرٌ), (15)(خَمْسَةٌ وَعَشْرٌ), (16)(سِتَّةٌ وَعَشْرٌ), (17)(سَبْعَةٌ وَعَشْرٌ), (18)(ثَمَانِيَةٌ وَعَشْرٌ), (19)(تِسْعَةٌ وَعَشْرٌ).⁵

3. Ukud (‘Ukūd): Tek bir parçadan oluşmakla birlikte duruma göre cem-i müzekker alameti olan “vāv nūn” (ون) veya “yā nūn” (ين) alan sayılardır. 20-90 arasında (90 dahil) bulunan onluk katları ifade etmektedir. (20)(عِشْرُونَ), (30)(ثَلَاثُونَ), (40)(أَرْبَعُونَ), (50)(خَمْسُونَ), (60)(سِتُّونَ), (70)(سَبْعُونَ), (80)(ثَمَانُونَ), (90)(تِسْعُونَ).⁶

4. Atıflı: Vāv (و) harfi ile birlikte bağlanan iki kesitten meydana gelen sayılardır. Ukud dışında 21-99 arasını içerir. (21)(وَاحِدٌ وَعِشْرُونَ), (22)(اِثْنَانٌ وَعِشْرُونَ), (23)(ثَلَاثَةٌ وَعِشْرُونَ), (24)(أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ), (25)(خَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ), (26)(سِتَّةٌ وَعِشْرُونَ), (27)(سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ), (28)(ثَمَانِيَةٌ وَعِشْرُونَ), (29)(تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ), (30)(عِشْرُونَ وَوَاحِدٌ), (31)(وَاحِدٌ وَثَلَاثُونَ), (32)(اِثْنَانٌ وَثَلَاثُونَ).. (99)(تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ).⁷

İkinci Bölüm: Arapçada ‘Aded ile Ma‘dudun İlişkisi

1. Müfret ‘Adedler ve Temyizi: Bu grupta yer alan sayılar, sayılan şeyin cinsiyetine, erilliğine-dişliliğine ve tekiliğine-çoğulluğuna bağlı olarak değişmektedir; kendi içinde şu bölümlere ayrılmaktadır:⁸

A. 1-2 Sayıları: ‘Aded ve ma‘dud her açıdan birbirine uymaktadır, söz konusu sayılardan önce sayılan husus yer almakta ve irap açısından sayıya “sıfat” şeklinde muamele edilmektedir. Bu iki sayı, diğer sayılardan farklı olarak temyiz konusuna girmemektedir.⁹

Müzekker Sayı Örneği:

R.	Cümle	Cümle Çeviri	Sayı	Sıfat
1.	جَاءَ رَجُلٌ وَاحِدٌ	Tek bir adam geldi.	وَاحِدٌ	رَجُلٌ
2.	نَجَحَ طَالِبَانِ اِثْنَانِ	İki öğrenci başarılı oldu.	اِثْنَانِ	طَالِبَانِ

Müennes Sayı Örneği:

R.	Cümle	Cümle Çeviri	Sayı	Sıfat
1.	اشْتَرَيْتُ سَيَّارَةً وَاحِدَةً	Bir araba satın aldım.	وَاحِدَةً	سَيَّارَةً
2.	فِي الْبَيْتِ وَرْدَتَانِ اِثْنَانِ	Evde iki gül vardır.	اِثْنَانِ	وَرْدَتَانِ

³ ‘Abdullāh bin ‘Abdurrahmān ibn ‘Aqīl, *Şerh İbn ‘Akīl ‘alā Elfiyeti İbn Mālik*, Thk: Muhyiddīn ‘Abdulhamīd, Dāru’t Turās, Kahire, 1980, c.4, s.73; ‘Alī el-Cārim, Muştafā Emīn, *en-Nahvu’l-Vādiḥ fi Kavāidi’l Luḡatil-‘Arabiye*, ed-Dāru’l-Miṣriyye es-Su’ūdiyye, Kahire, c.2, s.316.

⁴ Celāleddīn es-Suyūfī, *Hem’l-Hevāmi fi Şerhi Cemil-Cevāmi*, Thk: ‘Abdulhamīd Hindāvī, el-Mektebe et-Tevkīfiyye, Mısır, c.3, s.259; ‘Abbās Ḥasan, *en-Nahvu’l-Vāfi*, Dāru’l-Ma‘ārif, Mısır, B.15, c.4, s.518.

⁵ Muḥammed Yūsuf el-Ḥalebī, *Şerhu’t-Teshīl*, Thk: ‘Alī Muḥammed Fāḫir, Dāru’s-Selām, Kahire, 2007, c.5, s.2399.

⁶ ‘Alī el-Cārim, Muştafā Emīn, *en-Nahvu’l-Vādiḥ*, c.2, s.362; ‘Abduh er-Rāciḥī, *et-Taṭbīqu’l-Nahvi*, Mektebetu’l-Ma‘ārif, Riyad, 1999, s.400.

⁷ ‘Abbās Ḥasan, *en-Nahvu’l-Vāfi*, c.4, s.523.

⁸ Fādil es-Sāmerrāi, *Me-‘ānin-Nahv*, Dāru’l-Fikir, Ürdün, 2000, c.3, s.278.

⁹ Aḥmed Muḫtār ‘Umer, *Mu’cem eş-Şavāb el-Luḡavī*, ‘Ālem el-Kutub, Kahire, 2008, c.1, s.17.

B. 3-10 Sayıları:¹⁰ Bu sayılar, sayılana cinsiyet açısından muhalefet etmekte ve temyiz/sayılan sayıdan/adetten sonra gelmektedir. Dolayısıyla sayı müzekkerse temyizi müennestir, sayı müennesse temyizi müzekkerdir. Sayının irabı cümledeki yerine göre olmakta, temyiz ise daima mecrur ve cemi¹¹ şeklinde gelmektedir.¹²

Müzekker Sayı Örneği:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyizi
3.	لِلْبَيْتِ ثَلَاثُ حَقَائِبٍ	Kızın üç çantası var.	ثَلَاثُ	حَقَائِبِ
4.	تَأَخَّرَ أَرْبَعُ دَقَائِقٍ	Dört dakika geç kaldı.	أَرْبَعُ	دَقَائِقِ
5.	تَكَلَّمَ بِخَمْسِ لُغَاتٍ	Beş dilde konuştu.	خَمْسِ	لُغَاتِ
6.	رُمِيَتْ سِتُّ كُرَاتٍ	Altı top atıldı.	سِتُّ	كُرَاتِ
7.	قَرَأَ سَبْعَ صُحُفٍ	Yedi sayfa okudu.	سَبْعَ	صُحُفِ
8.	زَارَ ثَمَانِيَةَ ¹³ دَوْلٍ	Sekiz devleti ziyaret etti.	ثَمَانِيَةَ	دَوْلِ
9.	فِي الشَّقَّةِ تِسْعُ شُرَفٍ	Dairede dokuz balkon var.	تِسْعُ	شُرَفِ
10.	شَاهَدْتُ عَشْرَ دَوْلٍ	On devlet gördüm.	عَشْرَ	دَوْلِ

Müennes Sayı Örnekler:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyizi
3.	عَاشَ ثَلَاثَةَ أَعوَامٍ	Üç yıl yaşadı.	ثَلَاثَةَ	أَعْوَامِ
4.	لِلسَّنَةِ أَرْبَعَةُ مَوَاسِمٍ	Yılın dört mevsimi vardır.	أَرْبَعَةَ	مَوَاسِمِ
5.	بِحَوْزَتِي خَمْسَةُ أَقْلَامٍ	Elimde beş kalem mevcuttur.	خَمْسَةَ	أَقْلَامِ
6.	عَبَّرْتُ سِتَّةَ تَعْبِيرَاتٍ	Altı deyim ifade ettim.	سِتَّةَ	تَعْبِيرَاتِ
7.	إطَّلَعُ عَلَى سَبْعَةِ أَجْزَاءٍ	Yedi bölüme baktı.	سَبْعَةَ	أَجْزَاءِ
8.	اسْتَقَالَ ثَمَانِيَةَ وُزَرَاءٍ	Sekiz bakan istifa etti.	ثَمَانِيَةَ	وُزَرَاءِ
9.	أَجَرَ تِسْعَةَ مَحَلَّاتٍ	Dokuz dükkanı kiraya verdi.	تِسْعَةَ	مَحَلَّاتِ
10.	الْخُوخُ بِعَشْرَةِ دَنَانِيرٍ	Şeftali, on dinar karşılığındadır.	عَشْرَةَ	دَنَانِيرِ

2. Mürekkep Adedler ve Temyizi: Mürekkep sayılar iki kesitten oluşmakta, (birinci kelime + ikinci kelime) aralarında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Temyiz/sayılan mürekkep adetten sonra söylenmekte ve ilk kelimenin dişî veya eril olmasına bakılmaktadır. Mürekkep sayının birinci bölümü, müfred başlığında anlatıldığı gibi 1 veya 2 ise ma'dud ile her yönden uyumludur. 3-9 arasındaki rakamlar ise temyizlerine cinsiyet açısından zıtlık göstermektedir.¹⁴ 10 sayısının ise özel bir durumu bulunmakta, muzaf olduğunda (diğer bir sayıya eklendiğinde örn: 11-12-13) temyizle aynı cinsiyeti taşımakta, muzaf olmadığında 3-9 arasındaki rakamlar gibi değerlendirilmektedir. Mürekkep sayılarda temyiz¹⁵ harekesi ise daima müfereed mansup olmaktadır..¹⁶

¹⁰ Aşera (10) sayısındaki “şin” harfi, sayının müfred veya mürekkep olması farketmeksizin müzekkerle birlikte fethalı okunmakta ve müennesle sükun/cezmi üzere ifade edilmektedir. Örneğin: (عَشْرَةُ رِجَالٍ ‘Aşeratu Ricālin), (عَشْرُ فِتْيَانٍ ‘Aşru Feteyātin).

Ahmed Muhtār ‘Umer, *Mu‘cem eş-Şavāb el-Luġavī*, c.1, s.31.¹¹

¹² Ebu'l-Berakāt el-Enbārī, *El-İnşāf fī Mesāli'l-Ĥilāf beyne'n-Naḥviyyīn: el-Başriyyīn ve'l-Kūfiyyīn*, el-Mektebe el-'Aşriyye, Kahire, 2003, c.2, s.675.

¹³ Semāniye (8) sayısının özel bir kullanılış biçimi vardır:

- Muzaf olursa “yā” harfi kelime kalır: Örn: ثَمَانِيَةَ طُلَّابٍ Semāniyetu Ṭullāb – ثَمَانِيَةَ طَالِبَاتٍ Semāni Ṭālibāt).

- Muzaf olmazsa ve ma'dud müzekkerse “yā” yine kendisini gösterir. Misal: (نَجَحَ مِنَ الطَّلَابِ ثَمَانِيَةَ) Neceha min et-ṭullabi gemāniye).

- Muzaf değilse ve ma'dud müennes ise nasp halinde “yā” korunur, cerr ve ref durumlarında yok olur. Misal: (رَأَيْتُ مِنَ الطَّلِبَاتِ ثَمَانِيَةَ) Raeytu min et-ṭālibāt semāniye – رَأَيْتُ مِنَ الطَّلِبَاتِ ثَمَانِيَةَ – رَأَيْتُ مِنَ الطَّلِبَاتِ ثَمَانِيَةَ – رَأَيْتُ مِنَ الطَّلِبَاتِ ثَمَانِيَةَ Merartu bi-semānin).

¹⁴ ‘Abduh er-Rāciḥī, *et-Taṭbīku'n-Naḥvi*, s.396; ‘Abbās Ḥasan, *en-Naḥvu'l-Vāfi*, c.2, s.421.

¹⁵ Alī el-Cārim, Muṣṭafā Emīn, *en-Naḥvu'l-Vādiḥ*, c.2, s.326.

¹⁶ İbn ‘Aḳīl, *Şerḥu İbn ‘Aḳīl ‘alā Elfiyeti İbn Mālik*, c.4, s.73; ‘Abbās Ḥasan, *en-Naḥvu'l-Vāfi*, c.4, s.553.

Müzekker Sayı Örneği:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyîzi
11.	جَاءَ لِلْمُبَارَاةِ أَحَدَ عَشَرَ لَاعِبًا	Maça 11 oyuncu geldi.	أَحَدَ عَشَرَ	لَاعِبًا
12.	رَأَيْتُ الْيَوْمَ اثْنَيْ عَشَرَ مُوَاطِنًا	Bugün on iki yurttaş gördüm.	اثْنَيْ عَشَرَ	مُوَاطِنًا
13.	نَجَحَتْ ثَلَاثَ عَشْرَةَ تَلْمِيذَةً	On üç öğrenci başarılı oldu.	ثَلَاثَ عَشْرَةَ	تَلْمِيذَةً
14.	أَمْضَيْتُ أَرْبَعَ عَشْرَةَ سَاعَةً	On dört saat geçirdim.	أَرْبَعَ عَشْرَةَ	سَاعَةً
15.	تَصَفَّخْنَا خَمْسَ عَشْرَةَ قِصَّةً	On beş kısma inceledim.	خَمْسَ عَشْرَةَ	قِصَّةً
16.	لِلْمُحَاضِرَةِ سِتَّ عَشْرَةَ فِقْرَةً	Konferansın on altı maddesi vardır.	سِتَّ عَشْرَةَ	فِقْرَةً
17.	أَرْسَلَ الْمُدِيرُ سَبْعَ عَشْرَةَ عَامِلَةً	Müdür, on yedi bayan işçi yolladı.	سَبْعَ عَشْرَةَ	عَامِلَةً
18.	فِي الْعِرَاقِ ثَمَانِي عَشْرَةَ مَدِينَةً	Irak'ta on sekiz şehir bulunmaktadır.	ثَمَانِي عَشْرَةَ	مَدِينَةً
19.	عُمُرُ الْبِنَاءِ تِسْعَ عَشْرَةَ سَنَةً	Yapının ömrü, on dokuz senedir.	تِسْعَ عَشْرَةَ	سَنَةً

Müennes Sayı Örnekler:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyîzi
11.	بَاعَ الْبَائِعُ إِحْدَى عَشْرَةَ قِصَّةً	Satıcı on bir öykü sattı.	إِحْدَى عَشْرَةَ	قِصَّةً
12.	أَكَلْتُ اثْنَتَا عَشْرَةَ فَرَاوَلَةً	On iki çilek yedim.	اثْنَتَا عَشْرَةَ	فَرَاوَلَةً
13.	اجْتَمَعَ ثَلَاثَةَ عَشْرَ وَزِيرًا	On üç bakan toplandı.	ثَلَاثَةَ عَشْرَ	وَزِيرًا
14.	نَجَحَ أَرْبَعَةَ عَشْرَ تَلْمِيذًا	On dört öğrenci başarılı oldu.	أَرْبَعَةَ عَشْرَ	تَلْمِيذًا
15.	لِلْعِمَارَةِ خَمْسَةَ عَشْرَ بَابًا	Apartmanın on beş kapısı vardır.	خَمْسَةَ عَشْرَ	بَابًا
16.	اسْتَأْجَرْنَا سِتَّةَ عَشْرَ مَحَلًّا	On altı dükkan kiraladık.	سِتَّةَ عَشْرَ	مَحَلًّا
17.	فِي الْمَكْتَبَةِ سَبْعَةَ عَشْرَ كِتَابًا	Kütüphanede 16 kitap vardır.	سَبْعَةَ عَشْرَ	كِتَابًا
18.	انْفَجَرَ ثَمَانِيَةَ عَشْرَ مَنْزِلًا	On sekiz ev parçalandı.	ثَمَانِيَةَ عَشْرَ	مَنْزِلًا
19.	شَاهَدْتُ تِسْعَةَ عَشْرَ جِسْرًا	On dokuz köprü gözlemledim.	تِسْعَةَ عَشْرَ	جِسْرًا

Bu bağlamda 11-12 sayılarının, temyizleri ile cinsiyet açısından her zaman uyumlu olduğu, 13-19 arasındaki sayıların ise aykırı bulunduğu gözlemlenmektedir. 13-19 sayılarının ikinci bölümü temyizinin cinsiyetine mutabık olmaktadır.

3. Ukud ('Ukūd) 'Adedler ve Temyizi: Ukud 'adedler (onluk katlar) 20'den başlayarak 90'a kadar ulaşan sayılardır. Ma'dūdun cinsine bağlı olarak yani erillik veya dişiliğe göre değişmemesi ve aynı şekilde kalması ile diğer sayılardan ayrılır. Müzekker salimin irabıdır, sayının aslına -Hükmü cem¹⁷ "vāv nūn\ون" ilavesi ile ref' durumuna sokulur, "yā nūn\بن" eklenmesi ile nasp ve cerr hali sağlanır. Tamlamalar sırasında "nūn" harfi düşer ve bu sayıların anlattığı kelimeler hep müfret ve mansup olur.¹⁸

Örnekler:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyîzi
20.	فَارَ عَشْرُونَ لَاعِبًا بِالْجَائِزَةِ	Yirmi oyuncu ödül kazandı.	عَشْرُونَ	لَاعِبًا
30.	صَامَ الرَّجُلُ ثَلَاثِينَ يَوْمًا	Adam otuz gün oruç tuttu.	ثَلَاثِينَ	يَوْمًا
40.	فِي الْعِيَادَةِ أَرْبَعُونَ مُمْرِضَةً	Klinikte kırk hemşire var.	أَرْبَعُونَ	مُمْرِضَةً
50.	مَضَى عَلَيْهِ خَمْسُونَ سَاعَةً	Üzerinden elli saat geçti.	خَمْسُونَ	سَاعَةً
60.	تَصَدَّقَ بِسِتِّينَ دِرْهَمًا	Altmış dirhem sadaka verdi.	سِتِّينَ	دِرْهَمًا
70.	عَرَسَ الْفَلَّاحُ سَبْعِينَ شَجْرَةً	Çiftçi yetmiş ağaç ekti.	سَبْعِينَ	شَجْرَةً
80.	وَصَلَ الْمَطَارَ ثَمَانُونَ سَائِحًا	Havaalanına seksen turist vardı.	ثَمَانُونَ	سَائِحًا
90.	فِي الْمُخْتَبَرِ تِسْعُونَ تَحْلِيلًا	Laboratuvarda doksan tahlil bulunmaktadır.	تِسْعُونَ	تَحْلِيلًا

4. Atıflı Sayılar ('Atıf ve Ma'tūf) Temyizi: Atıflı sayılar kategorisi altında sınıflandırılanlar, onluk katlar hariç olmak üzere 21'den başlayarak 99'a kadar devam eder, iki kısımdan oluşur, "vāv\و" harfi ilgili iki bölümü birbirinden ayırır. Atıf grubundan sonra, dişilik ve erillik bakımından ilk bölüm¹⁹ dikkate alınarak sayılan husus/ma'dūd getirilir.

¹⁷ Alī el-Cārim, Muṣṭafā Emīn, *en-Naḥvu 'l-Vāḍiḥ*, c.2, s.362.

¹⁸ Fāḍil es-Sāmerrāi, *Me 'ānī en-Naḥv*, c.2, s.334.

¹⁹ Abbās Ḥasan, *en-Naḥvu 'l-Vāfi*, c.4, s.549.

Mürekkep sayılarda açıklandığı gibi atıflı sayılarda da birler basamağını oluşturan 1-2 ‘adedleri ma‘dūduna cinsiyet vb. yönlerden uyumlu olurken 3-9 arası aykırı düşer. Onlar basamağı ise (20’den ²⁰ 90’a kadar olan onluk katlar) tüm kelimelerle dişillik ve erillik açısından mutabık bir seyir izler. Cem-i müzekker salim olarak irab kazanır ve atıflı ‘adedlerin temyizi sürekli müfret ve mansup olur.²¹

Müzekkerin Kullanımına Örnekler:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyizi
21.	في البناءِ واحدٌ وعشرونَ طابقاً	Binada yirmi bir kat mevcuttur.	واحدٌ وعشرونَ	طابقاً
32.	رأيتُ اثنتانِ وثلاثونَ مسجدًا	Otuz iki mescit gördüm.	اثنتانِ وثلاثونَ	مسجدًا
43.	ضاعتُ ثلاثٌ وأربعونَ طفلةً	Kırk üç kız kayboldu.	ثلاثٌ وأربعونَ	طفلةً
54.	في المطارِ أربعٌ وخمسونَ طائرةً	Havaalanında elli dört uçak var.	أربعٌ وخمسونَ	طائرةً
65.	عمرُ بيتي خمسٌ وستونَ سنةً	Kızımın yaşı, altmış beştir.	خمسٌ وستونَ	سنةً
76.	مررتُ بستٍ وسبعينَ فقيرةً	Yetmiş altı fakir kadına uğradım.	بستٍ وسبعينَ	فقيرةً
87.	أتى إلينا سبعٌ وثمانونَ ضيفاً	Bize seksen yedi misafir geldi.	سبعٌ وثمانونَ	ضيفاً
99.	للهِ تسعةٌ وتسعونَ اسماً	Yüce Allah’ın doksan dokuz ismi vardır.	تسعةٌ وتسعونَ	اسماً

Müennesin Kullanımına Örnekler:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyizi
21.	لدى البائعِ واحدةٌ وعشرونَ سمكةً	Satıcıda yirmi bir balık var.	واحدةٌ وعشرونَ	سمكةً
34.	في العاصِمةِ أربعةٌ وثلاثونَ ميداناً	Başkentte otuz dört meydan bulunmaktadır.	أربعةٌ وثلاثونَ	ميداناً
45.	تخرَّجَ خمسةٌ وأربعونَ طالِباً	Kırk beş öğrenci mezun oldu.	خمسَةٌ وأربعونَ	طالباً
56.	عَرَسْنَا سِتَّةً وخمسينَ عموداً	Elli altı direk diktik.	ستَّةٌ وخمسينَ	عموداً
67.	في المسرحِ سبعةٌ وستونَ ممثلاً	Tiyatroda altmış yedi oyuncu var.	سبعةٌ وستونَ	ممثلاً
78.	ذهبتُ معَ ثمانِيةٍ وسبعينَ زائراً	Yetmiş sekiz ziyaretçi ile birlikte gittim.	ثمانِيةٍ وسبعينَ	زائراً
89.	رمى الولدُ تسعةً وثمانينَ حجراً	Çocuk, seksen dokuz taş attı.	تسعةً وثمانينَ	حجراً
99.	لقصْرِه تسعةٌ وتسعونَ مؤقداً	Onun sarayına ait doksan dokuz giriş var.	تسعةٌ وتسعونَ	مؤقداً

5. “100”, “1000”, “1.000.000” ve Katları: Bu ‘adedler, yüz, bin ve bir milyondan (مئةٌ، ألفٌ، مليونٌ) oluşur, “müfret” kategorisinde nitelendirilir. Sayılan kelimelerin müennes veya müzekker olarak değerlendirilmesi ile telaffuzu değişmez, aynı kalır.²²

Bu grubun ikil yapılmasında bilinen yöntem izlenir, ref halinde (ان) nasp ve cer halinde (ين) eklenir. Örnek: (مئتان- مئتين)، (ألفان- ألفين)، (مليونان- مليونين).

Yüzler, 100 ve 200 dışında (300-900 arasında) bitişik yazılır: (ثلاثمائة، أربعمائة، ستمائة، سبعمائة، ثمانمائة، تسعمائة).

Binler ise, 1000 ve 2000 sayıları haricinde (3000-10000) çoğul biçimde ifade edilir: (ثلاثة آلاف، أربعة، خمسة آلاف، ستة آلاف، سبعة آلاف، ثمانية آلاف، تسعة آلاف، عشرة آلاف).²³

Bir milyon sayısı da aynı şekilde 1-2 milyon dışında (3.000.000-10.000.000 arasında) cemi olarak kullanılır ve temyizi daima müfret ve mecrur gelir.²⁴ (ثلاثة ملايين، أربعة ملايين، خمسة ملايين، ستة ملايين، سبعة ملايين، ثمانية ملايين، تسعة ملايين، عشرة ملايين)

²⁰Nedim Huseyn Da‘kür, *el-Ḳavāid et-Taṭbīkiyye fi’l-Luġa el-‘Arabīyye*, Muesseset Bahsūn, Beyrut, 1998, s.393.

²¹Nedim Huseyn Da‘kür, *el-Ḳavāid et-Taṭbīkiyye fi’l-Luġa el-‘Arabīyye*, s.393.

²²Ebu’l-Ḥasan Bin Seyyide, *el-‘Aded fi’l-Luġa*, Thk: ‘Abdullāh en-Nāşir, ‘Adnān ez-Zāhir, Mektebet Mişkāt, 1993, s.65; ‘Alī el-Cārim, Muştafā Emīn, *en-Naḥvu’l-Vādiḥ*, c.2, s.362.

²³Aḥmed el-Ḥabbāz, *Tevciḥ el-Lem*, Thk: Fāyiz Zekī, Dāru’s-Selām, Mısır, 2007, s.443.

²⁴Muḥammed ‘İyd, *en-Naḥvu’l-Muṣaffā*, Mektebet eş-Şebāb, Kahire, 1975, s.710.

Örnekler:

R.	Cümle	Cümlenin Çevirisi	Sayı	Temyizi
100.	زُرْتُ مِائَةَ عَائِلَةٍ	Yüz aile ziyaret ettim.	مِائَةَ	عَائِلَةٍ
200.	سَمِعْتُ مِائَتَيْ 25 حِكَايَةٍ	İki yüz öykü duydum.	مِائَتَيْ	حِكَايَةٍ
300.	حَضَرَ ثَلَاثِمِائَةَ سَفِيرٍ	Üç yüz elçi hazır bulundu.	ثَلَاثِمِائَةَ	سَفِيرٍ
1000.	رَأَيْتُ أَلْفَ مُسَجِّعٍ	Bin taraftar gördüm.	أَلْفَ	مُسَجِّعٍ
2000.	سَلَّمَ عَلَيَّ أَلْفِي 26 شَخْصٍ	İki bin şahsı selamladı.	أَلْفِي	شَخْصٍ
3000.	وَصَلَ ثَلَاثَةَ أَلْفِ سَائِحٍ	Üç bin turist ulaştı.	ثَلَاثَةَ أَلْفِ	سَائِحٍ
1000000.	اشْتَرَيْتُ مِليُونَ حَقِيْبَةٍ	Bir milyon çanta satın aldım.	مِليُونَ	حَقِيْبَةٍ
2000000.	فِي الْمَدِينَةِ مِليُونَا 27 رَجُلٍ	Şehirde iki milyon adam var.	مِليُونَا	رَجُلٍ
3000000.	شَاهَدْتُ ثَلَاثَةَ مِلايِينِ نَمُودَجٍ	Üç milyon örnek gördü/izledi.	ثَلَاثَةَ مِلايِينِ	نَمُودَجٍ

Üçüncü Bölüm: Kur'an-ı Kerim'den Sayı Örnekleri

Kur'an-ı Kerim'in farklı alanlara dair tespitler ve usuller getirdiği herkesçe malumdur, bu bağlamda sayılar da hesap ve matematikle ilişkilendirilebilir. Farklı sure ve ayetlerde 'adedler değişik şekillerde kullanılır, sayı ve sayılan hususların açık bir biçimde belirtildiği örneklerin yanında dolaylı yoldan anlatıldığı (رَجُلَانِ) ، (أَخْتَيْنِ) ، (أَنْتَيْنِ) ، (مَرَّتَانِ) ، (مَرَّةً) numuneler de vardır.

Kur'an'da sayının net bir biçimde vurgulanmayıp alametlerle yetinilen durumlara dair şu cümleler sunulabilir:²⁸ “يَرْجِعُونَ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ” Yeryüzünde iki defa bozgun çıkaracaksınız.²⁹ “تَالِكِ الطَّلَاقِ مَرَّتَانِ” Talak iki defadır.³⁰ “قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخْفَوْنَ” Erkeğe kadının payının iki misli vardır.³¹ “فِي الْمَدِينَةِ مِليُونَ حَقِيْبَةٍ” Rablerinden korkanlardan olan iki adam şöyle dedi³² “فَلَيْتَ فِي السَّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ” Bunun üzerine hapiste birkaç yıl kaldı.”³³

Kur'an-ı Kerim'de sarih bir tarzda belirtilen 'aded ve ma'dūd örnekleri

1. Müfret Sayılar: Müfret sayılar, 1'den başlar 10'a kadar uzanan rakamlardır, Kur'an surelerinde bu kategoriye çok sık rastlanır ve bir bütün olarak müzekker – müennes şekilleri ile yüz kırk sekiz defa bulunur. Daha önce işaret edildiği üzere iki kısma bölünür:

A. 1-2 Rakamları: Kur'an-ı Kerim'de eril ve dişil biçimleri ile diğer sayılardan fazla yer almıştır, (وَاحِدٍ) (وَاحِدَةً) bütün formları ile altmış bir sefer görülürken (اِثْنَيْنِ-اِثْنَانِ) (اِثْنَيْنِ-اِثْنَانِ) tüm biçimleri ile on beş defa Kur'an'da anılmıştır. Bilgiler sunulmuştur. Aşağıda bu konuda daha detay³⁴

²⁵ İsim tamlaması sırasında “nūn” düşer, kelimenin aslı “مِائَتَيْنِ mieteyn”dir.

²⁶ İsim tamlaması sırasında “nūn” düşer, kelimenin aslı “أَلْفَيْنِ elfeyn”dir.

²⁷ İsim tamlaması sırasında “nūn” düşer, kelimenin aslı “مِليُونَا milyūnān”dır.

²⁸ Muḥammed Ebū Zehra, *Zehratu't-Tefāsīr*, Dāru'l-Fikr el-'Arabī, Beyrut, c.8, s.4129.

²⁹ İsra: 4.

³⁰ Bakara: 229.

³¹ Nisa: 11.

³² Maide: 26.

³³ Yusuf: 42.

³⁴ Daha fazla bilgi almak için bkz. Muḥammed Fuād Abdalbākī, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfāzi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, Dāru'l-Kutub el-Miṣriyye, Kahire, 1945, s.745.

1.2 Müzekkerin Kullanımına Örnekler:

R.	Ayet	Türkçe meali	Sure ve ayet no
1.	طَعَامٍ وَاحِدٍ	Tek bir yemek...	Bakara:61
2.	إِلَٰهًا وَاحِدًا	Tek bir ilah...	Bakara:133
3.	وَالْهُكْمُ إِلَٰهٍ وَاحِدٌ	Sizin ilahınız tek bir ilahdır.	Bakara:163
4.	لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ	Onların her birine altıda bir vardır.	Nisa:11
5.	فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ	Onların her birine altıda bir pay vardır.	Nisa:12
6.	إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Allah ancak tek bir ilahdır.	Nisa:171
7.	وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ondan başka hiçbir ilah yoktur.	Maide:73
8.	إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ancak o, sadece bir ilahdır.	Enâm:19
9.	إِلَٰهًا وَاحِدًا	Tek bir ilah	Tevbe:31
10.	اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ	Tek ve Kahredici olan Allah	Yûsuf:39
11.	لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ	Tek bir kapıdan girmeyin.	Yûsuf:67
12.	يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ	Tek bir su verilir.	Ra'd:4
13.	وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ	Vahid (Tek) ve Kahhar (Kahredici) olan Allah	Ra'd:16
14.	وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ	Vahid (Tek) ve Kahhar olan Allah'ın huzuruna çıktılar.	İbrâhîm:48
15.	أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ancak o tek bir ilahdır.	İbrâhîm:52
16.	إِلَٰهِكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	İlahınız tek bir ilahdır.	Nahl:22
17.	إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ancak o tek bir ilahdır.	Nahl:51
18.	أَنَّمَا إِلَٰهِكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ancak ilahınız tek bir ilahdır.	Kehf:110
19.	أَنَّمَا إِلَٰهِكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ancak ilahınız tek bir ilahdır.	Enbiyâ:108
20.	فَإِلَٰهِكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	(Bilin ki) İlahınız tek bir ilahdır.	Hac:34
21.	فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا	Onların her birine değnek vurun.	Nûr:2
22.	وَالْهِنَا وَالْهَيْكُمُ وَاحِدٌ	Ve ilahınız tek bir ilahdır.	Ankebût:46
23.	إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ	Şüphesiz ilahınız birdir.	Sâffât:4
24.	ثُبُورًا وَاحِدًا	Tek bir defa...	Furkân:14
25.	إِلَٰهًا وَاحِدًا	Tek bir ilah...	Sâd:5
26.	اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ	Vahid (Tek) ve Kahhar (Kahredici) olan Allah	Sâd:65
27.	هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ	O, Vahid ve Kahhar (Kahredici) olan Allah'tır.	Zümer:4
28.	لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ	Vahid ve Kahhar (Kahredici) olan Allah'a	Gafir:16
29.	أَنَّمَا إِلَٰهِكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ	Ancak sizin ilahınızın tek bir ilah olduğunu...	Fussilet:6
30.	أَبَشْرًا مِّثْلًا وَاحِدًا	Bizden bir beşer...	Kamer:24
31.	مِنَ الصَّيَّاتِ اثْنَيْنِ	Koyundan iki (eş)...	Enâm:43
32.	وَمِنَ الْمَغْزِ اثْنَيْنِ	Keçiden iki (eş)...	Enâm:43
33.	وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ	Deveden iki(eş)...	Enâm:144
34.	وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ	İnekten iki (eş)...	Enâm:144
35.	جِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ	Vasiyet zamanı iki adaletli kişi...	Maide:106
36.	أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا	Hani küfredenler, onu ikinin ikincisi olarak çıkarmışlardı.	Tevbe:40
37.	مِنْ كُلِّ رَوْحَيْنِ اثْنَيْنِ	Her iki eşten...	Hûd:40
38.	جَعَلَ فِيهَا رَوْحَيْنِ اثْنَيْنِ	Orada iki eş var etti.	Ra'd:3
39.	لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْهِنِ اثْنَيْنِ	İki ilah edinmeyin.	Nahl:51
40.	مِنْ كُلِّ رَوْحَيْنِ اثْنَيْنِ	Her iki eşten...	Mû'minûn:27
41.	إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ	Vakta ki onlara iki (elçi) göndermiştik.	Yâsîn:14

“1”, müzekker olarak Kur'an'da otuz yerde, “2” ise on bir noktada bulunur.

1.2 Müennesin Kullanımına Örnekler:

R.	Ayet	Türkçe meali	Sure ve ayet no
1.	كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً	İnsanlar tek bir ümmetti.	Bakara:213
2.	خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ	Sizi bir candan yarattı.	Nisa:1
3.	فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً	Eğer adaletsizlikten korkarsanız bir tane (eş)...	Nisa:3
4.	وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ	Eğer mirasçı tek bir bayan ise ona malın yarım hakkı vardır.	Nisa:11
5.	فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً	Böylelikle üzerinize tek bir hamle ile yönelirler.	Nisa:102
6.	وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً	Allah dileseydi sizleri bir ümmet kılarıdı.	Maide:48
7.	أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ	Sizleri bir candan meydana getirdi.	Enâm:98
8.	خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ	Sizi tek bir nefisten yarattı.	A'râf:189
9.	وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً	İnsanlar sadece bir ümmetti.	Yûnus:19
10.	لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً	İnsanları tek bir topluluk kılarıdı.	Hûd:118
11.	وَأَنْتَ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سَكِينًا	Onların her birine bir bıçak verdi.	Yûsuf:31
12.	وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً	Allah dileseydi sizi tek bir ümmet kılarıdı.	Nahl:93
13.	إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً	Şüphesiz sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir.	Enbiyâ:92
14.	هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً	Sizin ümmetiniz tek bir ümmettir.	Mû'minûn:52
15.	جُمْلَةً وَاحِدَةً	Bir cümle...	Furkân:32
16.	وَلَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ إِلَّا كَنْفُسٌ وَاحِدَةٍ	Sizin tamamınızın dirilişi ancak bir canın hayat bulması gibidir.	Lokmân:28
17.	إِنَّمَا أَعْطَكُم بَوَاحِدَةٍ	Sizi teker teker uyarıyorum.	Sebe':46
18.	إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَبِيحَةً وَاحِدَةً	O yalnızca bir çığlıktan ibarettir.	Yâsîn:29
19.	مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَبِيحَةً وَاحِدَةً	Bir sestem başka bir şey beklemiyorlar.	Yâsîn:49
20.	إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَبِيحَةً وَاحِدَةً	O yalnızca bir çığlıktan ibarettir.	Yâsîn:53
21.	فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ	O sadece tek bir sestem ibarettir.	Sâffât:19
22.	صَبِيحَةً وَاحِدَةً	Tek bir ses/çığlık	Sâd:15
23.	وَلِي نَعْجَةٍ وَاحِدَةٍ	Ve benim sadece bir koyunum mevcuttur.	Sâd:23
24.	خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ	Siz tek bir nefisten yarattı.	Zümer:6
25.	وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً	Allah dileseydi onları tek bir ümmet kılarıdı.	Şûrâ:8
26.	أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً	İnsanların tek bir ümmet olmaları...	Zuhruf:33
27.	إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَبِيحَةً وَاحِدَةً	Gerçekten biz onların üzerine tek bir çığlık gönderdik.	Kamer:31
28.	وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ	Emrimiz sadece bir göz açıp kapama gibidir.	Kamer:50
29.	فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ	Sura tek bir defa üflendiğinde	Hâkka:13
30.	فَدَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً	O iki grup da bir kezde yok olmuştur.	Hâkka:14
31.	فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ	Şüphesiz o tek bir çağrıdır.	Naziât:13
32.	فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ	Şayet onlar ikiden fazla kadından oluşuyor ise	Nisa:11
33.	فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ	Eğer onlar (bayanlar) iki kişi ise onların ikisine üçte iki pay vardır.	Nisa:176
34.	قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا أَلْتُنَّيْنَا	İki kez bizi öldürdün.	Gafir:11
35.	وَأَحْيَيْتَنَا أَلْتُنَّيْنَا	İki kere bizi dirilttin.	Gafir:11

Müennes siğası ile "1" (وَاحِدَةً) , Kur'an'da otuz bir defa geçerken "2" (الْأُنثَى-الْأُنثَى) dişil biçimi ile dört defa zikredilmektedir, "1" bütün şekilleri ile Kur'an'da en çok belirtilen sayıdır.

B. 3-10 Arası Sayılar: Kur'an-ı Kerim'de 3 ile 10 arasındaki sayılara yönelik incelemeden sonra onların hem müennes hem müzekker biçimleri ile birlikte tespit edilebildiği kadarıyla aşağıda sunulduğu gibi 72 değişik yerde mevcut olduğu söylenebilir:

R.	Ayet	Türkçe meali	Sure ve ayet no
1.	ثَلَاثَ لَيَالٍ	Üç gece...	Meryem:10
2.	ثَلَاثَ مَرَّاتٍ	Üç kez...	Nûr:58
3.	ثَلَاثَ عَوْرَاتٍ	Üç avret (gizli zaman)...	Nûr:58
4.	فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ	Üç karanlıkta...	Zümer:6
5.	ثَلَاثَ شُعَبٍ	Üç şube...	Mürselât:30
6.	ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ	Üç gün...	Bakara:196
7.	ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ	Üç kuru (temizlik müddeti)...	Bakara:228
8.	ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ	Üç gün...	Âl-i İmrân:41
9.	وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةَ انْتِهَوَا	Üç demeyiniz, artık bunu bırakınız.	Nisa:171
10.	قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ	“Allah üçün üçüncüsüdür” dediler.	Maide:5
11.	فَصَبِّأْمِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ	Buna karşılık üç gün oruç...	Maide:89
12.	ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ	Üç gün...	Hûd:65
13.	ثَلَاثَةَ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ	Üç kişilerdir, dördüncüleri köpekleridir.	Kehf:22
14.	وَكُنْتُمْ أَرْوَاجًا ثَلَاثَةً	Ve üç grup olmuştunuzdur.	Vâkıa:7
15.	مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ	Üç kişinin fısıltısında o dördüncüdür.	Mücâdele:7
16.	ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ	Üç ay...	Talâk:4
17.	أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ	Dört şahitlik...	Nûr:6
18.	أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ	Dört şahitliğin gerçekleşmesi...	Nûr:8
19.	وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ	Ve onlardan dört ayak üzerinde yürüyenler vardır.	Nûr:45
20.	تَرْبُصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ	Dört ay bekleme...	Bakara:226
21.	يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ	Kendileri 4 ay beklerler.	Bakara:234
22.	أَرْبَعَةَ مِنَ الطَّيْرِ	Kuşlardan dört tane.	Bakara:260
23.	فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةَ مِنْكُمْ	Onlara karşı dört şahit getirin.	Nisa:15
24.	فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ	Yeryüzünde dört ay dolaşın.	Tevbe:2
25.	مِنْهَا أَرْبَعَةَ حُرْمٍ	Onlardan dördü, haramdır.	Tevbe:36
26.	وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَامَهَا فِي أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ	Dört günde onların rızıklarını/azıklarını belirledi.	Fussilet:10
27.	ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةَ شَهَدَاءَ	Daha sonra dört şahit getirmediler...	Nûr:4
28.	لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةَ شَهَدَاءَ	Dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?	Nûr:13
29.	وَيَقُولُونَ حَمْسَةَ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ	“Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir” diyorlar.	Kehf:22
30.	وَلَا حَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ	Hiçbir beş yoktur ki O altıncıları olmasın.	Mücâdele:7
31.	خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Yeri ve gökleri altı günde yarattı.	A'râf:54
32.	خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Yeri ve gökleri altı günde yarattı.	Yûnus:3
33.	خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Yeri ve gökleri altı günde yarattı.	Hûd:7
34.	وَمَا بَيَّنَّهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Ve onların arasındakileri altı günde...	Furkân:59
35.	وَمَا بَيَّنَّهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Ve onların arasındakileri altı günde...	Secde:4
36.	وَمَا بَيَّنَّهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Ve onların arasındakileri altı günde...	Kâf:38
37.	خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ	Yeri ve gökleri altı günde yarattı.	Hadîd:4
38.	فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ	Ve onları yedi gök olarak düzenledi.	Bakara:29
39.	كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ	Yedi başak veren bir tanenin örneğine benzer.	Bakara:261
40.	إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ	Ben yedi inek görüyorum.	Yûsuf:43
41.	يَأْكُلُهُنَّ سَبْعَ عِجَافٍ	Onları yedi cılız hayvan yer.	Yûsuf:43
42.	سَبْعَ سُنْبُلَاتٍ	Yedi başak...	Yûsuf:43
43.	سَبْعَ بَقَرَاتٍ	Yedi inek...	Yûsuf:46
44.	سَبْعَ عِجَافٍ	Yedi cılız hayvan...	Yûsuf:46
45.	سَبْعَ سُنْبُلَاتٍ	Yedi başak...	Yûsuf:46
46.	تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا	Yedi sene gayretle ekersiniz.	Yûsuf:47
47.	سَبْعُ شِدَادٍ	Yedi çetin (sene)	Yûsuf:48
48.	تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ	Yedi gök onu tesbih eder.	İsrâ:44
49.	وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقٍ	Sizin üzerinizde yedi yol yarattık.	Mü'minûn:17
50.	مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ	Yedi göğün rabbini kimdir?	Mü'minûn:86
51.	فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ	Ve onları yedi gök olarak takdir etti.	Fussilet:12

52. اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ	Yedi göğü yaratan Allah...	Talâk:12
53. الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ	Yedi göğü yaratan...	Mülk:3
54. وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا	Üzerinizde yedi çetin yapı inşa ettik.	Nebe:8
55. سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ	Onu yedi gün boyunca onların hizmetine verdi.	Hâkka:7
56. خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ	Allah yedi gök yarattı.	Nûh:15
57. لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ	Onun yedi kapısı vardır.	Hicr:44
58. آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي	Sana tekrar edilen yedi ayet verdik.	Hicr:87
59. وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ	Ve geri döndüğünüzde yedi (...)	Bakara:196
60. وَيُقُولُونَ سَبْعَةً وَثَمَانِيَةً كَلْبِهِمْ	Ve diyorlar ki onlar yedi kişidir, köpekleri sekizincileridir.	Kehf:22
61. يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةَ أَبْحُرٍ	Ondan sonra yedi denizden destek alsın...	Lokmân:27
62. أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حِجَجٍ	Bana sekiz yıl işçilik yapman...	Kasas:27
63. ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ	Sekiz eş, koyundan...	Enâm:143
64. مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ	Davar ve benzeri hayvanlardan sekiz eş...	Zümer:6
65. وَيَخِمُلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةً	O gün rabbinin arşını, onların üzerinde sekiz (melek) taşır.	Hâkka:17
66. وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ	Musa'ya dokuz ayet verdik.	İsrâ:101
67. مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ	Hiçbir kötülük olmaksızın, dokuz ayette...	Neml:12
68. وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ	Şehirde dokuz grup vardı.	Neml:48
69. مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرٌ أَمْثَالِهَا	Kim bir hasene getirirse yaptığıının karşılığında ona on kat sevap vardır.	Enâm:160
70. وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ	Fece ve on geceye...	Fecr:1-2
71. فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ	Onun kefareti, on yoksulu doyurmaktır.	Maide:89
72. قُلْ فَاتُوا بَعْشَرَ سُورٍ	De ki on sure getirin.	Hûd:13

3-10 arasındaki grup içerisinde “7” rakamının ayrı bir yeri vardır, Kur’an surelerinde yirmi dört değişik konumda bulunmuştur.

2. Mürekkep ‘Adedler/Sayılar: Mürekkep ‘adedler Kuran-ı Kerimde geniş bir çerçevede varlık göstermemiş, sadece 11,12,...19 sayıları üzerinden yedi noktada kullanılmıştır. Bunlar arasında “12”, en çok anılan unsur olup 5 kere geçmektedir.

R.	Ayet	Türkçe meali	Sure ve ayet no
1.	إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا	Gerçekten ben on bir yıldız gördüm.	Yûsuf:4
2.	فَانفَجَرْتُ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا	Ondan 12 pınar fışkırdı.	Bakara:60
3.	وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا	Onlardan 12 nakip yolladık (seçtik).	Mâide:12
4.	الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا	Allah katında aylar, on ikidir.	Tevbe:36
5.	وَقَطَعْنَا لَهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا	Onları on iki soya/torunlara ayırdık.	A'râf:160
6.	فَاتَّبَعْتُمْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا	Ondan on iki pınar fışkırdı.	A'râf:160
7.	عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ	Üzerinde on dokuz (melek) vardır.	Müddessir:30

3. Ukud Lafızlar (Onluk Katlar): 20'den 90'a kadar olan onluk katların her biri Kur'an'da yer almış, on dört farklı noktada merfû ve mansup olarak bulunmuştur. "40" ise en çok anılan sayı olarak farklı surelerde dört defa geçmiştir, Kur'an'da mevcut onluk katlar aşağıda sunulmuştur:

R.	Ayet	Türkçe meali	Sure ve ayet no
1.	عِشْرُونَ صَابِرُونَ	Yirmi sabırlı kişi...	Enfâl:65
2.	ثَلَاثُونَ شَهْرًا	Otuz ay...	Ahkâf:15
3.	ثَلَاثِينَ لَيْلَةً	Otuz gece...	A'râf:142
4.	أَرْبَعِينَ لَيْلَةً	Kırk gece...	Bakara:51
5.	أَرْبَعِينَ سَنَةً	Kırk yıl...	Maide:26
6.	أَرْبَعِينَ لَيْلَةً	Kırk gece...	A'râf:142
7.	أَرْبَعِينَ سَنَةً	Kırk sene...	Ahkâf:15
8.	خَمْسِينَ عَامًا	Elli yıl...	Ankebût:14
9.	سِتِّينَ مِسْكِينًا	Altmış yoksul...	Mücâdele:4
10.	سَبْعُونَ ذِرَاعًا	Yetmiş zira...	Hâkka:32
11.	سَبْعِينَ رَجُلًا	Yetmiş adam...	A'râf:155
12.	سَبْعِينَ مَرَّةً	Yetmiş defa...	Tevbe:80
13.	ثَمَانِينَ جَلْدَةً	Seksen celde...	Nûr:4
14.	تِسْعُونَ نَعْجَةً	Doksan koyun...	Sâd:23

4. 'Atıf ve Ma'tûf Temyizi: Atıflı gruptan Kur'an'da sadece bir numune bulunmakta, Sad Suresi'nde yalnızca bir noktada "99" sayısı kullanılmaktadır.³⁵

R.	Ayet	Türkçe meali	Sure ve ayet no
1.	تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً	Doksan dokuz koyun...	Sâd:23

5. 100, 1000 ve 1.000.000 ve Benzeri Katlardan Oluşan Sayılar: Kur'an-ı Kerim'in farklı surelerinde ilgili gruptan yirmi kadar örnek yer almış, 1000 ise bu sayılar arasında özel bir konumda olup yedi defa aşağıdaki ayetlerde geçmiştir:

R.	Ayet	Türkçe meali	Ayet Adı
1.	فَأَمَّا اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ	Yüce Allah onu yüz sene öldürdü.	Bakara:259
2.	لَيْسَتْ مِائَةَ عَامٍ	Yüz sene ikamet ettin.	Bakara:259
3.	مِائَةَ حَبَّةٍ	Yüz tane...	Bakara:261
4.	وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ	Eğer sizden yüz şahıs olursa...	Enfâl:65
5.	فَرِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةً	Sizden yüz sabırlı kişi olursa...	Enfâl:66
6.	مِائَةَ جَلْدَةٍ	Yüz değnek...	Nûr:2
7.	يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ	İki yüze üstün olurlar.	Enfâl:65
8.	ثَلَاثَ مِائَةِ سِنِينَ	Üç yüz yıldır...	Kehf:25
9.	أَلْفَ سَنَةٍ	Bin yıl...	Bakara:96
10.	بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ	Bin melekle...	Enfâl:9
11.	يَغْلِبُوا أَلْفًا	Bin kişiyi yenerler.	Enfâl:65
12.	وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ	Sizden bin kişi olursa...	Enfâl:66
13.	أَلْفَ سَنَةٍ	Bin yıl...	Secde:5
14.	فَلَيْسَتْ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ	Onların içinde bin sene kaldı.	Ankebût:14
15.	أَلْفِ شَهْرٍ	Bin ay...	Kadir:3
16.	يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ	Allah'ın izniyle iki bin düşmana galip gelirler.	Enfâl:66
17.	بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ	Üç bin melekle...	Âl-i İmrân:124
18.	بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ	Meleklerden beş binle...	Âl-i İmrân:125
19.	خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ	Elli bin sene...	Meâric:4
20.	مِائَةَ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ	Yüz bin ve daha da artmaktadır.	Sâffât:147

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim'de 'aded konusu az olmayan bir oranda varlık göstermekte ancak sayıların bahsedilme ve kullanılma sıklığı farklı noktalara ve cümlelerin bağlamına göre değişkenlik göstermektedir.

³⁵ Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.154.

Müfred grubunda “1” rakamı ilk sıradayken, mürekkep sınıfında “12” en çok kullanılan sayı olmuş, onluk katlar arasında “40” diğerlerine göre daha sık tercih edilmiştir. Atıflı sayılarda ise tek örnek olarak 99’a rastlanılmış, yüz ve katlarına ilişkin “1000”in, kalan unsurlara yeğlendiği göze çarpmıştır.

Kur’an’da yer alan sayıların ve sayılan hususların tamamının yerleşik Arapça kuralları ile uyumlu biçimde anlatıldığı ve ifadeler için en çok başvurulan adedin “1” olduğu da bu bağlamda dikkat çeken durumlardandır.

Sonuç

Arapça kurallarına göre ‘aded ve ma’dūd konusunda yapılan incelemeler ve Kur’an-ı Kerim ayetleri üzerinde var olan hükümleri uygulama neticesinde şu hususlara ulaşılmıştır:

1. Arapçada ‘adedler/sayılar 4 kısma ayrılır: müfred, mürekkep, ukud elfazlar ve atıflar.
2. ‘Adedler türü ve ma’dūdu gereği erillik-dişilik bakımından farklılaşır.
3. ‘Adetten sonra gelen kelime temyiz/ma’dud olarak adlandırılır ve irabı ve kullanılışı müfred veya cem olması bakımından sayıdan sayıya değişir.
4. 1-2 sayıları ma’duduna hareke, erillik, dişilik gibi tüm durumlarda uyar ve kendilerine sıfat muamelesi yapılır. Diğer rakamlarda ise ‘aded ile ma’dūd arasında dişilik- erillik konusunda zıtlık vardır.
5. Nahiv ekollerinden nakledilenler arasında ‘aded ve temyizinin cümlelerdeki irabı açısından herhangi bir farklı görüş bulunmaması, üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır.
6. Kur’an-ı Kerim’de bütün sayılar yer almamış, kutsal kaynakta zikredilenlerin toplamı aşağıdaki sunumdan da anlaşılacağı üzere otuzu aşmamıştır: 1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 7 - 8 - 9 - 10 - 11 - 12 - 19 - 20 - 30 - 40 - 50 - 60 - 70 - 80 - 99 - 100 - 200 - 300 - 1000 – 2000 – 3000 – 5000 – 50.000 – 100.000.
7. Bu araştırmaya göre Kur’an-ı Kerim’de geçen sayılardan müfred grubuna 148 kere, mürekkep kategorisine 7 defa, ukud elfazlar (onluk katlar) sınıfına 14 kez ve atıf türüne 1 sefer rastlanılmaktadır. “100” ve katları ise Kuran’ın yaklaşık 20 farklı yerinde görülmektedir.
8. Kuran-ı Kerim’de en çok geçen sayı “1”dir.

KAYNAKÇA

1. Abdülkâî, Muhammed Fuâd, *el-Mu‘cem el-Mufehres li Elfâzi ‘l-‘Kur‘âni ‘l-Kerîm*, Dâru’l-Kutub el-Mişiyye, Kahire, 1945.
2. Bin Seyyide, Ebu’l-Hasan, *el-‘Aded fi ‘l-Luğa*, Thk: ‘Abdullâh en-Nâşir, ‘Adnân ez-Zâhir, Mektebet Mişkât, 1993.
3. Da‘kūr, Nedîm Hüseyn, *el-Kavâid et-Taṭbîkiyye fi ‘l-Luğa el-‘Arabiyye*, Muesseset Baḥsün, Beyrut, 1998.
4. Ebū Zehra, Muhammed, *Zehratu ‘t-Tefâsir*, Dâru’l-Fikir el-‘Arabî, Beyrut, Trhz.
5. el-Cârim, ‘Alî, Muştafâ Emîn, *en-Nahvu ‘l-Vâḍih fi Kavâid el-Luğa el-‘Arabiyye*, ed-Dâru’l Mişiyye es-Su‘ûdiyye, Kahire, Trhz.
6. el-Enbârî, Ebu’l-Berakât, *El-İnşâf fi Mesâil el-Hilâf beyne ‘n-Nahviyyîn: el-Baḥriyyîn ve ‘l-Küfiyyîn*, el-Mektebe el-‘Aşriyye, Kahire, 2003.
7. el-Enbârî, Ebu’l-Berakât, *Esrâru ‘l-‘Arabiyye*, Daru’l-Erḳam, Beyrut, 1999.
8. el-Ḥabbâz, Aḥmed, *Tevcih el-Lem‘*, Thk: Fâyiz Zekî, Dâru’s-Selâm, Mısır, 2007.
9. el-Ḥalebî, Muhammed Yûsuf, *Şerhu ‘t-Teshîl*, Thk: ‘Alî Muhammed Fâhir, Dâru’s-Selâm, Kahire, 2007.
10. er-Râciḥî, ‘Abduh, *et-Taṭbîku ‘n-Nahvi*, Mektebetu’l-Ma‘ârif, Riyad, 1999.
11. es-Sâmerrâi, Fâḍil, *Me ‘ânî en-Nahv*, Dâru’l-Fikir, Ürdün, 2000.
12. es-Suyûtî, Celâleddîn, *Hema’ el-Hevâmi ‘fi Şerḥ Câmi’ el-Cevâmi’*, Thk: ‘Abdulḥamîd Hindâvî, el-Mektebe et-Tevkîfiyye, Mısır, Trhz.
13. Ḥasan, ‘Abbâs, *en-Nahvu ‘l-Vâfi*, Dâru’l-Ma‘ârif, Mısır, B.15.
14. İbn ‘Aḳîl, ‘Abdullâh bin ‘Abdurrahmân, *Şerḥ İbn ‘Akîl ‘Alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Thk: Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd, Dâru’t Turâs, Kahire, 1980.
15. ‘İyd, Muhammed, *en-Nahvu ‘l-Muşaffâ*, Mektebet eş-Şebâb, Kahire, 1975.
16. Muḥtâr ‘Umer, Aḥmed, *Mu‘cem eş-Şavâb el-Luğavî*, ‘Âlem el-Kutub, Kahire, 2008.

ADANA İŞGAL OLAYLARININ MECLİSTEKİ YANSIMASI

M. Salih MERCAN¹

ÖZET

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin, Osmanlı İmparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırsa şunlar görülür: Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azami birer parça kapmaya hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler:

Rusya kendisine serbest denizlere çıkış temin etmek için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun Yumurtalık mıntikasına kadar yayılmak istiyordu. Bu nedenle imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve doğu vilayetlerine demiryolu yapılmaması için çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusya'nın bu gayesinin tahakkukunda korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'ta, Arabistan'da sonu gelemeyen entrikalarda bulunur.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derece korkar, taksim vukuunda gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addeder.

İtalya; Trablusgarp'ı ve biraz da İzmir- Antalya havalisini gözetlerdi Avusturya kah Selanik'e inmeği düşünür, kah da zaafımızdan Slavların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel bir siyasetinde bir koz olarak kullanır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığını düşünen büyük Avrupa devletleri aralarında bu yüzden silahlı çatışmaya meydan vermeden Osmanlı topraklarını siyasi ve iktisadi bakımdan parçalamaya ve paylaşmaya çalışıyorlardı. Uzun süren bu çabalardan sonra 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu devletleralarında genel bir anlaşmaya varmışlarsa da yalnız Boğazlar bölgesiyle Doğu Trakya üzerinde uzlaşmamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını korumak için Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştı. Çeşitli cephelerde çarpışarak kendinden umulmayan bir savaş gücü harcamıştı. Ne var ki, ne bu güç, ne de onunla birlikte savaşan Almanya, Avusturya, ve Bulgaristan'ın toplam gücü savaş kazanmak için yeterli gelmemişti. Bu dört savaş yılının sonunda yenik duruma düşmüşlerdi. Uzlaşma Devletleri, savaşın ücretini Osmanlı İmparatorluğuna ödetmek için daha silahların patlamaya başladığı günü izleyen aylarda hesaplarını yapmaya başlamışlardı. İmparatorluk topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, hesap işlerini kolaylaştırmaktaydı. Bütün problem, bunları kâğıt üzerine döküp imzalamak ve savaşı kesin bir zaferle bitirmeye kalmıştı. Komutanlar bu zaferi sağlamak için uğraşırken, diplomatlar da askersel hareketlerin gelişmesine paralel olarak şu dört gizli - Piccot Antlaşması (1916), 4- Anadolu ve Arap Memleketlerinin paylaşılması (1916 ilkbaharı), 5- St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917).

Bu antlaşmalara Avrupa büyük devletlerinin "Şark Meselesi" adını vermiş oldukları problem, görünürde köklü biçimde çözülmüş oluyordu. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu dışındaki topraklarının büyük bir bölümüne sahip olacaktı. Rusya, İstanbul'a yerleşecek, Boğazları denetleyecek, Doğu Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarının büyük bir kısmına sahip olacaktı. Fransa, Suriye, Güney Doğu ile Orta Anadolu'yu sömürecek. İtalya, elinde bulundurduğu on iki adadan başka Antalya ve İzmir'e yerleşecekti. Bu suretle de Türkiye haritadan silinmiş olacaktı. Türklerin gizli paylaşma antlaşmalarını nasıl hallaç pamuğuna çevirdiği I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda görülecektir.

İşgalci devletlerin bu faaliyetleri arasında konumuz gereği şu hususa bakmak gerekir. Kilikya'da yalnız askeri bir işgalle yetinen İngiltere kıtaları yerine idare fiilen karışan Fransızların gelmesi ve oraya

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

yerleşecek gibi davranmaları ve birçok mezalimin icracısı olmaları nedeniyle halk ayaklanmış, Maraş, Antep, Urfa, Adana'da halk bunlara karşı milli cepheler kurmak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İşgal, Esaret, Fransa, Kurtuluş

ABSTRACT

If the outlines of the policies of the six states called the European big states against the Ottoman Empire are sought.

Russia wanted to spread it to Istanbul, to the Straits and to the Iskenderun Yumurtalik area if possible. For this reason, he always tried to keep the empire weak and took many measures to prevent railroads to the eastern provinces.

England is afraid of the purpose of this aim of Russia, although the issue of the issue of Khilafis always trying to crush our spiritual population, our forces are afraid and in Iraq, Arabia, which can not come to the end of intrigue.

France is equally frightened by the accrual of Russia's aims, eyes in the event of improvisation, and a vast area of exploitation for the Empire's capital.

Italy; Austria and Thessaloniki to observe the region of Trablusgarp'ı and the Austrian caster Selanik thinking about the stroke, or our weakness of the use of the Slavs, fearing the use of too much support for the situation. Germany uses the Ottoman Empire as an area of exploitation for its capital and as a trump in the general policy of the British, French and Russians.

Before the First World War, the great European states, which thought that the Ottoman Empire had completed its life, were trying to break down and share the Ottoman lands politically and economically without giving rise to armed conflict. After these long-lasting efforts, in 1914, when the First World War started, they reached a general agreement between the states but they could not agree on the Eastern Thrace with the Straits.

The Ottoman Empire had to enter the First World War in order to preserve its existence. Nevertheless, neither this power nor the total power of Germany, Austria and Bulgaria, which had fought with him, was not sufficient to win a war. At the end of these four war years, they were defeated. The States of Reconciliation began to make their accounts in the months following the day when more weapons were exploding to pay the wages of the war to the Ottoman Empire. The fact that the imperial lands were large enough to make a share of every major state facilitated accountability. The whole problem was to put them on paper and sign it and finish the war with a certain victory. While the commanders tried to win this victory, the diplomats, in parallel with the development of military movements, the following four hidden - Piccot Treaty (1916), 4 - Anatolian and Arab countries sharing (1916 spring), 5- St. Treaty of Jean de Maurienne (1917).

He problems that the major European states had called the, Oriental Question büyük were solved in an apparently radical manner. England would have a large portion of the Ottoman Empire's territory outside Anatolia. Russia would settle in Istanbul, supervise the Straits, and have a large part of the Black Sea coast and Eastern Anatolia. France, Syria, the South East and Central Anatolia. Italy was to settle in Antalya and Izmir. Whereby Turkey would be deleted from the map. How the Turks turned their secret sharing treaties into a living cotton will be seen in the years following World War I.

Among these activities of the occupying states, we need to consider the following. The people in the province of England, who were confined by a military occupation in Cilicia, had come into power because of the fact that the French were actually involved and behaved as if they were going to be settled there, and because many of them were the executors of the massacres, the people were uprised, and in Maraş, Antep, Urfa and Adana, the people had to establish national fronts against them.

Keywords: Turkey, Occupation, Bondage, France, Liberation

Giriş

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin, Osmanlı İmparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırca şunlar görülür:

Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azami birer parça kapmaya hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler:

Rusya kendisine serbest denizlere çıkış temin etmek için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun Yumurtalık mıntikasına kadar yayılmak istiyordu. Bu nedenle imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve doğu vilayetlerine demiryolu yapılmaması için çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusya'nın bu gayesinin tahakkukunda korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'ta, Arabistan'da sonu gelemeyen entrikalarda bulunur.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derece korkar, taksim vukuunda gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addeder.

İtalya; Trablusgarp'ı ve biraz da İzmir- Antalya havalisini gözetlerdi Avusturya kah Selanik'e inmeği düşünür, kah da zaafımızdan Slavların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel bir siyasetinde bir koz olarak kullanır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığını düşünen büyük Avrupa devletleri aralarında bu yüzden silahlı çatışmaya meydan vermeden Osmanlı topraklarını siyasi ve iktisadi bakımdan parçalamaya ve paylaşmaya çalışıyorlardı. Uzun süren bu çabalardan sonra 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu devletleralarında genel bir anlaşmaya varmışlarsa da yalnız Boğazlar bölgesiyle Doğu Trakya üzerinde uzlaşmamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını korumak için Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştı. Çeşitli cephelerde çarpışarak kendinden umulmayan bir savaş gücü harcamıştı. Ne var ki, ne bu güç, ne de onunla birlikte savaşan Almanya, Avusturya, ve Bulgaristan'ın toplam gücü savaş kazanmak için yeterli gelmemişti. Bu dört savaş yılının sonunda yenik duruma düşmüşlerdi. Uzlaşma Devletleri, savaşın ücretini Osmanlı İmparatorluğuna ödetmek için daha silahların patlamaya başladığı günü izleyen aylarda hesaplarını yapmaya başlamışlardı. İmparatorluk topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, hesap işlerini kolaylaştırmaktaydı. Bütün problem, bunları kâğıt üzerine döküp imzalamak ve savaşı kesin bir zaferle bitirmeye kalmıştı. Komutanlar bu zaferi sağlamak için uğraşırken, diplomatlar da askersel hareketlerin gelişmesine paralel olarak şu dört gizli - Piccot Antlaşması (1916), 4- Anadolu ve Arap Memleketlerinin paylaşılması (1916 ilkbaharı), 5- St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917).²

Bu antlaşmalara Avrupa büyük devletlerinin "Şark Meselesi" adını vermiş oldukları problem, görünürde köklü biçimde çözülmüş oluyordu.³ İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu dışındaki topraklarının büyük bir bölümüne sahip olacaktı. Rusya, İstanbul'a yerleşecek, Boğazları denetleyecek, Doğu Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarının büyük bir kısmına sahip olacaktı. Fransa, Suriye, Güney Doğu ile Orta Anadolu'yu sömürecek. İtalya, elinde bulundurduğu on iki adadan başka Antalya ve İzmir'e yerleşecekti. Bu suretle de Türkiye haritadan silinmiş olacaktı. Türklerin gizli paylaşma antlaşmalarını nasıl hallaç pamuğuna çevirdiği I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda görülecektir.⁴

²- Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi IX. Cilt İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1916), s541

³ Mehibe Şahbaz, "Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu) Meselesi", *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, , Vol:4, Issue:10, s .384.

⁴- Karal, a.g.e., s. 546

İşgalci devletlerin bu faaliyetleri arasında konumuz gereği şu hususa bakmak gerekir. Kilikya'da yalnız askeri bir işgalle yetinen İngiltere kıtaları yerine idare fiilen karışan Fransızların gelmesi ve oraya yerleşecek gibi davranmaları ve birçok mezalimin icracısı olmaları nedeniyle halk ayaklanmış, Maraş, Antep, Urfa, Adana'da halk bunlara karşı milli cepheler kurmak zorunda kalmıştır.

Arşiv Belgelerinde Adana ve Çevresinde İşgal - Zülüm ver Direniş

Avrupa büyük devletleri denilen altı devletin, Osmanlı İmparatorluğuna karşı siyasetlerinin ana hatları aranırca şunlar görülür:

Bunların hepsi İmparatorluk dağılacak olursa azami birer parça kapmaya hazırlanmakla beraber ayrıca şu gayeleri gütmekte idiler:

Rusya kendisine serbest denizlere çıkış temin etmek için İstanbul'a, Boğazlara ve mümkün olursa İskenderun Yumurtalık mıntıkasına kadar yayılmak istiyordu. Bu nedenle imparatorluğun daima zayıf kalmasına çalışır ve doğu vilayetlerine demiryolu yapılmaması için çok tedbirler alırdı.

İngiltere Rusya'nın bu gayesinin tahakkukunda korkmakla beraber Hilafet meselesi dolayısıyla manevi nüfusumuzu daima kırmağa çalışır, kuvvetlerimizden çekinir ve Irak'ta, Arabistan'da sonu gelemeyen entrikalarda bulunur.

Fransa, Rusya gayelerinin tahakkukundan aynı derece korkar, taksim vukuunda gözler ve İmparatorluğu sermayesi için geniş bir istismar sahası addeder.

İtalya; Trablusgarp'ı ve biraz da İzmir- Antalya havalisini gözetlerdi Avusturya kah Selanik'e inmeği düşünür, kah da zaafımızdan Slavların fazla istifade etmelerinden korkarak vaziyetin muhafazasına taraftar olur.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu sermayesi için bir istismar sahası ve İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı genel bir siyasetinde bir koz olarak kullanır.⁵

Batılı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bu tutum ve düşünceleri, Osmanlı İmparatorluğunu ister istemez harbe sokacaktır.⁶ Bu şartlar altında Birinci Dünya Savaşına dâhil olan İmparatorluk, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkasya, Irak ve Filistin cepheleriyle Avrupa cephelerinde çarpışan Osmanlı Orduları, dört yıl süren uzun ve yorucu muharebelerden sonra müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğramıştır. Müttefiklerin mütareke yapmakla savaşa son verme kararları üzerine, esasen bütün cephelerde geri çekilmiş ve yıpranmış olan Osmanlı hükümeti de yalnız başına muharebeye devam edemeyeceğinden İtilaf devletleriyle mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. Çok ağır hükümleri kapsayan bu mütareke, galip devletler tarafından insafsızca uygulanmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karışmış görünümündeydi. Orta da sözü yalnız Türk topraklarında geçerli bir Osmanlı Devleti Kalmıştı. Ne var ki, bundan böyle gerçek anlamıyla Türkiye adını taşıyacak bu topraklar da bir paylaşma konusu olacak duruma girmişti, İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nın işgali öngörülmekle Osmanlı başkenti de bu işgalin etkisi altına girmiş olacaktı. Mütareke, Anadolu'nun kuzeydoğusunda Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekileceğini tespit etmekle, Kars ve Ardahan'ı Türkiye sınırları dışında bırakıyordu. Mütarekenin Toros tünellerinin Uzlaşmacı devletler kuvvetlerince işgal edileceği ve bunların kalan "Kilikya" terimi ile adlandırılan topraklardan Osmanlı askerlerinin geri çekileceği konusundaki hükümleri dikkate alınınca, Güneydoğu Anadolu'nun da Türkiye'den ayrılmasının kararlaştırılmış olduğu ortaya çıkıyordu. Nihayet Mütarekenin güvenlik tedbirleriyle, Türkiye'de herhangi sevkülceyş önemi taşıyan bir noktasının ve özellikle Doğu Anadolu'nun altı vilayetinin de uzlaşmacılar tarafından işgal edileceğini içeren hükümleri de Türkiye topraklarının parçalanmasına delalet etmekten başka bir anlam taşımamakta idi.⁷

⁵-Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara, 1995, 42

⁶ Mehibe Şahbaz, "Makedonya Meselesi", *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, Yıl:4, Sayı: 14, Eylül 2017, s.247.

⁷-Karal, a.g.e. s. 561

Mondros Mütarekesi imzası sırasında, Irak bölgesini 6. Osmanlı ordusu savunmaktaydı. Bu ordu genel olarak büyük kısımlarıyla Dicle ve bir kısım kuvvetleriyle Fırat Nehri boyunca bulunuyordu. 30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalandığını öğrenen ve Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta İngilizlerle savaşmış olan 6. Ordu'nun komutanı Ali İhsan Paşa (Ali İhsan Sabis), bu bölgeden geri çekilmekte olan birliklerin olduğu yerde durmalarını emretmişti. Mütareke imzalandığı gün, Musul şehri ve şehrin büyük bir kısmı Türklerin elinde bulunuyordu. İngilizlerin Irak Ordusu Komutanı, Türk olmayan halka zulüm yapıldığını ileri sürerek 1 Kasım 1918 günü mütareke hattını geçmiş ve Musul'un 20 km. güneyindeki Hamamalil'i işgal etmiştir. Bu durum karşısında 6. Ordu Komutanı, birliklerine İngilizlerin ateşle karşılaşmayarak sadece protesto edilmesini ve mütareke hükümlerine bağlı kalmalarının onlara hatırlatılmasını emretmiştir. Diğer taraftan durum, Harbiye Nezaretine yazılarak bunun İstanbul'daki İngiliz Komutanlığına bildirilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin mütareke sırasında buldukları Gayyare mevzilerine çekilmelerini istemiştir. Buna rağmen Irak ileri birlikleri komutanı General Casser, Musul'u işgal etmek için emir almış olduğunu söyleyerek ilerlemeye devam ediyordu.⁸

5 Kasım 1918'de İstanbul'da verilen bir emirle, İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek üzere İskenderun-Halep yolundan ve İskenderun limanından faydalanmalarına izin verilmiştir. İtilaf Devletlerinin gerçek amaçları, İskenderun limanından ve Halep-İskenderun yolundan sadece Halep civarındaki ordularının beslenmesi için faydalanmak değildi. Onlar, doğrudan doğruya İskenderun ve Adana bölgesinin işgaline hazırlanıyorlardı.

İngilizlerin İskenderun ve İskenderun – Halep yolunu işgal etmeleri, henüz b yolun güneyinde bulunan Türk kuvvetlerinin kritik bir duruma sokabilirdi. Bu amaçla Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918'de birliklere verdiği emirde; "20. Kolordu'nun zayıf bir emniyet birliği bırakarak gece yürüyüşü ile önce Katma ve yöresinde toplanmasını, sonra da İslâhiye'ye gelmesini, ileride bırakılacak kuvvetlerin sonradan 24. Tümen'den bir kuvvetle değiştirileceğini" emretmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha ilk günlerde İtilaf kuvvetlerinin her isteğini yapmaktan çekinmeyen Başkumandanlık karargahının dikkatini çekmiş ve mütarekenin Osmanlı Devleti'ne verdiği açık hakları savunmada daha kesin kararlı hareket etmek lüzumu üzerinde Genelkurmay'a telgraf göndermekten çekinmemiştir. Bu telgraflarından birinde Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Halep civarındaki ordularının iaşesini sağlamak için İskenderun'dan istifade etmek istemelerin gerçek amacının İskenderun'u işgal etmek ve 20. Ordunun geri çekilme hattını kesmek olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Mustafa Kemal paşa'nın bu kaniya varmasında esasen Halep şehrinde pek çok erzak maddesinin bulunması ve yine anlaşmanın 21. Maddesi uyarınca Halep'te bulunan İngiliz ordusuna Antep ve Kilis'ten erzak satılmasının mümkün olmasını gerektireceğini göstermiştir.⁹

Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın önceden gördüğü gibi İngilizlerin mütareke hükümlerini aşan istekleri birbirini takip etmiştir.

7 Kasım 1918'de İngiliz Generali Alatri, Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7-10- ve 16. Maddelerine dayanarak İskenderun Komutanından İskenderun'u tahliye etmesini, aksi takdirde şehri cebren işgal edeceğini bildirmiştir. Nitekim 9 Kasım 1918'de ilk önce İskenderun, 15 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiştir. İngilizler, İskenderun'un işgaliyle yetinmeyerek mütarekeye aykırı ve tek taraflı olarak Adana ilinin de boşaltılmasını istemişlerdir. Esasen Payas-Kilis hattının güneyi İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁰

1 Aralık 1918'de Fransız subayları idaresinde 400 kişilik yerli Ermenilerden oluşan bir Fransız taburu Dört Yol kasabasını işgal etmişlerdir. 17 Aralık 1918'de çoğu Ermenilerden olmak üzere 1500 kişilik Fransız asker, Mersin'e çıkarılmıştır. Bu kuvvetten ayrılan müfrezeler Tarsus Adana ve Misis'i işgal etmişlerdir. 19 Aralık 1918'de Fransız işgal komutanı General Hamlin, Mersin'e çıkarak Adana'ya ve buradan Toros Tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozantı'ya gelmiştir. Bu suretle Pozantı bölgesi de işgal edilmiştir. Bu işgalleri İngilizlerin 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgalleri izlemiştir.¹¹

⁸-Ahmet Hulki Saral, Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, Ankara, 2009, s.1

⁹- Saral, a.g.e. s. 2-ğ3

¹⁰-Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi Cilt III/IV, I 1914-1918 Genel Savaş, s.770

¹¹-Saral, a.g.e. s. 3

Fransa'nın 1918 yılı Aralık ayı sonlarında başlayan Kilikya'yı Kontrol (İşgal) harekâtının uzun bir geçmişi ve "özel amaçlan" olduğu belliydi. Fransız Kontrol kumandanı Albay Bremond, Âdana'ya girdiği günlerde Lise'deki Türk bayrağını indirtmiş, Müslüman topluluklara (Kürt, Çerkez, Arap vd.) kendi dillerinde eğitim hakları verildiği açıklanmış... Çukurova'nın Türk varlığı yok edilmek istenmiştir. Bremond'un çantasında, 1913 yılında Osmanlı'nın borçlan karşılığı Fransa'ya rehin olarak gösterdiği Mercimek / Anavarz Devlet Çiftliği'ne doğrudan sahiplenme amaçlarının önemli olduğunu yazılı olduğu belgeler vardı. -Fransa'nın "Çukurova'yı kontrol" veya "İşgal" projesi 1918-1922 yılları arası Türk insanının unutulmaz acı ve gözyaşları dökmesine sebep oldu. Adana çıkışındaki Ermeni Bezdikyanlar ailesinin çiftlik binasında Türklerin topluca öldürülmesi... Çaldağı eteğindeki Camili Köyü'nün, Asuri Hevaca Abdullah'ın çiftliğinde toplanan Ermeni komitacılar tarafından yakılarak haritadan silinmesi, yüzlerce Türk insanın topluca öldürülmesi. Kozan'da fırınlarda Türklerin yakılması... Haçin (Saimbeyli'de) esir alınan Türklere uygulanan işkence ve öldürmeler Çukurova'nın çakıl taşlarında iz bırakan kara lekeler olarak kaldı. Çukurova'daki Kuvayi milliye veya Kurtuluş Savaşı mücadelesi sonunda "en tehlikeli şartlarda bile Türk insanının ulusal birliği koruyabildiği gerçeğini hatırlatır. Arap, Arapuşağı veya Nusayri olarak bilinen insanların içinden çıkan Şeyh Cemil Efendi'nin Adana'nın Akkapı mahallesindeki konağını Türkistanlı mücahitlerin koruduğunu, işgalin en acı günlerinde Adana'da Türk-Arap işbirliğinin oldukça güçlü olduğunu öğreniyoruz. Keza Osmanlı'nın son zamanlarında İran dağlarından Çukurova'ya gelerek Kiremithane'ye yerleşen Kürt Molla Nasrullah'ın emrindeki yüzlerce aşiret süvarisi ile birlikte Kuvayi Milliye'nin en önemli saflarında çarpıştığını öğreniyoruz. Çukurovalı köylülerin sık sık kullandığı bir deyimle "gel iç (ayrık) otları temizlenir" sözleri ne kadar doğru... Çukurova'nın çakıl taşlarını örten ayrık otları defalarca temizlenmiş... Bu coğrafyayı vatan yapan insanların özverileri sayesinde "renkli mozaik" olmuş, "parlak bir ışık olarak yurdumuzu aydınlatmıştı. Tarihi ve kültürel kimliğimiz ve zenginliğimiz de böylece sağlam temellere dayandırılmıştır.¹²

İşgal edilen Adana bölgesinde siyasi ağırlık merkezi Türk halkını itaat altına alarak Fransız işgalini kökleştirmek ve Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek Türk çoğunluğunu ve egemenliğini yok etmek gayesi etrafında toplanıyordu. İşgal kuvvetlerinin başında bulunan Romyö'nin birliğinin çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar Fransızlar tarafından daha önce Mısır'da kurulmuş olan Doğu lejyonu (legion Dorient) alayına bağlı idiler. Ayrıca silahlandırılmış Kamavorlar (Ermeni fedailer) Adana bölgesinde toplandılar. Bu komitelerin arkası sıra Çukurova'ya akın eden sivil Ermeniler, bütün ilçelere yayıldılar. Sayıları artıkça kötüleşen o şमारıklara karşı, Vali Nazım Bey, İslam halkını sükûnete davet etmekten başka bir şey yapamıyordu. Bu arada Nazım Beyin yerine vali olarak atanan Nihat Paşa'ya işgal kuvvetlerince 17 Aralık 1918'den sonra Adana – Tarsus demiryolu güneyinde bulunacak ordu mensupların esir edileceği bildirilmişti. İşgal kuvvetleri bununla yetinmeyerek 2 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği. "Türk halkını teşkilatlandırdığı, il ve ilçelerde cemiyetler kurduğu" iddiası ile Osmanlı Hükümetinden Nihat Paşa'nın azlini istediler. Milli Savunma Bakanı Cevat Paşa, bu isteği yerine getiremeyeceğini Başbakan'a yazdı. İngiliz Yüksek komiserliğinin 16 Ocak 1919'da verdiği ikinci nota üzerine Nihat Paşa'nın yerine Mersinli Cemal Paşa atandı. Cevat Paşa görevinden çekildi. Milli Savunma Bakanı olan Ömer Yaver paşa, bu tebliği Nihat Paşa'ya ilettili.¹³

Arşiv Belgelerinde Adana'nın işgali
Bâb-ı Âli Dâhiliye Nezareti
İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti

Adana Vilayeti'nden alınan 10 Aralık 1918 tarihli şifreli telgrafın suretidir.

Dün Mersin'e seksen kadar Hilâl-ı Ahmer ve bir miktar nizamiye askeriyle yiyecek ve giyecek eşya çıkarıldığı, Dört yol kazasına bağlı Payas nahiyesine iki subayla kırk askerin geldiği ve Payas istasyonunda oldukları, bu akşam da dört yüz askerin Dört yol'a ve sonradan gelecek altı yüz askerin de Adana'ya geçeceği, bu askerlerin kısmen Ermeni ve Fransız oldukları, mitralyözle de donatılmış buldukları anlaşılmıştır. Bu işgal kuvvetlerine karşı misafirperverlik gösterilerek müracaatlarının kolaylaştırılması, istirahatlarının sağlanması, bu arada asayiş ve güvenliğe son derece özen gösterilmesi,

¹²-Cezmi Yurtsever, Çukurova'ya Yönelik Fransız Emperyalizminin Tarihi ve Kültürel Görünümü, CUKUROVA/sempozium kitabı, s. 670-671

¹³-Kasım Ner, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 28-29

süvari ve piyade askerlerinden devriye dolaştırılması, işgal kuvvetleri tarafından asayiş bozan bir hareket durumunda uzlaştırılmaya çalışılması bölgeye bildirilmiş olduğundan daha önce verdiğim yazılı bilgi sebebiyle yapılacak işlemin belirlenerek süratle bildirilmesi arz olunur.¹⁴

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 2 Numara:10292/11537

(Sadaret'e)

11 Aralık 1918 tarihinde üç subay kumandasında çoğunluğu yerli kaçak Ermenilerden oluşan, Fransız askerî üniforması giymiş dört yüz kişilik bir müfrezenin Dört Yol'a geldiği, on iki evi basarak eşya ve para gasp ettikleri, bir kadını boğazından yaraladıkları, jandarmayı kasabadan çıkarttıkları İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. İtilafçıların boşalttığımız Adana vilayetinin işgaline hazırlandığını ve buna engel olmayı sağlayacak tedbirlerin alınmasını 10 Aralık 1918 tarih ve 11439 numaralı yazıyla istemiştim. Mütareke hükümlerine aykırı olan bu olay hakkında gerekli girişimlerin yapılması, bu gibi Ermeni kaçakların bu bölgeye sokulmaması ve mülkî memurlarımızla jandarmamızın boşaltılan yerlerde emniyetle iş görebilmelerini sağlayacak tedbirlerin alınmasıyla ilgili emirleriniz beklenmektedir.¹⁵

14 Aralık 1918
Harbiye Nazırı Adın
Müsteşar İmza

Bâb--ı Ali Hariciye Nezareti Sayı :12658-47/12659-46
15 Aralık 1918

Reşid Paşa'dan Amiral Calthrope ve Amiral Amet'e

Aşağıdaki hususları sizlerin dikkatine sunmaktan onur duyuyorum. Dört Yol ve Payas civarına İskenderun'daki Fransız müfrezelerinin son ilerleyişi esnasında, bu kuvvetlere komuta eden subay; bölgede bulunan jandarmanın sayısını öğrendikten sonra, Osmanlı sivil yetkililere geçmişteki gibi görevlerini sürdürmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu açıklamanın ertesi günü aynı subay, bir emir subayı vasıtasıyla tüm silahlı birliklerin derhal Ceyhan ırmağının ötesine geri çekilmelerini bildiren bir mektubu kaymakama göndermiş, bir yanlış anlaşılma olduğunu düşünen kaymakam, söz konusu kişiye bizzat kendisi giderek şaşkınlıkla "silahlı gruplar" tabirinden jandarmanın kastedildiğini öğrenmiştir. Bu bölgelerde güvenliğin sağlanması için bunların gerekli olduğunu anlatmak konusunda göstermiş olduğu tüm çabalar boşa çıkmış; eğer yirmi dört saat içerisinde geri çekilmezlerse tutuklanacaklarını ve savaş esiri olarak sayılacaklarını savunan Fransız subayını düşüncesinden vazgeçirememiştir. Geri çekilmelerinden sonra ve gittikleri akşamdan itibaren bölgede peş peşe cinayetler ve suç sayılan olaylar meydana gelmiştir. Büyük ihtimalle İskenderun'dan gelen müfrezenin bir kısmını teşkil eden Fransız askerî üniforması taşıyan silahlı Ermeniler; gece eski kaymakam Necati Bey'in evine girmişler, kasayı açtırmışlar, içini boşaltmışlar, ayrıca Düyunu Umûmiye'de memur olan İhsan Efendi'nin evini soymuşlar ve tüm parasını götürmüşlerdir. Acımasızca dayak atıldıktan sonra Hacı Ahmed adlı bir şahsın malları, zorla bu kişiler tarafından alınmış, aynı şekilde bir kadının tüm mallarına ve parasına el konulmuştur. Hatta okul öğretmeni Ahmed Efendi'yi tehdit etmişler ve on lirasını zorla almışlardır. Diğer taraftan işgal müfrezeleri, jandarma depolarında bulunan silah ve mühimmatı ele geçirmişler, yerel hapishaneye birkaç asker göndererek tüm tutukluları serbest bıraktırmışlardır.

Tüm bu olaylar, engellemek veya önceden haber vermek için bir şey yapamamanın çaresizliği içerisinde olmak kadar üzülecek olaylardır. Sayın ekselansları, bir kaymakamın veya başka bir sivil görevlinin otoritesini jandarmaların katılımı olmaksızın icra edemeyeceğini kabul edecektir. Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılan bölgeler hakkında hiçbir anlaşma yoktur. Tam tersine bunlar aynı durumda olan tüm bölgelerde tatbik edilen kesin anlaşma sonrasında sivil yetkililere uygulanmaktadır.

¹⁴ - Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, s. 21Ankara, Belge no: 3; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-2/33-3

¹⁵- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 22; Belge no: 3, BOA. HR. SYS. Dosya: 34095/, s. 1

Bu nedenle, adı geçen bölgede yaratılan bu belirsiz durumun sona erdirilmesini, Osmanlı birliklerinin tekrar o bölgeye geri dönmelerine izin verilmesini ve yukarıda geçen olayların faillerinin tespit edilip cezalandırılmalarını siz sayın ekselanslarından talep ediyorum.

Saygılarımla.

Telgraf

Çıkış yeri: Adana Tarih: 15 Aralık 1918

Evvelîsi gün İskenderun'da bulunan ve Ermeni askerleriyle karışık Fransız kuvvetlerinden iki yüz kişinin Payas'ı dört yüz kişinin de dün Dört Yol'u işgal ettiklerini şifre ile arz etmiş idim. Payas'taki işgal kuvvetleri askerlerinden dört beş kişi oradaki Hasan Onbaşı'yı hükümet konağından alarak kaleye götürüp boğazından ağır surette yaralamışlardır. Nahiye yönetiminde ve karakolda mevcut jandarmaları da tehditle vazifeyi terk ettirerek nahiye haricine çıkartmışlardır. Dört Yol'a gelen işgal kuvvetleri kumandanı başlangıçta jandarma mevcudunun miktarını ve vazifelerini sormuş, mevcut jandarmanın mülkiye memurları gibi Dâhiliye Nezareti'ne bağlı ve mahallî inzibatı temin ile yükümlü bulunduğu cevabı verilmiş, karşılık olarak adı geçen kumandan jandarmaların vazife yapabileceklerini ve asayişî ihlâl eden hiçbir harekete karşı lakayt kalınmayacağını ve kendi askerini de cezalandırmaktan geri durmayacağını ve ahalinin de aynı şekilde hareket etmesini istediğini söylemişken dün saat ondan itibaren işgal kuvvetleri askerleri öteye beriye taarruz ettikleri gibi bir amir bir neferinin eline verdiği bir belge ile jandarmaların da hemen Ceyhan nehrinin öte tarafına geçmeleri gerektiğini tebliğ ettirmiştir. Bu vesikada "groupe armee" tabiri olduğuna göre arada bir yanlış anlaşılma olması ihtimaline binaen sormak için kaymakam kumandanın yanına gitmiş, çeşitli olaylardan dolayı işgal kuvvetleri kumandanına şikâyet etmekle beraber jandarmaların çıkarılması hakkındaki emrin sebebini sormuştur. Adı geçen kumandan, "askerlerin ilk girdikleri bir yerde yağmalarcasına hareketleri tabiidir, çok görülemez. Fransız askerleri Fransa dâhilinde bile hadiseler meydana verirler. Bu hal her orduda vardır. Ancak bu hal devam edemez, az zamanda önü almır. Jandarmaya gelince mademki bunlar da silahlı şahıslardandır hemen buradan gideceklerdir. Aksi takdirde yarın bunları harp esiri diye yakalattıracağım. Bundan dolayı bölgeyi terk etmelerinden başka çare yoktur" demişler ve her türlü açıklamaya rağmen isteklerinde ısrar ederek jandarmalara bölgeyi terk ettirmişlerdir. Jandarmalar çıktıktan sonra Fransız askeri elbiseleri giymiş, silahlı ve Ermeni askerlerinden oluşan şahıslar kasabanın geceleyin korunaklı mevkilerinde evlere taarruz ederek eski kaymakam Necati Bey'in evinde sandıklarını açtırarak içinde bulunanları, Duyûn-ı Umumiye eski memuru İhsan Efendi'nin eşyasıyla paralarını, Medine mültecilerinden yine bir kadının eşya ve paralarını aldıkları; Medine mültecilerinden Hacı Ahmed'in eşyası alınarak dövüldüğü, Üzerli okul öğretmeni Ahmed Efendi'nin baskıyla ile on lirasının alındığı, jandarma dairesinin işgal kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve jandarma deposundaki silah ve eşyalara el konulduğu, geceleyin yine hapisane'ye altı Fransız askerinin girerek nöbetçiye dövüp tutukluları tamamıyla tahliye ettikleri gibi ailesini başka mahalle nakletmek isteyen Payas müdürünün de evinin Ermeni askerler tarafından kuşatma altına alındığı, ailesiyle birlikte söz konusu askerlerin ev içinde kalarak dışarı çıkmasına engel oldukları alınan ve telgraf başında yapılan haberleşmeden anlaşılmıştır. Bu durum işgal edilecek vilayetin her tarafında aynı şekilde hareket olunacağını açıkça göstermektedir. Jandarmasız, tek başına kalacak kaymakam, nahiye müdürü ve hiçbir mülkiye memurunun görev yapamayacağı ortadadır. Sataşmaların sürmesi ise Müslüman unsurunun içerlemesine sebep olarak Allah korusun ister istemez üzüntü veren olayların ortaya çıkmasına meydan verecektir. Şimdiye kadar birçok maruzat ve mülki memurların hareket tarzı hakkında yaptığım ricalara cevap alamadım. İşgal kuvvetleri yarın Ceyhan'ı iki gün sonra da Adana'yı, ardından da diğer bölgeleri işgal altına alacak, jandarmalar bu suretle sürülecek ve hükümet memurları horlanacaksa bu hal üzücü ve vahim olaylar doğuracaktır. Şimdiden çare bulunmasını ve her halde bu belirsiz durumun açıklığa kavuşturulmasını önemle arz ederim. Emirlerinizi bekliyorum.¹⁶

(15 Aralık 1918)

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti

İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti

¹⁶- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 23-25, Belge No. 5; BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-2/39-45, 2

Adana Vilayeti'nden gelen 20 Aralık 1918 tarihli şifreli telgrafın suretidir.

Buraya bugün Fransız generali gelmiştir. Bu gece Pozanti'ya hareket edecek, yarın dönecektir. Halep'ten gelen bir İngiliz albayının ifadesinden Antep ve Maraş'ın da işgal olunacağı anlaşılmaktadır. Bu suretle Adana vilayeti, İskenderun, Antakya, Belen, Antep ve Maraş tamamen işgal olunmaktadır. Buralarda idaresizlik ve anarşi çıkarılarak sonunda Ermenistan'ın ilan edileceği şüphesizdir. Bu durumun derhal sona erdirilmesi lazımdır. Gidişat ve takip edilen hareket tarzında kesinlikle iyi niyet eseri yoktur. İşin gerçeği, lüzumsuz fikir alışverişleri için vakit geçirilmesi telafisi mümkün olmayacak derecede üzüntü verici durumlar ve oldu bittiler meydana getirecektir. Osmanlı Hükümeti Küçük Asya'nın bir kısmına sıkışıp kalacaktır. Gereğinin yapılması arz olunur.¹⁷

20 Aralık 1918

Vali Nazım

Bab-ı Ali Hariciye Nezareti

Sayı: 12861/54

İstanbul, 28 Aralık 1918

Reşid Paşa'dan Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet'e

Sayın Tuğamiral Adana ilinin genel valisi, 20 Aralık'ta üç yüz elli kişilik bir Fransız müfrezesinin Adana'ya geldiğini, bu askerlerin yüzde sekseninin bu ilde doğmuş Osmanlı Ermenileri olduğunu ve bunların büyük bir kısmının, bu şehirde oturan anne ve babalarında kaldıklarını bizlere bildirmektedir. Adı geçen bölgede dolaşan Fransız birlikleri içerisinde, böyle Osmanlı uyrukluların varlığı, istenmeyen olaylara yol açabileceğinden, düzenin ve huzurun sağlanması için, sözü edilen bölgelerde olduğu kadar, Osmanlı birliklerinin tahliye ettiği tüm bölgelerde de Ermeni birliklerinin kalmalarını engellemek için kesin önlemler aldırmasını sayın ekselanslarından rica ediyorum.

Saygılarımla.¹⁸

Bâb-ı Ali Hariciye Nezareti

Özel Daire Sayı: 12896/65

31 Aralık 1918

Reşid Paşa'dan İngiliz Yüksek Komiseri Tuğamiral R. Webb'e

Sayın Tuğamiral,

Adana vilayetine çıkarılan müttefik birliklerinin büyük bir kısmının Ermenilerden oluştuğu hususunda sayın ekselanslarının dikkatini çekme fırsatını daha önceden bulmuştum. Valiliğe gelen müttefik kuvvetlerin büyük bir kısmının Ermenilerden oluştuğunu, Mersin'e çıkarılan birliklerin yüzde seksenini teşkil ettiklerini ve askerî birliğin sıralarında Ermeni bayrakları bile taşıdıklarını, vali bana az önce bildirmiştir. Osmanlı Hükümeti; bu Ermenilerin giriştikleri gösterilere pek fazla önem verilmemesi gerektiğini bilmekte, fakat daha geniş bir açıdan olaylara bakamayan Osmanlı halkı bu hususta büyük bir kaygı duymaktadır.

Gizli bir amacı olan bu tür gösterilerin yinelenmemesi ve bu Ermeni birliklerinin düzenli Fransız birlikleriyle değiştirilmesi hususunda gerekli emirleri vermeniz için, bu konuyu sizlere bildirmenin yeterli olduğunu düşünüyorum. Sayın Tuğamiral, en içten saygılarımın kabulü dileğiyle¹⁹

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Suret

Dün öğleden sonra saat üç buçukta tavuklarını almak üzere Üzerli köyünden Hacı Ali Efendi'nin evine giren Fransız askeriyle tavuklarını vermektan kaçınan Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed arasında çıkan

¹⁷- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 28, Belge No:7; BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-3/5

¹⁸- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 32, Belge No:12; BOA, HR. SYS. Dosya no: 2555-2/6

¹⁹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s.34-35, Belge No:24.; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-2/77

tartışma üzerine Fransız askeri bahsi geçen kişi tarafından boynundan sopa ile yaralanmıştır. Asker şikayet için kumandanına gelmiştir. Diğer taraftan hükümete haber verilmek üzere adı geçen köyden Şeyhünzade Mehmed ve Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed, amcazadesi Yusuf, Köroğlan Mehmed ile Mustafa oğlu Ahmed gelirlerken kışla önündeki Fransız askeri tarafından tutuklanarak kumandana götürülmüşlerdir. Kumandanlıkça “tahkikat yapıldıktan sonra götürünüz” denilmiş, kumandanlık dairesinin beş-on adım aşağısında söz konusu kişilerden Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed ile amcazadesi Yusuf kurşun ve süngü ile katledilmiş, Köroğlan Mehmed ile Mustafa oğlu Ahmed yaralı olarak kaçmışlardır. Yine birinin kurşun, dördünün süngü ile yaralanmış olarak jandarma karakoluna sığındıkları Şeyhünzade Mehmed'in ifadesinden anlaşılmıştır. Üzerli Müslüman ahalisinin her biri bir tarafa dağılıp kaçmışlardır. Şimdiye kadar başlarına ne geldiği anlaşılamamıştır. Ocaklı'ya gelen Hacı Ali Efendi kendisine yapılan ihbar üzerine köydeki Müslüman evlerinin tümünün yağma edildiğini söylemektedir. Karakese hakkında henüz bir bilgi alınamamıştır. Müslüman ahali heyecan içerisindedir. Artık burada durmanın ve iş yapmanın imkânı yoktur. Ermenilerin Ermeni askerlerine olan yardımları sürdürükçe ve onlar burada buldukça daha önemli olayların olacağını düşünmek hiç de zor değildir. Olayları araştırmak üzere Adana'dan da bir heyetle bir doktorun acilen gönderilmesi.²⁰

Erkân-ı Harbiye-i
Umumiye Dairesi
Şube:2 Suret

Amasya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen şifredir.

Suriye hududunun kuzeyinde ve dışında, öz vatanımızın ayrılmaz parçalarından olup büyük çoğunluğu İslâm nüfusuyla meskun bulunan Urfa, Antep ve Maraş'ın İtilaf Devletleri tarafından vaktiyle işgal edilmiş olması mütareke hükümlerine aykırı idi. Çünkü bu işgal mütarekenin ancak yedinci maddesine dayandırılabilir. Bu maddeye göre Urfa, Antep ve Maraş mevkilerinin Halep'e göre daha stratejik noktalar olarak değerlendirildiğini ve Halep'te bulunduğu varsayılan müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığını kabul etmek lazımdır. Oysa söz konusu noktalarda müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek hiç bir durum ortaya çıkmamıştır ve bugün bile böyle bir durum mevcut değildir. Bu defa İngiliz kıtalarının çekilmesi üzerine bu mevkilerin Fransız kıtaları tarafından işgal altına alınacak olması ve şimdiden oradaki telgrafhanelerin Fransız sansürü altına alınması ve böyle bir işgal girişiminde bulunulması halinde evvelce her nasılsa yapılmış olan haksız uygulamanın devamı olacaktır. Bu mütareke şartlarına göre hiç bir sebep ve bahane mevcut değildir. Bu durum söz konusu yerlerde bulunan, hukuk ve haysiyetlerinin bilincinde olan Müslüman ahalinin gelecekleri hakkında tereddüt ve kaygı duymalarına sebep olmuştur. Bundan başka Avrupa gazetelerinin son yayınlarında buraların Fransızlara terk edilip verileceği yolunda bir takım söylentilerin yayılması üzerine bu bölge ahali ve bu bölgeye komşu olan yerlerin halkı çok büyük heyecana kapılmışlardır. Bu heyecan bütün bölgeyi sarmak üzeredir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu gibi işgallere karşı kararlı bir şekilde savunma ve karşı koyma esasını kabul etmiş olduğundan bu meselede tarafsız olamaz. Millet'in yardım isteyen çılgınlığına karşı sessiz kalamaz. Bundan dolayı Urfa, Antep ve Maraş halkı böyle yeni bir işgale girişildiğini gördüğü anda öncelikle tam bir ciddiyetle bunu protesto edeceğiz.²¹ Millet'in bu protestosuna Fransızlar tarafından değer verilmezse millet her türlü yola başvurarak bütün varlığı ile Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen savunmaya kanun çerçevesinde kendisini yetkili sayacaktır. Bu meşru hukuk ve isteğe dayanarak merkezî hükümetin, İtilaf Devletleri'ne bu hareketlerinin haksız olduğunu bildirmesini, böyle davranmaları halinde meydana gelebilecek olayların vahametini hemen ve kesin bir dille anlatmasını; özetle milleti itham ve sorumluluk altında bırakmamak için gereken siyasi tedbirlere başvurmasını Heyet-i Temsiliye Osmanlı Hükümetinden özellikle rica eder ve cevabını bekler..²²

26 Ekim 1919²³

Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal

²⁰- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2003, Ankara, s. 98-99, Belge no: 42

²¹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2003, Ankara, s. 98-99, Belge no: 42

²²- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2003, Ankara, s. 98-99, Belge no: 42

²³- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 98-99; BOAS. HR. SYS. Dosya: 2542-3/24-25

Vilayete surettir

Çok acildir

Dörtüol Kaymakamlığı'ndan gelen telgraf aynen çekilmiştir. Şimdiye kadar bildirildiği gibi Ermeni Fransız askerlerinin çıkardıkları olaylar her gün bir şekilde devam etmektedir. Müslüman halk ile gerek Ermeni askerleri ve gerek köylerine dönen Ermeniler arasında giderek daha feci olayların olacağı muhakkaktır. Bu sebeple şimdiden ciddi girişimlerde bulunularak huzur ve güvenin sağlanması ve halk ile Ermeniler arasındaki düşmanlık ve intikam duygularının tamamen giderilmesi gerekmektedir. Şu anki duruma göre Ermeni Fransız askerleri buralarda buldukça yerli Ermenilerin yatıştırılması ve feci olayların önüne geçilmesi mümkün olmayacaktır. Daha önceki emre göre işgal kuvvetleri içerisindeki Ermeni askerlerin yerine medenî ve itaatkâr Fransız askerlerinin getirilmesi gerekir. Jandarma kuvvetimizin şu anki durum nedeniyle yetersiz olması ve ihtiyaçlarının düzenli olarak sağlanamaması sakıncalıdır. Dörtüol merkezi dağınık bir şekilde bulunduğu için buraya vilayetten yüz elli askerlik bir kuvvetin acilen gönderilmesi halinde düzenli olarak devriyeler arttırılacak ve olayların önünün alınabilmesi mümkün olacaktır.

Halkın heyecanı ve köylerini terk ederek öteye beriye dağılmaları dikkat çekicidir. Kuvvetin gelmesiyle heyecanın yatışacağı ümit edilmektedir. Katliama kalkışan Fransız Ermeni askerleri de ibret olması için kanuna uygun şekilde tutuklanıp cezalandırılmalı, bu iş için karma bir heyet acil olarak gönderilmeli ve yapılacak tahkikata göre Ermeniler cezalandırılmalıdır. Verdiğim bilgiler doğrultusunda gerekenin yapılmasını ve sonucunun bildirilmesini makine başında beklerim efendim²⁴.

2 Ocak 1919

Cebel-i Bereket Mutasarrıfı

Hüsnü

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi

Şube:2 Suret

Amasya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen şifredir.

Suriye hududunun kuzeyinde ve dışında, öz vatanımızın ayrılmaz parçalarından olup büyük çoğunluğu İslâm nüfusuyla meskûn bulunan Urfa, Antep ve Maraş'ın İtilaf Devletleri tarafından vaktiyle işgal edilmiş olması mütareke hükümlerine aykırı idi. Çünkü bu işgal mütarekenin ancak yedinci maddesine dayandırılabilir. Bu maddeye göre Urfa, Antep ve Maraş mevkililerinin Halep'e göre daha stratejik noktalar olarak değerlendirildiğini ve Halep'te bulunduğu varsayılan müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek bir durumun ortaya çıktığını kabul etmek lazımdır. Oysa söz konusu noktalarda müttefiklerin güvenliğini tehdit edecek hiç bir durum ortaya çıkmamıştır ve bugün bile böyle bir durum mevcut değildir. Bu defa İngiliz kıtalarının çekilmesi üzerine bu mevkilerin Fransız kıtaları tarafından işgal altına alınacak olması ve şimdiden oradaki telgrafhanelerin Fransız sansürü altına alınması ve böyle bir işgal girişiminde bulunulması halinde evvelce her nasılsa yapılmış olan haksız uygulamanın devamı olacaktır. Bu mütareke şartlarına göre hiç bir sebep ve bahane mevcut değildir. Bu durum söz konusu yerlerde bulunan, hukuk ve haysiyetlerinin bilincinde olan Müslüman ahalinin gelecekleri hakkında tereddüt ve kaygı duymalarına sebep olmuştur. Bundan başka Avrupa gazetelerinin son yayınlarında buraların Fransızlara terk edilip verileceği yolunda bir takım söylentilerin yayılması üzerine bu bölge ahali ve bu bölgeye komşu olan yerlerin halkı çok büyük heyecana kapılmışlardır. Bu heyecan bütün bölgeyi sarmak üzeredir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu gibi işgallere karşı kararlı bir şekilde savunma ve karşı koyma esasını kabul etmiş olduğundan bu meselede tarafsız olamaz. Millet'in yardım isteyen çığılığına karşı sessiz kalamaz. Bundan dolayı Urfa, Antep ve Maraş halkı böyle yeni bir işgale girişildiğini gördüğü anda öncelikle tam bir ciddiyetle bunu protesto edeceğiz. Millet'in bu protestosuna Fransızlar tarafından değer verilmezse millet her türlü yola başvurarak bütün varlığı ile Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen savunmaya kanun çerçevesinde kendisini yetkili sayacaktır. Bu meşru hukuk ve isteğe dayanarak merkezî hükümetin, İtilaf Devletleri'ne bu hareketlerinin haksız olduğunu bildirmesini, böyle davranmaları halinde meydana gelebilecek olayların vahametini hemen ve kesin bir dille anlatmasını; özetle milleti itham ve sorumluluk altında bırakmamak için gereken siyasi tedbirlere başvurmasını Heyet-i Temsiliye Osmanlı Hükümetinden özellikle rica eder ve cevabını bekler.

²⁴- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s.47-48; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/105

26 Ekim 1919
Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Suret

Osmaniye Jandarma Taburu Kumandanlığı'na

Bu gün Karakese'ye gittim. Yanımda iki Fransız çavuşu vardı. Beş altı erkek, iki kadın vurularak ölmüş, iki kişi de yaralanmıştır. Epeyce sığır da telef edilmiş hatta bazı evlerin eşyası da yakılmıştır. Köyün içinde Fransız fişek kovanları buldum, alarak Fransız çavuşlarına verdim. Fransız askerleri o köye kadar girmiş, rast geldiklerini öldürmüşlerdir. Ahaliyi sükûnete davet ettim. Ölülerini kaldırmayacaklar. Heyet gelsin, görsün. Kaymakam bey yazmıştı. Ben yazamadım. Üzerli olayını bildiriniz. Bundan başka iki Ermeni'nin de ayağından vurulduğunu gördüm. Meseleyi küçük ve önemsiz göstermek için çalışmaktadırlar. Buna meydan vermemek için ne lazım ise yapılması gerekir. Her tarafa devriye çıkaramıyorum. Elimdeki kuvveti çıkarmam tehlikelidir. Üzerli halkı Saidiye'ye kaçmıştır. Bunların eşyasını Dört Yol Ermenileri dün gecedan beri yağma etmişlerdir. Fransız Ermeni askeri tamamen gözaltında ve dışarı çıkarılmamaktadır. Müslüman halkın taşkınlıklarını engellemek için kaymakam beyle çalışıyoruz. Yalnız kuvvet yetiştiriniz. Mevcudum tamamen buradadır. Dört askerim Karakese'de bir Fransız çavuşuyla beraberdir.

1/2 Ocak 1919
Dört Yol,
Hasan Hulusi

*Adana Jandarma Alay Kumandanlığı'na Dört Yol Jandarma Kumandanlığı'ndan alınan telgrafın suretinin yukarıya çıkarıldığı arz olunur.*²⁵

3 Ocak 1919
Hafız Kadri

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Suret

Bu ayın biri Çarşamba günü ezanî saatle on bir sularında Karakese köyünde meydana gelen korkunç saldırı hakkındaki soruşturma ve izlenimleri açıklayan rapordur: Üzerli olayının ardından şikâyet için gelen Müslüman halktan Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed ve arkadaşlarının başlarından geçenlerin arkasından kışlada ve diğer yerlerdeki Ermeni askerleri Karakese'ye giderek köyün her tarafını kuşatmışlar, dağa kaçabilen çoluk çocuk erkek ve kadınlar dışında bazı arkadaşlar aşağıda anlatıldığı şekilde öldürülmüşler, evleri yağma edilmiş, eşyalarının bir kısmı yakılmıştır. Köyün çeşitli yerlerinden toplanan boş fişek ve kovanlarla şarjörlerin Fransız malı oluşu, meydana gelen korkunç olayın askerler tarafından gerçekleştirildiğini, Müslüman olmayan ahalinin bunlara uyarak sadece yağma ile yetindiklerini göstermektedir. Olayın ardından İşgal Kuvvetleri Kumandanı Rupen'in hemen kışlaya giderek bütün askerlerin katılımını engelleme konusunda gösterdiği gayret mezalimin yayılmasına mani olmuştur. Katliamın evlerin içerisinde yapılmış olması ve öldürülenler arasında kadınların da bulunması halkın askere karşı silah kullanmadığını göstermektedir. Şarjörler içerisinde Fransız malı dışında tüfeklere ait şarjör bulunmaması da bunu teyit etmektedir.

1- Askerin köye hücum ve taarruzu üzerine Karakese köyünden Musa Yahya'nın oğlunun hanesinin alt katındaki ahıra mahalle kadınlarından Kel Ahmed oğlu Yusuf'un hanımı Ayşe, Gülemez (?) Hüseyin'in kızı Meryem, Musa'nın hanımı Havva, Çağlaklı Ali Ağa'nın kızı Hatice, Tavi Hüseyin'in hanımı Emine ve gelini Esmâ, Kürd oğlu Mehmed'in hanımı Silvan, Baba Hasan'ın kızı Fatma, Haralı, Musa oğlu Mehmed'in hanımı Fatma, Maruf kızı Ümmühan, Çormuk, Ahmed'in hanımı Fatma, Kara Ali'nin

²⁵- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 48-49; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/112

hanımı Hatice, Mahmud'un oğlu Bestami, Kara Ali'nin oğlu Mehmed ve daha birkaç kız ile Topal Hasan oğlu Ali ve Esmâ oğlu Mehmed sığınarak kapıyı içeriden kilitlemişlerse de oraya gelen askerler "kapıyı açın, yoksa kırarız" demişler, bunun üzerine içeriden çılgınlık, bağırtılar kopmuşsa da zorla kapıyı kırmaya teşebbüs etmişlerdir. Dışarıdan kapıya doğru silah kullanmışlar, mermilerden Kel Ahmed'in oğlu Yusuf'un hanımı Ayşe'yi sağ kulağından yaralamışlar ve kapıyı zorla açmışlardır. Kadınlar dışarı çıkarılarak sıra ile dizildikten sonra Topal Hasan oğlu Ali ve Esmâ oğlu Mehmed kadınların karşısında on adım ötede bahçenin yol tarafındaki bir yerde kurşuna dizilerek feci surette öldürülmüşlerdir. Kadınları da "daha buralarda saklanmış erkek varsa gösterin, öldüreceğiz, size şimdilik bir şey yok. Bundan başka iki partimiz daha var" gibi sözlerle tehdit edip korkutmuşlardır.

2- Kızıl Osman'ın hanımı Durdu'nun evine girilmiş, kendisi evin içerisinde göğsünden iki ve yüzünden bir süngü yarasıyla öldürülmüş, sandığı açılmış, bir kese içerisindeki beş Osmanlı altını alınmış, para alındıktan sonra kese evin önüne atılmıştır.

3- Altmış yaşlarında olan Gülemez oğlu Hasan kaçmak üzere dağa doğru giderken Kel Ahmed'in bahçesinde silahla yaralanmış, bu ayın ikisi Perşembe günü ezanî saat sekiz-dokuz sularında ölmüştür.

4- Üç asker Kök (?) Ahmed oğlu Hacı'nın hanımı Havva'nın evine gitmiş, kadının hasta olan kızının hayatına kastedilmemesi yolundaki istek ve ricaları her ne kadar ikisi üzerinde iyi bir etki uyandırmışsa da üçüncü asker rica ve isteklere kulak asmamış, silahla altmış beş yaşındaki Havva'yı göğsünün sol alt tarafından yaralayarak hayatına son vermiştir.

5- Musa oğlu Mehmed, Abacı Seydo ve Harati oğlu Mostok evinin doğu tarafındaki yol üzerinde Dört Yol gayrimüslim halkından Altıparmak oğlu Zakar ve Ocaklı Bodrum oğlu Kigork ve Haçinli Kalaycı Surop ile otururlarken gelen Ermeni askerler, içlerinde Ermeni varsa ayrılmasını söylemiş, Ermeniler ayrıldıktan sonra Müslümanlar öldürülmüş, sadece Harati oğlu Mostok kaçarak kurtulabilmiştir.

6- İdare azasından Mehmed Efendi evinin ön tarafında dışarıdayken aşağıdan gelen askerlerle bazı yerlilerden oluşan bir kalabalık görerek kaçmaya çabalamış, hemen arkasından silah kullanılarak öldürülmeye çalışılmış ise de çalından çalıya sığınarak dağa doğru kaçmış, dağa kadar takip edilmiş, bir dere içerisinde bulabildiği bir deliğe girerek hayatını kurtarabilmiştir. Ancak evindeki yatak kabı ve döşemesi tamamen yağma edilmiştir.

7- Apak oğlu Halil İbrahim'in evine gidilerek elbise ve döşemeliklerinin iyi ve kullanılabilir bölümü yağma edilmiş, geri kalanlarla zahiresi yakılmıştır.

8- İmam Abdullah Efendi'nin evinden de alacaklarını aldıktan sonra geriye kalan kitaplarını yakmışlardır.

9- Dellal oğlu Ahmed'in evindeki çamaşırlarla beş lirasını almışlardır.

10- Halil İbrahim'in evine girmişler, zahire ve erzakını yakmışlardır.

11- Eyüp oğlu Halil'in üç kat yatağı, bulgur vesâiresi yakılmıştır.

12- İbrahim oğlu Ahmed'in sandığı açılarak içinde bulunanlar, Durmuş Ali oğlu İbrahim'in, oğlu Abdullah'ın bir ve Küçük Ali oğlu Mosto'nun iki dükkânındaki levazım yağma edilmiştir.

13- İbrahim oğlu Ahmed ile Ali Ağa'nın oğlu Ahmed'in evlerine de girilerek birer sandık içerisindeki eşyaları yağmalanmıştır.

14- Çeşitli kişilere ait on altı sığır ve inek ile iki kısırak itlaf edilmiştir.²⁶

²⁶- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2002, Ankara, s. 51-54; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/106-107

4 Ocak 1919
Dörtüyl Kaymakamı

Bâb-1 Ali Sadaret-i Uzmâ
Umur-1 Mühimme Kalemî
Suret

Adana Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından telgrafhaneye sansür konulması ve şifreli telgrafların çekilmesine engel olunması üzerine gizli yazışmaların buradan geçen subaylar aracılığıyla yapılmasına mecbur kalındığını arz ederim.

1- Kilikya İşgal Kuvveti Kumandanı Kaymakam Romieu ile şimdiye kadar yaptığım temas ve etrafındaki sivil adamlara sokularak aldığım bilgiler sonucunda, bende bu kişinin Müslümanların en büyük düşmanı olduğu kanaati uyanmış olup kendisi de söz, tavır ve davranışlarıyla pek çok kez bunu ispat etmiştir. İşgalden şimdiye kadar Ermeni askerleri tarafından gerçekleştirilen korkunç olayların artmasındaki en büyük sebep kendisinin müsamahakâr davranması ve suçluları üst makamların gözünde haklı göstererek kötülüklerini örtmek suretiyle şımartmasıdır.

2- İşgal bölgesinde hükümetin ve Müslümanların nüfuzunu azaltmak için pek çok hilelere teşebbüs ederek düşündüğü planı yavaş yavaş uygulamaya başladığını öğrendim. Maksudı Müslüman ahalden silah toplamak, Ermeniler gizlice silahlandırmak polislerin büyük kısmını yüksek maaşlarla Hıristiyanlardan oluşturmak, jandarma kadro noksanını Hıristiyanlarla tamamlamak, görevler icat ederek Hıristiyan memurları artırmak, işgal edilen bölgeye dışarıdan Ermeni göçmenleri getirterek Ermeni nüfusunu çoğaltmak, bazı sınıfların kapılarını Müslümanlara kapatarak Hıristiyanların alt tabakasına tahsis etmek, bekçilerin maaşlarını yükselterek çoğunluğunu Hıristiyanlardan oluşturmaktır. Valiliğin bu konuda son derece gafil davrandığını ve bazı yerlerde şahsî makam hatırı için göz yumduğunu üzümlere arz etmeye mecburum.

3- General Allenby Adana'ya geldiği zaman Fransız kaymakamı, generalin etrafını alarak hiç kimse ile temas ettirmemeye çalışmış ve geldiği andan gittiği ana kadar yanından hiç ayrılmamıştır. Bu yüzden hiç kimse generalle yalnız olarak görüşmeyi başaramamıştır.

4- İstasyon'da hazırladığımız çay ziyafetinde vali ile beraber General Allenby'nin sol tarafında bulunduğum sırada Fransız kaymakamı, Türk ordusunun çekilirken birçok sağlık ve iâşe malzemesini alıp götürdüğünü, götüremediklerini de Adana'da otomobillerle sattığını, yeni ortaya çıkarılan birçok ambarı gizlediğini, askerlerini beslemediğini, terhis edilen askerlerin sefil ve perişan bir halde orada burada öldüğünü, halkı silahlandığını, belediye, polis ve jandarma teşkilatının düzenli olmadığını, kendisinin de emniyet, asayiş ve halkın mutluluğu için bütün bu işlere karışmak zorunda kaldığını söyledi. Bundan sonra General Allenby bendenize dönerek terhis edilen askerlerin hakikaten sefalet ve perişanlık içinde olduğunu söyleyince, terhis edilen askerlerin sefalete düşmelerinin, elimizde kalan iâşe maddeleri, elbise, teçhizat ve sağlık malzemelerine Fransız işgal kuvvetleri kumandanı tarafından el konulmasından ileri geldiğini, bütün erzak ve eşyamızın Fransız işgal kuvveti tarafından koruma altına alınarak kullanımı ve sevkiyatında güçlük çıkartılmakta olduğunu, ordu tarafından daha önce çekilen askerlerin iâşesine lazım olacak erzaktan başka bir şey götürülmediğini, bu yüzden geçen terhis askerlerimizi gerektiği gibi besleyemediğimizi ve hastalara iyi bakamadığımızı Fransız kaymakamının ve valinin huzurlarında General Allenby'ye arz ettim. General Allenby'nin Fransa'nın bu hareketinden müteessir olduğunu benimle beraber hisseden Fransız kaymakamı aleyhimizde konuşmaktan vazgeçti. Sofraya oturmadan önce ayakta iken Ermeni askerlerinin yaptıkları kötülükleri bir takım yalanlarla haklı göstermeye çalıştı ve haklarında kanunî muamele yapılacağını söyledi.

5- Çay ziyafetinden sonra Fransız kaymakamı bendenizi özel odasına çağırarak İngiliz başkumandanına söylediğim şeyleri kendisine yazılı olarak vermeme, kendisini yalancı çıkartmamı uygun görmediğini ve son derece mahcup kaldığını, böyle yapılırsa değiştirilmem için İstanbul'a yazacağını söyledi. Karşılık olarak her şeyi serbestçe yapabileceğini ve düşüncelerinde özgür olduğunu, huzurunda büyük kumandanlara yanlış telkinlerde bulunulmasına izin veremeyeceğimi söyledim. 6- Fransız kaymakamının yukarıda arz edilen ahlakî davranışlarla çözülecek meselelerde ne kadar zorluk

çektüğimin takdirini siz sayın kumandana bırakıyorum. Hatta Fransız kaymakamı İngiliz delegeşiyle halledemediğim bazı şeylere içerlediği için büyük kumandanlarına yazmak suretiyle bundan sonra bütün tekliflerin kendisine yapılmasını sağladı. Tekrar el konulmasından korktuğum için arz ettiğim bu hususların müsveddesi yakılmıştır.²⁷

14 Ocak 1919
Ordu İrtibat Zabiti Binbaşı
Tevfik

Numara: 17

Dâhiliye Nezareti'ne

9 Ocak 1919 tarih ve 16 numaralı yazıya ektir. Adana vilayetini İtilaf Devletleri adına işgal eden Fransız işgal kuvvetleri askerinin büyük bir kısmı Fransız üniforması giyen Adana vilayet merkezi ve bağlı yerlerdeki Ermeni ahalden olduklarından intikam almak ve memlekette bir karışıklık çıkararak milletlerinin yararlanmalarını sağlamak amacıyla her çeşit mezalimi yapmaktan geri durmamaktadırlar. Ermeniler Fransa askeri içinde bulunduğu sürece sorun çıkarmaktan çekinmeyeceklerdir. Bu konuda şimdiye kadar meydana gelen tecavüz ve gasp olayları buna delildir. Gasp ve yaralamaya dair mahallerinden verilen bilgilerin özeti ekte sunulmuştur. Bu askerlerin tamamen çıkarılması ve yerlerine İngiliz veya gerçek Fransız askerinin gönderilmesi için buraya gelen Suriye-Filistin İngiliz Generali Allenby'e durum ayrıntılı bir şekilde bildirilmiş ise de nezaretçe İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcileri nezdinde ciddî ve acil girişimlerde bulunulması, memleketin huzur ve asayişini bozmakta olan bu askerin mutlaka buradan kaldırılması emrinin kumandanlarına tebliğ edilmesi önemle arz olunur.²⁸

11 Ocak 1919
Adana Vali Vekili
Nazım

Devlet-i Osmâniyye Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti

Adana tarafındaki seyyar memurlar tarafından ortak olarak verilen raporlar 16 numaralı dilekçeye ek olarak sunulmuştur. Raporlarda Pozantı-Adana arasında bulunan trenlerde olan olaylara dair açıklamalar vardır. Toros'un kuzeyindeki Osmanlı Kıtaatı Müfettişliği'nden Adana'daki irtibat subayına 6 Ocak 1919 tarihli yazılan bir telgrafta; Amanos Amele Taburu kumandanının Pozantı'da bir Ermeni ve Fransız askeri tarafından öldürüldüğü, işgal kuvvetleri arasında bulunan Ermeni efradın gelip geçen askerlere saldırıları yineledikleri, trenle yolculuk yapanların para ve kıymetli eşyalarını gasp ettikleri, geçenlerde de Osmaniye'de bir kaç askerin öldürüldüğü, Pozantı nahiye müdürüyle nokta kumandanına sebepsiz olarak hakaret edildiği, işgal kuvvetleri arasındaki bu Ermenilerin çıkartılması gerektiği bildirilmiştir. Bundan dolayı şu resmî bilgilerden o bölgede en son durumun ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bu olay Adana Baş müdüriyeti dairesi içerisinde olduğundan daha önce bildirildiği gibi uygun görülürse durumu bizzat görüp araştırmak üzere Adana müfettişi veya Ulukışla'da bulunan Müfettiş Nihad Bey'in gönderilmesi isteğinize bağlıdır.²⁹

[21 Ocak 1919]

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti

Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 3532 numaralı şifrenin suretidir.

Kişiyeye özeldir Adana'da Fransız işgal kuvvetlerinin büyük rütbeli subayları ve İngiliz irtibat subaylarıyla daima beraber olan, tercümanlıklarını yapan ve vaktiyle orduda ihtiyat subayı iken tekrar dönmek üzere gelen bir Musevî'nin sözlü raporunun içeriği aşağıdaki gibidir:

²⁷- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s.59-61; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/55-56

²⁸- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 36, Belge no:16; BOA. DH. KMS. Dosya: 49-1/85

²⁹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 37, Belge no: 17; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/41

1- Fransızlar Adana vilayetini kendi korumaları altına almayı ve orada Ermenileri hakim kılmayı düşünmektedirler. Hatta işgal kuvveti kumandanı daha önce Adana şehri için Almanlar tarafından hazırlanmış bir planın bir ay zarfında tatbikini sağlayarak her sokağını bir müteahhide vermek suretiyle işe başlamıştı. Senelerden beri bizim tarafımızdan neticelendirilemeyen Seyhan nehrinden istifade ile elektrik üretimini de bir şirkete ihale etmişlerdir.

2- İngilizler Adana'yı her ne pahasına olursa olsun Fransızlara kaptırmak istememekte ve İngiliz kontrolü altında yine Türk idaresine bağlı bırakılmasını tercih etmektedirler.

3- Osmanlı Devleti'nin istikbali hakkında İtilaf Devletleri iki gruba ayrılmıştır: Biri asırlardan beri medeniyeti kabul edemeyen Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve ortadan kaldırmak, diğeri Küçük Asya'da küçük bir hükümet halinde bırakmak. Arz ettiğim bu konular Adana'da bulunan İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri subaylarının bir aydan beri temaslarda bulunmak suretiyle aralarındaki görüşme ve konuşmalarından yapılan alıntılardır. Bilgilerinize sunulur.³⁰

22 Ocak 1919

Yıldırım Kıtaları Müfettişi
Nihad

Bâb-ı Ali
Sadaret-i Uzmâ
Mektubî Kalemî

21 Aralık 1919 tarihiyle Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından gönderilen mektubun suretidir.

Telgrafla bildirildiği gibi Perşembe günü akşamı yani Cuma gecesi Adana'ya ulaşılmıştır. Cuma namazından sonra Ulu Cami'de Padişahımızın selâmlarını mazlum Adana ahalisine bildirdim. Zavallılar başlarına gelen felâketleri unutacak derecede sevindiler. İçtenlikle Padişaha tekrar dualar ettiler. Albay Brémond'un azline dair İstanbul'da işitilen haberler doğrulanmadı. Bu adam ve General Dufieux sebatla makamlarında oturuyorlar ve Adana'yı Fransa'nın bir müstemlekesi addedip bu şekilde idare ediyorlar. İdare tarzlarında işgalin geçiciliğine delâlet edecek tek bir iz bile görülüyor. Bilakis gün geçtikçe daha fazla yerleşmeye çalışıyorlar. Fransız zabıtları için ev yapılmaya başlanması gibi teşebbüsler Fransızların Adana'yı terk etmek niyetinde olmadıklarını ispat etmektedir. Beni karşılamak için Pozantı'ya kadar gelenlerin ifadelerinden, tayinimin ardından telgraf çekmemin incinmelerine sebebiyet verdiğini anladım. Bunun üzerine sırf bir mesele çıkmasını diye hem General Dufieux hem de Kolonel Brémond'a, Adana'ya geldiğim şu dakikada ekselanslarını hürmetle selâmlamaktan şeref duyuyorum" tarzında bir telgraf gönderdim. Ancak Adana'ya gelişimde istasyonda toplanmış binlerce karşılayan arasında kendi taraflarından gönderilmiş hiç kimseyi göremedim. Bir taraftan beş gün devam eden geceli gündüzlü yolculuğun yorgunluğu diğer taraftan gelişimin ertesi gününün tatil gününe rastlaması sebebiyle General Dufieux ve Albay Brémond'a ziyaretlerimi bir gün sonraya erteleyerek kendilerinden Cumartesi günü için randevu talep etmişim. General Dufieux'nün ilk sözü Cuma günü kendisini ziyaret etmediğim, Albay Brémond'un ilk sözü de gelişimi il sınırları içerisine girmeden önce kendilerine haber vermediğime hayret ettiklerine dairdi. Kendilerine yorgun olduğumu söyleyip özür beyanında bulunmakla beraber istasyonda karşılamak için bir adam göndermemelerine de şaşırıldığımı söyledim. Brémond dün sabahki ziyaretime akşam iade-i ziyarete bulundu. General Dufieux da Pazartesi günü geleceğini haber verdi. Bu adamların, özellikle Brémond'un Türk düşmanı olduğu muhakkaktır. Brémond'un burada bazılarına: "Sen iyi adamsın, ama Türkleri seversin" ve bazılarına da: "Türkleri sevmeseydin iyi adam olurdu" dediğini bizzat bu sözlere muhatap olanlardan işittim. Dün sabah sohbetimizde Türklerin diğer kavimlere nispetle çok az sayıda olduklarını ve hatta ev bulamadığım için mecburen kendisine misafir olduğum Subhi Paşa'nın aslen Arap olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki Adana'nın en eski ailesine mensup olan Subhi Paşa Ramazanoğullarındandır ve Araplarla münasebeti yoktur. Bütün emeli vilâyetteki Türk nüfusunun azlığını ispat etmek suretiyle diğer unsurların nüfusunu çoğaltmaktır. Bugün Adana'da dışarıdan gelenlerle beraber 120.000 Ermeni olduğunu ve bundan başka daha birçoklarının buraya geleceğini söylüyor ve her taraftan "Fransa idaresini isteriz" tarzında beyannameler almaya çalışıyor. Hatta Osmaniye mutasarrıf vekili ve müftüsünün ihanetleri neticesi olarak Türk ahali adına böyle bir beyanname aldığı da muhakkaktır. Brémond Türklere karşı olan

³⁰- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 38, Belge no: 18; BOA. BEO. Dosya: 341163

nefretini saklamaya lüzum bile görmemektedir. Selefim Nâzım Bey'in oturduğu evin hazırlanması hakkında telgraf çektiğim halde evi bir Fransız'a verdimiş olduğunu buraya geldiğimde haber aldım ve şimdiye kadar Subhi Paşa'nın yanında kalarak ev aramaya mecbur oldum. Bundan maksat beni zora sokmak ve Adana valisini şahsî ikametgâhı için kendi lütuflarına sığınmaya mecbur etmektir. Bu maksadı anladığım için müracaat etmiyorum. Bayrak meselesi İstanbul'da işitildiği gibi tamamıyla doğrudur. Müslüman ahaliye zorla bayrak dağıtılmış ve asmayanlardan para cezası alınmıştır. Hatta vilâyet hukukî işler müdürü, vali vekili, diğer memurlar ve belde eşrafi ile birlikte General Gouraud'yu karşılamak için zorla Mersin'e gönderildiği zaman evinde olmamasından yararlanarak polisler evine girip iki bayrak bırakmış ve asılmazsa on beş lira para cezası alınacağını ifade etmişlerdir. Alınan para cezasına karşılık verilen kâğıtlardan ele geçirdiğim bir adedini takdim ediyorum. Bu kâğıt Fransızların Türklere zorla bayrak çektirdiklerini ve çekmeyenlerden para cezası aldıklarını hiçbir itiraza mahal bırakmayacak surette açıklamaktadır. Bundan başka bu yolda daha bir çok kâğıt mevcut olup peyderpey ele geçirilecektir. Hükümet dairesi, Düyûn-ı Umumiye, polis dairesi, hastane, karakollar vesair Osmanlı resmî dairelerine önceden her gün ve bir müddetten beri yalnız Pazar günleri bayrak çekilmektedir ve hatta bugün bile hükümet dairesi üzerinde bayrağın dalgalandığını gözlerimle gördüm. Kürt Yusuf Çetesi'ne yardım ettikleri bahanesiyle muhakeme edilmeksizin yalnız Albay Normand'ın emriyle Adana, Ceyhan ve diğer yerlerde kurşuna dizilen çaresizlerin tek tek şahıs ve hüviyetleri ispat edilebilir. Adana'da 32, Ceyhan'da 7, Osmaniye'de 18 biçare bu suretle öldürülmüştür. Bunlar kabristana götürülerek alenî olarak orada itlâf edilmişlerdir. Vücutları iki gün kadar açıkta kalmıştır. Kendileri hiçbir Divan-ı Harp tarafından muhakeme edilmemiş ve haklarında hüküm verilmemiştir. Sadece Albay Normand'ın emriyle katledilmişlerdir. Adana'da çocuklar tarafından bile bilinen bu hakikate rağmen memleket kadısı olacak hamiyetsiz herifin bu cinayetleri resmen yalanladığını haber aldım. Adana'da Türklere tatbik edilen cezaların emsaline başka yerlerde tesadüf edilemez. Mesela evinin balkonunda oynamakta olan Pamukçu oğlu Aziz Efendi'nin beş-altı yaşındaki kızı, Madam Brémond'a otomobiliyle geçerken tükürmüş fakat tükürük otomobile tesadüf etmemiştir. Bu canice hareket çocuğun babasına 5.000 liraya mâl olmuş, kendisinden nakdî ceza olarak bu parayı tahsil etmişlerdir. Ceyhan kazası ahalisinden Mustafa Efendi oğlu İzzet Efendi'nin çiftliğinde eşkiyayı muhafaza ettiğinden dolayı Divan-ı Harpçe 10.000 lira nakdî ceza ödemek veya idam edilmek gibi şimdiye kadar emsali görülmemiş bir cezaya çarptırılmıştır. Sonunda pazarlığa girilmiş, Ceyhan Kazası Kaymakamı Çerkes İbrahim ve Çakaldere köylerinden Hasan Ağaların delâlet ve şefaati üzerine kendisinden 3.200 lira alınarak serbest bırakılmıştır.

Hükümet dairesinde Osmanlı memurlarına oturacak yer kalmamıştır. General Brémond önceleri yalnız kontrol vazifesini yapmak için iki odaya yerleşmiş idi. Bugün hükümet dairesi hemen tamamen kendi işgallerinde sayılabilir. Valiye mahsus odalar alınarak vali, idare meclisinin toplandığı salona sürülmüş, vilâyet defterdarı en alt katta sokak kapısının yanında bir odaya atılmış, hukukî işler Müdürü Mektubî Vekâletine getirilen zatın odasına sevk edilmiştir. Böylece hükümet dairesinin büyük kısmı ve tamamen ikinci katı doğrudan doğruya kendileri veyahut kendilerinin ihdas ettikleri memuriyetlerin sahipleri tarafından işgal edilmiştir.

Vilâyette memur kalmamıştır. Birçoğu görülen lüzum üzerine İstanbul'da ait oldukları dairelerce azledilmiş oldukları halde buradan ayrılmalarına müsaade edilmeyen, yine bunların hizmetlerinde tutulan ve kanunen vekâlet maaşı almaları lâzım geldiği halde kendilerine asıl memuriyet maaşlarının iki mislinden fazla maaş verilmekte olan şahıslardır. Mutasarrıf ve kaymakamların büyük kısmı bu sınıfa mensuptur ve içlerinde Osmaniye mutasarrıfı gibi aldığı fazla maaşa karşılık "Fransa idaresini isteriz" diye beyanname veren kadirşinaslar (!) da eksik değildir.

Mösyö Brémond'un hoşuna gitmeyip buradan gönderilen adamların yerine tayin edilen bir kısım memurlar da bizde kesinlikle mevcut olmayıp Albay Brémond tarafından ihdas edilen memuriyetlerin sahipleridir. Albay, bu kısma da dünyanın en rezil ve en hamiyetsiz mahlûklarını toplamış ve hepsi birbirine bağlı bir casus teşkilatı vücuda getirmiştir. Bunların başında bulunan mülkiye müfettiş-i umumîsi unvanlı Ferid Paşa, benim odamın yanındaki odada oturmakta, vilâyete gelen bütün yazışmaları açıp okumakta, istediklerini alıkoyup istediklerini bize göndermekte, İstanbul'a ve bağlı yerlere yazdığım bütün muhaberatı sansür etmekte ve uygun görmediklerini yırtıp atmaktadır. Diğer Ferid Paşa'nın akrabası olup bir Ermeni tarafından katledilen Kemal Bey'in yerine bu defa tayin edilen kişidir. Benim buraya ulaşacağım gün hukukî işler odasından çıkarılarak adı geçenin yerine

oturtulmuştur. Memuriyet unvanı özel kalem müdürüdür. Asıl görevi Fransızlar lehine propaganda yapmak, ikinci görevi de her işittiğini Ferid Paşa'ya haber vermektir.

Bağlı idari yerlerin memurlarının vilâyetle hemen hemen irtibat ve münasebetleri kalmamış gibidir. Bunlar oralardaki administratör³¹ veya guvernör denilen subaylarla muhabere ederler ve onların emirleri altında iş görürler. Vilâyette ne kadar Osmanlı memuru var ise o kadar da Fransa idare memuru var denilebilir. Hâlbuki Fransızlar idare işine karışmayacaklar, sadece kontrol edeceklerdi. Bu kontrol bugün işlerin ayrıntılarına kadar müdahale şeklini almıştır.

İşte Adana'nın hali bildirdiğim gibidir. Bu halin devamına tabii ki müsaade edilemez. Ben de başarılı olacağımı ümit etmemekle beraber yavaş yavaş bu idare tarzını değiştirmeye çalışacağım.

Albay Brémond'un *Ermeni* adıyla yayınladığı bir kitapta Türkler hakkında pek müstehcen tabirler kullanmış olduğunu haber aldım. Kitabı aratıyorum. Bulduğumda bir nüshasını takdim edeceğim.

Arz edilen bu durum Adana için günlük olaylardandır. Türklerin vahşi olduğu düşüncesini yayınladığı kitabında açıkça ortaya koyan bir adam Türk vilâyetlerinden birine administratör olamaz. Bu kişinin buradan gönderilmesi için yardımda bulunmanızı istirham ederim.³²

17 Ocak 1920

Mektubî Kalemî Müdürü

Servet

Osmanlı Orduyu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti

Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 4 numaralı şifredir.

1 Şubat 1919 tarihli şifreye ektir. 1- Suriye İngiliz Başkumandanlığı'nın tebligatına dayanarak Adana havalisi İtilaf kumandanı tarafından Adana'daki irtibat subayımıza yapılan tebliğ 1 Şubat 1919 tarihinden önce Pozantı'daki subay ve askerlerimizin Çiftehane'a çekilmelerine ait olup, uygulama şeklini yukarıdaki şifreli telgrafımın beşinci maddesinde arz etmiştim.

2- Ancak Pozantı'daki Ermeni neferlerinden oluşan Fransız müfrezesi bugün öğle vakti trenle Çiftehane'a kadar gelmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi ihtimalini ve hatta daha ilerilere geçilerek Ulukışla'yı bile işgal etmelerinin mümkün olduğunu ve bu durumun sebepleriyle, pek haksız olan bu gibi hareketlerin önlenmesi gereğini aynı şifreli telgrafın altıncı maddesinde ayrıntılı olarak arz etmiştim.

3- Bugün Çiftehane'ın hiçbir hakka ve hükümetler arası alınan kararlara dayanılmaksızın işgal edilmesini Adana'daki Fransız ve İngiliz kumandanları katında hemen şiddetle protesto etmesini Adana'daki irtibat subayımıza yazdım.

4- Daha önce de bildirildiği gibi, Kilikya'nın boşaltılması hakkındaki kararlara bakılacak olursa Pozantı mevkiinin işgali gerekmemektedir. Çünkü Kilikya'nın doğal sınırlarını Toros dağları oluşturmaktadır. Hâlbuki Pozantı bölgesi bu hattın kuzeyinde on kilometre dışında kalmaktadır. Mütarekeye göre Toros yollarının işgali gerekli değildir. Çünkü adı geçen yollar Pozantı'dan on kilometre daha şarkta Belededik mevkiinde son bulmaktadır. Askeri açıdan önemli olmamasına rağmen askerlikçe işgaline lüzum görülmüş ise o nokta ile yetinilmesi gerekirdi. Hâlbuki birkaç gün evvel bahsettikleri Akköprü mevkiî Pozantı'nın beş kilometre batısında yer almakta ve Pozantı nahiyesinin Konya vilayetiyle mülkî sınırını oluşturmaktadır. Askerlik açısından ise işgal edilen bir noktanın mülkî sınırlarının düşünülmeceği şüphesizdir. Şimdi işgaline kalkıştıkları Çiftehane mevkiî ise Pozantı'nın yirmi beş kilometre kuzeydoğusunda ve Konya vilayeti dâhilindedir. Pozantı ve hatta Adana vilayetiyle alakası olmamasına nazaran oraya kadar gelmelerinin de hiç bir makul ve mantıklı sebebi yoktur. Adana vilayetinin tabii sınırı olan Toros hattı geçildikten başka coğrafi ve mülkî sınırı olan Akköprü de geçilerek Pozantı'nın yirmi beş kilometre uzağında ve Konya vilayeti dâhilinde Çiftehane'ın da işgali ve

³¹ - **Yönetici**, idareci

³² - Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 38, Belge No: 8; BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) HR. SYS. Dosya: 2555-4/120, s.1-3

buraya el konulmuş muamelesi yapılması hiçbir karar ve hukukî madde ile kesinlikle uyuşmamaktadır. Protestomuza bu noktaları da ekleyerek irtibat subayımıza yazmış olduğumu bildiririm.³³

3 Şubat 1919

Yıldırım Kıtaları Müfettişi

Cemal

14 Aralık 1918 günü Dörtiyol Mahkeme Dairesi'ne Fransız askerî elbisesi giymiş Ermeniler gelerek belgeleri pencereden aşağı sokağa atmışlardır. Ocaklı köyü halkından Osman Ağa'nın evine zorla girerek yağmalamışlar, Cafer ve Rüştü Efendilerin on dört keçisiyle iki koyununu götürmüşlerdir. Bu saldırılardan korkuya kapılan memurlar evlerini çevre köylere nakletmek zorunda kalmışlardır. İki asker ve dört sivil Ermeni Dörtiyol Emlâk-ı Emîriye Memuru Ahmed Efendi'nin evine zorla girmişler, misafiri olan Medineli bir hoca efendiyi tehdit ederek para istemişlerdir. Bağdasar Efendi ile kaymakamın maiyetiyle birlikte yetişmesi üzerine hayatı kurtulabilmiştir. Payas halkından Çolak Ali'nin evine Ermeni askerleri girmişler, eşya ve parasını gasp etmişlerdir. Bu saldırılardan dolayı şikâyet için İskenderun'a giden Ali'nin Fransızlar tarafından orada alıkonulduğunun bölgeden gelen haberlerden anlaşıldığı Adana Vilâyeti'nin 15 Aralık 1918 tarihli yazısında bildirilmiştir.

Kayserili arabacıardan Hacı Ahmed Ağa ile arkadaşları Lütfullah Çavuş, Hacı Ömer oğlu Mehmed ve İsmail oğlu Hasan Çavuş'un 16 Şubat 1919 tarihinde Adana'dan Kayseri'ye ticarî eşya nakledelemlerken yolda Pozantı'ya bir buçuk saat uzaklıktaki Yoksulluhan adlı yerde altı silahlı Ermeni eşkıya tarafından han içerisinde tutuklandıkları, diğer kırk yolcu ile birlikte elleri ve gözleri bağlanarak hepsinin para ve eşyalarının gasp edildiği Kamışlı nahiyesi müdürünün tahkikatından anlaşılmış ve Kayseri Mutasarrıflığı'nın 25 Mart 1919 tarihli resmî yazısıyla doğrulanmıştır.

11 Nisan 1919 gecesi Bağdat hattından Konya'ya gelen tren yolcularından Fatih Askerlik Şubesi Başçavuşu Maraşlı Mehmed Nuri Efendi ile arkadaşı Zor Telgraf Müdürü Maraşlı Muharrem ve Evrak Muhasebecisi Aksaraylı Muhiddin Efendi'yi Toprakkale ile Osmaniye arasında tren içerisinde Fransız asker kıyafetinde iki Ermeni bıçakla yaralamışlar, Muharrem Efendi'yi trenden aşağıya atmışlardır. Muhiddin Efendi'nin bu saldırıdan korkarak Adana'da kalmaya mecbur olduğu, Muharrem Efendi'nin de aldığı yaradan dolayı Toprakkale'deki İngiliz Hastanesi'nde öldüğü yapılan tahkikattan anlaşılmıştır. Bu durum Konya ve Adana vilâyetlerinin 28 Nisan 1919 tarihli resmî yazısıyla da teyit edilmiştir.

Şamlı tüccarlardan Cuycânî oğlu Ahmed Münir ve Mehmed Salih Efendiler'in İstanbul'a gelirken İslahiye'de Fransız askerî kıyafetinde birkaç Ermeni tarafından öldürüldükleri resmî tahkikat üzerine Adana Vilâyeti'nin 18 Eylül 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.

Haçin kazası merkeziyle kuzeyinde bulunan Şar köyünde çoğunluğu süvariden oluşan 500'den fazla Ermeni gönüllü askerine civardan gelen Ermenilerin yavaş yavaş katıldığı, kendilerine silah dağıtıldığı ve bunlara kumanda eden subayların Ermeni olduğu, Naberte adlı subayın Müslüman halka hakaret edip baskı yaptığı ve Müslüman ahalinin korku yüzünden kaçtığı civar yerlerden alınan haberler ve yapılan tahkikatla ortaya çıktığı Kayseri Mutasarrıflığı'nın 18 Ekim 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.

30 Ekim gecesi Karagöz çarşısında Fransız askerî elbisesi giyinmiş ve Türkçe konuşan üç kişinin Kilisli Hüseyin'in oğlu Akif ve arkadaşı Salih oğlu Ahmed'i tutup üzerindeki para ve silahı alarak dövdükleri, 1 Kasım gecesi mavzer silahlı 12 kişilik bir Ermeni çetesinin Molla Ahmed mahallesinde oturan Kemo'nun kapısını zorla açarak evini tamamen soydukları, bu Ermenilerden birinin Akyol mahallesinden Arıcının oğlu Karabet, diğerinin de Tütüncü Avadis olduğunun ev sahibi tarafından teşhis edildiği, yine aynı gece jandarma karakol kumandanı Mehmed İzzet Çavuş'un üzerine Fransız gönüllü askerlerinden sekiz Ermeni'nin kama ve tabancalarla hücum ederek kaputu ve yakalığını yırtıp parasını alarak kaçtıkları yapılan tahkikat üzerine Antep Mutasarrıflığı'ndan 2 Kasım 1919 tarihinde bildirilmiştir. Ömerli köyü civarında yedi kişinin gözleri oyularak süngüledikleri Harbiye Nezâreti'nin 6 Kasım 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.

³³- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 44-46, Belge no: 23; BOA. HR. SYS. Dosya:2555-3/48-49

Adana'da Fransız administratörünün tercümanı Kemal, Evkaf Müdürü Şefik ve Polis Cemal Efendilerin bir Ermeni tarafından katledildikleri, esaretten geri dönen altı asker ve bir Müslüman bakkalı, trenden atılarak öldürüldükleri, Ulukışla içerisinde Koçak civarındaki İlifgin köyüne 6 Kasım 1919 gecesi gelen Fransız Ermeni askerlerinin köyün erkeklerini dövüp kadınlardan bir kısmının ırzlarına geçtikleri Harbiye Nezareti'nden 20 Kasım 1919 tarihinde bildirilmiştir. Antep'te Ermenilerin büyük çarşının çeşitli yerlerine yağlı paçavralarla kundak sokarken yakalandıklarının On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan gelen haberlerden anlaşıldığı Harbiye Nezareti'nin 4 Aralık 1919 tarihli yazısında bildirilmiştir. Zeytun civarında ılıcada yıkanmakta olan üç jandarmanın Zeytun Ermenileri tarafından kasabaya gönderilip hapsedildiği, Zeytun Nahiyesi Müdürü Hasan Efendi ile Karakol Kumandanı Mustafa Çavuş'un Ermeniler tarafından götürüldükleri, hayatta olup olmadıklarına dair hiçbir bilgi olmadığı, 50 kadar silahlı Ermeni çetesinin Zeytun'un bir buçuk saat uzağındaki dutlukları basarak 12 Müslüman evini çoluk çocuklarıyla birlikte Zeytun'a gönderdiklerinin Elbistan'da yapılan tahkikattan anlaşıldığı Sivas Vilâyeti'nin 5 Ocak 1920 tarihli telgrafında bildirilmiştir.³⁴ Fransızların Kilikya'da topladıkları kuvvetler arasında bulunan Ermeni fedailerinin önlerine gelen Müslüman köylerini yıktıkları, halkın mal ve canlarına taarruz ettikleri, bu cümleden olarak İslahiye üzerinde ve Maraş'a beş saat uzaklıkta bulunan Eloğlu köyü civarında yapılan taarruz üzerine dağlara sığınmak zorunda kalan halkın çetelerle çarpıştığı ve birçok masumun şehit olduğunun gelenlerin ifadeleri ve yapılan tahkikattan anlaşıldığı Maraş Mutasarrıflığı'nın 10 Ocak 1920 tarihli telgrafında bildirilmiştir. Silahlı Ermeniler tarafından Haçin kazasının Mağara nahiyesine baskın yapılarak bazı Müslüman kadınların namusuna saldırıda bulunulduğunun bölgeden haber verildiği Harbiye Nezareti'nden gelen 18 Ocak 1920 tarihli yazıda bildirilmiştir.

1 Ocak günü Maraş'ta Çukuroba Camii'ne Ermeniler tarafından bomba konulmuşsa da patlamasına fırsat verilmediğinin ve minarede ezan okuyan müezzine Ermeniler tarafından ateş açıldığının bölgedeki tahkikattan anlaşıldığı Harbiye Nezâreti'nin 21 Ocak 1920 tarihli yazısında bildirilmiştir. Maraş Evkaf Memuru Evliya Efendi'nin Ermeniler tarafından şehit edildiği bölgeden gelen 4 Şubat 1920 tarihli yazıdan anlaşılmıştır.³⁵

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti

Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 4 numaralı şifredir.

1 Şubat 1919 tarihli şifreye ektir.

1- Suriye İngiliz Başkumandanlığı'nın tebligatına dayanarak Adana havalisi İtilaf kumandanı tarafından Adana'daki irtibat subayımıza yapılan tebliğ 1 Şubat 1919 tarihinden önce Pozantı'daki subay ve askerlerimizin Çiftehan'a çekilmelerine ait olup, uygulama şeklini yukarıdaki şifreli telgrafımın beşinci maddesinde arz etmişim.

2- Ancak Pozantı'daki Ermeni neferlerinden oluşan Fransız müfrezesi bugün öğle vakti trenle Çiftehan'a kadar gelmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi ihtimalini ve hatta daha ilerilere geçilerek Ulukışla'yı bile işgal etmelerinin mümkün olduğunu ve bu durumun sebepleriyle, pek haksız olan bu gibi hareketlerin önlenmesi gereğini aynı şifreli telgrafın altıncı maddesinde ayrıntılı olarak arz etmişim.

3- Bugün Çiftehan'ın hiçbir hakka ve hükümetler arası alınan kararlara dayanılmaksızın işgal edilmesini Adana'daki Fransız ve İngiliz kumandanları katında hemen şiddetle protesto etmesini Adana'daki irtibat subayımıza yazdım.

4- Daha önce de bildirildiği gibi, Kilikya'nın boşaltılması hakkındaki kararlara bakılacak olursa Pozantı mevkiinin işgali gerekmemektedir. Çünkü Kilikya'nın doğal sınırlarını Toros dağları oluşturmaktadır. Hâlbuki Pozantı bölgesi bu hattın kuzeyinde on kilometre dışında kalmaktadır. Mütarekeye göre Toros

³⁴Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. -BOA. HR. SYS. Doya: 2544-17, s.12

³⁵-Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. -BOA. HR. SYS. Dosya: 2544-17, s. 13

yollarının işgali gerekli değildir. Çünkü adı geçen yollar Pozantı'dan on kilometre daha şarkta Belemelik mevkiinde son bulmaktadır. Askeri açıdan önemli olmamasına rağmen askerlikçe işgaline lüzum görülmüş ise o nokta ile yetinilmesi gerekirdi. Hâlbuki birkaç gün evvel bahsettikleri Akköprü mevkii Pozantı'nın beş kilometre batısında yer almakta ve Pozantı nahiyesinin Konya vilayetiyle mülkî sınırını oluşturmaktadır. Askerlik açısından ise işgal edilen bir noktanın mülkî sınırlarının düşünülmeceği şüphesizdir. Şimdi işgaline kalkıştıkları Çiftahan mevkii ise Pozantı'nın yirmi beş kilometre kuzeydoğusunda ve Konya vilayeti dâhilindedir. Pozantı ve hatta Adana vilayetiyle alakası olmamasına nazaran oraya kadar gelmelerinin de hiç bir makul ve mantıklı sebebi yoktur. Adana vilayetinin tabip sınırı olan Toros hattı geçildikten başka coğrafi ve mülkî sınırı olan Akköprü de geçilerek Pozantı'nın yirmi beş kilometre uzağında ve Konya vilayeti dâhilinde Çiftahan'ın da işgali ve buraya el konulmuş muamelesi yapılması hiçbir karar ve hukukî madde ile kesinlikle uyuşmamaktadır. Protestomuza bu noktaları da ekleyerek irtibat subayımıza yazmış olduğumu bildiririm.³⁶

3 Şubat 1919

Yıldırım Kıtaları Müfettişi

Cemal

Bâb-ı Ali

Dâhiliye Nezareti

İdare-i Umumiye-i

Dâhiliye Müdüriyeti

Umumi: 16623

Hususi: 150

Hariciye Nezareti'ne

İtilaf Devletleri'nin Adana ve civarında idarî boşluk ve anarşi çıkarttığı, bu bölgenin sonunda Ermenistan ilan edilmesinin şüphesiz olduğu, gidişat ve takip edilen hareket tarzında kesinlikle iyi niyet belirtisi bulunmadığına dair Adana Valiliği'nden alınmış olan telgrafın suretinin eklenerek valiliğe gerekli tebligatın yapılması için bu konuda nezaretçe yapılan girişimlerin sonucu hakkında bilgi verilmesi gereği 28 Aralık 1918 tarih ve 16046/1693 numaralı yazı ile nezarete arz edilmiştir.

Söz konusu valilikten bu kez yine alınan ve Albay Brémond adında bir zatın Vilayet İdare Memuru ve Albay Normand adındaki bir zatın da Sancak İdare Memuru unvanıyla yanlarında sekiz Fransız subayı ile birlikte geleceklerinin ve bunlar için hükümet konağında özel oda hazırlanması gerektiğinin işgal kuvvetlerinin Fransız kumandanı tarafından bildirildiğine ve bu şahısların idarî işlemleri kontrol edecek ve yavaş yavaş memleketi doğrudan doğruya ele alacak idarî memurlar olması muhtemel bulunduğu dair olan 31 Ocak tarihli telgrafın sureti de ek olarak tarafınıza takdim edilmiştir. Bu beklenmeyen olay çerçevesinde Adana Valiliği'ne, Fransız heyetinin devlet işlerinde izleyeceği tutum karşısında siyasî çaresizlik gereği sertlikle karşılık verilmemesi gibi bir olgunluk gösterilmesi tavsiyesiyle yetinilmiştir. Ancak bu tavsiye durumu düzenlemeye yetmemiştir. Mütarekenin on altıncı maddesinde Kilikya'daki Osmanlı kuvvetlerinin düzeni korumak için gerekli miktardan fazlasının geri alınacağı açıkça belirtilmiş olup, oraların idarî işlerinin yabancı bir devlete geçmesi bir yana o civarın işgal edilebileceğine dair bile bir kayıt bulunmamaktadır. İtilaf Devletleri ile aramızda da artık savaş hali kalmamış olmasına bakılırsa bu durum mütareke şartlarına bütünüyle aykırıdır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetiyle millî şerefini zedeleyici bu durumun giderilmesi için İtilaf Devletleri'nin siyasî temsilcileri nezdinde etkili teşebbüslerde bulunularak sonucunun bildirilmesi görüşlerinize bağlıdır.³⁷

3 Şubat 1919

Dâhiliye Nazır Vekili

Ahmed İzzet

³⁶- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (11918-1919, II, Ankara, 2003, s. 40-41; Belge no: 20; BOA. HR. SYS. 2555-3/48-49

³⁷- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (11918-1919, II, Ankara, 2003, s. 42-43; Belge no: 21

Bâb-ı Ali Dâhiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Şube: 2 Hususi: 153

Hariciye Nezareti'ne

Acildir

Osmanlı askerlerinin Adana'dan çekilmesinden sonra Fransız askerlerinin kumandası altında Adana civarına gelen ve büyük çoğunluğu Adana ahalisinden olan Ermeni askerleri geldikleri günden beri devletlerarası hukuka, muahede şartlarına ve insaniyete aykırı olarak davranmışlardır. Adi suçlardan dolayı hüküm giyen suçluları tahliye etmişlerdir. Vilayete bağlı dairelerde bazı evrakı imha etmişlerdir. Silah aramak bahanesiyle trenlerde yolcuları soymuş ve rastladıkları bazı Müslüman kadınlarının yüzlerini açmak istemişlerdir. Fransız Ermeni askerlerinin bu şekildeki tecavüzleri devam etmiştir. Ocağın birinci günü Dört Yol kazasının Üzerli köyüne tavuk almak bahanesiyle gelen Ermeni-Fransız askerleri köy halkından Hacı Ali Efendi'nin evine girmiş, tavuklarını vermek istemeyen oğlu Mehmed'i yaralamışlardır. Bu durumu hükümete haber vermek üzere giden köy halkından Şeyhun oğlu Mehmed ve Hacı Ali Efendi oğlu Mehmed ve amcazadesi Yusuf, Köroğlan Mehmed ve Mustafa oğlu Ahmed kışlanın önüne geldikleri sırada tutuklanıp kumandanın huzuruna çıkarılmış, haklarında tahkikat yapıldıktan sonra kumandanlık dairesinin beş on adım aşağısında Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed ile amcazadesi Yusuf kurşun ve süngüyle öldürülmüşlerdir. Bu olay üzerine Müslüman halk korkudan dağlara kaçmıştır. Aynı gün Fransız Ermeni askerlerinin Karakese köyüne saldırmaları üzerine kadınlar korkularından Musa Yahya'nın oğlunun evinin ahırına saklanmışlardır. Bunu gören Fransız askerleri kapıyı kırarak zorla kadınları çıkarttıktan sonra bunlar arasında bulunan köy halkından Topal Hasan oğlu Ali ve Esmâ oğlu Mehmed'i kadınların gözü önünde kurşuna dizmişler ve Kızıl Osman'ın evine girerek karısı durdu kadını yaralayıp öldürmüş, parasını gasp etmişlerdir. Bundan başka diğer bazı evlere de girerek sahiplerini öldürmüş ve eşyalarını gasp ederek evleri yakmışlardır. Katliamın evlerin içerisinde olması, ölümler arasında kadınların da bulunması ve atılan şarjörler içerisinde Fransız tüfeklerine ait şarjörlerden başka şarjör bulunmaması halkın askere karşı silah kullanmadığını göstermektedir. İstanbul'a gitmek üzere Yüzbaşı Mustafa adında bir kişi Pozantı'da Ermeni unsuruna ait bir Fransız askeri tarafından katledilmiştir. Bahçeli Ökkeş Efendi'nin trenle giderken silah aramak bahanesiyle trene giren Ermeni askerleri tarafından parası ve eşyaları gasp edilmiştir. Bu olayların mahallerinden alınan raporlardan anlaşıldığı Adana Vilayeti'nden gelen yazıda belirtilmiş ve bahsedilen raporların suretleri ekte sunulmuştur. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Fransız Ermeni askerlerinin Adana'daki zulümleri en basit ve ilkel doğal hukuk kurallarını dahi ihlal etmekte olduğu ispat edilmiş olup mümkün olduğu kadar engel olunması için gerekli girişimlerde bulunulması ve benzer tecavüzlerin engellenmesi konusunda gerekenin yapıp sonucunun bildirilmesi tarafınıza arz edilmiştir.³⁸

5 Şubat 1919

Dâhiliye Nazırı Vekili

Ahmed İzzet

Bâb-ı Ali
Hariciye Nezareti
Sayı: 14005

25 Şubat 1919

Yüksek Komiserlere ve Amerikan Temsilcisine Kısa Not

Ocak ayında, Fransız ordusuna gönüllü asker olarak kaydolmak amacıyla Halep'ten İskenderun'a doğru giden 400 kadar Ermeni, Afrite (Afrin) adlı yerde geceyi geçirmişlerdir. Burada devriye gezen Kilikya kökenli, Hacı Osman oğlu Ali ve Cuma oğlu Salih adlarındaki iki Osmanlı askerinin, sözü edilen Ermeniler tarafından silahları alınmış ve yakınlardaki küçük vadiye götürülerek feci şekilde katledilmişlerdir. Ermeniler sabaha doğru Kefre ve Baytar'daki karakollara saldırmışlardır.³⁹

^{38,38} Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, 2002, Ankara, s. 44-46, Belge no: 23; BOA. HR. SYS. Dosya:2555-3/48-49

³⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2002, Ankara, s. 40, ; BOA. HR. SYS. Dosya: 2602-1/22,

Osmanlı Ordu-yu Hümeyunu
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
Şube: 2 Numara: 1403/2034

Hariciye Nezareti'ne

Adana vilayetinin tarafımızdan tahliye edilerek İtilaf devletleri tarafından işgal edildiği günden beri, trenle Nusaybin ve havalisinden gelerek İstanbul istikametine giden Osmanlı ordusuna mensup askerlerin, Adana mıntıkasında Fransız üniforması giyen yerli Ermeniler tarafından uğradıkları tecavüz ve hakaretler değişik tarihlerde bildirilmiş ve en son arıza 26 Şubat 1919 tarih ve 2/1206 numara ile nezaretinize takdim edilmişti. Daha sonra da bu vakaya dair olarak Yıldırım Kıtaları Müfettişliği'nden gelen tahkikat listesinin özeti aşağıda arz olunur:

1- Yirmi dördüncü alayın birinci taburunun dördüncü makineli tüfek bölüğünden Çinelî Hacı Osman oğullarından Kundakçı Mustafa oğlu Hasan'a İslahiye'de Ermeni efradı tecavüz ederek yirmi liralık nakit parasını almışlardır.

2- Beşinci fırka on sekiz numaralı seyyar hastane efradından GörDOS (Gördes) kazasının Kılınçlar karyesinden Hacı Kahya oğullarından Mustafa oğlu Mustafa Çavuş Pozantı'da Ermeniler tarafından dövülmüş on beş lira kağıt para ve on iki altın lirası alınmıştır.

3- Beşinci fırka birinci topçu taburu efradından Manisa'nın Turgutlu kasabasından Hasancık oğlu Osman'ın Pozantı'da Ermeniler on lira kağıt, beş mecediye gümüş parasını ve kaputunu almışlardır.

4- Beşinci fırka beşinci alayın ikinci bölümü efradından Afyonkarahisar'lı Ayyaş Mehmed oğlu Hasan'ın Pozantı'da Ermeniler üç banknot ve iki altın lirasını almışlardır.

5- Yirmi dördüncü alay üçüncü tabur onuncu makineli tüfek bölümünden Sandıklı kazasının Yuva köyünden Keleş oğlu Yusuf'un Pozantı'da Ermeniler tarafından yirmi altı banknot, altmış altı buçuk gümüş mecediye ve üç lira altını alınmış ve darp edilmiştir.

6- Yirmi dördüncü alay üçüncü tabur dokuzuncu makineli tüfek bölümünden Kamil Onbaşı Pozantı'da İngiliz elbisesi giyen Ermeniler tarafından taarruza uğramış, altı mecediye gümüş parası alınmıştır. Bu tezkireyle bildirilen olaylar önemsizleridir. Zabıta dövmek, öldürmek, tabancalara, mahmuzlara kadar Osmanlıları soymak her gün tekerrür ediyor. Bildirilen olayların önüne geçilebilmesi için buradaki siyasi temsilciler nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulması özellikle rica olunur.⁴⁰

12 Mart 1919
Harbiye Nazırı

Bâb-ı Ali
Hariciye Nezareti

Nota

Adana'nın işgalinin ilk günlerinde idarenin tüm kollarında "kontrolör" unvanıyla Fransız görevliler yardımcı olarak vazife almışlardır. Bu görevlilerin yetkileri yavaş yavaş genişlediğinden şu anda "müdür" unvanını taşımakta ve ona göre davranmaktadırlar. Bunlar gönüllerine göre Osmanlı tüm görevli ve memurlarının hizmetini sona erdirebilir, onları görevden alabilir ve hatta ihraç edebilirler.

Vali, herkesin atamasını yapan, görevlileri görevden alan ve onların maaşlarını belirleyen Albay Bremond tarafından alınmış olan kararları kayda geçmekle sınırlandırılmıştır. İdarî bölgelerde bu yetkiler, idareci-vali unvanına sahip subaylar tarafından yerine getirilmektedir. Adana Sancağı Valisi "Adana'nın Genel Valisi" kaydını taşıyan bir mührü kullanmaktadır. Pazar günleri Fransız bayrağı hükümet konağı ve diğer kurumlarda göndere çekilmektedir. Osmanlı personelinin, idarî işleri yürütülmesinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Jandarma ve Polis'te komuta işleri Fransızca olarak

⁴⁰- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II., Ankara, 2002, s. 68-69; BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/99-101, 128

yapılmaktadır. Polis memurlarının şapkasında bulunan ay-yıldız işaretleri çıkarılmıştır. Türk halkı büyük sertliklere maruz kalmaktadır. Ayrıca Türkler kamu işleri ihalelerine girme hakkından mahrum kalmaktadırlar. Şehrin çalışmaları, sancak valisinin teknik danışmanı Sayın Virland'a valinin yazılı talimatı üzerine ihale edilmektedir. Milli Eğitim meselesine gelince; Adana'daki okullar kapatılmıştır. Kız okulları için İstanbul'dan bayan öğretmenlerin gelmesine müsaade edilmemektedir. Kapatılan Türk okullarının yerine Fransız-Arap okulları açılmıştır. Merkez medreselerde Türkçe öğretmeninin maaşı, sivil servisler genel müfettişi olarak atanan Ferid Paşa'nın emirleri üzerine kesilmiştir. Mersin'de de lise dahil altı okuldan dördü kapatılmıştır. Adli işlerde birçok eksiklikler vardır. Basit bir ihbar veya herhangi bir şikâyet, idarî tedbir açısından birçok insanın tutuklanmasına yetmektedir. Hukukî yetkililerin müdahalesinin dışında tutuklanan birçok kişi hapislerde bulunmaktadır. Bu hukukî yetkililerin büyük bir kısmı hak etmedikleri halde kıdem avansları elde etmişlerdir. İşte bazı olaylar! Evinin balkonunda oynayan 7-8 yaşlarındaki küçük bir kız dikkatsizlikle Bayan Bremond'un arabasına tükürdüğünden babası beş bin lira para cezası ödemeye mahkûm edilmiştir. Bir eşkiya çetesiyile birlikte olması sebebiyle tutuklanan Üzeyir adındaki bir kişi, ölüm ya da on bin liralık para cezasına mahkum edilmiş ve İran konsolosunun müdahalesi üzerine bu ceza üç bin beş yüz liraya indirilmiştir. Tarsus ileri gelenlerinden Süleyman Sadık Paşa'nın evinde bir mavzer tüfeği bulunduğundan, bu durumlarda öngörülen cezayı yirmi beş lira olarak belirleyen bildirin tersine bu kişi bin sekiz yüz liralık para cezasına çarptırılmıştır. Çoğu zaman Müslümanlar, bunun gibi çok yüksek oranlı cezalara çarptırılmaktadırlar. Basit bir delil üzerine Sadık Paşa'nın oğlu ve yeğeni ikamet yasağı cezasına çarptırılmışlardır.⁴¹

18 Şubat 1920

İşgal Olaylarının Meclisteki Yansımaları

ZİYA HURŞİT B. (Lâzistan) — Efendim memleketimizin bir cüzülâyenfekki olan ve Türklüğün bir ocağı bulunan Adana havalisinin zengin olması dolayısıyla öteden beri birçok ecnebilerin matına tazarı olmuştur. En çok buraya Fransızlar göz koymuşlar ve burada mütarekeden beri malûm olan hâdis ve çehile yerleşmek için fırsat bulmuşlardır. Hâlbuki Ermenilerin Kilikya'da öteden beri takip ettikleri bir plânları vardı; ta Adalârdenizi'nden Karadeniz'e kadar bir Emeni Hükümeti meydana getireceklerdi. Hâlbuki Fransız'lar Adana arazisinin kuvvei inbatıyesini iyi biliyorlar ve oranın servetine göz dikmişlerdi. İngiliz'ler nasıl Mısır'ı elde ettilerse Fransız Ter da orada ikinci bir Mısır yapmak istiyorlardı. Fakat Adana ahali bu istilâya mukavemete karar verdi ve hiç bir yerden teşvik: görmeden ve hiçbir Hükümetin muavenetine mazhar olmak şöyle dursun daimî surette o zamanla Hükümetten - ki Ferid Hükümetidir zarar gördükleri halde silâha sarıldılar. Bunlarla beraber. Maraş ve Ayıntap müdafaası tarihimize en birinci, en büyük ve en parlak hâdiseler teşkil etmiştir. Bu ahali böyle çalıştıkları halde, Fransızlar son defa çevirmek istedikleri dolaplarla' ve tezviratla bu yerleri bizim elimizden almak' istiyorlar. Faraza tutmuşlar Adana'da vatansız, l deni, alçak, serseri adamlar bulmuşlar ve bu adamlar sayesinde (Ferda) isminde bir gazete çıkararak propaganda yapıyorlar ve güya ahalden re-y topluyorlar. Orada hiç bir alâkası olmayan bir takım adamlardan topladıkları rey ile harici siyasette bilhassa Londra konferansı üzerindeki bir tesir yapmak istiyorlar. Oradaki dindaşlarımız, vatandaşlarımız» kardeşlerimiz bu hâdiseyi fena görüyorlar ve bu telgraflarla Büyük Millet Meclisine müracaat ediyorlar. Büyük Millet Meclisi esasen Misakı milliyi muhafaza etmek için zaten kararını vermişti. Bu vatanın hiç bir parçasını ve hiç bir yerini bir kimseye vermeyecektir. Hududu muayyendir, katidir. Adana. Mebusu Safa Beyin de buyurdıkları ve çehile!-bu dindaşlarımız mallarıyla, canlarıyla hiçbir muavenete mazhar olmaksızın çalışmışlardır. Bu ahali şimdi yine Büyük- Millet Meclisine müracaat ediyorlar. Bendeniz diyorum ki; Heyeti Vekile Reisi bütün bu telgrafi çeken Kars, Hatan, Kozan Belediye Reislerine Büyük Millet Meclisinin kararı katisini Mirsin ve katiyen böyle tezvır»t ve rey toplamakla Misakı. Milliden vaaz geçmeyeceğimizi anlatsın ve bütün varlığımızla buna çalışacağımızı tebliğ etsin ve İnşallah onları kurtaracağız.⁴²

ZAMİR, B. (Adana) — Efendim Fransızların güzel memleketimizi işgal, ettiklerin günden itibaren yapmadıkları mezalim kalmamıştır. Hele son zamanlarda pareleriyle aldatmış oldukları birtakım

⁴¹-Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), III, Ankara, 2003, s. 157-159, Belge no: 60; BOA, HR. SYS, Dosya: 2544-8/19-21

⁴²-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, S. 435

adamlar vasıtasıyla de memleketimizde büyük propagandalar yapıyorlar. Bakınız efendim Fransız parasıyla Fransızlar için çalışan bir kaç rezilin beyannamelerini Meclisi Âlilerinde okuyacağım, müsaade buyurursanız. Şimdi bu adamlar vasıtasıyla bugün ahalden imza topluyorlar işte! . Adana'da bir gazete çıkıyor; **Ferda gazetesi** Hepiniz bilirsiniz ki bu, **Fransız parasıyla çıkıyor** ve bunları da çıkaran Mesut Fani ve ailesi. . Fransızlar bunların bir kısmını memur yapıyor, bir kısmını da bilmem ne yapıyor ve bir kısmına da propaganda yaptırıyorlar. Bunlardan son zamanlarda Mesut Fâni isminde birisini Osmaniye'ye mutasarrıf yapılı. O, bir beyanname neşrediyor, diyor ki: (Dört yüz senedir altında yaşadığınız' bayrak denilen o kırmızı paçavradan ne fayda gördünüz! O size ne temin etti? Tahta sabanlarla bu güzel toprağın yüzünü kirletip buruşturmaktan başka ne yaptınız? Bugün muazzam bir devletin şanlı bayrağı üzerimizde dalgalanıyor. Geliniz!.Budalalık yapmayınız! .. Bari bundan istifade ederek mesut yaşayalım. Millet demek; bir bez parçasına nail olmak demek değildir) deniliyor. . Şimdi bu alçaklar bugün Fransızlar hesabına ahalden cebren imza topluyorlar ve bunları da sulh konferansına gönderiyorlar. Bütün millet bunları işitiyor. Büyük bir heyecan içinde Büyük Millet Meclisine istirham ediyorlar, diyorlar ki: «Bu adamlar katiyen bizi temsil edemezler. Binaenaleyh bizim Samimî ve hakiki sözlerimizi Büyük Millet Meclisine ve bu vasıta ile sulh konferansına iblâğ ediniz» diye her taraftan binlerce telgraflar alıyoruz. Binaenaleyh biz Hükümetten rica ediyoruz ki sulh konferansında bulunan murahhaslarımız bu ahalinin maksadını anlatsın⁴³.

İSMAİL SAFA B. (Mersin) — Efendiler, iki sene evvel imza ettiğimiz o meşum mütarekeden sonra Avrupalılar büyük bir ümit ile bu memlekette hayatın bütün söndüğünü ve milletimizin bir daha belini doğrultamayacağını zannettiler. Bu itibarla sevgili memleketimizin en güzel' kısımlarım' aralarında taksime kalkıştılar. Türkiye'nin en mümbit ve en feyizli bir parçası olan Adana" ve havalisi de bu taksimde Fransızların hissesine düşmüş oldu. Fransızlar burayı işgal ettiler, Biz öteden beri' Fransızları cidden medenî bir millet zannederdik. Maatteessüf içimizde bir çoğunluk da onların medeniyetini, irfanını hayatını taklit ettiği bir yenilik zannederdi; Fakat' efendiler Fransızlar bu iki sene içerisinde' dünyanın en aşağı, eh zalim, en barbar bir milleti olduğunu gösterdiler. Adana'ya memur namı altında, zabıt namı altında öyle kanlı,, öyle kalpsiz, öyle hırsız, öyle mürtekip insanlar gönderdiler ki Adana'nın en cahil köylüsü bile bunların bir ahlak düşkünlüğü karşısında nefret ettirmek mecburiyetini hissetti. İşte bu memurlar Fransa'ya mütemediyen kendi hükümetlerine, Avrupa hakkında hâsıl olan zannını teyit yollu birçok rakorlar gönderdiler ve dediler ki: Fransa burayı hiçbir masraf ihtiyar etmeden, bir damla Fransız kanının dökülmemesine hacet kalmadan işgal edebilir ve işgal altında tutabilir. Çünkü o memurlar öyle bir rapor vermekle pek çok istifadeleri vardı. Bir mülazımsani; arkadaşlar bir sene içerisinde kırk bin lira para yaptı. Hırsızlığın hesabını yapmak; imkân haricindedir. Binaenaleyh her birisi, Fransa 'da ihtimal ki pek sefil, pek rezil, miskin bir hayat yaşayan o memurlardan her biri Adana'nın bedbahtlığı üzerinde bir sultan hayatı yaşamağa kalkıştı ve bundan dolaydır ki bu tatlı hayata, bu şahane hayata veda etmek hiçbir birinin hatırandan geçmiyor ve oradan çıkmak kendileri için çok ad, çok ağır görülüyordu. İşte bu itibarla Fransızlar Adana'da yerleşmeğe niyet ettiler ve yerleştiler. Fakat arkadaşlar bütün Avrupa'nın ve memleketimize girmiş' olan hırsız Fransızların zannı hilâfına olarak hiç beklenilmeyen bir saatte oradaki kardeşleriniz silâha sarıldı ve on aydır ki Fransızlara karşı tarihimizin en şanlı bir kısmını yaratmış bulunuyorlar. Şimdi oradaki insanlar; Fransızların Adana ve havalisinde yerleşmek hususundaki emellerini nasıl boşa çıkarmışlarsa, onların nasıl bir hayal olduğunu göstermişlerse şüphesiz bu memleketin on aydır kendileriyle harp eden bir memleketin Fransızları istediklerine dair vaki olan iddialarını da aynı suretle boşa çıkaracaklardır.

Yalnız arkadaşlar ben bundan katiyen endişe etmiyorum. Çünkü bir kere o havalı halkı memleketleri kurtuluncaya kadar silâhı bırakmayacaklardır. Fransızlar nasıl bir iddia arkasında koşarlarsa koşsunlar, bütün davaların tekzip edecek oradaki halkın kahramanlığıdır. Yalnız müteessir olduğum bir nokta var: Bu havalide mücadele tarihi, memleketimizin ve ırkımızın en yüksek bir tarihinin parçasıdır. Bugün düşmanlarımız nasıl varlığınıza kastetmiş ve nasıl canımıza kastetmiş, nasıl hayat ye namusumuza kastetmiş ise tarihimize de aynı küstah tecavüzü göstermek istiyorlar. Binaenaleyh ben istiyorum; o şanlı tarih parçası hiçbir vakit en şeni, en hafif bir iftiraya; maruz kalmasın. Evet, bugün Adana'da, demin arkadaşımın söylediği gibi, hakikaten bir kaç namussuz ve soysuz bedbaht insanlar Fransa hesabına çalışmaktadır. Fakat yine arkadaşımın okuduğu beyannameden | anlaşıldığına göre bu insanlar «arkımızdan değildir. Bu insanlar o memleketin halkından değildir. Çünkü bir parça ruhunda, kalbinde

⁴³-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II • 1337 Cumartesi, s.443-44

İslâm hissi taşıyan, bir parça tarihine, ırkına, mazisine merbut olan bir insan hiçbir vakit önünde can vermek istediğimiz yüksek bir bayrağa paçavra diyemez. O insanlar hatta insan değildir, değil bizden, değil Türk olmaktan, hatta insan olmaktan da daha aşağıdır.

Yalnız arkadaşlar; o tarihi muhafaza etmek Heyeti âliyenize aittir. Çünkü Heyeti âliyenizin en çok iftihar edeceği, eti çok göğüs gereceği bir tarih parçası orada meydana gelmişti. Filhakika zannederini Avrupa; Fransızların ve tahmin, ettikleri kadar ahmak değildir. On aydır harp eden bir memleketin, Fransızlar ne kadar kuvvetle iddia ederlerse etsinler, Fransız'ı istemiş olmaları ihtimal haricindedir. Kezalik bir kaç gün evvel gazetelerde gördük; aynı zamanda **Ayıntap** şehrinde de aynı suretle imza toplamağa kalkıyorlar. On aydır hiçbir istihkâmı olmayan bir şehir vücudunu, gövdesini siper ittihaz ediyor, bayrağından, ırkıdan, ayrılmamak için en büyük fedakârlıklara katlanıyor, sonra zulüm ile ağır toplarla; medeniyetin icap ettiği azgın ve cehennemî âletlerle oraya girmeğe muvaffak olan Fransızlar ferdası gün oranın kalbini de almak ve dünyaya bugün bizi istiyor» şüphesiz ki, dünya ahmakçasına, izansızcasına Ortaya sürüleri bu iddialar karşısında alamayacaktır ve bunlara karşı gülecektir. Yalnız bizim de bir vazifemiz vardır ki: Biz hakikatin bu tarihin pak hakiki ve pek azimkâr sahibi olduğumuzu. Avrupa'ya bildirmeliyiz. Avrupa'ya demeliyiz ki: ey utanmaz; Avrupa yahut ey utanmaz Fransa on aydır şana karşı silâhını çekmiş bir, halkın seninle beraber olduğunu nasıl iddia ediyorsun? Ey hayâsız ve medeniyetten nasibi Planlayan insanlar! Nasıl inanıyorsunuz, on aydır size kurşun sıkılmış, on aydır biç bir istihkâmı olmadan toplarınıza karşı gelmiş bir memleketi nasıl, oluyor da bugün, bizimle beraberdir, diye iddia ediyorsunuz? Ve hâlâ insancığın ve hâlâ beşeriyetin yürümekte utandığı yolda vuruyorsunuz ve bu aklınızla hiçbir vakit dünyaya beklediği sulhu veremeyeceksiniz! Demek bizim vazifemizdir, zannederim.⁴⁴

HARİCİYE V. V. MUHTAR B. (İstanbul)- .Efendiler! .Fransızların Adana ve havalisinde icra etmekte oldukları mezalimden dolayı rüfekayı kiramdan Safa Bey biraderimizin izhar ettiği heyecan ve teessüratına ben de, hükümette kemali samimiyetle iştirak ederiz. Bundan evvel; ahvali umumiyei ve siyasiyeye, dair olan maruzatım meyanında Fransızlarla, ara sıra vaki olan temaslara malumat verdiğim sıralarda Fransızların ne gibi bir maksat takip ettiklerini ve bunun için ne gibi tedbire tevessül eylediklerini şimdi olduğu gibi konferansın Londra'da inikadı münasebetiyle üzerinde bir tesir yapmak fikir ve ameliyle güya kendilerince muslihane ve hakikate pek iğfalkarane bir siyaset takip ediyorlar. .Hükümet; şimdiye kadar Fransızların bu hayalide icra ettikleri muamelâtı gadriye ve zulmüyeye muttali oldukça bunların tekerrürünü menetmek ye fakat gayet müessir.surette tekerrürünü menetmek için elinde bulunan vesaitten hiç birine ..tevessül ve teşebbüsten geri kalmamıştır⁴⁵

Sevr ahitnamesi burasını Fransız mıntakai nüfuzu dâhiline ithal etmiş ve onun şarkında bulunan havalıyı de Suriye mandası dâhilinde ad eylemiş olduğundan, Fransızların kendi yatanlarını, yurtlarını muhafaza hususunda ahali mahalliyetin vâki olan mücehedatı esnasında, bunlardan ellerine geçirebildikleri kimseleri, hukuku düvelin bahşettiği muafiyet ve müsaadattan mahrum birer asi suretinde telâkki ettikleri de şimdiye kadar icra ettikleri cümle-i mezalim'dendir. Buna muttali olan hükümetimiz; bunların zannettikleri gibi asi ve binaenaleyh tutulur tutulmaz idamı caiz insanlar olmayıp; vakarlarını, , muazzez yurtlarını müdafaa eden kahramanlar olduğunu ve binaenaleyh bunlar hakkında, her ne suretle olursa olsun, bir zulüm, işkence, idam gibi cezalar tatbikine tevessül edildiği takdirde Türkiye. Büyük Millet Meclisi Hükümeti de kendi yedinde bulunan Fransızlar hakkında aynı muameleyi tamamıyla tatbik edeceğini, binaenaleyh o arada böyle memleketini müdafaa ettiğinden dolayı idam edilecek her ferde mukabil mutlaka; bir Fransız'ın idamı mukarrer olduğu suretinde kendilerine, gerek doğrudan doğruya Anada cephesi marifetiyle ye hatta bazen Paris'e kadar isma edilmek suretiyle vuku bulan müracaatlar imüessir olmuş ve birçok mücahidin bu suretle tahlis edilmiştir. Binaenaleyh. Hükümet, Fransızların orada ika ettikleri zulümden dolayı kendisi muttali oldukça, ahvali hazıraya nazaran yedinde bulunan vesaitin kafilisini istimalden hâli kalmamıştır. Hatta bu hususta fevkalâde ^hassas görünerek aldığı bir haberin neticesini akim bırakmak; için yarım saatte Paris 'e kadar telgraf göndermek isticalinı göstermiştir. Bu, "Hükümetimizin ne kadar müteyakkız olduğunu gösterir. Heyeti ' murahhasımız buradan Londra'ya gittikleri zaman kendisine verilen talimatı umumiye meyanında memaliki meşgulemizde kuyayı işgaliye tarafından, vuku bulan bilcümle muamelâtı gadriye ve

⁴⁴- T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II • 1337 Cumartesi, s.444-445

⁴⁵- T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II • 1337 Cumartesi, s.445

zulmiyeyi olanca kuvvetleriyle protesto ederek, mileli mütemeddinenin bu nabeca ahvale şiddetle nazarı dikkatini celp etmeleri hususu kendilerine tembih edilmiştir. Adana memaliki meşgule meyanında bulunduğu cihetle bittabi heyeti murahhasa, gerek konferansın ve gerek temasta bulunacağı diğer devlet ricalinin bu huşu hakkında şiddetle nazarı dikkatlerini cep etmeğe memur edilmişlerdir. Bundan akdem Fransızların konferans süzerinde bir tesir icra etmek maadiyle ahdiyi iğfal için vuku bulan teşebbüsleri ki Fransız idaresini iltiza ettiklerine dair tavan yelerinden kaviyyen güya birer mazbata alıp Avrupa'ya neşretmek ve konferans üzerinde icrayı tesir etmektir. Buna dair ahali-i mahalli tarafından gönderilen protestolar Hariciye Vekaleti tarafından, en seri vasıta ile Fransa'ya merbut olmadığından dolayı bu gibi şeyleri neşrine beis görmeyecek olan bazı Avrupa alemleri medeniyetinin pişi intibahına gösterilmiş ve söylenmiştir. Heyeti murahhasa ile henüz muhabere tesis etmemiş bulunduğumuz cihetle ayrıca kendilerine tafsilât verilerek talimat verilmemiştir. Fakat bugün veyahut yarın, bu muhabere teessüs eder etmez, Adana Fransızların elyevym müracaat etmiş oldukları entrikalar hakkında konferansın ayrıca da sureti ciddiye nazarı dikkati celp edilecektir. Binaenaleyh Heyeti Aliyenizin, Hükümetçe kendisine terettüp eden vazai fi ifa etmekte olduğuna kanaat buyurmasını rica ederim.⁴⁶

REİS- (Lâzistan) Mebusu Esat Beyin bir takriri var. Yedi kıta vesika rapt ediyorlar. Vesikaların okunup zapta geçmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edildi efendim. Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Adana 'da Fransızların doğrudan doğruya bir Osmanlı hâkimiyetini hedef ittihaz eden müdahalesine, İslâmları tazyik eyleyen siyasetine ait vesaikin suretleri leffen takdim kılındı. Meclisi Alice tasvip buyrulduğu takdirde bunların bir vesikai tarihiye olmak üzere Zabıt Ceridesine dercini teklif eylerim efendim.

Şubat 1337

Lâzistan Mebusu Esat

Hulâsai mevad: Adet

1. Kapitülasyonların iadedden tatbikini,
2. Emlâk ve müsakkafat vergilerine zam icrasını, (resmen teklif etmiştir).
3. İnzibat ve asayiş muamelâtma bilfiil müdahale ile jandarmaları doğrudan doğruya terhis etmesi,
4. Sivil ve hüviyetleri Hükümetçe meçhul kesanın teslimi,
5. Ermeni komitesinin kuraya izamiyle Müslümanlara taadiyat ve tecavüzat vukuuna meydan verilmesi»
6. Vilâyetin vazife ve salâhiyetine her suretle müdahale ile beraber vezâifin nezi edildiğini. beyanla Adana'dan mefarikatıma lüzum gösterilmesi.⁴⁷

Baş Administratör Kolonel Bremon Cenaplarına

No: 103

10 Eylül 919 tarih ve 527 ve 11 Eylül 919 tarih ve 126 numaralı karnameye cevaptır. İmtiyazatı ecnebiyenin ilgası dolayısıyla Adana vilâyetinde ecanibin maruz kaldıkları müşkülâtta bahsile bunların alâkadar buldukları deavii mülkiyei cinaiye ve ticariyenin mahkemei muhtalata haline kalp olunan, ticaret mehakimine tevdi lâzım geleceği Baş Kumandanlığın bu baptaki işarına müsteniden beyan buyrulmaktadır. Arazii meşgulede mevcut olan kavanini haziranın sulh takarrür ve teessüs edinceye kadar haliyle muhafaza edilmesi işgal eden Hükümetçe Lâhey Sulh konferansında. Tanınmış bir hak iken ve Memaliki Osmaniyede imtiyazatı ecnebiye kanunu mahsus ile mülga bulunurken velevki tahtı işgalde bile bulunsa elyevm Hükümeti Osmaniyenin emrine iktiran etmeksizin imtiyazatı ecnebiyenin ihyasına mütedair hiç bir teşebbüs ve buna matuf kararnameleri kabul etmekte mazur bulunduğumu maalihitiram beyan ederim. Maamafih keyfiyet Hükümetimin nazarı ıttılana vaz olunmak üzere tebliğ buyurulun karname ve tezkere suretlerinin 12 Eylül 1335 talihinde Dâhiliye Nezareti Celilesine yazılmış olduğunu ilâveten inba eylerim,⁴⁸

29 Eylül 1335.

Adana Vali vekili Mektupçu
Esat

Cevap sureti: No. 166

⁴⁶-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.445

⁴⁷-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.447

⁴⁸-T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.447

Şifahen de beyan olunduğu üzere mezkûr 21 Eylül 1919 tarihli kararnamenin, Başkumandanlık canibi âlisinden telâkki olunan emir mucibince tarihi tebliğinden itibaren hükmü cari olduğunun beyanıyla işbu tezkerei aliyeleri iadeten takdim olunur.⁴⁹

Baş Administratör emriyle
Kemal

Alman takrir
Adana vilâyetine
No:189 Ekselans!

24 Temmuz 302 tarihli kanunnamei Hümayun hilâfma olarak emlâk vergilerinin muntazaman tahsil edilemediği nazarı dikkatimi celp etmiştir. İşbu kanunnamenin altıncı maddesinde her beş sene zarfında bir takdiri kıymet icrası emir olunmaktadır. Hâlbuki müddeti mediden beri buna mümasil bir şey yapılamamıştır. İşbu takdiri kıymet usulünün-tatbikini müheyyin iradei seniye birçok muamelâtı intaç eylediği ve usulü hazıra dolayısıyla İstanbul ile muhabere pek bataetle cereyan eylediği ve makamı defterdariden vergilerin tahsiline bihakkın lüzum gösterildiği cihetle işbu takdiri kıymetin Adananla sureti umumiyede tatbikine karar verdim. .Biraenaleyh ikinci bir takdiri kıymet komisyonunun teşkili ile beraber her iki komisyonun tesrii hususunun emir buyrulmasını rica ederim.

23 Eylül 1919
Başadministratör
Bremön

Yazılan cevap sureti»
Kolonel Breuon Cenahlarına
No.: 102

21 Eylül 1919 tarih. ve 189 numaralı takriri vâlâlerine cevaptır: Emlâk ve arazi vergilerinin muntazaman tahsil edilememesi seferberlik ve ahvali hazıra dolayısıyla tahaddüs etmiş bir hal olduğu nazarı dikkate alınmak icap etmektedir. Umum sırasında tahsilâta germi verilirse cereyanı tabiisini iktisap eyleyeceği kanaatindeyim. Kavanini mevcude de tadilât icrası bahsine gelince. Bu muamele behemehâl bu bapta bir iradei seniyenin tebliğine muhtaç olduğu gibi İstanbul ile muhaberatin betaatine rağmen böyle mühim bir meselenin hotbehot halli imkânını idareî salâhiyetim haricinde gördüğüm cihetle telgrafla İstanbul'a bilişar alınacak cevaba göre muamele ifasına mecbur bulunduğumu maalihtiram beyan eylerim efendim.

29 Eylül 1335
Adana Vali Vekili Mektupçu
Esat

«Buna gelen .^cevabın sureti»

Adana vilâyetine

No. : ,258
Ekselans

,29 Eylül 1919 tarih ve 102 numaralı tahriratınıza cevaben ve 23 Eylül 1919 tarih ve. 189 numaralı tezkereme zeylen tadilâtı umumiye hakkındaki kararımı mümessili bulunduğum Başkumandanlığın bir emri, olmak üzere telâkki buyurmanızı rica eylerim. Bu husus hakkında ancak icraatı müteakip İstanbul'a telgrafla işaretta bulunmanızda bir mahzur görmüyorum.⁵⁰

11 Teşrinievvel. 1919
Başadministratör
Bremön

«Vilâyetten yazılan takrir sureti»

Bremön Cenaplarına

⁴⁹-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.447

⁵⁰-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

No: 445

Jandarma tabur kumandanından, aldığım tezkere; jandarmadan; elli neferin tarafınızdan verilen emir üzerine terhis, olunmak üzere buldukları beyan olunuyor. Hâlbuki jandarma kadrosunda esasen münhalât olup asayişin her | zaman derkâr olan ehemmiyetine binaen bunların yerlerine münasipleri tatmam eh tedarik ve tayin olunmadıkça taburdan bir neferin bile ne terhis ve ne de sair suretle infikâkleri caiz olmayacağı çünkü pek mühim olan umuru inzıbatıyeyi haleldar edeceği cihetle buralara mahal verilmemesi, ehemmiyetle jandarma tabur kumandanlığına tebliğ edildi. Binaenaleyh bundan böyle vilâyetin malûmatı olmaksızın. bir muamele yapılmaması hakkında icap edenlere emir buyurmanızı rica ederim.⁵¹

9 Teşrinievvel 1335
Vali Vekili Mektupçu

Esat

«Buna gelen cevap sureti»

No: 2887

Adana vilâyetine

9-Teşrinievvel 1919 tarih ve 445 numaralı teskerenize cevaben mevzuubahis olan elli jandarmanın terhisleri tarafımdan verilen emre inübtene olduğunu beyan ile kesbi fahreylim. Bu mesele bana ait olup tarafınızdan müdahale edilmesine mahal yoktur. Binaenaleyh bu meseleye ait olarak jandarma kumandanlığına gönderilen tezkerenin keenlemyekün hükmünde addedilmesi ricasını teyidi müvalilta vesile ittihaz eylerim.⁵²

14 Teşrinievvel 1919
Başadministratör
-Bremön

«yazılan takrir sureti»

Çetenin tenkili için teşkil olunan yüz kişiden ibaret ahaliye tevzi edilmek üzere yüz Rus mavzeriyle on bin fişenkin tarafınızdan verilen emir üzerine Payas kazasına ve daha bazı mahallere gönderdiği malûmatı alındı. İnziyat ve asayişin temini polis ve jandarma idareleriyle bekçilere ait ve ahalinin teslihi suretiyle bir işte istihdam kanunen gayricaiz olduğundan eslihanın ahali yedinden hemen istidadıyla vesaiti inzıbatıyeyi kanuniye ile çetenin tenkili köy ve kır bekçilerinin lüzum ye ihtiyaca göre tezyidi ve jandarma kadrosunda münhal varsa noksanının ikmali lüzumları ehemmiyetle vilâyet jandarma idaresine ve Payas kaymakamlarına yazılmıştır. -Keyfiyeti nazarı ittila! arına beyan eder ve ahaliye eşlaha tevzi edilmemesi hakkında icap edenlere emretmenizi rica ederim.⁵³

Vali Vekili Mektupçu
Esat

«Gelen cevap sureti»

No. 292

13 Teşrinievvel 1919 tarih ve' 45 numaralı tahriratımıza- cevaben jandarma hakkımdaki 2887 ve 14 Teşrinievvel 1919 tarihli tezkeremi teyit ederim. Bu-hususta jandarma kumandanlığıyla Payas Kaymakamına yazdığımız? tahriratı iptal etmenizi ve ihtiraatı faikamın kabulünü, rica ederim.⁵⁴

15 Teşrinievvel 1919
Başadmnistratör⁵⁵
Bremön

«Mösyö Bremön'dan alınan cevap sureti»

⁵¹-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

⁵²-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

⁵³-.T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.448

⁵⁴-.T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II , 1337 Cumartesi, s.449

⁵⁵ -Baş yönetici

Adana Vali Vekili Esat Beye

17 Teşrinievvel 1919 tarihli mektubunuza cevaptır. Asayiş meselesinde müttetikim başkumandanlıkla mümessili bulunan bize karşı daima mesulsünüz. Bu-hususta tekmil vesaitinizi istimal-etmemiz lâzımdır; işbu vesait nâkâfidir. Mesuliyetimiz tamamıyla bakidir.⁵⁶

17 Teşrinievvel 1919
Başadministratör
Bremön

«Yazılan takrir sureti»

Bremön Cenahlarına

Kırk kadar Ermeni çetesi İtaplı karyesi jandarmalarını darp ve şehit ve sureti cebriyede kariye 'ahalisinin hailerini tahrip ettikten mada andıklarım da kırarak para ve eşyayı beytiyelerini gasp ve İtaplı Ali nam şahıs Kabar kariyerine elleri bağlı olarak götürüldüğü ve çetenin refikleriyle beraber mihmandar tarikiye Tanderdi kariyesine gittikleri ve bu, hususta Koloneh Normanı cenaplarına da malûmat-verildiği vilâyete resin en ihbar ve işar edildi: Sivil ahalinin ve hususiyle çetenin takibat işlerinde bulundurulması böyle birçok mahzur tevlidine beis olacağından tekrar ehemmiyetle nazarı dikkatinizi celbe derini ve bu bapta icap edenlere emir vermeniz ve neticeyi dahi beyan buyurmanızı rica eylerim-⁵⁷

30 Teşrinievvel 1919
Vali Vekili Mektupçu
Esat

Lahika:

Bu mesele hakkında İngiltere Hükümetinin Adana Kuvayi işgaliye kumandanı Ceneral Maç Cenaplarına da takrir yazılmıştır.

Bremön Cenaplarından' alınan takrir sureti:

No.: 4637

Vali vekilliği ve mektupçuluk memuriyetlerinin Uhdenizden nez olunduğunu beyan ile kesbi j fahreylim. İstanbul'a müteveccihen ilk trenle hareket buyurursunuz. Vilâyetin ilk büyük memuru olan kadıyı! vali vekâleti memuriyetini ifa içi ira eğliyorum. Merkez Edminisratörü Baro Başmüdüri kemal; Bey mektupçu vekâleti vazifesini ifar eyleyecektir.⁵⁸

21 Teşrinievvel 1919
Administratör
Bremön

ESAT B. (Lâzistan7Rİze) — Efendim bendeniz dört; beş sene kadar Adana vilâyetinde bulundum. Evvelâ mektupçulukla son zamanlarda vali vekâletinde bulundum. Mütarekenin netler sinde İngilizler, Fransızlar Adana'ya geldikleri zaman diyorlardı ki; bizim buraya gelmekten maksadımız; şimendiferleri kontrol ve murakabe etmekten ibarettir. Hatta o zamanlarda kumandan olarak (Baş Administratör Koñonel Bremön) maiyetinde bir takım zabitan ve askerle gelmişti. Bir müddet sonra memleketin eşraf ve mütehayyizanımı ve sair nurlarını konuşmak, tanışmak için davet etti. Bizim buraya gelmekten maksadımız kontrol vezâifini ifa etmektir. Osmanlı kavanininin ahkâmı cari olacaktır. Bizim müdahalemiz yoktur. Herkes vazifesini ifa etsin ve yalnız biz Osmanlı Devletine dost olduğumuz halde Osmanlılar bize samimiyet göstermedi. Bize ilânı harp etti, filân» diye birçok söz söyledi. Tabii ona karşı lâzım gelen cevaplar verildi. Aradan bir müddet geçtikten sonra memlekette birtakım teşkilât ve tertibat icrasına kalkıştı. Ezcümle mülhakata (Guvernör) sıfatıyla birçok zabıt gönderdi. Bütün umuru idareye, muamelâta, umuru inzibatiyeye müdahale etti. Onun netice olarak Ermeniler şımardılar. Kasabada birtakım iğtişaat vukua geldi. Hat işletme komiseri Ahmet Madar Bey bir gece elim bir surette şehit edildi. Vanlı Ahmet Efendi kezalik şehit edildi. Geceleri emniyet ve asayiş kalmadı. Herkes çarşıda gezemez oldu. Ondan sonra memurların azil ve nasbi meselesine de müdahale etmeğe başladı.

⁵⁶-.T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.449

⁵⁷ -T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.449

⁵⁸-.T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 1337 Cumartesi, s.449

Evvelce; Osmanlı kanunu cari olacak ve sizin işinize müdahale etmeyeceğiz, dediği halde bilâhare memurların azil ve tebdiline müdahale etti. Filân memur fenadır, azlediniz, filân memuru ben tensip ettim, bunu istihdam ediniz diyor. Ondan sonra kendi amalına hadim olmayan jandarmaları terhis etti ve bunu hükümetin tasdikine iktiran ettirmek istedi. Polisleri de bu vaziyete getirdi. Nihayet son zamanlarda vaziyet daha fenalaştı. Kapitülasyon meselesini teklif etti. Dedi ki: Siz şimdikiye-kadar kapitülasyon ahkâmını lâğvettiniz. Biz bunu kabul etmedik. Onun için bunun iadeden tatbikini size teklif ediyorum. Bir hafta sonra «müsakkafat vergisine zam icrasını ben kabul ettim, bunun vilâyette tatbikine karar verdim. Bunu icra ediniz» teklif etti. Tabii o vakitte bendeniz vali vekili | idim. Bunu- kabul etmedim. Kendisi ısrar etti,⁵⁹ bunu geri alınız dedi.. Bendeniz, bunu geri alamam, eğer sizin bir diyeceğiniz varsa resmen yazarsınız, onun üzerine ben yapılacak muameleyi düşünür ve iktiza eden cevabı veririm, demiştim. Tehdit etti. Dedi: Sizden evvelki vali de böyle yazdı. Protestoyu geri aldırđım, siz de bunu almak mecburiyetindeyiz, almazsanız hakkınızda kararı askeriye muhalefet ettiniz diyerek divanı harbe vereceğim. Dedim ki, bu; hükümetin hukuku hâkimiyetine taallük eden bir meseledir. Ben bunu kabul edemem ve resmen de protesto ediyorum. ⁶⁰Devletin menafı ve hukuku hâkimiyetine taallük eden mesailde sizin bu gibi muzır tekliflerinizi katiyen kabul edemem ve bu mesleğim de lâyetegayyerdır demiştim. Kezalik müsakkafat meselesi için çok ısrar etti. Onu da kabul etmedim. Cevap verdim. Bunu icraya mükellefsin dedi. Ancak merciine yani İstanbul'a icradan sonra malûmat vereceksin dediler. Bunu da reddettim. Kabul etmedim. Siz dedi; hangi kuvvete istinaden bunu reddediyorsunuz. Bugünkü günde vaziyete biz hâkimiz. Bütün İstanbul en büyük ağır şeraitimizi kabul ettiği halde siz nasıl oluyor da bunu reddediyorsunuz. Canınıza acıymıyor musunuz? Ben dedim. Hayatım bütün namuskârane geçmiştir. Binaenaleyh devletin menafıme mugayir, muzır hiçbir teklif atınızı kabul etmem. Bu uğurda her türlü tehlikeyi göze aldırđımışındır. Onun üzerine vilâyetin asayışı muhtel oldu&u bir zamanda, vilâyetin malûmatı olmadığı halde jandarmayı terhis etti. Bunun esbabını sordum. Bu bana aittir. Bu emri ben verdim. Senin jandarma kumandanının emri keenlemyekün hükmündedir, bunu iptal ettim diye cevap verdi. Sonra efendim. Birtakım hüviyeti meçhul adamları, bilhassa Ermenileri teslih etmiştir. Bundan dolayı da protesto ettim. Buna da kezalik cevap verdi. Sonra idadi mektebini lâğvetti Filân etti. Mehakim idaresini lâğvetti⁶¹.

YAHYA CALİP B. (Kırşehir) — Taarruz etmedikleri ne din kaldı, ne iman kaldı.

ESAT B. (Devamla) — En nihayet efendim, sizi Kilikya hududundan çıkaracağım dedi. Bu teklifimi kabul ediniz Tabii kabul edemedim. Tarihin telin edeceği bir şeyi vicdanen kabul etmek tabii olamazdı. Ondan dolayı bir karar verdi. General Allenbi ile muhabere etmiş filân etmiş bizim oradan çıkarılmamıza karar vermişler İstanbul 'a yazdım. Onun üzerine İstanbul'da Babıâli haberdar oldu, Ali Rıza Paşa Kabinesi mevkii iktidarda idi. Küçük Cemal Paşa bendenizi Harbiye Nezaretine istedi. Bu bapta rapor istedi. Raporları mufassal surette Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine verdim. Bunlar okundu. O vakit hükümet (Bremon) a protestoda bulundu. O protesto hakkında Bremon'un oradan kalkması takarrür etti. Bremon kendisinin oradan kalkacağını anladığı bir zamanda kendi efkârına hadim bazı kimseleri buldu. Düşüncesi noksan vatansız adamlar tabii eksik değil. Onları i elde etti. Kendi lehine imza ettirdi. Bremon Paşa unvanını taşıyan (Bremon) Fransa'ya müracaat etti. Siz beni kaldırıyorsunuz, hâlbuki ahali memnundur, işte vesaik diye gösterdi. Onun üzerine bu orada muvakkaten kalmıştı efendiler. Demek istiyorum ki; şimdi orada da ahaliyi . tazyik etmek suretiyle birtakım lehine vesaik topluyor. Ondan bahis ile yine kendi mensup olduğu hükümete yazacaktır ve bir tesir etmek için. Bundan dolayı hükümetin nazarı dikkatini celp ederim. Vakıt ve zamanıyla heyeti murahhasımız vasıtasıyla Londra'daki konferans teşebbüsatta bulunulsun⁶²

Fransızların Adana'daki harekâtını protesto zımında muhtelif mahallerden mevrut telgraflar.

REİS- Adana'daki Fransızların harekâtını protesto şeklinde çekilen telgraflar vardır. Müsaade ederseniz Hariciye Vekâletine gönderelim. Bu telgrafnamelerden bir tanesini, hissiyatı tamamen anlayabilmek için, okuyalım efendim.

⁵⁹-T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 – II, 1337 Cumartesi, s.449-450

⁶⁰-T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,, Yüz elli yedinci içtima 26 - II , 1337 Cumartesi, s.450

⁶¹-T. . B.M.M, Zabıt Ceridesi Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 337 Cumartesi, s.450

⁶²-T. B.M.M. Zabıt Ceridesi, Yüz elli yedinci içtima 26 - II, 337 Cumartesi, s.450

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

920 de Fransızların teşvikiyle Şeyh Garipzade Fuat ve amcazadesi Kemal ve Polis Müdürü esbakı Emin Efendiler Arap ittihat ve Alevî Kulübü namıyla bir cemiyet açarak Kilikya'nın Fransız himayesi altında bir muhtariyetle idare edilmesi için Londra Konferansına müracaat ettiklerini ve hatta yerli Arapları temsil etmek üzere bir de murahhas gönderildiğini haber aldık. Şimdiye kadar kardeş arasına nifak sokmaya ^muvaffak olamayan Fransızlar bu defa da birtakım aceze ve fukarayı tehdit ve birkaç deniyi para ile ikna ederek bütün Arapları temsil etmek küstahlığında bulunuyorlar. Aylardan beri Anadolu Hükümeti Milliyesi Zari cenahında Türk kardeşleriyle tahlisi vatan için yan yana muharebe eden Adana Arapları eşrafi ayan, ve ashabı servetinin bağ, bahçe ve çiftlikleriyle mağaza ve dükkânlarının Ermeniler tarafından yağma ve tahrip edilmesine canı Fransız Hükümetinin alenen müsaade ve müsamaha ettiği fiilen görülmüştür. Binaenaleyh asırlardan beri hemdin ve aynı hakka malik olarak beraber yaşadığımız Türk kardeşlerimizden hiçbir veçhile iftirakı kabul edemeyeceğimizi ve Ankara Hükümeti Milliye ve Meşruiyetine raptı mukadderat etmekten başka gayemiz olmadığını ve câmiai İslâmiyeden bizi ayıracak her hangi bir kararı silâhımızla ve kanımızın, son damlasına kadar müdafaa için ahdü misak ettiğimizi âlemi medeniyete tebliğ buyurmanızı ve eşhası merkume hakkında da Hiyaneti Vataniye Kanununa tevfikân şedit takibat icrasını istirham eyleriz.⁶³

Kars'ın Entam Karyesi Arap ahalişi namına Mehmet bin Mehmet, Hüseyin bin Abdullah Adülâziz bin Hasan, Ahmet bin Abdürrahim, Arap Abidin Ahmet bin Hüseyin, Halil bin Numan Hüseyin bin Kemal, Mehmet bin İmat, Mustafa Mehmet bin Mehmet, Mehmet bin Musa, Arap İsa bin Hüseyin, İbrahim bin Halil, Abdülkadir bin Mustafa, Abidin Ali bin Halil, Mehmet bin Hüseyin

İşgal Sırasında Fransızlarla Emlak Meselesi

HASAN FFHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Efendim Adana meselesi hakkında müsaade ederseniz biraz izahat vereceğiz. Hakikaten Hüseyin Avni Beyin aleni celsede beyan buyurdıkları gibi, kanun yapmaya lüzum ve ihtiyaç yoktur. Bu mesele için evvelen meseleyi kısaca arz deyim.

Fransızlar vaktiyle Adana'yı işgal ettikleri zaman tapu idarelerine bir emir verilmiş ve bunda denmiş ki: Harbi Umumi içerisinde Ziraat Bankasına merhun olup da icra dairesi ile bilmüzayede satılan ve esasen gayri Müslimlere ait olan ne kadar emvali gayrimenkule varsa bunların kayıtlarını sahibi evveleri namına tashih edeceksiniz. Adana'da kalan ve Hükümet taslağı bulunan idare de aldığı bu emir üzerine kayıtları sahibi evvel namına kayıt ve tashih etmiş ve yedlerine de senedi hakanilerini vermiş. Hepsine değilse de bir kısmına senedi hakaniyi doldurarak vermiş, bir kısmının da yalnız kayıtlarını tashih etmiş. Bir işgal kuvveti kumandanının bu gayri kanuni verdiği emri bir kanun, Büyük Millet Meclisinin bir kanun kabul etmesi suretiyle tadil etmesi, o emre, o gayri meşru emre bir kıymeti kanuniye atfetmiş oluruz. Bu tabii doğru değildir. Bu itibarla bendenizce bu mesele için kanun tedvinine lüzum yoktur. Fakat şaibe tezvirde salim olması lâzım gelen kuyudu hakaniyenin emniyet ve masuniyetini temin için idarî bir emirle elde bulunan senedi hakaniler, yani bu şerait altında Fransızların verdikleri emirle verilen senedi hakanilerin hükmü yoktur, hükümsüzdür ve evvelce icra dairesi marifetiyle bilmüzayede satılıp da eshabı üzerinden tadil ve tashih olunsun yolunda idari bir emir vermek de, zannediyorum, kuyudu hakamyenin selâmet ve emniyeti noktasından muvafık görülmesi gerekir. Fakat böyle bir kapı açmak belki ileride herhangi bir suretle bunun suiistimal edilmesi veyahut israf edilmesi varit olabilir. Bunun en doğru bir şekli herhangi bir suretle olursa olsun verilen senedi hakaninin feshü iptali için mahkmeden hüküm almak lâzımdır. Hâlbuki bu adamlar hicret edip memleketlerinden çıkmışlardır. Kendilerinin bir sunu taksiri olmaksızın haklarında bir kanunsuzluk ve işgalden, istilâdan fevkalâde bir hadiseden tevellüt etmiş bir vaziyettedir. Bendenizce evvelâ Maliye Vekili kanunu istirdat etmeli ve Meclisi Âli de o noktada icraî salâhiyetini istimal buyurarak, idari bir kararla Maliye Vekâletine emir vermelidir, ki Fransızların işgali zamanından evvelki vaziyeti iade etsin. Bu suretle evvelki mahzur bu itibarla bertaraf edilmiş olur. Yani herhangi bir emirle kuyudu hakaniye tashih edilmiş olmaz ve illâ. Meclisi Âlinin kararı ile tashih edilmiş olur. Yalnız bu zaruret dolayısıyla tensip buyurursanız lâyihayı bendeniz istirdat edeyim. Meclisi Âli de kararını versin, mesele bitsin gitsin ve kuyudat da islah edilsin.⁶⁴

⁶³-T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, sekizinci içtima, 17.III. 1337 Perşembe, IX, s. 132

⁶⁴-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 596-597

VASIF BEY (Sivas) — Efendim Hükümet oradaki Fransız Hükümetinin icraatını tanımıyor mu?

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Hayır tanımıyor.

VASIF BEY (Sivas) — O halde bunu doğrudan doğruya Heyeti Vekile kendisi yapabilir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Arz ettim. Verilen senedi hakanı Fransa'nın kullandığı senedi hakanı" değil, bizim orada bulunan senedi hakanilerdir. Bugün bizce her türlü tadil edilen kuyut bizim kuyudatımızdır. Mamafih Meclisi Âli Heyeti Vekile hali sabıkı iade etsin diye havale etmesiyle hali sabık iade edilsin demesi arasında bir fark yoktur.

HASAN BEY (Trabzon) — Bendeniz zannediyorum ki herhangi bir kıtanın işgali askeri altında kalması emlâki hukukiye ihdas etmiş ve bu yeni vaki olmuş bir muamele değildir. Her zaman bazı memleketlerin bir kısım arazisi düşman tarafından işgal altına alınmıştır. Buradaki muamelât işgal kuvvetlerinin oradaki o memleketin kavaninine tevfikan yürüttüğü muamele hukukiye vardır. Acaba bu muamele hukukiye mahza işgal kuvvetlerinin zamanında yapıldığı için keenlemyekûn müdür diyeceksiniz? Kavanini osmaniye tebaan Adana'da Fransızların işgali askerisi cereyan ettiği zaman cereyan eden alım satım muamelesi de bilcümle muamelâti hukukiye meri ve muteberdir. Bu ahkâmı umumiyedendir. Hukuku düvel bunu böyle kabul eder. Bir buçuk sene işgal altında kalmış olan bir memlekette kavanini Osmaniye ile idare cereyan etmiş ve bizce de bu muamele makbuldür. Çünkü kendi kanunlarımıza tevfikan yapılmıştır. Bunlar iptal edilsin demek, hukuku tasarrufiye şahsiyeyi iptal etmek demektir. Bunun haricinde tashihi iktiza eden kısım işgal kuvvetlerinin kavanini mahalliye nazarı itibara almaksızın ya arz suretiyle ve yaptırdığı ahkâm varsa, bunlar keenlemyekûndur. Bu yahut kendi memleketlerinin kanunlarına tevfikan ikinci kısım ahkâmıdır.

HASAN BEY (Devamla) — Sahibi senet, zilliyed, vazulyed diyor ki bu mal benimdir. İşte senedi hakanisi. Şimdi Hükümet bu senedi hakaniyi bir kuvvei icraiye ile bir hükmü adli mevcut olmadıkça hayır dışarı çık diye söyleyebilir mi? Bu mal senin değildir diye sahibi evveline mi iade edecek? Bizim vaziyeti hukukiyemiz icabı iş tamamıyla mahkemenin eline düşer. O senedi hakanının butlanını keenlemyekûn olduğunu, gayri kanuni olduğunu tayin edecek mutlaka bir mahkemedir. Böyle hilafı kanun iade edilirse bunun neticesi ne olur? Böyle işgal zamanında hilafı kanun kendilerine senedi hakanı verilenlerin yegân yegân senedi hakanilerinin iptal edilerek asıl sahiplerine iadesi için, herkesin, yegân yegân mahkemeye müracaat etmesi lâzım gelir ve herkesin ayrı bir hüküm alması icap eder ve bununla binlerce adamı mahkemeye sevk mecburiyetinde kalınıyor. Kesbi istihkak etmek »için mahkeme tarikini mi ihtiyar etmeli, yoksa keenlemyekûn olması lâzım gelen tasarrufatı mahkemeye müracaata hacet kalmaksızın, bir kanun yaparak ilga etmek suretiyle mi herkesi malına sahip edeceğiz? Mahkemeye müracaat etmek için bu. Heyeti Vekilede müzakere edildiği zaman bu lâyihayı buraya sevk eden Hükümetin ekseriyeti bu ikinci tarikin daha makul olduğunu ve herkesi yegân mahkemeye müracaattan kurtaracak bir usul olduğunu kabul ederek bunu sevk etmişti. Eğer Heyeti Celileniz buna lüzum yoktur, elde mevcut bizim defteri hakani idareleri tarafından verilmiş olan ve hilafı sabit oluncaya kadar tanınması lâzım gelen o senedi hakanilerin butlanını herkesin mahkemeye müracaat ederek veya mahkemeye müracaat etmeksizin kayda bakmak suretiyle Fransızların vermiş olduğu sabit olursa keenlemyekûn adediyle idareten tashihini tensip buyursanız o şekilde gider. Fakat bendenizin kanaatime göre. tariki adli ve kanuni mahkemeye müracaat yoludur; buna lüzum kalmamasın. Umumî bir haksızlığın defaten ve bili zahmet ortadan kalkmasını arzu ediyorsanız bu iki tarikten hangisini ihtiyar ederseniz ediniz, bi'im senedi hakanilerimizin keenlemyekûn olmasına imkân yoktur.⁶⁵

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Ben Hasan Beyin şu lâyiha ile söyledikleri sözleri bir türlü tevfik edemedim. Biz Fransız kanunnamesini tercüme etmiş isek, Fransız hâkimiyetini memleketimizde ilan etmiyoruz. Benim kanunum Türkiye'nin kanunu. Kendi hâkimiyetiyle tayin olunmuş memurlar ve onun huzuru ile yapılan kanunlardır. Fransız devleti oraya bayrağını çektiği gün oradaki hâkimiyetimize hitam verilmiştir. Biz hâkim olmadığımız için oradaki kuyudu hakanı tezvîr edilmiş. Bunda bilhassa bizim memurumuz olmak şarttır. Ya izni sultani veyahut Büyük Millet Meclisinin memurları olmak lâzımdır. Sellemdusselâm bizim kâğıtlar dolmasıyla hiçbir zaman senedi hakanı kıymetini iktisap edemez. Sonra,

⁶⁵-T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 598

bu Fransızlar ne yapıyor efendiler? Ziraat Bankasına terhin edilmiş eşya, emval, Ziraat Bankasınca ucuz satılmıştır, diyor. Rica ederim efendiler, madde buradadır. Biz bu manii izale ettiğimiz zaman avdet edecek memnu hangisidir? Herhalde onu hali hazırına ırcadan başka bir şey değildir. Hükümetin yaptığı muamelâtın keenlemyekün addedilmesi mukabilinde ne olabilir? Fransızlar hangi kanuna tevfiikan bu emri vermişlerdir? Bu emir bizim karşımızda bir kanun suretinde mi arzı endam ediyor? Bunun imkânı yoktur. Hâkimiyet böyle bir şeyi kabul edemez. Binaenaleyh, burada o bir buçuk seneyi haddi fasıl göreceksiniz. Katiyen orada böyle bir muamele yapılmamıştır. Fakat ne var? Fransızlar zamanında oradaki muamelâti hususiye hukuku düvel kavaidine tevfiikan yapılmamıştır. Şu mesele onun üzerine değildir. Hasan Bey mütalâasını o yolda yürütüyor. Onun kavanini umumiyesine tevfiikan işgal zamanında yapılan hukuku düvel kavaidine riayetsizlik değildir. Bizim Devlet tarafından yapılan muamelenin keenlemyekün addidir. Binaenaleyh Hasan Beyin buyurduğu ile bunun yani bu dava arasında hiç bir münasebet yoktur. Biz bir buçuk seneyi görmeyeceğiz. Dün işgal edildi ve dün yaşıyor gibi onun hükmü olduğu gibi iade edilecektir. İşgal katiyen görülmez. Manidir o, zail olur. Avdet edecek memnu bu olur. Ahkâmı umumiyemiz gayet sarıhtır. Maliye Vekâleti bu hususta bir sual karşısında kalmamak için, bendenizce bir ihbar mahiyetindedir. Bizden karar almaya da lüzum yoktur. Kendileri bunu yapsaydı ne diye sual soracaktık? Fransızların orada yaptırdığı icraatını bizim Ziraat Bankasının müzayedede sattırdığı şu arazinin muteber değilken şu sual karşısında kalacaklarını nasıl arkadaşlar tasavvur ederlerdi? Burası Yunan Meclisi değil efendiler. (Bravo sesleri) Kalkıp da siz Fransızların yaptığı kanunu neden kabul etmediniz mi diyeceğiz? Binaenaleyh bendeniz kendilerinden istirham ederim, tereddüt göstermesinler. İşgal ettikleri gün. Şu mani üzerine binayı hükmeder. Herkesin hukuku tasarrufiyesini tanırlar. Bu hususta davaları varsa mahkeme hallü faslederler. Tereddüde lüzum yoktur, karara da.⁶⁶

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Efendim, evvelâ Hüseyin Avni Beyin izahatına cevap vereceğim. Bendeniz tereddüt ettiğim için bu lâyihayı buraya sevk etmedim. Zaten Meclisin ruzaamesinde mevcut bulunan bir lâyihai kanuniyenin müzakeresi dolayısıyla kanun olarak tedvinine lüzum olmadığını arz ettim ve ilâveten de dedim ki, verilen senedi hakaniler bizimdir. Her ne kadar bizim hâkimiyetimiz orada cari değilse de, yine kavanini osmaniyeye tevfiikan bir takım muamelât yapılmıştır, ki bunlar tarafeynin rızasıyla yapılmıştır. Bunlar üzerinde bir ihtilâfi nazar yoktur. Bugün meridir ye tashihi kuyut için de bir taraftan müracaat vaki değildir. Yalnız Ziraat Bankasıyla bir de eşhasa ait olan deyinlerinden dolayı icra tarafından satılan emvali gayrimenkule üzerinde Fransız kumandanının emriyle yapılan şu muameleyi tashih etmek icap eder. Bunu tashih ederken kuyudu hakaniyi tashih etmiş olacağız. Bunda doğrudan doğruya herhangi bir zaman kuyudu hakaninin tashihi israf edilir, mülâhazasına mebni bunu Meclisi Âli tasviben Heyeti Vekileye veyahut Maliye Vekâletine emretsin. Bu suretle vereceği emirle icrai salâhiyetini istimal etmiş olacaktır, dedim. Bendenizce işin en ameli şekli budur. Halkın mahkemeye şevki hiç doğru değildir ve esasen mahkemeye gönderilmesi arzu edilseydi bu teklif yapılmazdı. Bundan başka Adana'da işgal zamanında tahaddüs eden vaziyet, kuyutu hakaninin tashihi mesailinden ibaret değildir. Bunu takip edecek diğer bir takım mesail daha vardır. İcar ve isticar mukaveleleri vardır. Eshabi orada olmadığı halde gıyabi olarak Fransızların 8-10 sene müddetle başkalarına emlaklerini vermişlerdir ve bunların hepsi arz ettiğim gibi, fevkalâde kararlarla halledilecek mesaildir. Herhalde bunun hakkındaki kararını âlinizi verirseniz. Maliye Vekâleti mütereddid değildir. İcraatını yapacaktır. Doğrudan doğruya yapsın diye havale ederseniz yine yapacaktır. Fakat tercihan yapılsın diye gönderirseniz hukuku tasarrufiyenin emniyet ve selâmetini daha ziyade temin etmiş olursunuz.⁶⁷

ZEKÂİ BEY (Adana) — Efendim Fransızların işgali zamanında Adana'da senetleri, kaydı yine Ermeniler namına olan arazi ve emlak meselesi, bendenizin içtihadımca, Maliye Vekili sabıkı Hasan Beyefendinin buyurdıkları gibi olmasa gerektir. Buyurdular ki Fransızlar tarafından yapılan tashihi kayıt muamelesi İstanbul'da meri olan ve bizim tarafımızdan da feshedilmemiş bulunan kanun ahkâmına muvafık bir muameledir. Bendeniz zannediyorum ki bu kanun tasfiye komisyonları tarafından vaktiyle harp esnasında tehcir edilmiş olan Hristiyanların satılmış emval ve emlakının iadesi hakkındadır. Adana'da vaki olan hadiseler ise bu vakıalarla münasebettar olan mesailden değildir. Yani tasfiye komisyonları tarafından tehcir edilmiş Ermenilerin emvali satılmış, şunun bunun eline geçmiş değil;

⁶⁶- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 598

⁶⁷- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 598

onların borçlarına mukabil ya eşhasın doğrudan doğruya bilmüraca mahkemelerden hüküm alarak dairei icra vasıtasıyla sattırdıkları emlâktir. Yahut Ziraat Bankasına olan borçlarından dolayı Ziraat Bankası tarafından, vakit geldiği zaman satılmış olan emvaldir ki mevzu bahis olan kararnamenin veya kanunun dairei şumulünde değildir. Kaldı ki bu emri veren Fransız kumandanı bilâhare emrini istirdat etmiştir. Yani Hükümeti milliyenin İstanbul'a müracaat ederek ve İstanbul Hükümetinin Fransız kuvvei işgaliyesi kumandanına vukubulan müracaatı üzerine Fransız kuvvei işgaliye kumandanı şöyle bir emirle Nisan 1919 tarihli kararname istirdat edilmiştir. Kavanini Osmaniye bilâatadilât meridiri, yolunda bir ikinci emir neşrederek ondan sonra bu muameleyi durdurmuştur. Yapılmış olanlar da öyle kalmıştır. Binaenaleyh mesele buyurdıkları gibi İstanbul'da elyevm cari olan bizim tarafımızdan da feshedilmemiş bulunan, hatta bizim tarafımızdan da hükmü muta olması lâzım gelen mezkûr kararname ile münasebettar değildir. Borç mukabilinde esasen Ziraat Bankasının veyahut şahsı diğerin kavanini tabiiyei Osmaniye dairesinde zaten sattırmak salâhiyeti mevcut olan emvaldir ki sahibi uhdesine geçtikten sonra, bittabi, hukuku adliyyeye de sahip olur. Binaenalâzalık bu muamelenin tashihinin lâzım geleceği şüphesizdir. Ancak bu muamele ne şekilde tashih edilsin? Bir kanun ile mi, yoksa Meclisten çıkacak idarî bir karar ile mi tashih olunsun veyahut doğrudan doğruya Heyeti Vekile tarafından mahalline emir verilerek bu batıl muameleyi tashih suretiyle mi olsun? Maliye Vekili Hasan Beyefendi bu muamelenin Heyeti Vekile tarafından tashih ettirilmesi emniyet ve mahfuziyeti icap eder. Tutulması lâzım gelen kuyudatı hakaniye için o emsal teşkil edeceğinden dolayı yani âmir ve memur olan Vekillerin doğrudan doğruya hukuku tasarrufiyeyi ihlal eder veya tasarruf edebilir yolunda vaziyet ihdas edecekleri şekilde bir muameleye zemin açacağından. münasip olmadığını beyan buyurdular, ki bu hakikaten hepimizi düşündürecek bir meseledir. Hukuku tasarrufiyenin tamamii mahfuziyeti için mutlaka bu gibi senedini tadili meselesini bir mahkeme kararına tevfiik etmek ve istihsal edilmiş bir ilâm hükmüne istinat ettirmek lâzım gelir. Ancak yine arkadaşlardan bazılarının buyurdıkları gibi, bu yüzden mağdur olan kimselerin ilâm istihsali için mahkemeye şevklerini terviç etmek ve onları o suretle mahkemede süründürmek dahi doğru bir şey değildir.⁶⁸ Binaenalâzalık Meclisi Âlinin haiz olduğu kuvvei teşriiye ve icraiye itibariyle verilecek olan emrin de bir kanun dairesinde olacağına göre, bendeniz bu muamelenin tashihinin Meclisten verilecek kararlar Heyeti Vekileye emredilmek suretiyle hem muamelâtın temini sürati noktasından bunu kendi kendine yapmamaları için kâfi görür ve hem de bu muameleyi tashih ettirmek için en kolay ve eshabını mağdur etmeyecek bir şekil olmak üzere ve mahkemelerde eshabını süründürmeyecek en kabili tatbik bir şekil olarak teklif ederim. Yalnız bir mesele daha var. Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatine arz etmek isterim. İşittiğime göre Hükümet, Fransızlarla müzakere ederken, burada Fransız murahhasıyla müzakere ederken bizim murahhaslarımız protokollerin birisinde Hükümet tarafından bir sene zarfında, yani Adana'nın bize terkinden itibaren bir sene sonra tebaî Hıristiyan'ıye hakkında vaziyeti hukukiyelerini hiç bir zaman tebdil edilmeyeceği yolunda bir taahhüt altına girmiştir. Öyle bir taahhüt varsa Hariciye Vekili veyahut Hükümetin bunu izah ederek bizi tenvir etmesi Meclisi de müşkül bir mevkie sokmaması lâzım gelir.⁶⁹

Konu hakkında verilen önereleri dikkate alan Meclis başkanı: İki türlü taktırir vardır, bu taktırirlerin hepsi iki noktada birleşiyorlar. Birisi doğrudan doğruya bunu Heyeti Vekile yapabilir, Meclise ait değildir tarzındadır. Yasin Beyle Hüseyin Avni Beyin taktıriri bu kısma dâhildir. Diğer ise Maliye Vekâletine veyahut Heyeti Vekileye emir tebliği şeklindedir. Yani teraî ve teşriî salâhiyeti haiz olan Meclis azasının taktırirlerinin dikkate alınmasını talep etmiştir.⁷⁰

Verilen dört önergeden iki önerge dikkate alınarak meclisin görüşüne sunulmuştur. Önergeler: Riyaseti Celileye

Adana vilâyeti arazii meşgulesi baş adminstratörü tarafından kablettahliye neşredilen kararname ile sahibi evvelleri namına iade kılınan emvali gayrimenkule hakkındaki kuyudu tasarrufiye şekli sabıkını muhafaza etmek suretiyle, sahibi hakikileri uhdelere tashihen irca edilmek üzere Maliye Vekâleti celilesine emir ve havale buyrulmasını teklif ederim,

Mersin Ziya

Riyaseti Celileye

⁶⁸- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 600

⁶⁹- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 600

⁷⁰- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 601

Teklif olunan işbu lâyhâi kanuniye Fransız işgalinden mütevellit muamelâtı kabul ile bir şekli kanunide ilgayı tazammun etmek noktai nazarından asla şayanı kabul değildir. Binaenaleyh mezkûr kanunun icra Vekillerine iadesiyle işgal kuvvetinin fuzuli bir surette ihdas eylediği muamelâtın keenlemyekün addine ve hali sabıkın iadesine karar itasını teklif eklerim.

Kayseri Ahmed Hilmi

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Müsaade buyurur musunuz, efendim? Ziya Beyin takriri maksadı kâfidir. Yalnız Adana vilayeti demiş. Oraya Adana vilayetiyle havalisi suretinde bir kayıt konulabilir.

HASİP BEY (Maraş) — Antep'in de ilâvesi lâzımdır.

HASAN HÜSNÜ BEY (Trabzon) — Bilumum işgal olunan yerler diyelim, hepsini şamil olur.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili) (Gümüşhane) — Ahkâmı kanuniyenin tatbikinden Meclisi Âlinin maksadı nedir? Müsaade buyurun. mesele tavazzuh etsin. Elinde senedi hakanisi bulunanı mahkemeye göndermek midir? Meclisi Âli bunu mu murat ediyor. Mesele tavazzuh etsin. Tatbikatından mütevellit mesuliyet bana aittir. Kanunen elinde senedi hakanisi bulunanın senedi hakanisi katiyen alınmaz. Fakat muhakemeye gider, mahkeme hükmeder, maksat bu mudur? Bu değilse Fransızların işgal zamanında, evvelce verdiğim izahat veçhile, icra daireleri marifetiyle yapılan satış muamelelerin! keenlemyekün addetmek midir?

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Mahkemeye aittir. Mahkeme halletsin.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — O halde takrir sahibi mahkemeye aittir diyor. Meselenin tavazzuhunu rica ederim. Vazih bir karar verilsin⁷¹

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Efendim Meclisi Âlinizin kabul etmiş olduğu husus Hüseyin Avni Beyin takririni üzerinedir. Maliye Vekili Hasan Beyefendi bunun tekrar izahını Meclisi Âliden istiyor. Bence bu takririn meali ahkâmı kanuniye noktai nazarından şudur ki: evvelce mal sahiplerinin bankadan istikraz etmiş oldukları paraya mukabil terhin etmiş oldukları mali parayı tediye edemediklerinden dolayı ahkâmı kanuniyemize tevfikân Hükümetin usulü dairesinde satması ve bunu iştirâ eden adamların yedine senedi hakani vermesi ve bu senedi hakani ile tasarrufu usulen sabit olan eşhasın malının elinden hilafı kanun olarak alınması keenlemyekündür, demektir. Şayet malın usulsüz satıldığını iddia eden varsa o şahsın mahkemeye müracaat etmesi icap eder. Binaenaleyh bu iddiada bulunanların mahkemeye müracaat etmesi doğrudur.

Avni Bey zatiâliniz takririnizi bu suretle verdiniz değil mi?

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Tamamıyla böyledir efendim. REİS — Meclisi Âli Hüseyin Avni Beyin takririni kabul ederken meseleyi Müfid Efendinin izahı veçhile mi anlamıştır? Takririn bu mealde olmasını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.⁷²

SONUÇ

Adana'daki İngiltere konsolosunun olaylar sebebiyle daha önce iki defa gezmiş olduğu şehri, özellikle de Ermeni mahallelerini, sakıncalı olabileceği uyarısına rağmen üçüncü defa gezmek istediği ve refakatine verilen askerlerle birlikte gittiği Ermeni mahallesinde daha önce 2 askerinin şehit edildiği yerde askerlerin üzerine tekrar ateş açıldığı, açılan ateşi durdurmak için elini kaldırdığı sırada kolundan yaralandığı ve şahit olduğu bir yakma olayından dolayı Ermenilerin planlı bir hareket içerisinde olduklarına kanaat getirerek alınan tedbirlerden dolayı memnuniyetini ifade ettiği, konsolosun Adana'ya gelen bir miktar İngiliz askeri tarafından Mersin'e götürüleceği / Olayların artık kontrolden çıkarak vilâyetin her tarafına yayıldığı, bu sebeple daha önce Adana'ya gelmesi planlanan askerî birliklerin de kendi buldukları bölgeyi korumak maksadıyla gelmekten vazgeçtikleri, Ermenilerin yollara hakim

⁷¹- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 602

⁷²- T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI, s. 603

evlere mevzilenerek askerler dahil gelen geçen herkese ateş ettikleri, orduya sığınan bazı Ermeni kadınların yapılan üst aramalarında dolu tabancalar bulunduğu, bunun da Ermenilerin kadınlara varıncaya kadar bu olaylara hazırlandıkları kanaatini uyandırdığı, elde mevcut kuvvetlerle bu işin önü alınamayacağından en yakın yerden deniz yoluyla Adana'ya en az 2 tabur asker gönderilmesi Adana Kumandanı Ferik Mustafa Paşa tarafından talep edilmiştir.

Harbiye Nezafetince; Adana'da çıkan olayların yayılmadan önlenmesi ve asayişin sağlanması için bölgedeki çeşitli askerî birliklerin Adana'ya sevki hususunda V. Ordu Kumandanlığı'na gerekli emirlerin verildiği bildirilerek, bu konuda mülkî makamlarca da tedbir alınması için ilgililere emir verilmesinin ve asker sevki sırasında ihtiyaç duyulacak paranın yazışmalarla zaman kaybına mahal bırakılmadan acilen sağlanması istenmiştir.

Bu arada, Kozan Sancağı'nın Haçin, Sis ve Kars; Cebel-i Bereket Sancağı'nın ise Erzincan, Dörtöy, Osmaniye ve Bahçe taraflarında olayların hâlâ devam etmekte olduğu, bu bölgelerden gelmekte olan haberlerin merkezdeki Müslüman ve Ermeni ahaliyi olumsuz yönde etkileyerek Adana merkezinin asayişini de tehlikeye soktuğu, buralardaki olayların önlenmesi için tam donanımlı ve kuvvetli 1 süvari alayı ile 3-4 nizamiye taburu ve birkaç topa ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.

Olayların şiddetli bir biçimde Antakya'da da başlaması üzerine askerî yardım talebinde bulunan Halep Valiliği'ne, söz konusu yardım kuvveti gelene kadar mevcut vasıtalarla karışıklığın yatıştırılması, Müslüman ve gayrimüslim ahaliye ileri gelenleri aracılığıyla nasihatte bulunması ve yabancılarla bunlara ait müesseselerin korunmasına itina gösterilmesi talimatlarının verilmiştir.

21 Nisan 1909 tarihinden itibaren Adana merkezinde 4 gündür asayişin hüküm sürdüğü, dükkânların açıldığı, İçel ve Mersin'de vukuat olmadığı, olayların 2 gün önce başladığı Tarsus'ta da şimdilik asayişin sağlandığı, Cebel-i Bereket sancağının Dörtöy, Hassa, Osmaniye ve Bahçe kazalarıyla bunların çeşitli köylerinde olayların halen devam etmekte olduğu, Çeçen, Afşar vs. aşiretlerin zaman zaman yağmacılık maksadıyla Kozan Sancağı'nın Sis, Kars ve Haçin kasabalarına tecavüzde buldukları ve yolları üzerindeki köyleri tahrip ettikleri, hatta bunların Sis ve Kars'a yönelik saldırılarına memur, zabita ve ahalinin bir miktar redif askerî ile birlikte bin bir zorluk ve fedakârlıkla karşı koymaya çalıştıkları, gittikçe artmakta ve yayılmakta olan benzeri olayların önüne geçebilmek için bölgeye nizamiye taburları ve süvari bölükleri gönderilmesi talep edilmiştir.

Birkaç gündür asayişin hüküm sürdüğü Adana merkezinde dün ikindi vakti Ermeni mahallesinden silah sesleri duyulması üzerine Müslüman ahalinin heyecan ve galeyana içerisinde Hükümet merkezine geldikleri ve derhal askerî birlikler çıkarılarak silah atılan bölgelerin kontrol altına alındığı, gece de şehrin iki ayrı noktasında çıkan yangınların söndürülmeye çalışıldığı, şimdilik asayişin yeniden sağlandığı; taşrada ise heyecanın devam ettiği Haçin'e Misis Redif Taburu ile bir nasihat heyeti gönderildiği ve birkaç güne kadar asayişin sağlanmasının beklendiği, Cebel-i Bereket Sancağı'nın Dörtöy bölgesine gönderilmiş olan 1 nizamiye taburunun da, hem orada hem de Hassa ve İslâhiye taraflarında asayiş sağlamaya çalışılmıştır.

30 Nisan 1909 tarihinde Dörtöy'un civar köylerinden gelip Dörtöy etrafında toplanan Müslüman ahalinin Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Âsaf Bey'e bir yazı göndererek arada düşmanlık olmadığı halde Ermenilerin Müslümanlara aniden saldırması üzerine kendilerinin de savunmaya geçtiğini, saldırının durması için gönderdikleri haberin dikkate alınmadığını, Ermenilerin askerî elbise giymekte oldukları ve Müslüman ölümlerinin başlarını silahlarına takıp slogan atarak Müslümanları tahrike çalıştıklarını, 500 kadar silahlı Ermeni'nin birçok Müslüman'ı öldürdüğünü, şayet yardım gelmezse Müslümanları tamamen yok edeceklerini, Ermeniler kendilerine saldırmazsa kendilerinin de onlara saldırmayacaklarını bildirdikleri; daha sonra Âsaf Bey'in oraya gelerek bunlara nasihatte bulunduğu gibi Dörtöy'da mevzilenip asker kışlasını işgal etmiş olan Ermenilere de kışlayı ve silahlarını teslim etmeleri için bir nasihat yazısı gönderdiği ve Hükümetten acilen asker talep ettiği; ahalden bazı kişilerce daha sonra gönderilen bir telgrafta ise, Dörtöy'da 6.000 silahlı Ermeni bulunduğu, bunların Dörtöy'u silah deposu ve bir müstahkem mevki haline getirdikleri, 200'den fazla Müslüman'ı öldürüp yaraladıkları, bölgeye gelen askerî birliğe bir tek silah bile teslim etmedikleri, oradaki Müslüman ahalinin tehlike altında olduğu hususlarının bildirilmekte olduğu / Adana uleması tarafından çekilen telgrafta da, olaylar

Ermenilerce planlanıp uygulamaya konulduğu halde sorumluluğun Müslümanlara yüklenmeye çalışılmasının hayretle karşılandığı belirtilerek kamuoyunu yanıltmak amacıyla Ermenilerce yapılan bu gibi yayınlara itibar edilmemesinin bildirilmiştir.

Hınçak ve Taşnak komiteleri üyelerinden ve Adana olaylarını tertip eden ihtilâlcilerden olup yakalarını kanundan kurtarmak için Adana'daki İngiliz Konsolosluğu'na sığındıkları bildirilen Çalyan Karabet, Bezdikyan Zakar ve Doktor Recebyan adlı 3 Ermeni'nin Hükümete teslimlerinin sağlanması için Hariciye Nezareti'nden İngiliz Sefareti nezdinde girişimde bulunulmasının talep edilmiştir.

Adana'da çıkan karışıklığın sorumlularından olup İngiltere Konsolosluğu'na sığınan zanlı 5 Ermeni hakkındaki Divan-ı Harbe yazısında, bunların ihtilâl komitesi üyesi oldukları, olaylardan önce ihtifalcilere silah dağıttıkları, yabancıların desteğiyle Ermenistan Beyliği'ni kurmayı planladıkları, Mersin, Ayas ve Karataş İskelelerinden silah getirttikleri, bazı fedailerine Ermenilere ait Aşağı Kilise ile Ermeni Mektebi arasında gizlice açtıkları lağımda dinamit, humbara ve bomba imal ettirdikleri, bu kişilerden Bezdikyan Zakarya'nın olayların ilk günü sabah saat 4.00 - 4.30 arasında arkadaşlarıyla birlikte evinin damından Kemeraltı Camii civarında bulunan Müslümanlara ilk silahı atan kişi olduğu, bu kişilerin olaylar sırasında da silahlı olarak mahalle aralarında dolaşım rast geldikleri Müslümanları öldürdükleri ifade edilmiş olmasına rağmen, İngiltere Sefaretince bu kişilerin sadece Adana Valiliği tarafından Konsolosluğa bildirilen suçlardan yargılanıp mahkeme sırasında başka konuların gündeme getirilmemesi ve bu hususta Konsolosluğa yazılı teminat verilmesi şartlarıyla teslim edilebileceklerinin bildirilmesi üzerine, Dahiliye Nezaretince Sadaret'ten ne şekilde hareket edilmesi gerektiğine dair görüş sorulmuş, Dahiliye Nazırı namına Müsteşar tarafından verilen cevapta, konsoloshaneye sığınanların muhakemeleri için hükümete hemen teslimleri için konsolosluğa ya sefaretsen emir verdirileceği ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Resmi Kaynaklar:

1. T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, Yüz elli yedinci içtima 26 - II ,1337 Cumartesi
2. T. B.M.M. ZABIT CERİDESİ, sekizinci içtima, 17.III. 1337 Perşembe, IX
3. T. B. M. M., Gizli Celse Zabıtları, 24 Temmuz 1338 (1922), XXI
4. Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), II, 2002, Ankara
5. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) HR. SYS. Dosya: 2555-4/120
6. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/99-101, 128
7. BOA. HR. SYS. Dosya: 2602-1/22
8. BOA. HR. SYS. Dosya:2555-3/48-49
9. BOA. HR. SYS. 2555-3/48-49
10. BOA. HR. SYS. 2555-3/48-49
11. BOA. HR. SYS. Dosya: 2544-17
12. BOA. BEO. Dosya: 341163
13. BOA. DH. KMS. Dosya: 49-1/85
14. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/41
15. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/55-56
16. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/106-107
17. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/112
18. -BOAS. HR. SYS. Dosya: 2542-3/24-25
19. -BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-3/105
20. -BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-3/5
21. -BOA, HR. SYS. Dosya no: 2555-2/6
22. BOA, HR. SYS. Dosya: 2555-2/39-45, 2
23. BOA. HR. SYS. Dosya: 2555-2/33-3

Diğer Kaynaklar:

1. Ahmet Hulki Saral, Türk İstiklal Harbi IV'ncü Cilt Güney Cephesi, Ankara, 20
2. Cezmi Yurtsever, Çukurova'ya Yönelik Fransız Emperyalizminin Tarihi ve Kültürel Görünümü, CUKUROVA/sempozyum kitabı,
3. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi IX. Cilt İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1916

4. Kasım Ner, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970
5. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III/IV, I 1914-1918 Genel Savaş,
6. Mehibe Şahbaz, “Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu) Meselesi”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, Vol:4, Issue:10, s.381-387.
7. Mehibe Şahbaz, “Makedonya Meselesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, Yıl:4, Sayı 14, Eylül 2017, s.232-251.

OTEL İŞLETMELERİNDE YİYECEK İÇECEK ÇALIŞANLARININ DUYGUSAL EMEK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF THE EMOTIONAL LABOR LEVELS OF FOOD AND BEVERAGE EMPLOYEES IN THE HOTEL COMPANIES IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES

Halil KORKMAZ¹

Neşe AYDIN²

İlayda Zeynep NİYET³

ÖZET

Müşteri ilişkilerinde yalnızca doğru davranışları sergilemenin yeterli olmadığı, çalışanlardan doğru duygusal tepkileri göstermelerinin de beklendiği günümüz koşullarında, duygusal emek kavramı, özellikle hizmet sektörü çalışanları için önem arz etmektedir. Hizmet sektöründe müşteri-çalışan etkileşiminin önemli bir ögesini ise duygular oluşturmaktadır. Hizmet sunanlar, duygusal tepkilerini müşteride memnuniyet yaratacak şekilde düzenlemekle yükümlü hale gelmiştir. Hizmetler sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan turizm sektörü, duygusal emeğin başat olarak ortaya konduğu sektörlerden biridir. Bu sektörde duygusal emek ve buna bağlı çalışan-müşteri ilişkisi oldukça önemli bir yer tutar. Çünkü hizmetin sonunda müşterinin elde ettiği fayda çoğunlukla soyut olarak ortaya çıkar ve elde edilen deneyimler ya da anılar üzerinden müşteri memnuniyetine yansır. Bu nedenle müşteri memnuniyeti sağlamanın temel koşullarından bir tanesi de çalışanların gösterdikleri duygusal emeğin niteliğidir. Bu açıdan duygusal emek kavramının anlaşılması otel işletmelerinde hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasına ve dolayısıyla rakiplerine göre avantaj elde etmelerine katkı sağlayacaktır.

Turizm sektöründe özellikle otel işletmelerinde yoğun emek harcanması, uzun çalışma saatleri, tatil günlerinde çalışılması gibi nedenlerden dolayı bireylerin duygu gösterimleri istenen düzeyde olmayabilmektedir. Bununla birlikte çalışanların demografik özelliklerine bağlı olarak duygusal emek gösterimlerinin farklılık arz ettiği daha önceki bazı çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı otel işletmelerinin yiyecek içecek ünitelerinde çalışan işgörenlerin duygusal emek düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma süresi, kadrolu veya ekstra (çağrı usulü) çalışma gibi demografik değişkenler açısından incelenmesidir. Bu amaçla İzmir şehir merkezinde bulunan 5 adet 5 yıldızlı zincir otelin yiyecek içecek bölümünde çalışmakta olan 218 işgörenden anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler fark testleriyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda yaş arttıkça yüzeysel davranış gösteriminin azalıp, hakiki davranış gösteriminin arttığı görülmektedir. Servis departmanlarında çalışanların mutfak/bulaşıkhanede departmanlarında çalışanlara göre daha çok yüzeysel davranış gösterdikleri tespit edilmiştir. Kadrolu çalışanların ekstra çalışanlara göre daha yüksek düzeyde hakiki davranış ve derin davranış gösterip daha düşük düzeyde yüzeysel davranış gösterdikleri tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda otel işletmelerinin yöneticilerine ve akademiye yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, Demografik Özellikler, Yiyecek İçecek Çalışanları

ABSTRACT

In today's conditions, the concept of emotional labor is important especially for service sector where customer relationships requires not only displaying the right behaviors but also showing the right emotional reactions. Emotions are an important element of customer-employee interaction in the service sector. The service provider has become obliged to regulate the emotional response to the satisfaction of the customer. The tourism sector, which occupies an important place in the services sector, is one of the sectors in which emotional labor is predominant. Emotional labor in this sector and the related employee-customer relationship take an important place. Because at the end of the service, the benefit obtained by the customer is mostly abstracted and reflected on customer satisfaction through the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm Fakültesi, halilkorkmaz@comu.edu.tr, Çanakkale, Turkey

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, nesekafa@comu.edu.tr, Çanakkale, Turkey

³ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ilaydaniyet@hotmail.com, Çanakkale, Turkey

experiences or memories obtained. Therefore, one of the basic conditions of providing customer satisfaction is the quality of emotional labor displayed by employees. In this respect, understanding of the concept of emotional labor will provide service quality and customer satisfaction in hotel businesses and thus contribute to their advantage over their competitors. Emotions of individuals may not be at the desired level due to reasons such as intensive labor in hotels, intensive working hours and working on holidays. However, some previous studies have found that emotional labor demonstrations differ depending on the demographic characteristics of the employees. The aim of this study is to investigate the emotional labor levels of employees working in food and beverage units of hotel enterprises in terms of demographic variables such as gender, age, marital status, education level and working time. For this purpose, data from 218 employees working in the food and beverage section of 5-star chain hotels in the city center of Izmir were collected. The obtained data were analyzed by difference tests. As a result of the research, it is seen that as the age increases, the surface acting decreases and the genuine acting increases. It was determined that the employees in the service departments showed more surface acting than those working in the kitchen/scullery departments. It has been determined that permanent employees exhibit more genuine acting and deep acting and less surface acting than the extra employees. At the end of the research, suggestions were given to hotel managers and the academy.

Key Words: Emotional Labor, Demographic Characteristics, Food and Beverage Employees.

1. GİRİŞ

Hizmet sektöründe müşteri-işgören etkileşiminin önemli bir ögesini duygular oluşturmaktadır. Hizmet sunan, duygusal tepkilerini müşteride memnuniyet yaratacak şekilde düzenlemekle yükümlü hale gelmiştir (Oral ve Köse, 2011: 464). Böylece müşteri memnuniyetini artırmak için empatik davranarak hizmet sunan işgörenlerin hizmet kalitesi düzeyinin artırılmasında önemli bir rolü bulunmaktadır (Serçek ve Serçek, 2017: 417). Dolayısıyla günümüz koşullarında hizmet çalışanları aldıkları ücretin karşılığında kendi duygularını kullanarak karşı tarafın duygularını yönlendirme görevini de yerine getirmek durumundadırlar (Oral ve Köse, 2011: 464). Çalışan kişinin müşterilerle karşılaşması sırasında, müşteri memnuniyetinin sağlanması için bazı duygusal ifadeleri karşıya geçirmesi ve bunu söz ve beden diline yansıtması ile duyguların işin bir parçası olarak bir meta aracı, ticari bir unsur olarak kullanılması nedeniyle gösterilen emek, duygusal emektir (Çakmakçı ve Öztürk, 2017:152).

Duygusal emek kavramı ilk defa sosyolog Arlie Hochschild'in 1983 yılında yaptığı çalışmada kullanılmıştır. Hochschild (1983) duygusal emeği "duyguların işin bir parçası olarak herkes tarafından görülebilir şekilde yüz ve beden hareketleri ile sergilenmesi" olarak tanımlamıştır. Başka bir tanıma göre ise, Ashforth ve Humphrey (1993) daha da genelleyerek duygusal emeği, "uygun duygular sergileme eylemi" olarak tanımlamaktadır (Gardner & Martinko, 1988). Dolayısıyla duygusal emek, tetiklenen duyguyu bastırmayı ve rahat ve güvende bakmayı diğer bir ifadeyle akıl ve duygu koordinasyonunu ifade etmektedir (Hochschild, 1983:7). Morris ve Feldman (1996) tarafından yapılan tanıma göre ise duygusal emek, "kişilerarası iletişim sırasında örgütsel olarak istenen duyguyu ifade etmek için gereken çaba, planlama ve kontrol sürecidir". Çalışanın duygularını yönetmesi için ise kullanabileceği iki temel strateji tanımlanmıştır (Mumcu ve Eser, 2017). Hochschild (1983), bu stratejileri, yüzeysel davranış ve derinden davranış olarak adlandırmaktadır. Ashforth ve Humphrey (1993) ise, Hochschild (1993)' in duygusal emek boyutlandırmasına ek olarak çalışanların duygusal gösterim süreçlerinde her zaman rol yapmak zorunda olmadıklarını, bazen gerçekte hissettikleri duyguları da sergileyebileceklerini belirterek bu iki boyuta hakiki davranışı da eklemiştir. Buna ek olarak çalışanların duygusal emek davranışlarını hangi formda sergilediği üzerine yapılan araştırmalarda, duygusal emek davranışları sergilemenin üç genel başlık altında toplandığı, bunların; yüzeysel davranış, derinsel davranış ve hakiki davranış oldukları görülmektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993; Grandey, 2000; Hochschild, 1983). Yüzeysel davranış, çalışanların gerçek hislerini değiştirmedikleri halde duygularını kontrol ederek davranışlarını değiştirmesi şeklinde ifade edilmektedir (Grandey, 2003:8). Bu tanıma göre örneğin bir çalışan, gerçekte müşteriye karşı kızgınlık duygusu hissettiği bir durumda dışarıdan bakıldığında müşteriye karşı gülümser görünür ve kızgınlık duygusunu bastırarak dışarıya sahte bir duygu yansıtmaktadır (Akbiyık, 2013:15). Derinden davranış ise, kişilerin gerçek hislerini kendilerinden beklenen davranışlarla uyumlu hale getirmesine yönelik çabalarını içeren davranış biçimi olarak değerlendirilmektedir (Grandey, 2003: 87). Bu tanıma göre diğerlerine gösterilmesi gereken duyguları gerçekten hissetmek için çaba harcamak, bu duyguları

gerçekten yaşamaya ve işin bir parçası olarak göstermeye çalışmak gerekmektedir (Brotheridge ve Grandey, 2002: 35). Yüzeysel rol yapma ile derinden rol yapma arasındaki temel fark; yüzeysel rol yapmada amaç işi kaybetmemek iken; derinden rol yapmada, örgütün beklentilerini ve müşterinin tatminini sağlamaktır (Grandey, 2003: 87). Dolayısıyla yüzeysel davranışı gözlemlenebilir ifadeleri yönetme, derin davranışı ise duyguları yönetme süreci olarak belirtmek mümkündür (Grandey, 2000). Bu farktan dolayı, yüzeysel rol yapmada sergilenen duygunun sahte olduğu karşı tarafça hissedilirken, derinden rol yapmada hissedilememektedir (Grandey, 2003: 87). Hakiki davranış ise bireylerin, her zaman duygusal çaba göstermek ya da rol yapmak zorunda olmadıklarını; bazen de iş süreçlerinde içlerinden geçen davranışları sergilemelerini içermektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993: 33). Bu davranış türünde duyguların içten bir şekilde sergilenmesi söz konusu olmakta, herhangi bir maskeleye ya da rol yapma görülmemektedir. Yansıtılan duygular, doğallıkla kendiliğinden gelişmektedir (Akbiyık, 2013:15).

Duygusal emeğin amacı, örneğin bir çalışanın satış yapacağı müşteriye kendini iyi hissettirmesi veya bir polislin tutukluya kendini kötü hissettirmesi olarak ifade edilir. Dolayısıyla duygusal emek, bazı mesleklerde pozitif duyguları davranışa dönüştürme süreci iken, bazı meslekler için negatif duyguların sergilenmesi gerekli olmaktadır. Her iki durumda da, beklenen davranışların temelinde yer alması gereken duyguları hissetme yükümlülüğü çalışandan beklenmektedir (Türkay vd., 2011: 203). Aynı zamanda turizm sektörü içinde çalışanlar açısından nasıl davranılacağını ortaya konan kurallar, toplumsal olarak içinde bulunduğu genel çevre şartlarından bağımsız olarak tamamen o işyeri kuralları ölçeğinde ve müşteri beklentileri doğrultusunda şekillenir. Yani çalışanlar, kendi duygu ve düşüncelerinden ziyade kendisinden beklendiği şekilde davranmak ve böylece duygularını işverenin kontrolüne bırakmak zorunda kalmaktadır (Çakmakcı ve Öztürk, 2017: 150). Bu durumda duyguların işin bir parçası haline gelmesi ve çalışanların yöneticiler tarafından belli bir duygusal formata sokulması her ne kadar müşteri memnuniyetini artırsa da, ortaya çıkabilecek duygusal uyumsuzluklar nedeniyle işgörenler olumsuz etkilenebilmektedir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda çalışanlar tarafından yaşanan duygusal uyumsuzlukların gerilime sebep olduğu, çalışanların sıkça iş aile çatışması, tükenmişlik gibi olumsuz durumlarla karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir (Çelik ve Turunç, 2011: 227). Yürür vd. (2011) tarafından yapılan bir çalışmada, müşteri ile birebir iletişim içinde olan çalışanlar diğer çalışanlardan farklı olarak, yerine getirmeleri gereken görevlerinin yanı sıra müşterilerin tepkileriyle başa çıkmaya çalışmakta olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca duygusal emek, verimlilik artışı, hizmet kalitesinde yükselme, satışlarda ve müşteri memnuniyetinde artış gibi olumlu sonuçların yanı sıra; iş doyumsuzluğu, tükenmişlik, psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklar, yabancılaşma gibi birçok olumsuz etkisi, işgörenlerin ve işletmelerin hayatında önemli bir rol oynamaktadır (Oral ve Köse, 2011: 464). Ayrıca turizm ve otelcilik sektörü çalışanlarının yaşadığı sorunlar hem sektörün mevsimselliği, uzun çalışma süreleri, boş zaman dengesizliği, düşük ücret gibi yapısal özelliklerinden kaynaklanabilmekteyken hem de işin yapılış şekli olarak duygusal emek yönünden yaşanan duygusal uyumsuzluk sorunları neticesinde ortaya çıkan sorunlar şeklinde kendini gösterebilmektedir. Her iki yönden ortaya çıkan sorunların birbirini etkilediği de açıktır (Çakmakcı ve Öztürk, 2017:157).

Duygusal emek konusunda yapılan araştırmaların çoğu, birey ve örgüt üzerindeki etkilerini anlamaya yöneliktir. Duygusal emeğin bireysel açıdan tükenmişlik (Zammuner ve Galli, 2005; Oral ve Köse, 2011; Kaya ve Özhan, 2012; Yıldırım ve Erul, 2013; Eroğlu, 2014; Yıldız, 2014; Ulutaş, 2015; Yakar, 2015; Koçak ve Gürsoy, 2018), duygusal tükenme (Morris ve Feldman, 1996; Zammuner ve Galli, 2005; Yürür ve Ünlü, 2011; Çakmakcı, 2015; Mengenci, 2015), iş tatminsizliği (Genç, 2013; Biçkes vd., 2014; Kızanıklı, 2014; Pala ve Tepeci, 2014), işten ayrılma (Yürür ve Ünlü, 2011; Beğenirbaş ve Çalışkan, 2014), iş-aile çatışması (Çelik ve Turunç, 2011; Pala Morkoç, 2014; Işık, 2015), yabancılaşma (Kurt, 2013) gibi negatif sonuçlara yol açtığını gösteren araştırmalara rastlanmaktadır. Ayrıca duygusal emeğin örgüt üzerindeki etkileri açısından etik liderlik (Kafadar ve Kaygın, 2017), örgütsel adalet (Keleş, 2014; Keleş ve Tuna, 2016), iş performansı (Beğenirbaş ve Çalışkan, 2014), örgütsel bağlılık (Türkay vd., 2011; Gülöva vd., 2013; Bayrakçı, 2017), örgütsel güven (Ünal, 2011), örgütsel vatandaşlık davranışı (Beğenirbaş ve Meydan, 2012) gibi konularda etkilerini gösteren araştırmalar da mevcuttur. Bazı araştırmacılar ise çalışanların kişilik özelliklerini (Beğenirbaş ve Yalçın, 2012; Saltık ve Asunakutlu, 2017) duygusal emek kavramı ile birlikte incelemiştirlerdir. Türkiye’de duygusal emek konusunda yapılan lisansüstü tezlerde turizm sektörüne yönelik araştırmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir (Pala, 2008; Ünal, 2011; Baş, 2012; Genç, 2013; Kurt, 2013; Kızanıklı, 2014; Yıldız, 2014; Pala Morkoç, 2014;

Keleş, 2014; Işık, 2015; Demirel, 2015; Ulutaş, 2015; Çakmakçı, 2015; Yakar, 2015; Ayana, 2016). Bu durum, genel olarak duygusal emek araştırmaların hizmet sektöründe yoğunlaşması ile uygunluk göstermektedir. Turizm dışında; eğitim, sağlık, kamu, bankacılık, sektörlerinde ve avukatlık, kuaförlük gibi meslek gruplarında araştırmalar yürütülmüştür (Mumcu ve Eser, 2017). Bu çalışmada, turizm sektöründe hizmet veren yiyecek içecek çalışanlarının duygusal emek davranışlarının demografik değişkenler açısından ele alınacaktır. Bu açıdan duygusal emek kavramının anlaşılması turizm işletmelerinde hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyetinin, işgörenlerin memnuniyeti ve bağlılığın artırılmasında önemli etkileri olacak bir değişkendir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatürde yapılan araştırmalarda, kişilerin duygusal emek davranışlarını nasıl sergileyeceğinin bir belirleyicisi olarak bireysel farklılıkların rolü üzerinde durulmaktadır (Grandey, 2000; Kaya, 2009; Kızanlıklılı, 2014; Yıldız, 2014; Demirel, 2015). Söz konusu bireysel farklılıklar bu araştırmada cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, deneyim ve ücret olarak incelenmiştir:

İş yaşamında hemen herkes duygusal emek göstermekle birlikte bunun çoğunluğu ise kadınlardan beklenmektedir. Çünkü kadınların duygularını erkeklerden daha rahat gösterdikleri, duygusal anlamda daha duyarlı olduklarına ilişkin kabuller, kadınların bu rollerini örgütsel yaşama da taşıyacakları beklentisini ortaya çıkarmaktadır (Scott ve Barnes, 2011:120). Bunu destekler nitelikte kadınlar başkalarının ihtiyaçlarına karşı duyarlı olma, duygularını kontrol etme ve olumlu duygusal tepkiler verebilme gibi konularda erkeklere oranla daha başarılı olmaktadır (Domagalski, 1999; Erickson ve Ritter, 2001; Taylor ve Tyler, 2000; Hochschild, 1983; Ünal,2011; LaFrance ve Banaji, 1992; Rafaelli, 1989; Meier vd. 2006). Ayrıca yapılan çeşitli çalışmalarda cinsiyet ile duygusal emeğin farklı boyutları arasında ilişkiler tespit edilmiştir (Beğenirbaş ve Yalçın, 2012; Yakar, 2015; Kızanlıklılı, 2014). Türkay vd.(2011)'nin hizmet işletmelerinde çalışan orta kademe yöneticiler üzerinde yaptığı araştırmada erkeklerin yüzeysel davranış gösterim düzeylerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buradan yola çıkarak şu hipotez kurulmuştur:

H_{1abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Literatürde duygusal emek konusunda yapılan araştırmalarda çalışanların duygularını kontrol etmelerinde yaşın etkisi olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Gross vd. (1997)'nin araştırmalarında, yaş ile duygu kontrolü ve düzenlemesi arasında pozitif bir ilişki elde edilmiştir. Buna göre, yaşı büyük olan çalışanlar, duygularını daha fazla kontrol edebilir ve uygun duyguları sergileyebilir (Hochschild, 1983; Kruml ve Geddes, 2000; Pala, 2008; Dahling ve Perez, 2010; Baş, 2012; Akbıyık, 2013; Kızanlıklılı, 2014; Pala ve Tepeci, 2014; Keleş, 2014; Yakar, 2015, Ünal,2011). Çeşitli çalışmalarda yaş ile duygusal emeğin farklı boyutları arasında ilişkiler tespit edilmiştir. Kızanlıklılı (2014) ve Keleş (2014) tarafından yapılan çalışmalara göre çalışanların yaşı yükseldikçe yüzeysel rol yapma davranışlarının azaldığı söylenebilir. Buradan yola çıkarak şu hipotez oluşturulmuştur:

H_{2abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri yaşa göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Hochschild'e göre (1983) duygusal emek, diğer bir ifade ile duygu işi veya duygu yönetimi; bir ücret karşılığında satılır ve değişim değeri vardır. Bu açıdan, ücret hem yapılan işin bir karşılığı hem de işgörenleri motive edici dışsal faktörlerden birisidir (Şimşek, 2009: 216). Daha fazla ücret alanların daha fazla derin davranış sergiledikleri ve ücretin çalışanların davranış kurallarına uygun şekilde davranmak için çaba harcamalarında etkisi olduğuna yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Kızanlıklılı, 2014: 110; Wong ve Wang, 2009; Adelman, 1995). Buradan yola çıkarak şu hipotez kurulmuştur:

H_{3abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri gelir durumuna göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Duygusal emek davranışlarını sergilemede etkili olduğu düşünülen bir diğer sosyo-demografik özellik ise çalışanların medeni durumları olarak gösterilebilir (Özgen, 2010: 38). Yapılan çeşitli araştırmalarda da medeni durumun duygusal emek davranışlarında anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucu elde edilmiş olmasının yanında (Zammuner ve Galli, 2005; Öz, 2007; Sloan, 2008; Koçak ve Gürsoy,2018; Kaya, 2009; Baş,2012; Oral ve Köse, 2011) bazı araştırmalarda da fark olduğu belirlenmiştir (Yıldız,2014;

Kızanlıkl,2014; Keleş, 2014). Yıldız (2014) yaptığı çalışmasında bekârların evli çalışanlara kıyasla daha yüksek düzeyde duygusal emek sarf ettikleri belirlenmiştir. Kızanlıkl (2014) ise, bekâr olanların evli olanlara kıyasla daha fazla yüzeysel davranış, evli ve çocuklu çalışanların ise bekâr olanlara kıyasla daha fazla hakiki davranış, sergileme eğiliminde oldukları sonucunu elde etmiştir. Buradan yola çıkarak şu hipotez oluşturulmuştur:

H_{4abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri medeni duruma göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Yapılan çeşitli çalışmalarda çalışanların eğitim durumu grupları açısından duygusal emek davranışlarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Yıldız,2014; Keleş,2014; Kaya ve Özhan,2012; Koçak ve Gürsoy,2018).Buna göre bireylerin eğitim düzeyi arttıkça derin ve doğal davranışları sergileme eğilimlerinin azaldığı ortaya konulmaktadır (Keleş,2014;Kaya ve Özhan,2012). Bunun yanında duygusal emek davranışı ile eğitim düzeyi arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı çalışmalar da mevcuttur (Çaldağ, 2010 ve Seçer ve Tınar, 2004). Buradan yola çıkarak şu hipotez oluşturulmuştur: **H_{5abc}**: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri eğitim durumuna göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Buradan yola çıkarak şu hipotez kurulmuştur:

Yapılan çeşitli çalışmalarda mesleki deneyim, duygusal emeği etkileyen bir başka faktör olarak kabul görmekte ve mesleki deneyim ile duygusal emek arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir (Öz, 2007; Kızanlıkl, 2014; Keleş, 2014; Güzel vd., 2013; Yıldız, 2014). Kim (2008) işletmede kıdemli olanların duyguları kontrol edebilme becerilerinin yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca deneyimleri az olanlar deneyimleri fazla olanlara kıyasla daha fazla yüzeysel davranış (Kızanlıkl, 2014), deneyimleri daha fazla olanlar ise daha fazla hakiki davranış (Kızanlıkl, 2014; Öz,2007) ve derin davranış (Bayrakçı, 2017; Güzel vd., 2013) sergileme eğilimine sahiptir. Çalışma süresinin sergilenen duygusal emek davranışları üzerinde anlamlı farklılık yaratacak düzeyde olmadığına yönelik de araştırmalar bulunmaktadır (Öz, 2007; Kozak ve Güçlü, 2008; Pala, 2008; Kaya, 2009; Oral ve Köse, 2011). Yapılan çeşitli çalışmalarda mesleki deneyimin yanı sıra mevcut işyeri deneyimi de, duygusal emeği etkileyen bir başka etken olarak kabul edilmektedir (Kızanlıkl, 2014; Keleş, 2014; Bayrakçı, 2017). Buradan yola çıkarak şu hipotez oluşturulmuştur:

H_{6abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri işletmede çalışma süresine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

Müşteriler ile daha sık ve yoğun etkileşim halinde olan yiyecek-içecek, önbüro, bankacılık, ve satış bölümü çalışanları duygu yönetimi davranışında diğer departmanlara göre daha fazla çaba sarf etmektedirler (Schneider ve Bowen, 1985; Schneider vd, 1980; Keleş,2014; Tsai, 2009;Keleş,2014). Çalışanların duygusal çaba düzeyi ile departmanları arasında anlamlı farklılığın bulunmadığı çalışmalar da bulunmaktadır (Baş, 2012). Buradan yola çıkarak şu hipotez oluşturulmuştur:

H_{7abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri çalışılan departmana göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Buradan yola çıkarak şu hipotez kurulmuştur:

Son yıllarda yapılan çalışmalarda sözleşmeli, geçici vb. istihdam biçimlerinin çalışanların duygusal emek davranışlarını etkilediği ortaya konulmaktadır (Öz ve Baykal, 2018; Kaya ve Özhan,2012; Oral ve Köse, 2011). Buna göre, mesleği asıl iş olarak icra edenlerin daha fazla derinlemesine davranış sergiledikleri belirlenmiştir (Kızanlıkl, 2014; Kaya ve Özhan, 2012). Buradan yola çıkarak şu hipotez oluşturulmuştur:

H_{8abc}: Çalışanların duygusal emek (yüzeysel, derin, hakiki) davranış düzeyleri çalışma şekline göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

3. YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket formu düzenlenmiştir. Anket formunda cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir ve çalışma süresi gibi demografik soruların yanında Diefendorff ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından Türkçe'ye çevrilen duygusal emek ölçeği kullanılmıştır. Duygusal emek ölçeğine yönelik sorular 5'li likert düzeyinde hazırlanmış ve 1 "Hiç Katılmıyorum", 2 "Katılmıyorum", 3 "Ne Katılıyorum ne katılmıyorum", 4 "Katılmıyorum", 5 "Hiç Katılmıyorum" şeklinde cevaplama hakkı tanınmıştır.

Araştırmada ana kütle (evren) olarak İzmir şehir merkezinde bulunan 5 adet 5 yılını zincir otel işletmesi otel işletmesinin yiyecek içecek ünitelerinde çalışmakta olan yaklaşık 450 işgören belirlenmiştir. İşletmelerin kurumsal politikaları gereği anket formları yiyecek içecek yöneticileri aracılığı ile uygulanmıştır. Gönderilen 300 adet anket formundan 237 tanesi geri dönmüştür. Bunlardan 19 adet anket formunda eksik doldurulması gibi nedenlerle araştırma dışı bırakılmıştır. Kalan 218 anket formundan elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. Bu sayıya bakıldığında %95 güvenilirlik düzeyinde örneklemin evreni temsil etmek için yeterli olduğu söylenebilir. Anket formlarından elde edilen veriler frekans analizi, güvenilirlik analizi, t testi ve tek yönlü varyans analizi (Anova) gibi analizlere tabi tutulmuştur.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılanların yaklaşık %62'si erkek ve %38'si kadındır. Katılımcıların yaklaşık %34'ü 25-30 yaş aralığındadır. Katılımcıların yaklaşık %57'si bekar ve %55'i lise mezunudur. Deneklerin %44'ü 1000-1600 TL arasında aylık geliri olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Frekans	Yüzde	Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	82	37,6	Medeni Durum	Evli	93	42,7
	Erkek	136	62,4		Bekâr	125	57,3
Yaş	18-24	61	28,0	Eğitim Düzeyi	İlköğretim	32	14,7
	25-30	74	33,9		Lise	120	55,0
	31-36	46	21,1		Önlisans	36	16,5
	37 ve üzeri	37	17,0		Lisans/Lisansüstü	30	13,8
Aylık Gelir	1.000 TL'den az	53	24,3	Görev Süresi	1 yıl ve daha az	50	22,9
	1.000-1.600 TL	95	43,6		2 yıl	30	13,8
	1.601-2.000 TL	43	19,7		3 yıl	38	17,4
	2.000 TL'den çok	27	12,4		4 yıl	49	22,5
Çalışma Şekli	Kadrolu	159	72,9		5 yıl ve daha çok	51	23,4
	Ekstra	47	21,6	Bölüm	Servis	142	65,1
	Stajyer	12	5,5		Mutfak/Bulaşıkxhane	76	34,9
Toplam	218	100,0	Toplam	218	100,0	Toplam	

Katılımcıların çalışma sürelerinin 5 yıl daha uzun süredir, 1 yıl ve daha az ile 4 yıldır çalışanlar arasında yakın dağılım gösterdiği görülmektedir. Katılımcıların %65'i servis bölümünde çalışırken %35'i mutfak ve bulaşıkxhane bölümlerinde çalışmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%72,9) kadrolu çalışanlar olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 2: Katılımcıların İfadelere Verdikleri Cevapların Ortalamaları

İFADE / BOYUT	$\bar{x}$	s.s.
Müşteri beklentilerini karşılayabilmek için her türlü rolü yaparım (her şekilde girerim).	3,16	1,27
İşimin gerektirdiği olumlu duyguları yansıtabilmek için sahte yüz ifadeleri takınırım.	3,01	1,38
Çalışırken gerçek hislerimi yansıtmayacak şekilde farklı (olumlu) davranabilirim.	3,49	1,31
Müşterilerle olan ilişkilerimde aldatıcı iyi tavırlar sergileyebilirim.	3,05	1,32
Müşterilere yansıtmam gereken (olumlu) duyguları sergileyebilmek için gerçekten hissettiklerimi gizleyebilirim.	3,32	1,23
Yüzeysel Davranış ($\alpha=0,828$)	3,21	1,00
Müşterilere göstermem gereken olumlu duyguları yansıtabilmek için elimden geleni yaparım.	3,68	1,15
Çalışmaya başlarken genelde kendime “bugün güzel bir gün olacak” derim.	3,61	1,12
Çalışmaya başlarken işimde karşılaşılabilecek güzellikleri düşünürüm.	3,44	1,21
Müşterilerle ilişkilerimde göstermem gereken (olumlu) duyguları her seferinde yaşamaya çalışırım.	3,50	1,20
Gerçekten hissetmediğim (olumlu) duyguları davranışlarımda yansıtmaya çalışırken daha fazla çaba harcarım.	3,37	1,15
Derin Davranış ($\alpha=0,758$)	3,52	0,83
Müşterilere gösterdiğim olumlu duygular (tavırlar) gerçekten hissettiklerimle örtüşür.	3,28	1,14
Gerçekten nasıl hissediyorsam o duyguları müşterilere yansıtırım.	2,76	1,27
İşimi iyi yapabilmek için göstermem gereken duyguları gerçekten hissederim.	3,49	1,17
Hakiki Davranış ($\alpha=0,748$)	3,18	0,97
ÖLÇEK GENEL ($\alpha=0,771$)	3,32	0,63

Katılımcıların ifadeleri verdikleri cevapların ortalamaları incelenmiş ve Tablo 2’de verilmiştir. Buna göre derin davranış boyutundaki “Müşterilere göstermem gereken olumlu duyguları yansıtabilmek için elimden geleni yaparım” şeklindeki ifade en yüksek ($\bar{x}=3,68$) ortalamayı almıştır. Bunu yine derin davranış boyutundaki “Çalışmaya başlarken genelde kendime bugün güzel bir gün olacak derim” ($\bar{x}=3,61$) şeklindeki ifade takip etmektedir. En düşük katılım ise hakiki davranış boyutundaki “Gerçekten nasıl hissediyorsam o duyguları müşterilere yansıtırım” ($\bar{x}=2,76$) şeklindeki ifadede gerçekleşmiştir. Boyutların ortalamasına bakıldığında ise derin davranış ($\bar{x}=3,52$), yüzeysel davranış ($\bar{x}=3,21$) ve hakiki davranış ($\bar{x}=3,18$) boyutlarının ortalamasının üzerinde (>3) değer aldıkları görülmektedir. Ölçeğin genel ortalaması 3,32 olarak gerçekleşmiştir.

Duygusal emek ölçeğinin güvenilirliği tespit etmek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Buna göre Cronbach Alfa değerleri yüzeysel davranış boyutu için 0,828; derin davranış boyutu için 0,758 ve hakiki davranış boyutu için 0,748 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin genel güvenilirlik düzeyi 0,771 olarak bulunmuştur (Tablo 2). Buna göre duygusal emek ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

Cinsiyet açısından duygusal emek davranışlarının fark gösterip göstermediğini tespit edilmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Öncelikle varyansların homojen dağılımına Levene testi ile bakılmış, daha sonra bu değerlere göre t testi istatistikleri incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre cinsiyetin yüzeysel davranış ($p=0,745$), derin davranış ($p=0,614$) ve hakiki davranış ($p=0,788$) boyutlarının anlamlı bir farklılık arz etmediği tespit edilmiştir. Buna göre H_{1a} , H_{1b} ve H_{1c} hipotezleri reddedilmiştir.

Yaş değişkeni açısından duygusal emek davranışlarının karşılaştırılması amacıyla Tek yönlü Varyans analizi (Anova) uygulanmıştır. Analiz sonucunda yüzeysel davranış ve hakiki davranış boyutu açısından yaş grupları arasında farklılık ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Derin davranış boyutunda ise anlamlı farklılık tespit edilememiştir (Tablo 4). Farkın kaynağının tespit edilmesi için post hoc testlerinden LSD ve Tukey testi uygulanmıştır. Buna göre katılımcıların yaşı büyüdükçe yüzeysel davranış gösterme eğilimlerinin azaldığı ve hakiki davranış gösterme eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Buna göre H_{2a} ve H_{2c} hipotezleri kabul edilmiş ve H_{2b} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 3: Duygusal Emek Davranışlarının Yaş Değişkeni Açısından Karşılaştırılması

Boyut	Yaş	N	$\bar{x}$	s.s.	F	p	Farkın Kaynağı
Yüzeysel Davranış	1 18-24	61	3,65	1,018	9,897	0,000	1>2>3>4
	2 25-30	74	3,28	0,975			
	3 31-36	46	2,92	0,851			
	4 37 ve üzeri	37	2,68	0,884			
Derin Davranış	1 18-24	61	3,51	0,761	1,886	0,133	-
	2 25-30	74	3,36	0,853			
	3 31-36	46	3,64	0,832			
	4 37 ve üzeri	37	3,71	0,874			
Hakiki Davranış	1 18-24	61	2,92	0,978	2,912	0,035	1<2<3<4
	2 25-30	74	3,15	0,959			
	3 31-36	46	3,33	0,932			
	4 37 ve üzeri	37	3,46	0,967			

Gelir durumu açısından duygusal emek davranışlarının farklılık arz edip etmediğinin tespit edilmesi için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda yaş değişkeninin yüzeysel davranış ($p=0,237$), derin davranış ($p=0,624$) ve hakiki davranış ($p=0,251$) boyutları açısından anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Buna göre H_{3a} , H_{3b} ve H_{3c} hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 4: Duygusal Emek Davranışlarının Medeni Durum Açısından Karşılaştırılması

Ölçek	Medeni Durum	n	$\bar{x}$	s.s.	Levene Testi		t Testi	
					F	p	t	p (iki uçlu)
Yüzeysel Davranış	Evli	93	2,88	0,86	9,142	,003	-4,390	,000*
	Bekar	125	3,45	1,04				
Derin Davranış	Evli	93	3,55	0,88	3,603	,059	0,398	,691
	Bekar	125	3,50	0,80				
Hakiki Davranış	Evli	93	3,39	0,87	1,689	,195	2,788	,006*
	Bekar	125	3,02	1,02				

Medeni durum açısından duygusal emek davranışlarının fark gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre cinsiyet açısından yüzeysel davranış ve hakiki davranış boyutlarında istatistiki farklılık ($p<0,05$) tespit edilirken derin davranış boyutunda anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) tespit edilememiştir (Tablo 4). Buna göre evli katılımcıların bekarlara göre yüzeysel davranış gösterme eğilimlerinin azaldığı ve hakiki davranış gösterme eğilimlerinin ise arttığı tespit edilmiştir. Buna göre H_{4a} ve H_{4c} hipotezleri kabul edilmiş ve H_{4b} hipotezi reddedilmiştir.

Eğitim düzeyi açısından katılımcıların duygusal emek davranışlarının farklılık arz edip etmediğinin tespit edilmesi için tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre eğitim düzeyi açısından yüzeysel davranış ($p=0,051$), derin davranış ($p=0,06$) ve hakiki davranış ($p=0,99$) açısından anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna göre H_{5a} , H_{5b} ve H_{5c} hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışma süresi açısından katılımcıların duygusal emek davranışlarının farklılık arz edip etmediğinin tespit edilmesi için tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre çalışma süresi açısından yüzeysel davranış ($p=0,129$), derin davranış ($p=0,833$) ve hakiki davranış ($p=0,070$) açısından anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna göre H_{6a} , H_{6b} ve H_{6c} hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışılan departman açısından duygusal emek davranışlarının fark gösterip göstermediğini tespit edilmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Öncelikle varyansların homojen dağılımına Levene testi ile bakılmış, daha sonra bu değerlere göre t testi istatistikleri incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre çalışılan departman açısından derin davranış ($p=0,312$) ve hakiki

davranış ($p=0,750$) boyutlarının anlamlı bir farklılık arz etmediği ancak yüzeysel davranış ($p<0,05$) boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre servis departmanında çalışan katılımcıların mutfak/bulaşıkhaneye departmanına göre yüzeysel davranış gösterme düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Buna göre $H7_a$ kabul edilmiş ve $H7_b$ ve $H7_c$ hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 5: Duygusal Emek Davranışlarının Çalışılan Bölüm Açısından Karşılaştırılması

Ölçek	Bölüm	n	$\bar{x}$	s.s.	Levene Testi		t Testi	
					F	p	t	p (iki uçlu)
Yüzeysel Davranış	Servis	142	3,37	1,01	3,869	,050	3,455	,001*
	Mutfak/Bulaşıkhaneye	76	2,89	0,92				
Derin Davranış	Servis	142	3,56	0,85	0,454	,501	1,013	,312
	Mutfak/Bulaşıkhaneye	76	3,44	0,80				
Hakiki Davranış	Servis	142	3,16	1,01	0,680	,410	-0,319	,750
	Mutfak/Bulaşıkhaneye	76	3,21	0,90				

Çalışma şekli açısından duygusal emek davranışlarının fark gösterip göstermediğini tespit edilmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Öncelikle varyansların homojen dağılımına Levene testi ile bakılmış, daha sonra bu değerlere göre t testi istatistikleri incelenmiştir. Yapılan t testi analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre çalışma şekli açısından bütün duygusal emek boyutlarının ($p<0,05$) anlamlı bir farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Buna göre kadrolu çalışanların ekstra çalışanlara göre daha yüksek derin davranış ve hakiki davranış sergiledikleri ve daha düşük yüzeysel davranış sergiledikleri tespit edilmiştir (Tablo 6). Buna göre $H6_a$, $H6_b$ ve $H6_c$ hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 6: Duygusal Emek Davranışlarının Çalışma Şekli Açısından Karşılaştırılması

Ölçek	Çalışma Şekli	n	$\bar{x}$	s.s.	Levene Testi		t Testi	
					F	p	t	p (iki uçlu)
Yüzeysel Davranış	Kadrolu	159	3,07	0,96	0,868	,353	-	,007*
	Ekstra	47	3,51	1,00				
Derin Davranış	Kadrolu	159	3,62	0,79	0,268	,605	3,867	,000*
	Ekstra	47	3,11	0,80				
Hakiki Davranış	Kadrolu	159	3,31	0,94	0,330	,566	3,554	,000*
	Ekstra	47	2,74	1,03				

Çalışma şekli açısından duygusal emek davranışlarının fark gösterip göstermediğini tespit edilmesi amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Öncelikle varyansların homojen dağılımına Levene testi ile bakılmış, daha sonra bu değerlere göre t testi istatistikleri incelenmiştir. Yapılan t testi analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre çalışma şekli açısından bütün duygusal emek boyutlarının ($p<0,05$) anlamlı bir farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Buna göre kadrolu çalışanların ekstra çalışanlara göre daha yüksek derin davranış ve hakiki davranış sergiledikleri ve daha düşük yüzeysel davranış sergiledikleri tespit edilmiştir (Tablo 6). Buna göre $H6_a$, $H6_b$ ve $H6_c$ hipotezleri kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Duyguların yönetilmesini gerekli kılan duygusal emek kavramı müşteri memnuniyetindeki etkisi nedeni ile özellikle hizmet sektörü açısından daha büyük bir öneme sahiptir. Bu açıdan duygusal emek kavramının anlaşılması turizm işletmelerinde hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyetinin, işgörenlerin memnuniyeti ve bağlılığın artırılmasında önemli etkileri olacak bir değişkendir. Aynı zamanda da çalışanlar açısından iş aile çatışması, tükenmişlik, duygusal tükenme, iş tatminsizliği, işten ayrılma, yabancılaşma gibi negatif bireysel sonuçları bulunan ve örgüt üzerindeki etkileri bulunan bir kavramdır. Bu çalışmada, turizm sektöründe hizmet veren yiyecek içecek çalışanlarının duygusal emek davranışlarının demografik değişkenler açısından incelenmiştir.

Araştırmada cinsiyete göre duygusal emek davranışlarının farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu sonuç alan yazındaki önceki bazı çalışmalarla (Kim, 2008; Türkay vd., 2011; Beğenirbaş ve Yalçın, 2012; Kızanlıklı, 2014; Yakar, 2015) çelişmektedir. Bununla birlikte duygusal emek davranışlarının yaşa göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Buna göre yaş büyüdükçe yüzeysel davranış gösterme eğilimi

azalırken hakiki davranış gösterme artmaktadır. Diğer bir ifade iş yaşamında çalışanların yaşı büyük olan çalışanlar yaşı küçük olan çalışanlardan duygularını daha fazla kontrol edebilir ve uygun duyguları sergileyebilir. Dolayısı ile araştırmada elde edilen bu sonuç alan yazındaki daha önceki çalışmaları (Hochschild, 1983; Kruml ve Geddes, 2000; Pala, 2008; Dahling ve Perez, 2010; Baş, 2012; Akbıyık, 2013; Kızanlıklı, 2014; Pala ve Tepeci, 2014; Keleş, 2014; Yakar, 2015) destekler niteliktedir.

Araştırmada evli çalışanların bekar çalışanlara göre daha düşük yüzeysel davranış ve daha yüksek hakiki davranış gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu sonuç alan yazındaki diğer çalışmaları (Yıldız, 2014; Kızanlıklı, 2014; Keleş, 2014) destekler niteliktedir. Araştırmada servis departmanında çalışanların mutfak/bulaşıkhanede departmanında çalışanlara göre daha yüksek yüzeysel davranış gösterdikleri bulunmuştur. Buna göre yapılan çalışma ile edilen sonuç değerlendirildiğinde müşteriler ile daha sık ve yoğun etkileşim halinde olan departman çalışanlarının duygu yönetimi konusunda müşteriler ile daha az etkileşim halinde olan departman çalışanlarına göre daha fazla çaba sarf etmektedirler. Bu sonuç alan yazındaki diğer çalışmaları (Schneider vd, 1980; Schneider ve Bowen, 1985; Tsai, 2009; Keleş, 2014) destekler niteliktedir. Bu duruma göre duygu yönetimi konusunda daha başarılı olabilen çalışanların müşteriler ile iletişim halinde olunan departmanlarda çalışmalarının daha iyi olabileceği söylenebilir.

Araştırmada kadrolu çalışanların ekstra çalışanlara göre daha düşük yüzeysel davranış ve daha yüksek derin davranış ve hakiki davranış sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu sonuç alan yazındaki diğer çalışmaları (Kızanlıklı, 2014; Kaya ve Özhan, 2012) destekler niteliktedir. Dolayısıyla çalışanların istihdam biçimlerinin duygusal emek boyutlarından yüzeysel, derin, hakiki davranıştan hangisini sergileyecekleri konusunda etkili olduğu söylenebilir. Buna göre ekstra personel olarak çalışanların iş güvenliklerini sağlanması ve kadroya geçirilmeleri durumunda yüzeysel davranış gösterme eğilimlerinin azalacağı ve daha yüksek derin davranış ve hakiki davranış sergilemeleri öngörülebilir.

Otel yönetimleri açısından çalışanların sektörde çalışma şartlarının ekonomik ve sosyal açıdan iyileştirilmesi ile işgören devir hızının azaltılması sağlanabilir. Bu sayede çalışanların sektörde ve işletmelerde daha uzun dönem kalmaları ve tecrübelenerek duygu gösterim kurallarına uyum sağlamaları kolaylaştırılabilir. Bununla birlikte zincir otel işletmelerinin kurumsallaşmanın yanında yönetim ve çalışanlar arasında yakın ilişkilerin kurulması ve çalışlara sosyal destek sağlanması çalışanlara duygu gösterimlerini düzenlemelerinde yardımcı olacaktır.

Bu çalışma İzmir şehir merkezindeki 5 yıldızlı zincir otel işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan kurumsal şehir otelciliğini yansıttığı söylenebilir. Ancak kıyı otellerinde ve kurumsallaşmamış otel işletmelerinde çalışma şartlarının ve sürelerinin değiştiği görülebilmektedir. Farklı çalışma koşullarında otel çalışanlarının duygusal emek düzeylerinin farklı olacağı öngörülebilir. Bu açıdan gelecek çalışmalarda şehir ve kıyı otellerinde çalışanların duygusal emek gösterim düzeyleri karşılaştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

1. Adelman, P. K. (1995). "Emotional Labor As A Potential Source Of Job Stress". (Ed: S. L. Sauter & L. R. Murphy), Organizational Risk Factors For Job Stress, pp: 371-381. DC: American Psychological Association, Washington.
2. Akbıyık, Melis (2013). "Etkili Liderliğin Duygusal Emek Davranışları Üzerindeki Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
3. Ashforth, B. E. & R. H. Humphrey (1993). "Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity", The Academy of Management Review, 18(1): 88-115.
4. Ayana, Ç. (2016). "Duygusal Zekâ Ve Duygusal Emegin Örgütsel Sinizm Algısına Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
5. Baş, M. (2012). "Duygusal Emek - Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: Engelli Turizm Pazarında Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
6. Bayrakçı, Eylem (2017). "Interaction of Emotional Labor and Organizational Commitment: A Phenomenology Research Upon Bank Employees", Journal of Current Researches on Business and Economics, 7(2): 2:565-590.

7. Beğenirbaş, M. & Çalışkan, A. (2014). “Duygusal Emegin İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Kişilerarası Çarpıklığın Aracılık Rolü”, *Business and Economics Research Journal*, 5(2):109-127.
8. Beğenirbaş, M. & Yalçın, R.C. (2012). “Öğretmenlerin Kişilik Özelliklerinin Duygusal Emek Gösterimlerine Etkileri”, *Çağ University Journal of Social Sciences*, 9(1):1-19.
9. Beğenirbaş, M. & Meydan, C.H. (2012). “Duygusal Emegin Örgütsel Vatandaşlık Davranışıyla İlişkisi: Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3):159-181.
10. Biçkes, M.D. Yılmaz, C. Demirtaş, Ö. & Uğur, A. (2014). “Duygusal Emek ile İş Tatmini Arasındaki İlişkide Psikolojik Sermayenin Aracılık Rolü: Bir Alan Çalışması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2):97-121.
11. Brotheridge, C. M. & Grandey, A. A. (2002). “Emotional Labor and Burnout: Comparing Two Perspectives of People Work”, *Journal of Vocational Behavior*, (60):17-39.
12. Çakmakçı, E. & Öztürk, Ş. (2017). “Duygusal Emegin Otel Çalışanları Üzerinden Kavramsal Boyutları ile Tartışılması”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40):149-163.
13. Çakmakçı, E. (2015). “Turizm Sektöründe Duygusal Emek Sömürüsünün Koşulları ve Sonuçları: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Çalışma”, *Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla*.
14. Çaldağ, M. A. (2010). “Duygusal Emek Davranışlarının Sağlık Çalışanlarında İş Sonuçlarına Etkileri”, *Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya*.
15. Çelik, M. & Turunç, Ö. (2011). “Duygusal Emek Ve Psikolojik Sıkıntı: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2):226-250.
16. Dahling, Jason J., & Perez, Luis A. (2010). “Older Worker, Different Actor? Linking Age and Emotional Labor Strategies”, *Personality and Individual Differences*, 48 (5): 574-578.
17. Demirel, N. (2015). “Duygusal Emek Faktörünün Hizmet Kalitesine Etkisi: Nevşehir’deki Dört ve Beş Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir*.
18. Domagalski, T.A. (1999). “Emotion in Organizations: Main Currents”, *Human Relations*, (52):833-852.
19. Erickson, R. J. & Ritter, C. (2001). “Emotional Labor, Burnout, and Inauthenticity: Does Gender Matter”, *Social Psychology Quarterly*, 64 (2):146-163.
20. Eroğlu, Şeyma Gün (2014). “Örgütlerde Duygusal Emek Ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19):147-160.
21. Genç, V. (2013). “Alanya’daki Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek ve Duygusal Zeka Düzeylerinin İş Tatminine Etkileri”, *Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale*.
22. Grandey, A. (2000). “Emotion Regulation in The Workplace: A New Way To Conceptualize Emotional Labor”, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1):95-110.
23. Grandey, A. (2003). When “The Show Must Go On: Surface Acting And Deep Acting As Determinants Of Emotional Exhaustion And Peer-Rated Service Delivery”, *Academy of Management Journal*, (46):86-96.
24. Gross, J.J. Carstensen, L. L., Pasupathi, M. Tsai, J. Skorpen, C. G. & Hsu, A.Y.C. (1997). “Emotion and Aging: Experience, Expression, and Control”, *Psychology and Aging*, 12 (4): 590-599.
25. Gülova, A.A., Palamutçuoğlu, B. T. & Palamutçuoğlu, A.T. (2013). “Duygusal Emek İle İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(2):41-74.
26. Güzel, Ö., Gök, G. A. & İşler, D. B. (2013). “Duygusal Emek Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10 (3): 107-123.
27. Hochschild, A.R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization Of Human Feeling*, University of California Press, Berkeley.
28. Işık, Z. (2015). “Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezindeki Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personellerde Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi”, *Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum*.
29. Kafadar, S. B. & Kaygın, E. (2017). “Etik Liderlik ve Duygusal Emek İlişkisi: Kafkas Üniversitesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(2):77-96.

- 30.Kaya, Erdem (2009). “Özel Okul Öğretmenlerinin Duygusal Emek Davranışını Algılama Biçimleri İle İş Doyumları Ve İş Stresleri Arasındaki İlişki”, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- 31.Kaya, U. & Özhan, Ç.K. (2012). “Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma”, Çalışma İlişkileri Dergisi, 3(2):109-130.
- 32.Keleş, Y. & Tuna, M. (2016). “Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya’daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, İşletme Araştırmaları Dergisi, 8(2):376-406.
- 33.Keleş, Y. (2014). “Örgütsel Adaletin Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi: Antalya’daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- 34.Kızanlıklılı, M. (2014). “Otel İşletmelerinde Duygusal Emek Öncüllerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- 35.Koçak, O. & Gürsoy, G. (2018). “Duygusal Emek Ve Tükenmişlik İlişkisi”, Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 7(17):161-181.
- 36.Kozak, M.A. & Güçlü, N. (2008). “Turizm İşletmelerinde Duygusal Çaba Faktörlerinin İşe Alma Sürecinde Kullanılması Üzerine Bir Araştırma”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2): 39-56.
- 37.Kruml, S.M., & Geddes, D. (2000). “Exploring The Dimensions Of Emotional Labor: The Heart Of Hochschild’s Work”, Management Communication Quarterly, 14 (1):8-49.
- 38.Kurt, Z. (2013). “Duygusal Emek Faktörünün Yabancılaşmaya Etkisi: İstanbul’daki Otel İşletmeleri ve Seyahat Acentalarına Yönelik Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- 39.LaFrance, M. & Banaji, M. (1992). “Toward A Reconsideration Of The Gender-Emotion Relationship”. (Ed: M. Clark), Review Of Personality And Social Psychology, pp:178-197. Newbury Park, CA: Sage.
- 40.Meier, K.J. Mastracci, S.H. & Wilson, K. (2006). “Gender and Emotional Labor in Public Organizations: An Empirical Examination of the Link to Performance”, Public Administration Review, 66 (6):899-909.
- 41.Mengenci, Cengiz (2015). “İş Tatmini, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkilerinin Belirlenmesi”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 15(1):127-139.
- 42.Morris, J. A. & Feldman, D. C. (1996). “The Dimensions, Antecedents, And Consequences Of Emotional Labor”, The Academy of Management Review, 21 (4):986-1010.
- 43.Mumcu, A. Y. & Eser, G. (2017). “Duygusal Emek Öncel Ve Sonuçları: Lisansüstü Tezleri Üzerinde Bir Araştırma”, 5. Örgütsel Davranış Kongresi, 3-4 Kasım 2017, Antalya.
- 44.Oral, L. & Köse, S. (2011). “Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı ile İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 16 (2): 463-492.
- 45.Öz, S.D. & Baykal, Ü. (2017). “Hemşirelerin Duygusal Emek Davranışı ve Etkileyen Faktörler”, Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 26(1): 1-10
- 46.Öz, Ela Ünler (2007). “Effect Of Emotional Labor On Employees' Work Outcomes”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 47.Özgen, Işıl (2010). Turizm İşletmelerinde Duygusal Emek, Detay Yayıncılık, Ankara.
- 48.Pala, T. (2008). “Turizm İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Düzeyi ve Boyutları”, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- 49.Pala, T. & Tepeci, M. (2014). “Otel İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Boyutlarının Belirlenmesi ve Duygusal Emek Boyutlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyeti Üzerine Etkisi”, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 11 (1): 21-37.
- 50.Pala Morkoç, T. (2014). “Otel Çalışanlarında Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi:İzmir Şehir Otelleri Örneği”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 51.Rafaeli, A. (1989). “When Clerks Meet Customers: A Test Of Variables Related To Emotional Expression On The Job”, Journal of Applied Psychology, (74): 385-393.
- 52.Saltık A. I. & Asunakutlu T. (2017). “Öncülleri ve Sonuçlarıyla Duygusal Emek Süreci: Konaklama İşletmesi Çalışanları Üzerine Görgül Bir Araştırma”, Turizm Akademik Dergisi, 4 (1):1-15.
- 53.Schneider, B. & Bowen, D. E. (1985). “Employee and Customer Perceptions of Service in Banks. Replication and Extension”, Journal of Applied Psychology, 70(3):423-433.

54. Schneider, B. Parkington, J.J. & Buxton, V.M.(1980). “Employee and Customer Perceptions of Service in Banks”, *Administrative Science Quarterly*, 25 (2):252-267.
55. Scott, B.A. & Barnes, C.M. (2011). “A Multilevel Field Investigation of Emotional Labor, Affect, Work Withdrawal, And Gender”, *Academy of Management Journal*, 54(1):116-136.
56. Seçer, Ő. & Tınar, M. Y. (2003). “İŐyerinde Tükenmişlik Kaynağı Olarak Duygusal Emek: HemŐireler zerinde Yapılan Bir Araştırma”, 9. Ulusal Ergonomi Kongresi, 16-18 Ekim 2003, 272-292,Denizli.
57. Serçek, S. & Serçek, G.Ő.(2017). “Turizm Sektöründe Duygusal Emek: Bir Meta-Sentez alıŐması”, *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(14):417 – 436.
58. Sloan, M.M. (2008). “Emotion Management And Workplace Status: Consequences For Well-Being”, *International Journal of Work Organisation and Emotion*, 2 (3): 236–255.
59. Şimşek, M. Ő. (2009). *Yönetim ve Organizasyon*. (11. Baskı), Adım Ofset & Matbaacılık Konya.
60. Taylor, S. & Tyler, M. (2000). “Emotional Labour and Sexual Difference in the Airline Industry”, *Work Employment Society*,14(1):77-95.
61. Tsai, Chien-Wen (2009). “The Important Effect Of Employee’s Emotion Management Ability On His/Her Service Behaviour in The International Tourist Hotel”, *The Service Industries Journal*, 29(10):1437–1449.
62. Türkay, O. nal, A. & TaŐar, O. (2011). “Motivasyonel ve Yapısal etkenler Altında Duygusal EmegiŐin İŞe Bağlılığa Etkisi”, *ZK Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14): 201-222.
63. Ulutaş, . (2015). “Otel İŞletmelerinde Etik İklim Algılamalarının ve Duygusal EmegiŐin Tükenmişlik zerine Etkileri: Nevşehir rneği”, *Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir*.
64. nal, A. (2011). “rgtsel Güvenin Duygusal EmegiŐe Etkisi: İstanbul’daki Yerleşik Dört ve Beş Yıldızlı Otel İŞletmeleri zerine Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya*.
65. Wong, Jehn-Yih, & Wang, Chih-Hung (2009). “Emotional Labor of The Tour Leaders: An Exploratory Study”, *Tourism Management*, 30 (2): 249-259.
66. Yakar, S. (2015). “Turizm İŞletmelerinde Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Otel İŐletmelerine Yönelik Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir*.
67. Yıldırım, M. H. & Erul, E.E. (2013). “Duygusal Emek Davranışının İŐgrelerin Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi”, *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1):89-99.
68. Yıldız, S. (2014). “Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Manavgat’taki Beş Yıldızlı Otel alıŐanları zerine Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum*.
69. Yürür, Ő. Gümüş, M. & Hamarat, B. (2011). “alıŐan-Müşteri İlişkilerinde Algılanan Adalet/Adaletsizliğin Duygusal Emek Davranışlarına Etkisi”, *Journal of Yasar University*, 23(6) 3826-3839.
70. Yürür, Ő. & nl, O. (2011). “Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve İŞten Ayrılma Niyeti İlişkisi”, *İŞ-Gc Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2):81-104.
71. Zammuner, V.L. & Galli, C. (2005). “Wellbeing: Cause And Consequences Of Emotion Regulation In The Work Setting”, *International Review of Psychiatry*, 17 (5): 355-364.

AFYONKARAHİSAR PEŞKİR DOLAMALARI¹
LONG-SIZE *PESHKIRS* (EMBROIDERED NAPKINS) OF AFYONKARAHİSAR

Ülkü KÜÇÜKKURT²

ÖZET

Türk kültürünün zenginliği gelenek ve göreneklerde, el sanatlarının çeşitliliğinde görülmektedir. Özel ve günlük yaşamda eşyalar hem kullanım hem de sanatsal anlamda birbirini tamamlamaktadır. Geleneksel sanatlar içinde yer alan halı, kilim, giyim-kuşam ve daha birçok alanda üretilen el sanatlarında ilk önce kullanım amacı önemli olmuştur. İnsanların süslenme isteğiyle bu ürünlerin sanatsal gelişimi gerçekleşmiştir. Geleneksel sanatlar içinde dokuma, işleme açısından önemli bir yere sahip olan peşkirler ve peşkir dolamaları yemek esnasında elleri temiz tutmak amacıyla ortaya çıkmış, Türk insanının ince zevkiyle süslenerek seçkin etnografik eserler içinde ki yerini almıştır. Halk arasında peşkir sözü, 1 ya da en fazla 3 kişinin kullanabildiği, peşkir dolamaları sözü ise 12 kişinin aynı anda sofrada kullanabildiği dokumalar için kullanılmıştır. Tarihi geçmişinde birçok uygarlığı barındıran, Anadolu'nun kavşak noktası Ege Bölgesi'nin iç kısmında yer alan Afyonkarahisar zengin mutfak kültürü ve misafir ağırlamayı sevmesiyle dikkat çekmektedir. Davet yemeğinde sofraya oturan davetliler dizlerinin üzerine uzun peşkirleri yerleştirir, ellerini bu peşkirlere silerdi. Afyonkarahisar peşkir dolamalarının dokunmasında pamuk ve keten ipliği kullanılmıştır. Uzun peşkirler, evlerde, dokumacılığı geçim kaynağı haline getirmiş kişiler tarafından, el tezgahlarında istenilen en ve boyda dokunurdu. Genellikle meydan sofralarında kullanılacağı için, 12 kişinin aynı anda dizlerini örtecek boyutlarda dokunmuştur. Peşkir dolamalarının iki kenarı değişik işleme teknikleri kullanılarak süslenmiştir. Bu işlemlerde birçok iplik türü, sırma ve tel şeritler kullanılmıştır. Peşkirlerin iki ucuna değişik teknikler kullanılarak yapılan işlemlerde birçok motif tek ya da bordür oluşturacak biçimde uygulanmıştır. Artık müze ve aile koleksiyonlarında gördüğümüz peşkir dolamalarının Afyonkarahisar kültüründeki yeri, dokuma, işleme ve desen özellikleri, çalışmada ayrıntılı verilmiştir. Ayrıca bu konuda çalışacak araştırmacılara yazılı kaynak sağlamak ve gelecek kuşaklara elde edilen bilgi birikimini aktarmak araştırmacının amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Peşkir Dolamaları, Uzun Peşkir, Afyonkarahisar, El Dokuması Kumaş, İşleme.

ABSTRACT

The richness of Turkish culture is obvious in its customs and traditions as well as the variety of its handicrafts. The items used in private and everyday life complement each other in both functional and artistic terms. First, the area of use was considered important in handicrafts produced in various areas from carpets to rugs and clothing to weaving, which are part of the traditional arts, and then their artistic development took the stage in line with the people's desire to ornament. The peshkirs and long-size peshkirs which have an important place in terms of weaving and embroidery within the traditional arts were first produced to keep the hands clean during the meal, and then adorned with refined taste of Turkish people and have taken its place among the outstanding ethnographic works. Colloquially, the term "peshkir" refers to the fabrics used by 1 or up to 3 people whereas the long-size peshkirs (Turkish: peskir dolamaları) are the fabrics that can be used by 12 people at the same time. Hosting many civilizations in history, Afyonkarahisar, located at the junction point of Anatolia in the Aegean Region, draws attention with its rich kitchen culture as well as its affection for welcoming guests. The guests sitting at the table for dinner used to put long peshkirs on their knees, and wipe their hands to these peshkirs. In the weaving of Afyonkarahisar's long-size peshkirs, cotton and linen yarns were used. The long peshkirs were woven in the desired width and length at handlooms by those who used to make a living by weaving in their homes. Since, in general, they were for use at the dinner tables set in the public squares, the long-size peshkirs were woven in a size that can cover the knees of 12 people at the same time. The two sides of long-size peshkirs were ornamented using various embroidery techniques.

¹ Bu araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Projeleri Komisyonunca Desteklenmiştir. Proje No: 18. KARİYER. 261 Bu araştırma, Atlas II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (15-17 Şubat 2019, Mardin) sözlü sunulmuş, özet kitabında yer almıştır.

²Arş. Gör. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, ukurt@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8140-5357>

Many types of yarn, lace and wire strips were used in those embroideries. Besides, in the embroideries made on the two ends of the peshkirs using different techniques, various motifs were applied either unaccompanied or in a way to create a borderline. This study examines in detail the place of long-size peshkirs, which we can now come across in museums and family collections, in Afyonkarahisar culture as well as their weaving, embroidery and pattern characteristics. Also, this study aims to provide written sources to researchers who will study this subject and to transfer the knowledge acquired to the future generations.

Key Words: Long-Size Peshkirs, Table Peshkir, Afyonkarahisar, Hand-Woven Fabric, Embroidery.

1. GİRİŞ

Türk kültürünün zenginliğini gelenek ve göreneklerde, el sanatlarının çeşitliliğinde görmekteyiz. Özel ve günlük yaşamda yer alan eşyalar hem kullanım hem de sanatsal anlamda birbirini tamamlamaktadır. Geleneksel sanatlar içinde yer alan halıdan kilime, giyim kuşamdan dokumalara ve daha birçok alanda üretilen el sanatlarında ilk önce kullanım alanı önemli olmuştur. Daha sonra insanların süsleme isteğiyle sanatsal gelişimi gerçekleşmiştir. Geleneksel sanatlar içinde dokuma, işleme açısından önemli bir yere sahip peşkirler, yemek esnasında elleri temiz tutmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Peşkirler, Türk insanının ince zevkiyle süslenerek seçkin etnografik eserler içinde ki yerini almıştır.

Türk dil kurumu sözlüğünde “Peşkir”, “Pişgir” kelimesi “Yemek yerken kullanılan, el kurulan, büyük mendil biçiminde pamuk veya keten bez, peçete” olarak geçmektedir

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c27eed9c06c68.49228326) (30.12.2018). Peşkirlerin boyu genellikle 2 metreyi bulurken, peşkir dolamalarının boyu ise en fazla 6,5 metre olmaktadır. Peşkir dolamaları büyük yemek davetlerinde ve meydan sofralarında kullanılmaktadır. Osmanlıca sözlükte uzun peşkirlere makreme, mıkreme denilmekte ve sofraya havlusu olarak tanımlanmaktadır (Develioğlu, 1990: 687, 766).

Bazı yazılı kaynaklarda Türk kültüründe peşkirin kullanımına değinilmiştir. Bunlar arasında 1553 yılında Anadolu’yu ziyaret eden Hans Dernschwam’da bulunmaktadır. Dernschwam seyahatinde aldığı notlarda peşkir dolamalarına yer vermiştir “Türkler yemeği yerde oturarak yerler. Yerde bir örtü veya halı serilidir. Bunun üzerine çepeçevre otururlar. Masa kullanmazlar. Hali vakti yerinde olanlar yere bir sofraya yayarlar. Bu yuvarlak bir deridir. Üzerine tahta senit veya kalaylanmış bakır sini oturturlar. Bunun üzerine de 2 veya 3 kap yemek, ekmek, kaşık koyarlar. Masa örtüsü kullanmazlar. Ancak yemek bir ziyafet ise, dizler üzerine yayılan uzun yekpare bir örtü alırlar. Buna da peschkor (Peşkir) derler.” (Dernschwam, 1992: 173). (Bkz. Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Ferhat Paşa'nın Erzurum'da Şehzade Haydar'a ziyafet vermesi. Misafirlerin dizlerinde peşkir dolaması yer almaktadır. Kitap-ı Gencine-i Feth-i Gence, TSM R1296, y. 48b (Oberling-Smith, 2001: 84).

Peşkir ve peşkir dolamaları Osmanlı sofralarının süsü ve vazgeçilmez unsuruydu. Lala Mustafa Paşa'nın 1587 yılında İran seferine çıkmadan önce Yeniçeri ağalarına verdiği ziyafeti tasvir eden Gelibolulu Ali'nin Nusretname'sinde yer alan bir minyatürde, misafirlerinin dizlerinde işlemeli peşkir dolaması bulunmaktadır (Atasoy, 2000: 17). (Bkz. Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Lala Mustafa Paşa'nın Yeniçeri Ağalarına verdiği ziyafet. Misafirlerin dizlerinde işlemeli peşkir dolaması bulunmaktadır. Nusretname. 1584. TSM H 1365,34a. (Atasoy, 2000: 17).

Osmanlı halkının geleneksel yaşamında ve özellikle sarayda kurulan sofralarda yemek kurallarına dikkat edilirdi. Sultana hizmet eden içöğlanlarına verilen eğitimin içinde sofrada yemek adabı da öğretilirdi. Hiyerarşik olarak bir üstüne servis yapılmadan yemeğe başlamak yasaktı. Yemek çabuk yenilmemeli, ağız doldurulmamalıydı. Peşkir kullanılmalıydı ve yemek bittikten sonra getirilen ibrik ve leğende eller yıkanarak havlulara kurulanmalıydı (Oberling-Smith, 2001: 82).

Osmanlı saray mutfağında peşkir o kadar önemliydi ki sultana yemekte hizmet ayrıcalığına sahip 30 kadar kıdemli içöğlanın özel görevi ve bu görevlerle örtüşen unvanlarının arasında "Peşkir ağası" bulunurdu. Divan üyelerine yapılan yemek servisleriyle "Peşkir başı" ve diğer yüksek mutfak görevlileri ilgilenirdi (Oberling-Smith, 2001: 78, 85).

Türklerin sofrada görgü kurallarında iki konu çok önemlidir: Elleri yıkamak ve peşkir kullanmak. El yıkamak nasıl yemeklerde hoşluk olsun diye yapılan bir şey değilse, bol bol peşkir kullanmak da yapmacık bir davranış değildi. Kaşık kullanılmayan durumlarda eller kullanılıyor ve yemek boyunca peşkirler sayesinde hoş olmayan görüntülerden kaçınılabiliyordu (Oberling-Smith, 2001: 87).

2. AFYONKARAHİSAR'DA MEYDAN SOFRA GELENEĞİ VE PEŞKİR DOLAMALARININ KULLANIMI

Sadece saray geleneklerinde sofrada yemek adabına uyulmaz halk da sofraya ve nimete saygı gösterir, temizlik ve israf etmemeye özen gösterirdi. Tarihi geçmişi Hitit, Firig, Roma, Bizans, Seçuklu, Osmanlı İmparatorluğuna uzanan, Ege Bölgesi'nin iç kısmında yer alan Afyonkarahisar zengin mutfak kültürü ve misafir ağırlamayı sevmesiyle dikkat çekmektedir. Yemek çeşitliliği ve misafir perverliği yemek

davetlerine yansımıştır. Şehirde yemek davetleri sık sık verilmekte, sofraya geleneği günümüzde yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Afyonkarahisar’da yemek davetleri, dost ve akrabaların bir araya gelerek sevinçlerini, üzüntülerini paylaşmak amacıyla verilmektedir. Bu davetler arasında nişandan sonra verilen ve zınardı denilen davet, oğlan kınası, çeyiz indirme, el öpme, güveyi koyma, doğum, sünnet düğünü ve hacı yemeği davetleri mutlu davetler arasında yer almaktadır. Bu davetlerin yanı sıra üzüntülerin paylaşıldığı ölü gecesi denilen davetlerde Afyonkarahisar’da verilen önemli davetlerdendir. Verilen davetin amacına yönelik yemek türleri bu sofralarda yer almaktadır.

Afyonkarahisarlı Aşık Aslı Bacı (Münevver Tolun) “Meydan sofrası” şiirinde bu davet sofralarına değinir:

“Soframızın adı meydan,
Kuranlara selam olsun,
Bu sofrada dua edip,
Duranlara selam olsun” (Sarı, 1999: 145).

Şair Reşit Keskin “Afyon Evleri” şiirinde meydan sofrasını anlatır:

“Meydan sofraları yere serilir,
Fırından sıcacık bükme gelir,
Ağzı açıklar da soğumadan yenir,
Lezzettir, damaktır Afyon evleri” (Sarı, 1999: 131).

Afyonkarahisar’da meydan sofrası geleneği olduğu için eskiden el dokuması sofraya mendilleri ile sofranın kenarına dolandırılan beş veya altı metre uzunluğunda peçete niyetine kullanılan peşkir bulunurdu. Daha sonraları peşkirin yerine tek peçeteler, sofraya mendilleri hazırlanmış, kız çeyizinin başlıca unsurları arasında yer almıştır (Gürman, sözlü görüşme, 2018).

Afyonkarahisar davetlerinde kurulan sofralara halk arasında “Meydan sofrası” ve “Sıfra”, bu sofralarda kullanılan peşkirlere “Peşkir dolaması” ve “Sıfra Peşkiri” denilmektedir. Eskiden davet yemeğinde sofraya oturan davetliler dizlerinin üzerine uzun peşkiri yerleştirir, ellerini bu peşkirlere siler, yemekten sonra da ev sahibi tarafından ibrikle ellere su dökülerek temizlik sağlanırdı (Özsoy, sözlü görüşme, 2018).

Nursen Yasak, “Geleneksel Afyonkarahisar Sıra Yemekleri” konulu araştırmasında peşkir dolamalarına değinmiştir “Meydan sofrasının kendisine has bir özelliği de uzun dokuma peşkirlerin bulunmasıdır. Bizim şimdi peçete eskilerinde peşkir dediği bu uzun dokuma 12 kişilik olup sofraya kurulurken sofranın üzerine kıvrılarak konur ve herkes aynı peşkiri kullanır” (1993: 361). (Bkz. Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Peşkir dolamalarının sofraya oturulmadan önce hazırlanması (Küçük Kurt, 2017).

3. AFYONKARAHİSAR PEŞKİR DOLAMALARININ KUMAŞ VE İŞLEME ÖZELLİKLERİ

Makine dokumacılığı gelişmeden önce kumaş dokumacılığı Afyonkarahisar’da yaygındı. Afyonkarahisar sözlü kültürüne yerleşen deyimler içinde kumaş dokumaları bulunmaktadır. Örneğin “Dokunmadık bez olmaz, evlenmedik kız olmaz” (Kocaaslan Uçkun, 2001: 119) sözünü verebiliriz. Bu deyim her türlü kumaşın dokunabileceğini, kızların evlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Afyonkarahisar peşkir dolamalarının dokunmasında pamuk ve keten ipliği kullanılmıştır. Türklerde pamuk yetiştiriciliği Orta Asya’ya kadar dayanmaktadır. Pamuk kozası için “Panbuk kozağı” deniliyordu ayrıca “Pamuk atmak ve pamuk ditmek” Anadolu’da çok eskiden beri söylenen deyişler arasındadır. (Ögel, 1991: 370) Afyonkarahisar’da pamuk ipliğine “Kız ipi” denilmektedir. Peşkir dolamalarının dokunmasında kullanılan bir diğer iplik ketendir. Türkler ilk önceleri keten ve keneviri, “Kentir” sözü ile karşılıyordu. Keten sözü ise Arap-Fars kültürünün tesiri ile kullanılmaya başlanmıştır. 14. yy. sonlarında yazılmış bir halk şiirinde “Az ola panbuk veli keten ona, taş ırmak, hem pınar dirven sana” geçmektedir (Ögel, 1991: 380). Pamuk ve keten ipliği baharlık ve yazlık giysilerde, ev tekstillerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Genellikle çözümlerde pamuk, atkı ipliklerinde pamuk ya da keten iplik kullanılmıştır.

Uzun peşkirler, evlerde, dokumacılığı geçim kaynağı haline getirmiş kişiler tarafından, el tezgahlarında istenilen en ve boyda dokunurdu (Seviye Özsoy, sözlü görüşme, 2018). Dokumacılık aslında bir ev zanaatı idi. Bu sebeple bütün aile, dokuma işlerinde hep birlikte çalışırdı (Ögel, 1991: 366).

Afyonkarahisar dolama peşkirlerinde bezayağı dokuma tekniği kullanılmıştır (Bkz. Fotoğraf 4). Bezayağı dokuma tekniği; çözgü ve atkı ipliklerinin her harekette birbirine bağlandığı en basit kumaş örgüsüdür (Yılmaz-Anmaç, 2000: 26). Bu peşkir dokumalarında genellikle çözgü ve atkı ipliği aynı kalınlıkta ve aynı sıklıkta kullanıldığı için yüzeyde atkı ve çözgü sıklığı birbirine yakın oranda gözükmektedir. Bazı dokumalarda atkının yüzeyde gözükebilmesi için atkı sıklığı artırılmıştır. Bu özelliği daha çok dokuyucu, atkıda kullanılan keten ipliğinin yüzeyde gözükmemesi, çubuklu desenin oluşması için kullanılmıştır.

Fotoğraf 4. Peşkir dolamalarında, bezayağı dokuma tekniği kullanılmıştır (Küçükkurt, 2017).

Yörenin peşkir dolamalarında 1 cm düşen çözgü ve atkı sayısı; çözgü sayısı: 22-atkı sayısı:18, çözgü sayısı: 20-atkı sayısı:16, çözgü sayısı: 17-atkı sayısı:17 arasında tespit edilmiştir. Boyutları ise; 40cmx600cm, 38cmx600cm, 37cmx620cm, 43cmx630cm'dir. Genellikle meydan sofralarında kullanılacağı için, 12 kişinin aynı anda dizlerini örtecek boyutlarda dokunmuştur.

Diğer peşkirlerde olduğu gibi peşkir dolamalarının iki kenarı değişik işleme teknikleri kullanılarak süslenmiştir. Bu işlemlerde; ipek, pamuk, floş iplikler, sırma ve tel şeritler kullanılmıştır. İşleme tekniği; düz hesap işi, pesent, balık sırtı, iğne ardı, tel sarma, tel kırma, kanaviçe uygulanmıştır. Peşkirlerin saçakları bükülerek bırakılmıştır.

4. AFYONKARAHİSAR PEŞKİR DOLAMALARININ RENK MOTİF VE KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ

Afyonkarahisar peşkir dolamalarının dokunmasında kullanılan ipliklerde krem, açık kahverengi, motif işlemelerinde pembe, açık ve koyu yeşil, bordo, kırmızı, mavi iplikler kullanılmıştır. Genellikle renklerin pastel tonları tercih edilmiştir.

Motif olarak dalından kopmuş çiçek demeti kullanıldığı gibi tek yaprak, tek çiçek uygulanmış örneklerle rastlanmaktadır (Bkz. Fotoğraf 5, 6). Dal motiflerinin işlenmesinde madeni tel ya da sırma kullanılanları mevcuttur. Aralara haşhaş, gül, sümbül motifleri işlenmiştir.

Fotoğraf 5. Yaprak ve dal motifi (Küçükkurt, 2016).

Fotoğraf 6. Yaprak motifi (Küçükkurt, 2017).

Afyonkarahisar peşkir dolamalarının kompozisyon düzenlemesinde motifler genellikle eserin iki ucuna yerleştirilmektedir. Motifler tek tek işlendiği gibi bordür şeklinde kompozisyonlar da tercih edilmektedir (Bkz. Fotoğraf 7, 8). Zik zak dallar ya da dalgalı bir şekilde devam eden dalların çevresine çiçek ve yapraklar yerleştirilmekte, aralara tel kırma işlemleri ile kompozisyon tamamlanmaktadır. Fotoğraf 9, 10, 11, 12, 13’de Afyonkarahisar peşkir dolamalarına örnekler verilmiştir.

Fotoğraf 7. Çiçek ve yapraklar (Küçükkurt, 2016).

Fotoğraf 8. Çiçek, dal ve yapraklar (Küçükkurt, 2016).

Fotoğraf 9. Şükran Hasçelikoğlu'na ait peşkir dolaması (Küçükkurt, 2016).

Fotoğraf: 9

Kullanım Alanı: Peşkir dolama

Bulunduğu Yer: Şükran Hasçelikoğlu sandığı

Boyutları: 43cmx630cm.1cm'de çözgü sayısı: 22, atkı sayısı:18

Hammaddesi: Çözgü: Pamuk ipliği, atkı: Pamuk ve keten ipliği

Eserin durumu ve diğer özellikleri: Eser Şükran Hasçelikoğlu'nun kayınvalidesinden kalmıştır. El tezgahında açık kahve ve krem rengi çubuklar halinde dokunan dolamanın iki ucuna dal motifleri iğne ardı ve düz iğne teknikleri kullanılarak, pembe ve yeşil renkte işlenmiştir. Eserde sandık lekesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 10. Remziye Gülenay Yalçinkaya'ya ait peşkir dolaması (Küçük Kurt, 2018).

Fotoğraf: 10

Kullanım Alanı: Peşkir dolama

Bulunduğu Yer: R. Gülenay Yalçinkaya sandığı

Boyutları: 37cmx310cm. 1cm'de çözgü sayısı: 20, atkı sayısı: 16

Hammaddesi: Çözgü: Pamuk ipliği, atkı: Keten ipliği

Eserin durumu ve diğer özellikleri: Eser Gülenay Yalçinkaya'nın kayınvalidesi Güldane Yalçinkaya'dan kalmıştır. Eserin hikayesi: "620cm uzunluğuna sahip peşkir dolaması miras paylaşımında ortadan kesilerek Güldane Hanım'a 310cm uzunluğunda gelmiştir" El tezgahında dokunan dolamanın dalıyla çiçek motifleri çin iğnesi, Türk işi ve tel kırma teknikleri kullanılarak, pembe, mavi ve yeşil renkte işlenmiştir. Eserde saçak bulunmamaktadır. Kenarları elle bastırılmıştır.

Fotoğraf 11. Halise Adadioğlu'na ait peşkir dolaması (Küçük Kurt, 2017).

Fotoğraf: 11

Kullanım Alanı: Peşkir dolama

Bulunduğu Yer: Halise Adadioğlu sandığı

Boyutları: 40cmx600cm. 1cm'de çözgü sayısı: 17, atkı sayısı: 17

Hammaddesi: Çözgü: Pamuk ipliği, atkı: Pamuk ipliği

Eserin durumu ve diğer özellikleri: Eser Halise Adadioğlu'na kayınvalidesi Fethiye Adadioğlu'ndan miras kalmıştır. El tezgahında dokunan dolamanın iki ucuna yaprak motifleri iğne ardı ve sarma tekniği ile işlenmiştir. Motiflerin arasına tel kırma uygulanmıştır. Saçaklar bükülerek bırakılmıştır.

Fotoğraf 12. Afyonkarahisar Türk Anneler Derneği tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne bağışlanan peşkir dolaması (Küçük Kurt, 2016).

Fotoğraf: 12

Kullanım Alanı: Peşkir dolaması

Bulunduğu Yer: Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Boyutları: 39cmx600cm.1cm'de çözgü sayısı: 22, atkı sayısı:18

Hammaddesi: Çözgü: Pamuk ipliği, atkı: Pamuk ve keten ipliği

Eserin durumu ve diğer özellikleri: Eser, Afyonkarahisar Türk Anneler Derneği tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne bağışlanmıştır. El tezgahında açık kahve ve krem rengi çubuk halinde dokunan dolamanın iki ucuna dal ve çiçek motifleri çin iğnesi tekniği kullanılarak, bordo renkte işlenmiştir. Eser iyi durumdadır. Saçaklar bükülerek kısa bırakılmıştır.

Fotoğraf 13. Afyonkarahisar Türk Anneler Derneği tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne bağışlanan peşkir dolaması (Küçük Kurt, 2016).

Fotoğraf: 13

Kullanım Alanı: Peşkir dolaması

Bulunduğu Yer: Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Boyutları: 39cmx600cm.1cm'de çözgü sayısı: 22, atkı sayısı:18

Hammaddesi: Çözgü: Pamuk ipliği, atkı: Pamuk ve keten ipliği

Eserin durumu ve diğer özellikleri: Eser, Afyonkarahisar Türk Anneler Derneği tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi'ne bağışlanmıştır. El tezgahında açık kahve ve krem rengi şeritler halinde dokunan dolamanın iki ucuna dal ve çiçek motifleri kanaviçe tekniği kullanılarak, koyu yeşil renkte işlenmiştir. Eser iyi durumdadır. Saçaklar bükülerek bırakılmıştır.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Afyonkarahisar'ın geleneksel sanatları içinde hem dokuma hem de işleme açısından önemli bir yere sahip peşkir dolamaları temizlik kültürümüzün parçasıdır. Araştırmada, peşkir dolamalarının boyutunun eni 37-40 cm, boyu 600-630 cm arasında olduğu belirlenmiştir. Peşkir dolamalarının büyük ziyafetlerde 12 kişinin oturduğu meydan sofrasında kullanıldığı, halk arasında bu ziyafet sofralarına meydan sofrası ya da "Meydan sıfrası" denildiği tespit edilmiştir. Afyonkarahisar peşkir dolamalarının dokunmasında pamuk ve keten ipliği kullanılmıştır. Eskiden peşkir dolamalarının, evlerde, dokumacılığı geçim kaynağı haline getirmiş kişiler tarafından, el tezgahlarında istenilen en ve boyda dokunduğu, günümüzde peşkir dolamalarının yerini makine dokuması sofraya bezlerinin aldığı görülmüştür. Afyonkarahisar'da davet sofraları ve yerde yemek yeme geleneği devam etmesine rağmen peşkir dolamaları kullanılmamaktadır. Peşkir dolamalarında, pamuk ve keten iplikleri ile bezayağı dokuma tekniğinin kullanıldığını, işlemlerde ipek, pamuk, floş ipliklerin, sırma ve tel şeritlerin tercih edildiğini görmekteyiz. Eserlerde; düz hesap işi, pesent, balık sırtı, iğne ardı, tel sarma, tel kırma teknikleri uygulanmıştır. Peşkirlerin iki ucuna yapılan işleme motiflerinde çiçek, dal, yaprak, haşhaş, yıldız, buket çiçekler kullanılmıştır. Kompozisyonda bu motifler tek tek ya da bordür oluşturacak biçimde işlenmiştir. Değişen yaşam şartları, el sanatlarının bazısının yok olmasına bazısının da kullanım amacının değişmesine neden olmuştur. Afyonkarahisar'da el dokumacılığı günümüzde sadece açılan kurslarla yaşatılmaya çalışılmakta evlerde dokumacılık yapılmamaktadır. Kültürel mirasımız arasında yer alan peşkir dolamalarının yazılı kaynak haline getirilerek gelecek kuşaklara aktarılması önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
2. Develioğlu, F. (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
3. Kocaaslan Uçkun, R. (2001). "Afyonkarahisar'da Bilmeceler, Atasözleri ve Deyimler", (Editör: Muzaffer Uyan), Afyonkarahisar Kütüğü, Cilt 2: içinde 115-122. Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını.
4. Nurhan, A. (2000). *Otağ-ı Hümayun Osmanlı Çadırları*, İstanbul: Aygaz Yayınları.
5. Oberling, G. ve Simith, G. M. (2001). *Osmanlı Sarayında Yemek Kültürü*, (Çev.: Zeynep Rona), İstanbul: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
6. Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt:5, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
7. Sarı, M. (1999). *Şiir Diliyle Afyonkarahisar I*, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları,
8. Yasak, N. (1993). Geleneksel Afyonkarahisar Davetlerinde Sıra Yemekleri, 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*, 22-24 Ekim 1993, Afyonkarahisar Belediyesi, s.359-362, Afyonkarahisar.
9. Yılmaz, N. ve Anmaç, E. (2000). *Basit Yapılı Dokuma Örgüleri*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Kaynak Kişiler

1. Adadioğlu, Halise, "Afyonkarahisar Peşkir Dolamaları" konulu sözlü görüşme, 2017
2. Gürman, Zeynep, "Afyonkarahisar Peşkir Dolamaları" konulu sözlü görüşme, 2018
3. Hasçelikoğlu Şükran, "Afyonkarahisar'da Çeyiz" konulu görüşme, 2014
4. Özsoy, Seviye, "Afyonkarahisar Peşkir Dolamaları" konulu sözlü görüşme, 2018.
5. Yalçinkaya, R. Gülenay, "Afyonkarahisar Peşkir Dolamaları" konulu sözlü görüşme, 2016

Elektronik Kaynak

1. TDK, Türk Dil Kurumu,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c27eed9c06c68.49228326 (30.12.2018).

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KÜLTÜREL UNSURLARIN SÖMÜRGE AMAÇLI
KULLANIMI**

**THE USE OF CULTURAL ELEMENTS FROM PAST TO THE PRESENT COLONIAL
PURPOSES**

Güray ALPAR¹

ÖZET

Antropoloji bir insan bilimidir. Kültür ise insanın birikimli uygarlığıdır. Antropoloji bilimi insanı ve onun yarattığı kültürü inceler. En fazla ilişki içerisinde olduğu bilim dalı ise insanları kültürel temellerine göre sınıflandıran Etnolojidir. Daha önce de kültürlerin incelemesi söz konusu iken 18. yüzyıldan sonra kültür bir bilim haline gelmeye başlamıştır. Bu incelemede değişik kültürlerin birbiri ile olan benzerlikleri ve farklılıkları da vardır. Ortaya çıkan kültürel örüntüler içerisinde o toplumun davranışlarının temeli ve harekete geçiren güdüler de bulunur. Antropolojinin alanı geniştir. Bu alanların belki de en önemlilerinden birisi kültür alanıdır. Antropolojinin kültür ile ilgilenilen alanına” Sosyal” veya “Kültürel Antropoloji” denilir. Bu bilim dalı öncelikle İngiltere ve Birleşik Devletlerde ortaya çıkmıştır. Oxford Üniversitesinde 1884, Cambridge Üniversitesinde ise 1900’lü yıllardan beri okutulmaktadır. Kültürel antropologlar; kültürün zaman içinde nasıl değiştiğini ve diğer kültürlerle etkileşime girerek nasıl farklılaştıklarını inceleyerek, toplumlar arasındaki anlayışı geliştirmeye katkıda bulunurlar. Ancak bunun her zaman böyle olduğu söylenemez. Her ne kadar etik değerlere aykırı olsa da çoğu zaman sömürgeci güçler tarafından etki altına alınmak istenen toplumun kültürüne nüfuz edildiği ve elde edilen bilgiler kullanılarak hedef toplumun zayıflatıldığı görülmektedir. Bu çalışmada tarihi gelişim içinde ve günümüzde, toplumların kültürünün sömürgeci maksatlarla nasıl kullanıldığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Sömürgecilik, Kültür, Etik, Toplum, Tarih.

ABSTRACT

Anthropology is a human science. Culture is the cumulative civilization of man. The science of anthropology examines the human and its culture. It is the ethnology that classifies people according to their cultural basis. After the 18th century culture became a science. In this study, there are similarities and differences between different cultures. The resulting cultural patterns include the basis of the behavior of the society and the motives that drive it. The area of anthropology is broad. Perhaps one of the most important of these areas is the area of culture. The area of anthropology's interest in culture is called Social or Cultural Anthropology. This discipline has emerged primarily in the UK and the United States. Anthropology has been teaching at Oxford University since 1884, and at Cambridge University since 1900s. Cultural anthropologists; contribute to improving understanding among societies by examining how culture changes over time and how they differ by interacting with other cultures. But this is not always the case. In fact, although it is contrary to ethical values, it is seen that the culture of the society, which is often wanted to be influenced by the colonial powers, is penetrated and the target society is weakened by the information obtained. In this study, how to use the culture of societies for colonial purposes throughout the history and today will be examined.

Key Words: Anthropology, Colonialism, Culture, Ethics, Society, History.

1. Giriş

Sömürgecilik bir ülkenin başka bir ülkeyi kendi çıkarları doğrultusunda kendi kontrolüne alması ve bundan maddi veya manevi fayda sağlamasıdır. Her ne kadar sömürgecilik kavramı 19. yüzyıldan itibaren kullanılan bir terim olsa da tanımı içinde var olan anlamıyla tarih boyunca süregelmiştir. Bu anlamda; başka bir toplumu kontrol altına almak nasıl bir övünç sebebi ise kontrol edilmekte ele geçirilen toplumun insanları için bir aşağılanma sebebi olmuştur (Akdeniz, 1988:3).

Burada Emperyalizm ve Sömürgecilik terimlerini incelemekte yarar vardır. Her ne kadar emperyalizm, “genişleme ve imparatorluk kurma” anlamı ile sömürgecilikten farklıymış gibi görünse de sonuçta birbirinden kültürel olarak farklı olan toplumların aynı bütünlük içerisinde bir araya getirilmesi olayı

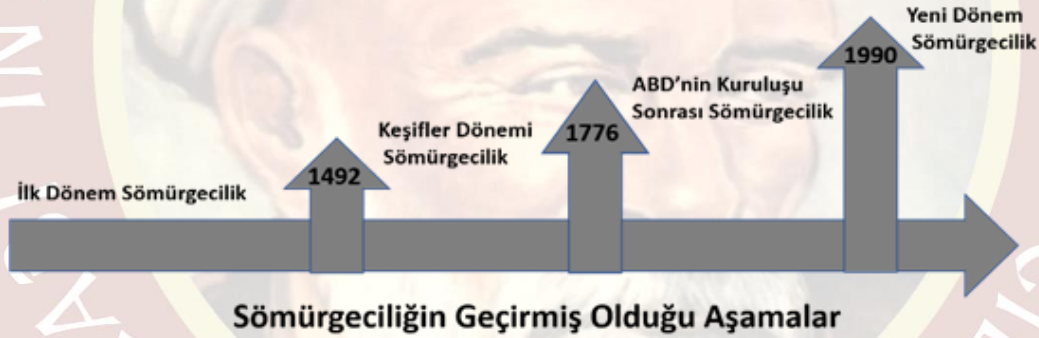
¹Dr. Antropolog, galpar1965@gmail.com

söz konusudur. Bu bakımdan sömürgecilik ve emperyalizm arasında oldukça kuvvetli bir bağ olduğu söylenebilir (Tanilli, 2006:217-129). Tarihte kurulan 10 büyük devlet incelendiğinde de bunların birkaç tanesi hariç çoğunluğunun sömürgecilik esasına göre oluşturulduğu görülecektir (Alpar, 2014:324).

	Devlet	Milyon Km2
1	İngiliz Sömürge İmparatorluğu	36
2	Moğol İmparatorluğu	33.2
3	Rus Çarlığı (1895)	22.8
4	İspanyol Sömürge İmparatorluğu	19
5	Emevi Devleti	13.2
6	Göktürkler	13
7	Çin İmparatorluğu	12
8	Fransız Sömürge İmparatorluğu	12
9	Portekiz Sömürge İmparatorluğu	10.4
10	ABD (1898-1902)	10

Bilinen tarih boyunca sömürgecilik faaliyetlerini 4 dönem halinde incelemek mümkündür.

Bunlardan birincisi Antik Çağda başlayan ve Finike, Yunan ve Roma ve Çin gibi devletler tarafından sürdürülen ilk dönem sömürgecilik faaliyetidir. İkincisi; 15. yüzyıldan itibaren başlayan keşifler ve bunun sömürgecilik faaliyetlerine dönüştüğü dönemdir. Keşiflerin başlattığı sömürgecilik dönemi de denilebilir. Amerika kıtasının keşfedildiği 1492 tarihi bu dönemin başlangıcı olarak verilebilir. Batı merkezli bu faaliyetler önce dini amaçlı olarak başlamış daha sonra ekonomik ve kültürel alana kaymıştır. Portekiz, İspanyol, Hollanda ve İngilizlerin bu döneme damgasını vuran sömürgeci devletler olmuştur.

Üçüncü dönemi Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulduğu 1776 yılından başlatabiliriz. 1789 Fransız devrimi ve bunun doğurduğu sonuçlar bu dönem sömürgeciliği ile alakalıdır. Bu dönemde ABD'nin de içinde bulunduğu ülkeler arasında sömürge savaşları yaşanmıştır. Son dönemi ise 1990 yılında Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra oluşturulmaya çalışılan ve yepyeni sömürgecilik metot ve araçlarının geliştirildiği "Yeni Dönem Sömürgecilik" dönemi olarak adlandırabiliriz.

2. İlk Sömürgecilik

Bilinen ilk sömürgeci devletin Finikeliler olduğu söylenir (Heaton, 2005: 33-40). Finikeliler MÖ 1200'lerde Lübnan dağları ile Akdeniz arasındaki dar bölgede ortaya çıkmışlardır (Özçelik, 2004:105).

Finikeliler denize yakın, verimli tarımsal alanı olan küçük kentlerde yaşamlarını ticaret yaparak sürdürmüşlerdir (Yıldırım, 2004:94-96).

Finikeliler, Akdeniz çevresinde kurdukları etkinliklerini Afrika Kıtasının doğu kıyılarına kadar genişletmiş denizci bir topluluktur. MÖ 596-593 yılları arasında Afrika'nın etrafını dolaştıklarına dair kanıtlar da vardır (Alpar, 2014:62). Finikeliler gittikleri yerlere "diğerleri gitmesin ve öğrenmesinler" diye denizcilikle ilgili bilgilerini saklamışlar, hatta korku salmak için deniz canavarları ile ilgili korkunç hikayeler uydurmuşlardır. Her ne kadar Finikeliler oluşturdukları bu şehirler arasında bir birlik kurmuşlarsa da bunun tek bir devlet düzeyine ulaştığı konusu tartışmalıdır.

Dikkatle incelendiğinde Antik Çağ'da yaşayan Finikelilerin oluşturdukları sistemin, daha sonra yaşanacak Yunan kontrolünün baskıcı ve kültürel asimilasyona tabi kılıcı sömürgecilik düşüncesinden oldukça farklı olduğu görülür. Finikeliler Doğu Kültürünün Batıya yayılmasında aracılık etmişlerdir ancak Batıyı sömürdükleri de söylenemez. Üstelik Finikeliler; kumaş boyama, oymacılık, işlemecilik, cam yapımı, dekoratif eşya ve boyacılık gibi sanatları gittikleri yerlerde öğreterek yerel halkların sosyal ve ekonomik gelişmelerine katkıda bulunmuşlardır. Finikeliler Yunanlılara alfabeyi ve okumayı öğretmişlerdir. Yunanlılar da zaten Finikelilerden öğrendikleri alfabaya "Finike Alfabeti" adını vermişlerdir. Her ne kadar Yunan ve Romalı tarihçiler kabul etmeseler de Finikeliler Roma ve Yunan medeniyetlerini oldukça etkilemişlerdir (Ponting, 2011:177-194). Örneğin: Finikeliler ortasında bir göbek bulunan hamamtası kullanıyorlardı. Hamamtası aynı haliyle değişmeden Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılarak bugünlere kadar gelmiştir.

Finikelilerden sonra ortaya çıkan Yunanlılar, Finikelilerden farklı olarak, gittikleri yerlerde kendi kültürlerinden olanlarla olmayanlar arasında ayırım yapmışlar, onları "Barbar" olarak nitelendirmişler ve kendilerinden olmayan yöre halklarını zaman içerisinde yok etmişlerdir (Özçelik, 2004:152-153). Bu bakımdan Doğu kültürlerine daha ılımlı davranan İskender, Yunanlılar tarafından eleştirilmiştir. Barbarlık Batı toplumları için başlangıçta kendilerinden olmayana simgelerken, zamanla medeni olmayan ve ilkel manasında kullanılmaya başlanmıştır.

Tam anlamıyla sömürgecilik olmasa da MÖ 1500'lerde başlayıp MÖ 539 yılında ortadan kalkana kadar acımasızlıklarıyla ün salmış Asurlulardan da söz etmekte yarar vardır. Asurlular oluşturdukları geniş ticaret ağları ile Mezopotamya kültürünü farklı bölgelere yaymışlar, farklı kültürlerden edimlerini ise buldukları topraklara taşımışlardır. Asurlular fetih ve talanla yaşamışlar, korku salmak amacıyla 4 milyondan fazla insanı yerlerinden ederek başka yerlere göç ettirmişlerdir (Uslubaş ve Dağ, 2007:17). Asurlular döneminde ticaret biraz daha küreselleşmiş görünüyordu. Asurlular MÖ 1000'li yıllarda bozkırlardan at ve yay ithal ederken, Sibiry'a'da, Çin'den gelen ipeklerle, İran'dan gelen halılar bulunuyordu. Yine de bu dönemde ticaretle savaş arasındaki hassas çizginin devam ettiği de görülüyordu.

Tarih boyunca sömürgeci devletler bir yöreyi ele geçirmek için doğrudan askeri güçlerini kullanabildikleri gibi bunu farklı yöntemler kullanarak gerçekleştirdikleri de olmuştur. Bu yöntemlerden birisi de hasım olarak belirledikleri tarafı ve onun kültürünü tanıdıktan sonra onları ayırıştırma, birbirine düşürme ve bölerek ayrı ayrı kontrol altına almak olmuştur. Tarihte kültürel kontrol yöntemlerini en iyi uygulayan devletlerden birisi de Çin'dir. Bunun en bariz örnekleri Çinlilerin önce Hun Türklerine, sonra da Göktürk Devletine karşı uygulamalarında görülebilir.

Çin gerçekten çok geniş sınırlara sahip bir devlettir. Atlarla bir bilginin bir uçtan öbür uca iletilmesi bir aydan fazla zaman alıyordu. Kendilerini artan göçebe tehdidine karşı korumak için askeri yöntemlerin dışında; ticaret, rüşvet, diplomasi, asimilasyon gibi yöntemleri kullanıyorlardı. Çinli tarihçilerin daha MÖ 2000'li yıllardan beri Türk adından söz ettiği görülür. Çinliler kuzeyden gelen halklara Hsiung-mu (Hunlular) diyorlardı. Anlamı "güçlü" demektir.

Bir kültürü incelemek o kültürün içerisine nüfuz ederek kültürel özelliklerinin açığa çıkarılması demektir (Alpar, 2018:1). Çinliler bir bilim olarak bunu daha milattan önceki tarihlerde uyguluyorlardı. Örneğin M.Ö. 2. Yüzyılda Han Hanedanı hüküm sürerken, Çinliler Hun Türkleri ile aralarındaki ilişkileri incelemek üzere Çinli Tarihçi Sov MaCh'ien'i görevlendirmişlerdir. MaCh'ien Türklerin

toprak esaslı bir devlet olarak değil, akrabalık bağlarının biçimlendirdiği bir topluluk olduğunu ortaya çıkardı ve Türklerin kendilerine has özelliklerini tespit etti (Bates, 2013:4). Tespit edilen özellikler analiz edilerek bir rapor halinde İmparatora MÖ 125 yılında sunuldu. Çinliler bu suretle Hun Türklerinin kuvvetli ve zayıf taraflarını öğrendiler. Bu bilgileri kullanarak yaptıkları çalışmalar sonucunda ise MÖ 59 yılında Türkleri kendi aralarında ikiye bölmeyi başardılar.

Kuzeydeki göçebelerle yapılan savaşlar başarısız olunca, savaş stratejileri de mecburen değişikliğe uğradı. Çin'in askeri stratejisinin asıl amacı; savaşmadan kazanmaktı. Sun Tzu, "Savaşmadan düşmanı dize getirmek en büyük beceridir." diyordu. (Parker, 2014:1). Bundan sonra Çin, başa çıkamadığı her durumda özellikle binlerce Türk'e maaş bağlayarak onları yanında tutacaktır. Yeni yöntemlerinin ismi "Paylaşarak Asimilasyon" yöntemi idi. Çinlilerin en önemli özelliklerinden birisi de sabırdı ve çözemedikleri problemleri sabırla ve uzun zamana yayarak hallediyorlardı. Türklere Çin ordusunda ve yönetim kademesinde görevler verdiler. MS 1. Yüzyılda Çin'de görev yapan 250.000'den fazla Hunlu bulunuyordu. 5000 kadar Hunlu aristokrasi ise ağır maliyetlerine rağmen saraylarında ağırıyorlardı. Zaman içinde "paylaşarak asimilasyon" yönteminin olumlu sonuçlar verdiği görüldü. Çinliler aynı yöntemi Cengiz Han sonrası Moğollara karşı da uygulayarak başarıya ulaştılar. Savaş kültürü ile bilgelik bir araya gelince, savaş sanata ve zafere dönüşüyordu ve bunu en iyi bilenlerden birisi de Çinlilerdi.

Özellikle MS 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Çin'de devleti yöneten büyük ailelerin birçoğu da kuşkusuz Türklerdi. "Li" adını alan T'ang hükümdarları bile aslında Türk asıllıydı. Bu Çinlilerin bilerek uyguladıkları ve memnun oldukları bir sistemdi. "Savaşmaya ne gerek var gel sen yönet." diyorlar ve zaman içinde asimile ediyorlardı. Sabır, Çinlilerin geleneksel olarak sahip oldukları özelliklerden birisi olmaya devam etti.

Göktürkler, Moğolistan'dan İran'a kadar olan 6 milyon kilometrekarelik bir bölgeyi kontrol altına almışlardı. Göktürk Hakanı "Türk doyunca acıkacağını, acıkınca da doyacağını bilmez. Çinlilerin entrikalarına kandıkları için devletlerini yitirdiler." diyordu.

Gerçekte hiçbir şey tesadüfi değildi. Göktürklerin yıkılması da yapılan bir "kültür incelemesi"ne dayanıyordu. Türklerin artan gücü karşısında çaresiz kalan Çin İmparatoru Sui Yangdi (605-616), üst düzeyde bir yöneticisi olan Pei Ju'yu Türkler hakkında araştırma yapmak üzere görevlendirdi. Pei Ju bir süre Türkleri ve kültürünü inceledi, notlar aldı. Pei Ju araştırmasından sonra verdiği raporda şöyle diyordu: "Türkler aslında yalın ve karmaşık olmayan bir halktır, onların arasına kolaylıkla nifak sokulabilir." (Zieme, 2006:136). Raporda belirtilen tespitler doğrultusunda zayıf tarafları istismar etmek, Çin devlet geleneğinde kolaydı ve öyle de oldu. Göktürkler de tıpkı Hun Türkleri gibi bölündüler.

Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra İltiş Kutlug Kağan döneminde yeniden 2. Göktürk Devleti kurulmuştur. 683-734 yılları arasında yaşamış oğlu Bilge Kağan yaptırdığı anıtında bu olayı şöyle anlatır:

Başımıza ülküsüz, kötü kağanları getirdiler. Buyrukları bilgisiz, korkakça ve kötüydü. Vezirleri de kendileri gibiydi. Ülkenin huzur ve töresini bozdular, beyleri üzdüler. Beyler, yöneticiler ve halkıyla beraber bütün millet bozuldu. Hepsi geçimsiz, uyumsuz, hak ve hukuk tanımaz oldular. Kurnaz, fitneci, ikiyüzlü Çinliler bunu fırsat bildiler. Kardeşi kardeşe düşürdüler, beylerle milletin arasını açıp fesat soktular, kurdukları gizli hile ve düzenlerle Türk devletini yıktılar.

Çinlilerin benzer bir kültür araştırmasını Hindistan'da gerçekleştirdikleri bilinmektedir. MS 7. Yüzyılda Hindistan'a giden Çinli Hiven Tuiang, Hint toplumu ve kültürünü günümüzdekine yakın bir biçimde incelemiş ve sınıflandırmıştır (Bates, 2013:12,13).

Kültür araştırmaları diğer devletler tarafından da yapılıyordu. Araplar'da binlerce yıl boyunca diğer toplumlara sistemli bir ilgi göstermişler ve onların durumlarını incelemişlerdir. Örneğin; Arap gezgin İbn Fazlan MS 922 yılında halifesi tarafından Rusya'ya gönderilmiş ve Viking hiyerarşisini, adetlerini, gündelik yaşamlarını, geleneklerini incelemiştir. Diğer bir Arap etnograf ise 1332 yılında Tunus'ta doğan İbn Haldun'dur. Sosyolojinin kurucusu olarak da bilinir. Modern sosyal bilimlerin ortaya çıkışında önemli katkıları vardır. Aynı zamanda devlet adamı, filozof ve diplomattır. İbn Haldun

İspanya'da valilik yaparken ve elçi olarak değişik ülkeleri dolaşırken gördüklerini ve duyduklarını dikkatle kaydetmiştir. Haldun, dışsal verilerin gerisinde anlaşılabilen neden ve nasıllarıyla görüneni anlamlı kılacak içsel bir yapının da bulunduğunu söylemiş ve sosyal olayları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelemiştir. İbn Hadun'a göre herhangi bir olayı doğru anlamak için o olaya ilişkin aşağıdaki soruların cevaplarının bulunması gerekmektedir.

- Böyle bir olay olmuş mudur?
- Olay nakledilirken aslına uygun mu nakledilmiştir?
- Olayın içinde geliştiği şartlar nelerdir?
- Olay eşyanın tabiatına uygun mudur?

Ortaçağ Dünyasında Selçuklular en az tanınan İslam devletlerinden birisidir. Oysa Ortaçağ İslam dünyasının en büyük imparatorluklarından birisini kuran Selçuklular, Ortadoğu'daki demografi, din ve yönetim bağlamında nüfus yapısını kalıcı bir değişime uğratmıştır. Selçukluların ilk kuruldukları dönemdeki askeri ve psikolojik güçlerini nasıl kullandıkları üzerinde yeterince çalışılmadığı da bilinmektedir (Peacock:3-5). Bu nedenle birçok tarihçi de Selçukluların bu başarıyı nasıl elde ettiklerini hayretle karşılar. Şüphesiz Selçukluların başarısının ardında Bizans'ın başarısız yönetimi kadar, Selçukluların Anadolu coğrafyasındaki insanları ve onların kültürünü iyi tanımalarının ve buna saygı göstermelerinin büyük payı vardır.

Bizans İmparatorluğunun Anadolu politikası çok sertti. Bu politika kendi kilisesine bağlama ve Rumlaştırma amacı taşıyordu. Bu durum Anadolu'da bir kırılma yaratmıştı ve halk mutsuzdu. Selçuklular Anadolu'ya girdiklerinde topraklar adeta boşalmış bir vaziyetteydi. O dönemde Anadolu'da mevcut 40.000 köyün yaklaşık 36.000'i harap durumda, Bizans İmparatorluğu ise siyasi olarak tam bir bunalımdaydı (Ercan, 1987: 694). Selçuklular Anadolu'ya girdiğinde Bizans zaten halk desteğini yitirmişti. Ermeniler, Süryaniler hatta Rumlar Bizans'tan ve onun yönetiminden nefret ediyorlardı. Bizans İmparatorluğunda vatanını sevmek Ortodoks dini geleneklere bağlı kalmakla eş anlamlıydı. Bu yüzden dini inançlarını yaşamasına izin verdiği sürece, Bizans'ın ya da Türklerin siyasi egemenliği altına girmesi bir anlam ifade etmiyordu (Tokalak, 2010).

Türkler ise bunun farkındaydı. Halkı ve kültürünü iyi öğrendiler. Bu nedenle halka ve onun inançlarına saygı gösterdiler. Adaletili ve huzurlu bir ortam sağladılar. Bu nedenle Türkler sadece coğrafyayı değil, halkın gönlünü de kazanmayı başardılar (Koca, 2003: 29-42). Halk Selçuklulara diremediği gibi üstelik Bizans'a karşı kendilerine yardımcı da oldular. Halk tarafından Selçuklular ne İranlılar gibi kendilerine bir rakip, ne de Araplar gibi başka bir dinin temsilcisi gibi görüldüler (Roux, 1995:154).

Ortaçağ'da incelenmesi gereken bir diğer ulus Moğollar'dır. Yükselişleri sonradan Cengiz ismini alacak olan Timuçin ile başladı. Cengiz'in okuma yazması yoktu. Zaten sömürgeci devletler incelendiğinde bunların kendi kültürlerini aktarmada yazılı kültürlerinden istifade ettiği görülür. Bu yüzden Moğollar dünyanın gelmiş geçmiş en büyük kara imparatorluğunu kurmalarına rağmen kalıcı olamamışlardır. Zaten böyle bir niyetleri de yok gibidir. Bir keresinde Cengiz Han askerlerine şöyle demişti: "Dünyadaki en büyük zevk düşmanı ezmek, kovalamak, onlarda olanları almak, ölenler için ağıtlarını duymak ve en güzel kadınlara sahip olmaktır."

Düşmanlarını yenmek için korku salmaları çoğu zaman yeterliydi. Dehşet salmak için ise her şey serbestti. İran'a yapılan saldırıda Merv şehri ele geçirilince 700.000 kişi bir defada öldürülmüştü. Başka bir şehir ayaklanınca aynı şey onlara da uygulandı. Bu katliamı gören bir Rus: "Geride ölenler için ağlayacak kimse kalmamıştı." diyordu. Pekin şehrindeki yangın bir aydan fazla sürmüştü (Morris:449). Bir ordunun yenilmezliğine olan inanç çoğu zaman direnmeleri ortadan kaldırıyor ve düşmanların kolayca teslim olmalarını sağlıyordu. Moğolların stratejisi ise bu stratejiye dayanıyordu ve çoğu zaman savaştan bölgeler ele geçiriliyordu.

Ancak Moğollar çoğu durumda adaletili davrandılar, emniyeti sağladılar ve ele geçirdikleri yerlerde güven algısı oluşturdular. Öyle ki Moğollar döneminde bir kişinin Anadolu'dan çıkıp Orta Asya'ya kadar başında altın bir tepsi ile çekinmeden gidebildiği söyleniyordu.

Moğolların sömürgeci bir devlet olduğundan pek söz edilemez. Moğolların ordusunda Türklerden başka zamanla Gürcü ve Ermeniler de yer aldı. Animizm-Şamanizm karışımı bir inanca sahiptiler. Diğer dinlere ve milletlere saygılıydılar. Örneğin Bağdat kuşatmasını tecrübesinden dolayı bir Çinli general yönetmişti (Ponting:409). Moğollar ele geçirdikleri yerlerde kültürlere ve inançlara pek karışmadılar. Bu yüzden fazla bir dirençle karşılaşmadan ilerleme imkânı buldular. Moğolların yarattığı güven ve hoşgörülerini nedeniyle Avrupalı gezginler o dönemde Moğolların hâkim olduğu bölgeleri gezme ve bilgi sahibi olma fırsatını buldular. Avrupalılar ilk başlarda yapılan söylentilerden etkilenerek Moğollardan korkmuşlardı (Lucas, 1953:263). Çünkü onlar için Moğollar Doğu'yu temsil ediyordu. Ancak daha sonra Doğu içerisinde de farklılıkların olabileceğinin farkına vardılar ve Moğolların Müslüman olmamasından yararlanmaya çalıştılar.

3. Keşiflerin Başlattığı Sömürgecilik

Antropoloji; değişik toplumları inceler ve süregiden kültür biçimlerini, toplum üyelerinin gündelik yaşamda kullandıkları ortak inanç, davranış ve teknolojileri araştırırken farklı sorular sorarlar (Bates, 2013:3). Bunun sonucunda hazırlanan veriler birçok amaçla kullanılabilir.

Avrupalılar dünyanın geri kalan kısımlarını daha fazla keşfettikçe Avrupalı olmayan toplumların gelenek, görenek ve uygulamalarını sistemli bir biçimde incelemeye ve kaydetmeye başladılar. Avrupalılar dışarı açıldıkça ticaret ve ekonominin değerini de anladılar. Anladıkları diğer bir husus ise sistemli verilerin ne kadar önemli olduğuydu. Daha 16. yüzyılda Avrupalı gezginler yabancı diyarlardan getirdikleri bilgileri kaydettikleri görülüyordu. Bu dönemde dahi bir bölgeye gittiklerinde kaydetmeleri gereken üç yüzden fazla fiziksel ve kültürel özellik vardı ve bunun için bir el kitabı bile basılmıştı (Bates, 2013:3-5).

Aslında “Yeni Dünya” deyişi ilk defa 1505 yılında kullanılmaya başlanmıştı. Raux, 2012:92). Bu yıllarda Batılı toplumlar hala 1500 yıl önceki Roma'nın bile gerisinde bir yaşam sürüyorlardı. Osmanlıların Akdenizde Venedik'le çatışarak birbirini tükettiği ve üstünlüğü sağlamaya çalıştığı dönemde Akdeniz çoktan dünyanın merkezi olmaktan uzaklaşmıştı. 15. yüzyıldaki en önemli gelişme Avrupa'nın keşif ruhu ile Atlantik'e açılması olmuştur. Yaklaşık 300 yıl sürecek bu keşif faaliyetleri sömürgeci niteliği nedeniyle Avrupa'yı ummadığı bir güç ve zenginlik içine itecektir. Öyle ki 1620'li yıllara gelindiğinde Batı Hint Adalarında yaşayan bir İngiliz anavatanında yaşayan bir İngiliz'e göre kat be kat zengin olacaktır (Robert: 1998:392). 17. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Fransa ve Hollanda katılımıyla Avrupa'nın diğer bölgelerine de geçen sömürgecilik özellikle İngiltere ve Fransa tarafından daha geniş alanlara aktarılacaktır.

Daha önce bahsedildiği şekilde Batı'nın keşfi ve sömürgeciliği öncekilerden çok çok farklıydı. Keşifler Portekizliler tarafından başlatılmış ancak bunun nimetlerinden ancak yarım yüzyıl kadar yararlanabilmişlerdir. Keşifler başladığında Portekizliler güneylerindeki Faslılara göre daha fakirdiler. Önce Kuzey Afrika sahillerinde Septe ve Kanarya adalarını 1496 yılında ele geçirdiler. Buradaki yedi adada Berberilere oldukça yakın Guançeler yaşıyordu. Avrupalılar tarafından toptan yok edilen ilk halktı. Yok edilmeden önce mevcutları 80.000 kişiydi. Bu keşifler daha öncekilerden farklı olduğunu hissettiriyor ve hissettirecektir de. Sonradan devreye İspanyollar, ardından Hollanda, Fransız ve İngilizler girecektir. Keşiflerin başladığı dönemde Dünya Gücü olan Osmanlı ise böylece cepheden değil, okyanusların keşfi ile ters cepheden kuşatılmış oluyordu (İnegöllüoğlu: 2013:9).

Keşiflerin başlamasının ardından artık keşfedilen bölgelerdeki halkın kaderi sömürgeci ülkeler tarafından yazılmaya başlanacaktır. Beyaz Adam saf yerlileri ve onun geleneklerini daha başlangıçta çözmüştür. Yerliler iyi niyetli ve misafirperverdiler. Ancak beyaz Adam'ın öyle olduğu söylenemezdi. Kristof Colomb Latin Amerika'yı keşfettiğinde günlüğüne şöyle yazmıştı: Bunlar buyruk altına girmeye ve ekip dikmeye uygun kişiler. Onları kendi yaşam tarzlarımıza alıştırmak ve böylece Portekiz'den iki kat büyük olan bir nüfusu az bir adamla kontrol edebiliriz.

1519 yılında Amerika'da İspanyolları karşısında gören Aztek'lerde, “Kısa sakallı beyaz yüzlü bir Tanrının bir gün kendilerini kurtarmak için geleceği” inancı vardı. Bu nedenle Beyaz Adama iyi davrandılar. Beyaz adam ise kızgındı ve ellerinde ne varsa aldığı gibi canlarını da istedi. Amerika kıtasında yerliler için lider önemliydi. Bu nedenle İspanyol stratejisi yerli liderlerin ele geçirilmesi

esasına dayandırıldı (Acemoğlu ve Robinson, 2014:19). Böylelikle liderin serveti üzerinde hak iddia edilip yerli halk vergi ve değerli eşyalarını vermeye zorlandı.

Yerliler altını biliyorlardı ancak değerinden haberleri yoktu. Beyazların, neden birazcık altın için insan öldürdüklerini de anlayamamışlardı. Kristof Colomb'un adamları ellerindeki boncukları kolayca altınlarla değiştirmişlerdi. Beyazlar yerlileri insan olarak görmüyorlardı. At olmadığında onları yük hayvanı yerine kullanıyorlar, en ufak hatalarında köpeklerin önüne atıyorlardı.

Yerlilerin başlangıçta topraklara sahip olma konusunda da bir algıları yoktu. Günümüzde New York şehir merkezinde yer alan ünlü Manhattan Adası'nın yerlileri, bir sterlin değerindeki incik boncuk karşılığı, adayı Hollandalılara satmışlardı. Batı stratejisinin genel amacı çoğu zaman gerek savaş yoluyla gerekse diğer metotlarla düşmanı yenmek ve yok etmek olmuştu. Oysa Batıların saldırılarına maruz kalan Yerliler bu tarz bir yaklaşıma tam olarak hazır değillerdi. Zaten çiçek hastalığı yerlileri tüketmişti. Bunun için beyazlar, hastalıklı olanların battaniyelerini sevabına diğer yerlilere dağıtmıştı. Yerlilerin salgın hastalıklara karşı bağışıklıkları yoktu. 16. yüzyılda Yeni Dünya'da yaşayanların %70'i salgın hastalıklardan ölüncü bir Fransız; "Tanrı, yerlilerin yerlerini açıkça yeni halklara bırakmasını arzu ettiğini gösteriyor." diyordu (Morris, 370).

Sömürgeciler tarafından sömürülenlerin altın ve gümüşleri yağmalandı. Avrupalılar şeker, kahve, kereste ve tütün sayesinde zenginliğe kavuşurken, yerliler sefalet içindeydi. O dönemde bağımsızlık ve özgürlük için konuşma yapan bir komutan yerlilere ne istediklerini sorduğunda Yerliler hep bir ağızdan "Konyak Senyör" diye bağıyorlardı. Amerika kıtasından Avrupa'ya 17.000 ton gümüş ve 200 ton altın gönderilmiştir. Batı Afrika'dan Lizbon'a her yıl 700 kilo altın ve 10.000 köle getirilmesi ise Avrupa ülkelerinin emperyalist duygularını körüklemiştir (Uslubaş ve Dağ:155). Avrupalılar diğer bölgeleri sömürürken oradaki halkı dikkate almıyordu. Avrupalılar göre siyahlar zaten Nuh'un lanetli oğlu Ham'ı temsil ediyordu (Acemoğlu ve James, 2014:245). 1601 yılında İngiliz Kraliçesi tüm siyahların İngiltere'den kovulmasını istedi. 1677 yılında İngiltere Başsavcısı; Zenciler eşya ve mal sayılmalıdır." derken, 1753 yılında David Hume: "Dünya'da beyazlar dışında hiçbir deri rengi uygar ulus olmadı." diyordu.

4. Amerika'nın Kuruluşu ve Fransız İhtilali ile Başlayan Sömürgecilik

Dünya sömürgecilik tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ve hemen ardından bununla bağlantılı Fransız İhtilali önemli bir dönüm noktasıdır. Bu artık Sömürgeciliğin farklı bir düzende ve daha bilinçli devam edeceği anlamına geliyordu. Ulusların Zenginliği isimli eserinde Adam Smith, pazarı kısıtlayan tüm tekellerin kaldırılmasını istiyordu (Smith, 2002: 7). Ayrıca özellikle zenginler için mülkiyetin korunma altına alınması da gerekiyordu (Ateş, 1976:71-75). Bu da artık zenginliğin ve paranın önünün açılacağı ve dünyayı yöneteceği manasına geliyordu.

Smith ile birlikte İskoç bilim adamı David Hume, "Artık görünmez bir el yordamıyla toplum ve ekonomi devlet gücüne dayanmadan yönetilecektir" diyordu. Artık imparatorluklardan ziyade yönetilmesi kolay küçük devletler olmalıydı. Bu fikirleri gerçekleştirmek için ise yeni bir ülke lazımdı.

Bu nedenle 1776 yılında Amerika Birleşik Devletleri oluşturuldu. Aynı dönemde özellikle Benjamin Franklin Fransa'ya elçi olarak gönderilmişti. Bundan maksat hem Amerikan bağımsızlık hareketinde İngiltere'ye karşı Fransız desteğini almak, hem de Fransa'daki hareketleri örgütlemektir. Franklin'in Fransa'da Mason Locası'na üye oluşu ve burada Fransız düşün adamı Voltaire ile birlikte verdiği görüntüler kiliseye karşı hareketin simgesi olmuştur. Din ve kilise, zenginlikten ziyade yardımlaşmayı ve paylaşmayı savunuyordu. Oysa yeni sistemin başarılı olabilmesi için önce birey dayanışmadan yoksun bırakılmalıydı ki, daha kolay sistem tarafından kontrol edilebilsin. Kralın farkına varamadığı bu planlı birliktelik Fransız İhtilali ile kendi sonunu hazırlayacak ve ardından imparatorlukların yıkılması gelecektir. Çünkü küçük devletleri sömürmek daha kolaydı ve yeni sistemin özgürlük ve milliyetçilik adı altında imparatorlukları birer birer küçültmesi gerekiyordu.

ABD'yi kuranlar özellikle Avrupa'dan göç edenlerdi. Göçmeler sömürgecilik açısından hem üretici hem de tüketici konumundaydılar. Ancak göçmenler Avrupa'daki siyasal baskıdan ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu ülkeye aileleri ile birlikte geliyorlardı ve içlerinde Avrupa'ya karşı bir tepki vardı.

Göçmenleri Amerika kıtasına gelmeye teşvik eden konular çeken: Ucuz toprak ve yiyecek ile işgücü ihtiyacı ve dini özgürlüklerdi. Gerçekten de onlar altın bulup zenginleşerek ülkelerine tekrar dönmek amacıyla bu kıtaya gelmemişlerdi. Kızılderililere duydukları öfke kadar, İngiliz ve Fransız sömürgeciliğine de bir öfkeleri vardı. Bunun yanında önemli bir husus da onların farklı ülkelerinden buraya gelmelerinden kaynaklanan tek bir ülke hakimiyetini kabul etmemeleriydi. Bu yüzden hareketin önemli liderlerinden biri olan Thomas Paine kendisi de İngiliz asıllı olmasına rağmen “Amerika’nın anayurdu Avrupa’dır, İngiltere değil.” diyordu.

Batı’nın kendini üstün görme duygusu ve bu doğrultuda kendi kültürünü yüceltmesi onu diğer kültürleri medenileştirme düşüncesine taşımış, bunun sonucunda da sömürgecilik faaliyetlerini bir anlamda meşrulaştırmışlardır. Medeniyet götürme gerekçesi gerçekten de batı kamuoyunda kabul görmüş ve yapılan haksızlıkları maruz göstermiştir. Bu dönem sömürgeciliği giderek bilimsel esasları da sık kullanır olmuştur. Gerçekten de antropoloji geliştikçe sömürgecilik faaliyetleri artmış, sömürgecilik arttıkça antropoloji gelişmiştir. Erken dönem antropoloji zamana kendini uydurarak 20. yüzyılda işlevsel antropolojiye dönüşmüş böylece sömürgecilik yeni anlayışla kendisini sürdürmüştür.

İlk kültürel evrimcileri oluşturan antropologlardan birisi de Alman bilim adamı Franz Boaz’dır. Ona göre antropologlar toplum yaşamına dair çok az şey biliyorlardı ve bu yeterli değildi. Kendini Amerika’nın Kuzeybatısındaki Kwakiutl yerlilerinin yaşantılarını öğrenmeye adanmıştı. Genel yasaları değil, bireysel eylemlerin gerisindeki nedenleri bulmaya çalışıyordu. Bu nedenle kültürü anlamayı antropolojinin anahtarı olarak görüyordu (Bates, 2013:25). Sonuçta bunu başarmış ve kültür anlaşılır hale gelmiştir ancak anlaşılabilir kültür çoğu zaman iyi amaçlarla kullanılmamıştır. Bu açıdan sömürgecilik giderek daha vahşi ve acımasız bir hale dönüşmüştür.

Hindistan İngilizler tarafından gelenek ve kültürleri çözülmek suretiyle daha kolay yönetilmiştir. Bunun için ayrılmış köriklenmiş ve toplum bilinçli olarak parçalara bölünmüştür. Aynı husus diğer bölgelerde de uygulanmıştır. Uygulamaların en vahşi olduğu yerlerden birisi de Avustralya kıtası olmuştur. 1788’de Aborjinler Beyaz Adam’ı geri dönen efsanevi varlıklar olarak karşılamıştır. 1830’larda İngilizler 50.000’i erkek olmak üzere 60.000 mahkûm Avustralya’ya gönderilmiş, Erkek mahkûmlar ortalıkta çıplak olarak dolaşan aborjin kadınlarına tecavüz etmişler, erkek mahkûmların tecavüzleri sonucu doğan melez çocuklar devletin çıkardığı kanunla özel yetiştirme kamplarına yerleştirilmiştir. Melez çocukların Aborjinlerle tekrar evlenmeleri yasaklanarak nesillerin giderek beyazlamalarının yolu açılmıştır. Çocukların kendi dillerinde konuşmaları da yasaklanmıştır. Erkekler hadım edilmiştir. Bunun haricinde doğa ve ağaçlara olan ilgileri bilindiğinden Aborjinlerin çoğalmalarının önüne geçmek için onların yaşadıkları yerlerde ağaçlara prezervatif asılmıştır (Tezel, 2003). İngiliz Vali Macquire’in Aborjinleri öldüren beyazlar cezalandırılmayacak sözü üzerine 600.000 Aborjin hayatını kaybetmiş, erkekler hadım edilmiş sonra da asimilasyon yapılmaya başlanılmıştır.

Aborjinler gibi kültürel savaşa maruz kalan diğer bir grup Yir Yoront kabilesiydi. 1830’lü yıllarda İngilizler geldiğinde Cape York Yarımadasının batı kıyılarında Coleman Nehri civarında yaşayan Yir Yoront kabilesinin metallere ilgili henüz bir bilgileri yoktu. Kabile her yıl yaşadıkları yerin yakınlarındaki bir tepede taş baltalarını keskinleştirirlerdi. İngilizler bu kabileye artık buna gerek kalmadığını ve kendilerine çelik baltalar vereceklerini söylediler. Yaşlıların itiraz etmelerine rağmen gençler baltaları kabul ettiler ve artık bu törene katılmamaya başladılar. Ancak zamanla geleneklerin çöktüğü ve toplumun yozlaştığı görüldü. Bunun en baştaki sebebi ise bu törenin ve geleneğin Yir Yoront kabilesinin bir arada tutan bir güç olmasıydı.

Diğer taraftan Beyaz Adam’ı kurtarıcı olarak gören Kızılderililer de kökleri kazındığında onlar zaten Kızılderililer kafa avcısıydı imajı yerleştirilmişti. Yani yapılan işin doğruluğuna inandıran düşünce yapısı yerleştirilmeye çalışılmıştı. Bazen bu filmlere konu yapıp suç bir kötü adama atılıp sistem kurtarılmaktadır. Sinemada bir özür ile etnik temizlik kampanyaları aklanmaktadır.

Sömürgeci güçlerin yenilmeyeceğine dair kuvvetli bir inanç oluşturulmuştu. İngilizler 300 milyonluk sömürgeyi 3000 askerle yönetiyorlardı. Nijerya’da İngilizlerin çoğu kuvvetleri Afrikalılardan oluşuyordu. Zambiya’da ise 19 subay, 8 astsubay ve 750 Afrikalıdan oluşan küçük bir İngiliz askeri

birliği mevcuttu. Afrika'da, Fransa'nın dört katından fazla bir alan için, Fransızların bir tabura yakın Fransız askeri ile 20.000 civarında Afrikalı muhafızları bulunuyordu.

Zaman zaman gelişmiş silahlar temin edilerek Batılılarla mücadeleye girişiliyor ancak sadece gelişmiş silahlara sahip olmak başarı için yetmiyordu. Zanzibar, Afrika kıtasının doğusunda İran'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuş, günümüzde Tanzanya'ya bağlı iki adadan oluşan bir bölgedir. Zanzibar'ın Farsça anlamı, "Zenciler Ülkesidir." Önce Portekiz hakimiyetindeki ada, 1698 yılında Umman Sultanlığına geçmiş, 1890-1963 yılları arasında İngilizler tarafından atanan valilerle yönetilmiştir. 1896 yılında Zanzibar ile İngiltere arasındaki savaş yarım saat sürmüştü. İngilizler doğrudan Sultanın sarayını yoğun bir topçu ateşi altına almışlardı. Bu "en kısa savaş" olarak tarihe geçmiştir. Afrika'da 1898 yılındaki başka bir savaşta ise 11.000'den fazla Afrikalı ölüyor, İngilizlerin kaybı bunun yüzde biri kadardı. Benzer şekilde Sudan'da kurulan Mehdi ordusu ile İngilizler arasında çıkan savaşta, 10.000 Sudanlı ölüyor, İngilizlerin kaybı sadece 48 kişi olmuştu. Yeni sömürgeciler karşısında teknik yanında zihinsel bir değişim yapmanın da gerektiği açıktı (Roberts:504).

1850 yılından itibaren Amerika çok geniş bir arazi ve kaynaklara sahip bir kıta devleti haline gelmeye başlamıştı. Bu durumda kaybedenler Amerikan yerlileriydi. Yerliler yerleşilmeye uygun olmayan bölgelere göçe zorlandı. Askeri güçler toprakları ele geçirirken, misyoner rahipler de Yerlilerin ruhlarını ele geçiriyordu. Hatta kendi okulları ve refah bir yaşamları olan Çerekiler bile zorla yerinden edildiler. 90.000 kişinin batıya göçü esnasında 1/3'i yollarda öldü. Başka bir kabile de altı defa sürülünce mevcudunun yarısını kaybetti. 1844 yılında Birleşik Devletler'in doğusunda üçüncü bir alanda 30.000'den az yerli kalmıştı. 1860 ve 1870 yılları arasında ise bütün yerliler topraklarından atıldılar. Böylece yerlilerin Birleşik Devletlerde 1500 yılında 5 milyon olan nüfusları 1900 yılında 150.000'in altına düşmüştü/düşürülmüştü.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Fransa'nın da yardımı ile İngiliz ordusu yenildi (James:226). Avrupalılar, sırf İngilizler zarar görsün diye yeni bir devletin kurulmasına katkıda bulunmuşlardı ama yeni kurulan Amerika devletini sınırları belirsiz ve zayıf olmasından dolayı pek önemsememişlerdi. Aslında ortada bir devlet olup olmadığı da pek anlaşılmıyordu. Herkes, zayıf kolonilerin birbiri ile kavga edip kısa sürede parçalanacağını sanıyordu. Ancak, başarılı politikacılar sayesinde, beş yıl geçmeden sorunlarını yabancı müdahalesi olmadan kendi kendilerine çözmeyi başarmışlardı (Roberts:407). Zaten daha önce belirtildiği gibi kuruluşu iyi planlanmıştı ve bir misyonu vardı.

Amerika Birleşik Devletleri, 1800'lü yıllarda beş milyon nüfusu ile küçük bir ülke görünümündeydi. Almanlar yanında, 1800'lü yılların başında, her dört Amerikalıdan üçü İngiliz ya da İrlanda kökenliydi. 1847 yılındaki, İrlanda'da patateslerdeki küf mantarı yüzünden çıkan kıtlıkta, yüzbinlerce İrlandalı Amerika'ya göç etti. Ardından Almanya'daki 1849 yılındaki devrim döneminde birçok Alman da Amerika'ya göç etti. Nüfusu giderek arttı. Amerikan iç savaşı da kölelik nedeniyle yaşadığı bir çatışmaydı. İç Savaş sonunda kazandığı birikimle Amerika tekrar gelişmeye başladı.

Para güç demektir. Para ise yeni ekonomik sistemde Amerika'nın elindeydi. Amerika genişlemek için toprakları satın alıyordu. Fransa, Louisiana eyaletini 1803 yılında İspanya'dan para ile aldı. İspanyollar Amerika ile ilişkiler gerginleşince 15 milyon dolara bu eyaleti Amerikalılara sattı. ABD, 1819 yılında ise yine İspanyolların elinden Florida'yı 5 milyon dolara aldı. 1824 yılında ise Meksika'ya ait Teksas eyaletine göçmenleri göndererek demografik yapıyı değiştirdi ve burayı bağımsız ilan ettirdi, sonra da 1844 yılında kendi topraklarına kattı. Dört yıl sonra da Kaliforniya 15 milyon dolara Meksikalılardan satın alındı. Ardından Alaska da 1867 yılında Ruslardan 7.2 milyon dolara alındı. Alaska satın alınırken Başkan Johnson'da, bu yerlerin yabancı kontrolünde olmasının, Birleşik Devletlerin büyümesini engelleyeceğinden ve etkisini azaltacağından bahsediyordu. En son Puerto Rico İspanyollardan savaş tazminatı olarak alındıktan sonra, Filipinler de 20 milyon dolara İspanyollardan satın alındı (Uçarol, 2005:224). Böylece ABD neredeyse bugünkü genişliğine yaklaşmış oldu.

Her ne kadar sömürgeci gözükme de Amerika Birleşik Devletleri en hızlı yayılan devlet durumundaydı. Küba, Amerikan denetimi altında bağımsızlığını kazanmış, Havai adası ise ABD tarafından, "Japonlar ele geçirmesin" diye ele geçirilmişti. ABD, 1794'den sonra Kanada ve Florida sınırlarını çözüme kavuşturmuştu. ABD Başkanı James Monroe: "Herkes şunu açıkça görmelidir ki

toprak genişlemesi hükümete büyük bir hareket serbestisi sağlar, güvenliği sağlamlaştırır.” diyordu (Kissenger, 2006:23). 1845 yılında ise Başkan Polk, Teksas’ın güçlü bir devletin egemenliğine girmesi durumunda bunun Amerikan güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturacağını, bu nedenle ABD’ye bağlanması gerektiğini söylüyordu. 1860’lı yıllarda ise Başkan Johnson’ın Dışişleri Bakanı, Kanada’yı ve Meksika’nın büyük kısmını içine alan ve Pasifik Okyanusu’nun derinliklerine giden bir imparatorluğu hedefliyordu.

1898 yılına gelindiğinde Amerika, bir dünya gücü olarak ortaya çıktığında diğer ülkeler gibi emperyalizmin cazibesine kapılmıştı (Nye:456). 20. yüzyılın başında endüstri geliştikçe üretim artmış ve endüstrileşen ülkelerin nüfusları bu üretimi tüketemez olmuştu. Amerikalılar artık 80 milyonu aşkın nüfusu ile dünyadaki mamul ürünlerin 1/3’ini üreten en büyük endüstriyel güç haline gelmişlerdi. 1902 yılında liderliği daha fazla götüremeyen İngiltere, Orta Amerika’da egemen güç olma iddiasını terk ederek yerini Birleşik Devletlere bıraktı. 1903 yılına gelindiğinde ise Roosevelt: “Pasifik Amerika’nın Akdeniz’i olacaktır.” diyerek hedef büyüttü (Uslubaş ve Dağ:96). Panama, Kolombiya’nın bir eyaletiydi. Kolombiya, ABD isteklerini reddedince 1903 yılında Amerika’nın kışkırtması ile Panama’da ayaklanmalar çıktı ve Panama bağımsızlığını ilan etti. ABD onu hemen tanıdı ve kanal inşası konusunda anlaşta. Amerikalılar 1905 yılında Dominik üzerinde mali koruma hakkını aldılar. 1906 yılında ise Küba’yı işgal ettiler. Roosevelt’e göre, “kuvvete dayalı diplomasi” Amerika’nın yeni küresel rolünün bir parçasıydı (Kissenger:31). Böylelikle küresel sermayenin kurduğu ABD, kuruluşundan 100 yıl sonra dengeyi sağlamış, 125 yıl sonra ise İmparatorlukları zayıflatarak dünyanın en büyük gücü haline gelmişti. Artık bu güç 20. yüzyılı şekillendirecekti. ABD tarihinin %10’u savaşlar içinde geçmiştir. Ancak 20. yüzyılda bu oran %15 olmuş, 20. yüzyılın ikinci yarısında ise %22’ye yükselmiştir. Sömürgecilik ise bitmiyor başka yöntemlerle devam ediyordu. Antropoloji de yine kontrol amaçlı kullanılmaya devam ediyordu.

2. Dünya Savaşı’nın sonlarında savaşın daha kısa sürede bitmesi için atom bombaları kullanılmıştı. Atom bombaları Amerikalılara, üç yıl süren bir çalışmaya ve iki milyar dolara mal olmuştu. Aslında bombalar Hitler için hazırlanmıştı ve ellerinde üçüncü bir bomba yoktu. Bomba atıldığında insanlar havasızlıktan öldü ve sonra çıkan yangınlarda yanabilecek ne varsa yandı. Japonlar için teslim olmaktan başka çare kalmamıştı. Amerikalılar anlaşmayı imparatorun imzalamasını istemişlerdi. O zamana kadar Japon İmparatoru halka hiç hitap etmemişti. Savaş sonunda Amerikalılar bütün gelenekleri çiğneyerek, Japon İmparatorunu halka hitap ettiriyordu. İmparator “yenildik” diyememiş, sadece: “Savaşın seyri, lehimize olduğu söylenemeyecek şekilde gelişmiştir.” demişti.

Amerikalıların anlaşma metnini İmparatora imzalatmalarının bir mantığı vardı. Savaş sırasında Japonlar azimle Amerikalılara saldırıyorlardı. ABD Savunma Bakanlığı dünyaca ünlü Amerikalı Antropolog Ruth Benedict’i, “Japon kültürünün savaşa yansımalarını araştırmak üzere” görevlendirmişti. Japonların hangi durumda, nasıl hareket ettiklerini öğrenmek istiyorlardı. Böylece, Japonlara karşı izleyecekleri stratejileri daha kolay belirleyebileceklerdi.

Benedict Japonya’ya gidemedi ama daha sonra, 1966 yılında “Krizantem ve Kılıç” isimli eserinde belirteceği gibi, Japonların çocukluktan itibaren yetişme tarzlarını ve kültürlerini inceledi. Sonuçlar çıkardı ve raporunu Savunma Bakanlığına verdi. Buradaki en önemli husus, Japonlarda “hak ve görev anlayışının” olduğuydu. Yani her Japon doğuştan çevresine, ailesine ve doğaya borçlu doğduğuna inanırdı. Bu nedenle Japonlar; aile üyelerine, yakınlarına, devletlerine karşı borçlarını bütün yaşamları boyunca ödemeye çalışır, bunlara karşı görevlerini yerine getirdikleri ölçüde haklarını kazandıklarını düşünürlerdi (Güvenç, 2010:329). En büyük borç ise imparatora karşı olandı. Onlar, hiçbir şey için değil, sadece imparatorları “savaşın ve ölün” dediği için kamikaze (Kutsal Rüzgâr) oluyorlardı. Öyleyse, “Barış Anlaşması” imparatora imzalatılmıyordu ve istemezse de bunda ısrar edilmeliydi. Öyle de oldu. Sonuç inanılmazdı. Bir gün önce Amerikalılara ölümüne saldıran Japonlar, bir gün sonra Japonya içlerine kadar giren Amerikan askerlerini çiçeklerle karşılıyorlardı. Çünkü İmparatorları öyle istiyordu ve onların İmparatorlarına borçlarını ödemeleri gerekiyordu. Amerika bu tarihten sonra ordusunda antropologları daha fazla kullanmaya başlamıştır.

5. Yeni Sömürgecilik

ABD'nin kurulduğunda tek amacı İngilizler tarafından saldırıya uğramamaktı. O zamanlar komşusu Meksika bile kendisinden güçlüydü. 21. yüzyıla girildiğinde ise ABD denizlerde tartışmasız tek güç olma konumunda gözüküyordu. Teorik olarak da olsa, ABD'nin onayı olmadan, neredeyse hiç kimse denizden bir yere gidemiyor. Rusya'nın dağılması ile Amerika'nın deniz gücünü daha da arttı. Yakın bir gelecekte başka bir deniz gücünün Amerika'ya denizden saldırısı olası gözüküyor gibi. Buna rağmen ABD kendisine rakip deniz filosu kurulmasını da engelliyordu (Friedman, 2009:71).

II. Dünya Savaşı'nda, ABD tam anlamıyla savaşa girmeden galip sayılmıştı. Pearl Harbour hariç hiçbir şehri bombalanmamış, işgal edilmemişti. Savaşta ölenlerin %1'inden azı Amerikalıydı. Savaşın sona sovyetler Amerika'yı kuşatamadığı halde ABD Rusya'yı kuşatacak bir çember oluşturmuş, 1970 yılında Çin'le yakınlaşarak bu çemberi kapatmayı başarmıştı. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra artık yeni bir boşluk oluşmuştu ve ABD bu boşluğu doldurmaya hazırdu. 1992 yılı Mart ayında Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda, "İlk hedefimiz, Sovyetler Birliğinden boşalan alanlarda yeni bir rakibin yeniden ortaya çıkmasını engellemektir." değerlendirildiği yapılıyordu (Morris:636).

Yeni dönemde "sömürgecilik" tabiri pek kullanılmıyor. Yerine daha yumuşak bir ifade olan "küreselleşme" kelimesi bulundu. Günümüzde küreselleşme olarak adlandırılan olgunun temelleri aslında, II. Dünya Savaşı sonunda Bretton Woods Anlaşmaları ile atılmıştı. Küreselleşme bütün itirazlara rağmen; "sermayenin dünyada serbest dolaşımını sağlayabilmek amacıyla, bütün ekonomik engelleri ortadan kaldırarak, pazarları bütünleştirmek yoluyla küresel bir piyasa oluşturma süreci" şeklinde yeniden tanımlanmaya çalışıyor. Burada enerji kaynaklarını, enerji yollarını kontrol etmek isteyen ve bunun için gerektiğinde değişik yöntemlerle dünyanın her bölgesini kontrol etmek isteyen bir ABD gücü söz konusu. Bu güç uluslararası sermaye ve ekonomi denetim mekanizmaları ile beraber uluslararası şirketlerin önünü açıyor. Doların etkin dolaşım aracı olduğu bir ortamda ABD önderliğinde Dünya Bankası, IMF (Uluslararası Para Fonu), GATT (Dünya Ticaret Örgütü olarak da bilinen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) gibi kurumlar vasıtasıyla örgütlenmiş durumdadır (Camilleri, 1983:209). Serbest ticaretin bile kurallarını kendilerince oluşturdukları bu ortamda ulusal ekonomilere uluslararası nüfuz büyük ölçüde kolaylaşmış durumda. Kapitalizm tüketim ideolojisine dayalı kalıplarla donatılmış kitle kültürünün içerisinde ve insanları adeta esir almış durumda. Böyle bir ortamda insana ilişkin temel değerleri ortadan kaldırmaya yönelik kapitalizm, kitle kültürü kalıpları ile "küçük mutluluklar" yaratırken kitleleri mutsuzluklar içine itmektir. Sonuçta gelir dağılımı hiç olmadığı kadar bozulmuştur. Gelişmiş ülkeler dünya nüfusunun %15'ini oluştururken, üretilen gelirin neredeyse ¾'üne sahipler. ABD'nin ise benzer şekilde dünya gelirinin ¼'üne sahip olduğu görülüyor. Gelir dağılımının bu şekilde adaletsiz olduğu bir ortamda ise giderek sesler yükseliyor. Bu ses sadece gelişmemiş ülkelerden değil, Fransa'da olduğu gibi gelişmiş ülkelerin kendi içlerindeki gelir adaletsizliği dolayısıyla gelişmiş ülkelerden de gelmekte ve adaletsizlik giderilmediği sürece gelmeye de devam edecek görülüyor.

Sömürgecilik bir anlamda küreselleşme örtüsü altına girmiş gibidir. Yeni sömürgecilik anlayışında toplum mühendisliği, psikolojik savaş, propaganda gibi isimler yeni araçlardır. Sömürge küreselleşme ile başka bir hale dönüşmüştür. Bilinçaltı operasyonlar, bilgisayar oyunları, bilgi kirliliği ile toplumlar bölünmekte ve istedik yönde kararlar almaları sağlanmaktadır (Kurtoğlu, 2017:9). Gerektiğinde askeri güç kullanılması da gündeme gelmektedir. ABD Chicago üniversitesinden Prof. Dr. Quincy Wright; "barışçılığı nedeniyle birazda adil olmayan biçimde kendisiyle gururlanan Birleşik Devletler, tüm tarihi boyunca ordusunun bir yerlerde aktif operasyonda olmadığı sadece yirmi yıl geçirmiştir" diyordu (Magdoff, 2005:174). Deniz Piyade eski komutanı Emekli General David M. Shoup ise "119 deniz aşırı ülkede 1.5 milyondan daha fazla Amerikalıyı onların istenmesi ya da bizim onların işlerine müdahale etmeyi seçmemiz durumuna karşı üniformalı olarak tutuyoruz." demesi ise konuya açıklık getiriyordu.

Askeri gücü kullanmanın maliyeti karşısında yeni bir yol daha bulunmuştur. "Yumuşak güç". "Yumuşak Güç"; İstedigini zor kullanmak veya kendine çekme yoluyla elde etme becerisidir. Daha açık bir ifade ile bir kişinin yada ülkenin istediği sonuçları elde etmesi için başkalarının davranışını etkileme yeteneğidir (Nye, 2005:5-13). 2017 Ekim ayındaki Çin Komünist Parti Kongresinde konuşan Devlet Başkanı Xi Jinping esas meselenin interneti kullanarak pozitif enerji yaymak ve Çin'in hikayesini iyi anlatarak, "yumuşak gücü inşa etmek" olduğunu ifade etmişti. Diğer taraftan Mc Donallds'ı

Hindistan'da satmak için yapılan reklamlarda bir aile "bir dilim Amerika için dışarı çıkmak" tabirini kullanarak özentiyi yaratmıştı. Irak Savaşında Cola boykot edilince de Mekke Cola veya Muslim Up gibi taklit ürünler yaratılmıştı. Yaratılan popüler kültür de kendi yanına çekmek için önemlidir (Taglibaue, 2003). Açıkça görülüyor ki, bir ülkenin ele geçirilmesi için kültürler unsurları hala kullanılmaya devam ediyor. Bu ise dış politikada ve ekonomide hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı oluyor (Kroes, 1999:475).

Küreselleşme ile birlikte savaşlar dahi barış için yapıyor kılıfına büründürülmüştü. 1989 yılında "Soğuk Savaş" sona erdi. Ancak sonraki 10 yılda dünyanın 78 yerinde, 120'ye yakın çatışma meydana geldi. Devletler ve insanlar arasında savaşlar durmamıştı ancak başka türlü devam ediyordu. Barış artık, savaş için ahlaki haklılık gerekçesi olmuştu. Körfez Savaşı'nda Başkan Bush, "Dünyadaki özgürlüğü, iyiliği ve adaleti korumak için ilerliyoruz." diyordu (Hedges, 2014:14).

Küresel çıkarları gerçekleştirmek için bilim de kullanılmaya devam ediyor. Soğuk savaş biter bitmez sosyal bilimlere; kültüre, topluma ve tarihe dair kaygılardan kendini ayırarak, artık bu sistemlerin farklılıklarına ihtiyaç duymayan biçimsel bir yapıya geri dönmüştü (Harootunian, 2006:6). George Bush'un "ya bizdensiniz ya da bize karşı" deyişi, bu ayrımı açıkça ortaya koyan bir tavrıydı. Diğer yandan İngiliz öykü ve roman yazarı Graham Green, "İnsanın başına bunca belayı onun kadar iyi niyetle açan birine ömrüm boyunca rastlamadım." diyerek bu tavra karşılık veriyordu (Green,2003).

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Fukuyama, tarihin ve ideolojilerin sonunun geldiği fikrini ortaya atmıştı. Huntington ise bu tezi yeniden ele alarak, 21. yüzyılın din ağırlıklı bir uygarlık çatışmasıyla şekilleneceğini öne sürdü. Huntington çökmüş Sovyetlerin yerine, Batı'nın karşısına onu ayakta tutabilmek için, hedef olarak İslam'ı ve Çin'i koymuştu (Huntington, 1993:23). Artık dünyada mücadelenin esas kaynağı, ideoloji ve ekonomik olmadan önce kültürel olacaktır." diyen Huntington'un anlatmak istediği, yine onun deyişiyle, bütün dünyada giderek belirginleşen yeni bir güç dağılımının oluşmaya başladığı ve bu mücadelenin kültür alanına yoğunlaşacağıydı. Kültürün her zaman güçlülerin silahı olduğunu belirten Amerikalı Sosyolog Wallerstein ise kültürün yok edilmesine yönelik bireysel ve örgütlü "kültürel direnme" kavramını savunuyordu (Çakır, 2004:3). İşte kafaların karışık olduğu bu ortamda; farklılıkları ortaya koyan kültürün mü, yoksa farklılıkları yok edip tekdüze bir egemenliği savunan küreselleşmenin mi galip geleceği merak konusu.

1960'lardan sonra istihbarat ihtiyacına bağlı olarak gelişen, uydu sistemleri geçtiğimiz yüzyılın en önemli askeri gelişmelerinden birisiydi. İkiz kulelerin tekrara dayalı yıkım görüntüleri ile Saddam Hüseyin'in tekrar tekrar ekrana gelen idam görüntüleri, gösteri kültürünün geldiği noktayı ve kitleleri etkileme gücünü açıkça gösteriyordu. Burada verilmek istenen mesaj ister doğru ister yanlış olsun beyinlere bir daha çıkmazcasına işlendi. Yanlış bilgilendirmelerin savaşlarda önemi büyüktü. Görüntüler giderek internet ekranlarına da kaydı. Bunu yapabilmek ve sözde bilgilendirmek adına, "enformasyon" adıyla yeni bir savaş yöntemi ortaya çıktı. 2000 yılında Sırp lider Slobodan Miloseviç devrildiğinde Sırp yetişkinlerin hemen hemen yarısına yakını Özgür Avrupa Radyosu'nu dinlerken, resmi "Belgrad Radyosu"nu dinleyenlerin oranı %30 civarındaydı. 2006 yılında ise İsrail'in askeri zaferine rağmen, İsrail'in hava saldırılarında ölen çocukların görüntülerini yayınlayan ve bu suretle kitleleri etkileyen Hizbullah asıl zaferi kazanmıştı. Giderek akıl almaz yöntemler geliştirilmeye devam ediyor.

Savaş artık bilinen anlamını kaybetmiş gibi. Senin yerine başkası savaşıyor veya savaş sanal ortamlarda gerçekleşiyor. Teknolojik gelişmelerin desteklediği askeri enformasyon toplumları, hıza dayalı bilgisayar kontrollü silah sistemleriyle birlikte yıkım gücünü artırmış, mesafelerin kısılması, zamanın daralması ve hıza dayalı teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, "aynı anda her yerde olma" yeteneğini kazanmıştır. Diğer taraftan, kültür tüm alanlarına nüfuz ederek yaşam algısını değişime zorlamıştır. Bilgisayara dayalı yüksek teknolojiler; tabanca dâhil bütün askeri silah ve sistemleri dönüşüme uğratmıştır. 2006 yılında yayınlanan bir kitabın başında, "çatışma ve mücadele devam ediyor ancak bilinen anlamda savaş artık yok" deniliyordu (Rupert, 2006:2).

Artık savaş o kadar belirsiz ki, savaş ve barış arasındaki çizgiler kayboldu. Bir şehir savaşırken yanındaki şehirde yaşayan insanların tatil yaptığı, yanındaki ülke harap olmuşken diğerinin normal

yaşamına devam ettiği günümüzde bu daha açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Clausewitz “savaş politikasının başka araçlarla sürdürülmesi” demişti. Bu noktada artık savaş barışın değil, barış savaşın başka araçlarla devamı gibi görülüyor. Gelecekte ise büyük ihtimalle bir savaş olup olmadığını bile anlayamayacağız. Tıpkı günümüzde anlamadığımız gibi!

Savaş genel kültürün içine de yayılıyor. Düşman kavramı, bütün dünyada her türlü araçlarla yeniden ve yeniden üretilmektedir. Bu kavram özellikle; eğitim, savaş edebiyatı, kültür endüstrisi ve dinler vasıtasıyla bilinçli bir şekilde canlı tutulmaktadır. Buna film endüstrisi ile çocuklara yönelik bilgisayar oyunları da destek vermekte ve çocuklar ailelerinden kopararak karşı tarafın gönüllü bir savaşçısı durumuna getirilmektedir.

Kitleleri görünmeden kontrol etme araçları geliştirmiştir. 2010 yılı sonrasında Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da, “Arap Baharı” diye isimlendirilen kitlesel hareketler, toplumsal bir talep veya kırılma olmadan gerçekleşiyordu. Bu değişim ve kontrol, şüphesiz yeni bir yöntemi işaret etmekteydi ve ülkeleri kontrol yöntemi sanal ortama taşınmıştı. Gelişen ortama göre, değişik kontrol etme tekniklerine hazırlıklı olmayan toplumlar bir anda dağılabilmekte/dağıtılabilmektedirler.

6. Sonuç

Antropoloji insanı ve onun oluşturduğu kültür kalıplarını bir sistem içerisinde inceler. Kültür toplumun bilgi birikimidir ve bireysel ve toplumsal davranışları etkiler. Bu nedenle tarih boyunca kendi toplumunu anlama yanında rakip toplumları anlamak ve bundan istifade etmek için kültür incelemeleri yapılmıştır. Kültürün analiz edilmesi neticesi çıkan sonuçlardan olumlu manada yararlanılabileceği gibi kontrol amaçlı da faydalanılabilir. Ancak genelde bunun hedef toplumları kontrol etme maksatlı kullanıldığı görülmektedir.

Kültürler, “tarihsel süreçler boyunca biçimlenmiş” yaşam tasarımlarıdır. İnsanın avcı toplumlardan tarım toplumuna geçmesi ve örgütlü toplumlar yaratmasıyla birlikte sömürgecilik de başlamıştır. Bu sömürgecilik Finikelilerde olduğu gibi hedef topluma da bir şey öğreterek onları üretken hale getirmek şeklinden, Yunanlılar gibi tamamen yok ederek sömürmek şekline dönüşebilmektedir. Yine Çinliler kültür bilimini kendisine karşı oluşumları bölmek ve parçalamak maksatlı kullanırken, Selçuklularda olduğu gibi insanların kalplerine girerek onları kazanmak şeklinde uygulamışlardır. Ancak her ne şekilde olursa olsun, Doğu ve Batı’nın kültür bilimini uygulama şekilleri farklıdır ve Batının kültür bilimini kullanımı vahşi ve acımasız olmuştur. Bu maksatla antropoloji gibi bir bilimi de kullanmaktan çekinmemişlerdir. Özellikle Amerikalı ve İngiliz antropologların kültür kavramı üzerine daha çok yoğunlaştıkları görülür. Antropoloji bu ülkelerde çoğunlukla sömürgeler üzerine yoğunlaşmıştır. Yapılan kültürel araştırmalarda ise kendi kültürünü öne çıkarma ve “kendi ve öteki” dar anlayışı içindeki bir çerçeveye hapsolme vardır. Kendisi saf ve temizken karşı taraf adeta şeytanlaştırılır.

Batı dünyanın geri kalan kısımlarını daha fazla keşfettikçe Avrupalı olmayan toplumların gelenek, görenek ve uygulamalarını sistemli bir biçimde incelemeye ve kaydetmeye başladılar. Sistemli bilginin değerini anlamışlar ve giderek bunu geliştirmişlerdir. Bu araştırmalara kültürel düşünce tarzları ve kültürel örüntüler de dahildir. Böylelikle kendi ülkelerinden oldukça büyük kalabalık kitleleri küçük kuvvetlerle zorlanmadan yıllarca sevk ve idare etmişlerdir. Sömürgecilik faaliyetlerini maruz gösterebilmek adına “medeniyet götürdükleri” gibi bir bahane bularak bunu kamuoylarında meşrulaştıran Batı da antropoloji geliştikçe sömürgecilik faaliyetleri artmış, sömürgecilik arttıkça antropoloji gelişmiştir. Böylece erken dönem antropoloji zamana kendini uydurarak 20. yüzyılda işlevsel antropolojiye dönüşmüş böylece sömürgecilik yeni anlayışla kendisini sürdürmüştür.

Günümüzde ise sömürgeciliğin başka isimlerle yeni ortamlara uyum sağlayarak devam ettiği görülmektedir. Ancak bunu artık çok kolay görülemiyor. Algı yönetimleriyle doğru ve yanlış arasındaki çizgiler kaybedilmeye çalışılıyor. Yoğun bilgi bombardımanı altında eğer kişi sağlam değerlere sahip değilse kaybolup gidiyor. Kaybolan insan ise yaşadığı dünyadan umudunu keserek tanımadığı ortamlarda sahte dünyalarda yaşamaya çalışıyor. Tüketerek mutlu olacağına inandırılan insan, kendisi dahil her şeyi tüketmeye başlıyor. Sistemler analiz ediliyor, harcamalar analiz ediliyor ve insanlar istemeseler de bağımlı bir tüketici olmaya zorlanıyor. Bunun için kullanılan yöntemler ise genelde bireyselleştirerek toplumdan ayırma, yalnızlaştırma ve sonra oluşturulan boşluğu sanal ortamlarda

istendik biçimde doldurma olarak ortaya çıkıyor. Zaten küresel sermaye de karşısında organize ve güçlü toplumlar istemiyor ve bu nedenle küçük grupları bile ajite ederek, farklılıklarını ön plana çıkararak mümkün olduğu kadar küçük parçalara ayırmaya çalışıyor. Çünkü çok iyi biliniyor ki, bölünen zayıflar ve kolay yönetilir. 2010 yılı sonrasında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da başlatılan ve daha sonra Avrupa'ya yayılan hareketler bu yönlendirmelerin en açık örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki insanın mutlu olabilmesi sadece maddi değil manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve üretken olabilmesiyle mümkündür. Üretmeyen bireyler sadece tüketicidir ve istismar edilmeye müsait kitleyi oluşturmaktadır.

Huntington'un ortaya attığı 'medeniyetler çatışması' aslında bir kültür çatışmasıdır. Başka bir ifade ile kültürel benzerlikleri değil de ayrılıkları derinleştirerek insanları birbirine düşürmek ve böylece küresel sermayeye yeni alanlar açma girişimidir. Antropoloji farklılıklar kadar benzerlikleri de araştırır. Benzerlikleri ortaya koyma barışa ve uzlaşmaya götürür. Bu ise adaletli bir sistemin kapılarını açar. Dünyanın en zengin 8 kişinin servetinin 426 milyar dolar, en yoksul 3.5 milyarının ise 409 milyar dolar olduğu bir ortamda güvenliğin ne kadar süre sağlanabileceği tartışma konusudur.

Batının yarattığı samimiysiz ve adaletsiz olan bu sistemin uzun süre ayakta kalabilmesi mümkün gözüküyor. Modernleşmenin yarattığı sorunlar karşısında, öncelikle hoşgörü ve güvene ihtiyacımız var. Dünya tarihi incelendiğinde insanın yapısına uyan, adaletli, onları işin içine katan ve aidiyet duygusu yaratan sistemlerin, bu özelliklerini kaybetmedikleri sürece, uzun süre ayakta kaldığı görülür. Tarihi, bilimi anlamak, kendi yerimizi bulmak ve yeniden insana dönmek zorundayız. Bu nedenle gelecekte sosyal ve kültür bilimcilerinin giderek artan kontrolsüz bireycilik, aile bağlarının zayıflaması ve bunun getirdiği yalnızlaşma kavramlarına yönelmeleri ve bu sorunlara çare bulma amaçlı araştırmalar yaparak, insanı evrensel değerlere katkı yapar hale getirmeleri gerekiyor.

Kaynakça

1. Acemoğlu Daron, Robinson A. James. (2014). Ulusların Düşüşü, Çev. Faruk Rasim Velioglu, İstanbul.
2. Adam Smith (2002). Ulusların Zenginliği, Cilt 2, Çev. M. T. Akad, Alan Y., İstanbul.
3. Alpar, Güray. (2014). Antropolojik Bakış Açısıyla Stratejik Dünya Tarihi, Pelit Yayınları, Konya.
4. Altaş, Seyithan. (2011). Uygarlık Tarihi, Nobel Yayınları, Ankara.
5. Akdeniz, Sabri. (1983). Kültür Sömürgeciliği, İstanbul.
6. Bates, G. Daniel. (2013). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
7. Camilleri, Joseph. (1983). "Günümüzde Dünya Krizi ve Gelişimi Siyasal Aygıt", Dünya Ekonomisi ve Siyasal Yapılar, Çev. F. Boratav, Belge Y., İstanbul.
8. Clive, Ponting. (2011). Dünya Tarihi, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, I. Basım, İstanbul.
9. Çakır, Mikdat. (2004). Savaş Sosyolojisi, Mars Matbaası, Ankara.
10. Çaykara, Emine. (2006). Tarihçilerin Kutbu Halil İnalıcık, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
11. Ercan, H.Y. (1987). Devşirme Sorunu, Belleten Cilt I, Sayı 197, Ankara.
12. Friedman, George. (2009). Gelecek 100 Yıl, Çev. İbrahim Şener, Enver Günsel, Pegasus Yayınları.
13. Green, Graham. (2003). Sessiz Amerikalı, Çev. Mehmet Harmancı, Everest Yayınları, İstanbul.
14. Güvenç, Bozkurt. (2010). Japon Kültürü, Boyut Yayınları, İstanbul.
15. Harry, Magdoff. (2005). Sömürsüz Emperyalizm, Devın Yayıncılık, İstanbul.
16. Harootunian, Harry. (2006). İmparatorluğun Yeni Kılığı: Kaybedilen ve Tekrar Ele Geçirilen Paradigma, Çev. Erkal Ünal, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
17. Hedges, Chris. (2014). Savaş, Çev. Zülal Kalkandelen, Paloma Yayınevi, İstanbul.
18. Herbert, Heaton. (2005). Avrupa İktisat Tarihi, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Paragraf Yay., Ankara.
19. Huntington, P. Samuel. (1993). "Medeniyetler Çatışması mı?", Çev. Mustafa Çalık, Türkiye Günlüğü, Ankara.
20. İnegöllüoğlu, Metin. (1999). Asya Pasifikte Türk İzleri, Manisa.
21. Kissinger, Henry. (2006). Diplomasi, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
22. Koca, (2003). Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Çorum. s.29-42.

23. Kurtoğlu, Ramazan. (2017). Hollywood Sineması ve Bilinçaltı Operasyonları, Destek Yayınları, İstanbul.
24. Kroes, Rob. (1999). American Empire and Cultural Imperialism, A View from the Receiving End, Diplomatic History 29.
25. Lucas, S. Henry. (1953). A Short History of Civilization, McGraw-Hill Book Company, New York.
26. Mevlüt Tezel. (2003). Hürriyet, Keyf, 29 Haziran 2003. Aborjinleri Beyazlatma Operasyonu,
27. Morris, Ian. (2012). Dünyaya Neden Batı Hükmediyor, Çev. Gül Çağalı güven, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
28. Neocleous, Mark. Savaş Erki, Polis Erki, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2014.
29. Nye, S. Nye. (2005). Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç, Çev. Rayhan İnan Aydın, Elps Yayınları, Ankara.
30. Özbudun Sibel ve diğerleri. (2005). Latin Amerika Yerlileri, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
31. Özçelik, Nazmi. (2004). İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı, Nobel Yayın, Ankara.
32. Parker, Geoffrey. (2014). Cambridge Savaş Tarihi, Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
33. Peacock, A.C.S. (2016). Selçuklu Devletinin Kuruluşu, Çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
34. Roux, Jean Paul. (1995). Türklerin Tarihi, Çev. G.Üstün, İstanbul.
35. Raux, Jean Paul. (2012). Cengiz Han İmparatorluğu, Yapı Kredi Kültür Dizisi, İstanbul.
36. Robert, J.M. (1998). Avrupa Tarihi, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul.
37. Rupert, Smith, (2006). The Utility of Force: The Art of War in the Modern World, Penguin, London.
38. Taglibaue, John. (2003). US Brands Abroad are Feeling Global Tension, New York Times, 15 Mart 2003.
39. Tannilli, Server. (2006). Uygarlık Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul.
40. Tarhan, Nevzat. (2002). Psikolojik Savaş, Timaş Yayınları, İstanbul.
41. Taşcıoğlu, Lütfi Ömer. (2009). Amerika'nın Küreselleşme Politikaları, Ömer Lütfi Taşcıoğlu, Nobel Yayınları, Ankara.
42. Tokalak, İ. (2010). Bizans Osmanlı Sentezi, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul.
43. Toktamış Ateş. (1976). Demokrasi kavram-Tarihi süreç-İlkeler, Eser Matbaası, İstanbul.
44. Uçarol, Rıfat. (2005). Siyasi Tarihi, HAK Yayınları, İstanbul.
45. Uslubaş, Tolga ve Sezgin Dağ. (2007). Dünya Tarihi Ansiklopedisi, Karma Kitaplar, İstanbul.
46. Yazıcıoğlu, Önder. (2010). Türklerin Kültür Tarihi, Kalipso Yayınları, İstanbul.
47. Yıldırım, Recep. (2004). Uygarlık Tarihine Giriş, Asil Yayın, Ankara.
48. Zieme, Peter. (2006). Cengiz Han ve Mirasçıları, Moğolistan'daki Eski Türk İmparatorlukları, Sabancı Üniversitesi, Garanti Yayınları, İstanbul, 2006.